

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

**IRK BİTİG ve RUNİK HARFLİ METİNLERİN
DİLİ**

FİKRET YILDIRIM
07725202

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

İSTANBUL
2013

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

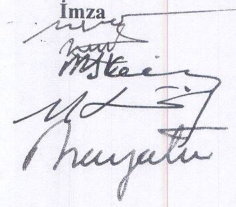
IRK BİTİĞ ve RUNİK HARFLİ METİNLERİN DİLİ

FİKRET YILDIRIM
07725202

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 20.09.2013
Tezin Savunulduğu Tarih: 09.12.2013

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan - Ad Soyad
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Ölmez
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Zühal Ölmez
: Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın
: Prof. Dr. A. Melek Özyetgin
: Prof. Dr. Hayati Develi

İmza

İSTANBUL
Aralık 2013

ÖZ

IRK BİTİG ve RUNİK HARFLİ METİNLERİN DİLİ

Hazırlayan **Fikret Yıldırım**

Aralık, 2013

Kâğıda yazılı Eski Türkçe runik harfli metinleri ele aldığımız bu çalışmada öncelikle bu metinlerin bir envanteri hazırlanmıştır. Şu an Almanya, İngiltere, Japonya, Rusya ve Fransa’da bulunan toplam 46 adet katalog numaralı yazmanın transliterasyonu, transkripsiyonu ve Türkçe çevirileri verilmiştir. Bu yazmalar içinde en hacimli olan fal kitabı *Irk Bitig* üzerine açıklamalar da yapılmıştır. Bu açıklamalarda hem *Irk Bitig*’in hem de bununla bağlantılı olarak Eski Türkçenin kimi dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda mevcut bütün kâğıda yazılı Eski Türkçe runik metinlerin sözlüğü verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Irk Bitig, Eski Türkçe, Runik Metin, Envanter, Sözlük

ABSTRACT

IRK BİTİG and THE LANGUAGE of RUNIC MANUSCRIPTS

Prepared by **Fikret Yıldırım**

December, 2013

In this study, I dealt with Old Turkic runic manuscripts. Firstly, I prepared the inventory of Old Turkic runic manuscripts. Now, there are 46 Old Turkic runic manuscripts with catalogue numbers which are preserved in Germany, England, Japan, Russia, and France. Also, I gave the transliteration, transcription and the Turkish translation of these manuscripts. Among these manuscripts, the voluminous one is the omen book, *Irk Bitig*. I also gave some remarks on this book. In these notes, I dealt with linguistic features of *Irk Bitig* parallel to Old Turkic. At the end of this study, I gave the vocabulary of Old Turkic runic manuscripts.

Keywords : Irk Bitig, Old Turkic, Runic Manuscripts, Inventory, Vocabulary

ÖNSÖZ

Irk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili adlı tez çalışmamız esasen başta Eski Türkçe bir fal kitabı olan *Irk Bitig* ile diğer bütün kâğıda yazılı Eski Türkçe runik harfli metinleri kapsamaktadır.

Irk Bitig mevcut kâğıda yazılı runik metinler arasında bütünlüklü olarak ele geçirilmiş olan tek eserdir. Yüz dört sayfadan oluşan bu eser çalışmamızın ilk ayağını oluşturmuştur. Çalışmamızda öncelikle *Irk Bitig*'i yeniden okuyup yorumladık ve çeşitli açıklamalarda bulunduk. Bu açıklamalarda kimi zaman *Irk Bitig*'in dil özelliklerine değindik kimi zaman da bu eserin çekirdeğini oluşturan eski Türk kültür yapısına ışık tutmaya çalıştık.

İkinci aşamada ise diğer kâğıda yazılı runik metinler üzerinde durduk. Bu bölümde verdiğimiz kimi fragmanlar ilk defa tarafımızca ele alınmıştır. Örneğin, aşağıda sıraladığımız on bir yazma parçası ilk kez çalışmamızda işlenmiştir:

U 171a,b; U 172; U 173; U 174a,b; U 175; U 176; U 177; U 179; U 180; Mainz 387; Pelliot tibétain Touenhouang 2132

Ayrıca yazın değeri olmasa da Tryjarski (1968, 324) tarafından “Plate II. British Museum. Or. 8212(78) (Ch. 0014) and Or. 8212(79)” başlığı ile gösterilen toplu fragman resimleri içerisinde yer alan iki küçük fragman (G ve H fragmanı olarak adlandırdık) da tarafımızca ele alınmıştır.

Bu çalışmamızda, bilinen kâğıda yazılı Eski Türkçe runik harfli metinlerin tamamının işlenmesi bize bu metinlerin bir sözlüğünü de hazırlama imkanı vermiştir. Çalışmamızın son aşamasını oluşturan bu sözlük aslında bu metinler üzerine hazırlanmış ilk sözlük olma özelliği de taşımaktadır.

Başta bu çalışmayı tez konusu olarak bana öneren ve tez çalışmam sırasında gerek çeşitli kaynakların temininde bana yardımcı olan gerekse de kimi konularda çalışmama ışık tutan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e, çalışmamın şekillenmesinde emeği geçen hocalarım Prof. Dr. Zühal Ölmez'e ve Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın'e, Osmanlıca metin okumasında yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Cihan Okuyucu'ya, çalışmam sırasında ihtiyaç duyduğum çeşitli materyallerin temininde bana yardımcı olan değerli araştırmacılar Doç. Dr. Volker Rybatzki, Yrd. Doç. Dr. Hakan Aydemir, Manami Koyano ve Zemire Gulcalı'ya, kimi Fransızca metin çevirilerinde yardım aldığım Sezin Akbatur'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak çalışmam sırasında bana her zaman destek olan eşim Mihrican'a ve oğlumuz Deniz'e de çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. KÂĞIDA YAZILI RUNİK HARFLİ ESKİ TÜRKÇE METİNLERİN ENVANTERİ	11
2.1. Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	15
3. IRK BİTİG	20
3.1. Irk Bitig (Metnin Transliterasyonu, Transkripsiyonu ve Çevirisi)	20
3.2. Irk Bitig (Açıklamalar)	46
3.3. Irk Bitig (Faksimile)	173
4. IRK BİTİG DIŞINDAKİ KÂĞIDA YAZILI RUNİK HARFLİ ESKİ TÜRKÇE METİNLER	200
4.1. Almanya'da Bulunan Runik Harfli Metinler	200
4.1.1. <i>Mainz 388</i> no'lu Yazma Parçası	200
4.1.2. <i>MIK III 35a+b</i> no'lu Yazma Parçası	203
4.1.3. <i>U 178</i> no'lu Yazma Parçası	206
4.1.4. <i>Mainz 172</i> no'lu Yazma Parçası	208
4.1.5. <i>U 180</i> no'lu Yazma Parçası	210
4.1.6. <i>TM 332</i> no'lu Yazma Parçası	211
4.1.7. <i>U 179</i> no'lu Yazma Parçası	212
4.1.8. <i>U 171a,b</i> no'lu Yazma Parçası	214
4.1.9. <i>U 174a,b</i> no'lu Yazma Parçası	217
4.1.10. <i>Mainz 385a-d</i> no'lu Yazma Parçası	220
4.1.11. <i>Mainz 175a,b</i> no'lu Yazma Parçası	223
4.1.12. <i>Mainz 403a,b</i> no'lu Yazma Parçası	225
4.1.13. <i>Mainz 402</i> no'lu Yazma Parçası	228
4.1.14. <i>U 175</i> no'lu Yazma Parçası	230
4.1.15. <i>Mainz 171</i> no'lu Yazma Parçası	232
4.1.16. <i>U 177</i> no'lu Yazma Parçası	234
4.1.17. <i>U 5</i> no'lu Yazma Parçası	236
4.1.18. <i>Mainz 386</i> no'lu Yazma Parçası	240
4.1.19. <i>Mainz 400</i> no'lu Yazma Parçası	243

4.1.20. Mainz 167 no'lu Yazma Parçası	245
4.1.21. Mainz 169a,b+c,d no'lu Yazma Parçası	247
4.1.22. Mainz 173a,b no'lu Yazma Parçası	250
4.1.23. Mainz 174a-e no'lu Yazma Parçası	252
4.1.24. U 172 no'lu Yazma Parçası	255
4.1.25. Mainz 387 no'lu Yazma Parçası	257
4.1.26. Mainz 383 no'lu Yazma Parçası	259
4.1.27. T II T 14 no'lu Yazma Parçası	262
4.1.28. MIK III 34b no'lu Yazma Parçası	266
4.1.29. Mainz 377 no'lu Yazma Parçası	268
4.1.30. U 181 no'lu Yazma Parçası	270
4.1.31. U 173 no'lu Yazma Parçası	272
4.1.32. U 176 no'lu Yazma Parçası	273
4.1.33. M ... no'lu Yazma Parçası	275
4.1.34. MIK III 200 I no'lu Yazma Parçası	277
4.2. İngiltere'de Bulunan Runik Harfli Metinler	279
4.2.1. Or. 8212/76 no'lu Yazma Parçası	279
4.2.2. Or. 8212/77 no'lu Yazma Parçası	287
4.2.3. Or. 8212/78 no'lu Yazma Parçası	290
4.2.4. Or. 8212/79 no'lu Yazma Parçası	297
4.2.5. Or. 8212/104 no'lu Yazma Parçası	298
4.2.6. Or. 8212/161 no'lu Yazma	299
4.2.7. Or. 8212/1692 no'lu Yazma Parçası	300
4.3. Japonya'da Bulunan Runik Harfli Metinler	304
4.3.1. Ot. Ry. 6432 no'lu Yazma Parçası	304
4.3.2. Ot. Ry. 8129 no'lu Yazma Parçası	305
4.3.3. Ot. Ry. 8130 no'lu Yazma Parçası	307
4.4. Rusya'da Bulunan Runik Harfli Metin	309
4.4.1. O. 1 no'lu Yazma Parçası	309
4.5. Fransa'da Bulunan Runik Harfli Metin	311
4.5.1. Pelliot tibétain Touen-houang 2132 no'lu Yazma Parçası	311

5. KÂĞIDA YAZILI RUNİK HARFLİ ESKİ TÜRKÇE METİNLERİN SÖZLÜĞÜ 313

6. SONUÇ 343

KAYNAKÇA 344

EKLER 354

Ek 1. Fragman Resimleri Kaynakçası..... 354

ÖZGEÇMİŞ 357

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: İrk Bitig Alfabe Tablosu	9
Tablo 2: İrk Bitig’de Falların Sonuç Açıklamasına Göre Sınıflandırılması	56
Tablo 3: İrk Bitig’de Art Arda Gelen İki Nokta İşaretinin Kullanım Yerleri	70
Tablo 4: İrk Bitig’de Sonuç Bildirmeyen Fallar için Beklenen Sonuç Yargısı	83
Tablo 5: İrk Bitig Yazım Düzelti Tablosu	110
Tablo 6: İrk Bitig’de <u>Up</u> Harfinin Karıladığı Ses Değerlerinin Gösterimi	114

KISALTMALAR

BBAW	: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
bk.	: bakınız
bş.	: başlık
DerS	: Derleme Sözlüğü (<i>Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü</i>)
İL	: İzahlık Luğet (<i>Uygur Tilini İzahlık Luğiti</i> , 1999)
IrkB	: Irk Bitig
krş.	: karşılaştırmamız
KT	: Kül Tegin Yazıtı
Lessing	: Lessing 1960
MK	: Mahmut Kâşgarî (Besim Atalay çevirisi)
T	: Tunyukuk Yazıtı
TarS	: Tarama Sözlüğü (<i>XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla Tarama Sözlüğü</i>)
TML	: The Turkic Manichaeian Literature (Larry Clark, 1997)
TS	: Türkçe Sözlük, 2011
UW	: Uigurisches Wörterbuch (Röhrborn, 1977)
vb.	: ve benzeri
ve diğ.	: ve diğerleri
VOHD	: Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland
Yay.	: yayımlayan(lar)

1. GİRİŞ

Eski Türkçe çalışmalarında “Runik” alfabe denince ilk olarak akla yazıtlar - yani, başta Moğolistan’da bulunan *Orhon Yazıtları* olmak üzere Türklerin dikmiş oldukları yazıtlar- gelmektedir. Maalesef, bu alfabe ile kâğıda yazılmış olan metinler -belki Irk Bitig hariç- hep arka planda kalmıştır. Elbette ki bunun başlıca nedeni yazıtların kâğıda yazılı metinlere oranla hacimsel büyüklükleri değildir.

Aslında II. Türk Kağanlığından (682-744) kalan başlıca *Tunyukuk* (720-725), *Kül Tegin* (732) ve *Bilge Kağan* (735) yazıtları hem bütünlüklü olmaları ve böylece dilbilimsel veri sunabilmeleri hem de içerdikleri değerli tarihsel bilgiler açısından gerek Uygur Kağanlığından (744-840) kalan yazıtları gerek çoğu mezar taşı niteliği taşıyan Yenisey ve Kırgızistan yazıtlarını da gölgede bırakmışlardır.

Mevcut kâğıda yazılı Eski Türkçe runik metinler günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nde bulunan Şinjiang Uygur Özerk Bölgesi’nde (Turfan ve çevresi, Miran) ve Gansu eyaletinde (Dun-Huang) ele geçirilmişlerdir. Kâğıda yazılı Runik harfli Eski Türkçe metinlerin ilk keşfi, aslında yazıtların bulunmasından çok sonra, V. Thomsen tarafından runik alfabenin çözümlenmesinden (1893) ise yaklaşık 10 yıl sonra olmuştur.

Macar asıllı İngiliz araştırmacı Sir Aurel Stein, Doğu Türkistan ve çevresine 1900 ile 1930 yılları arasında dört gezi düzenlemiştir. Almanlar bu bölgeye Albert Grünwedel ve Albert August von Le Coq yönetimi altında 1902 ile 1914 arasında toplam dört gezi düzenlerken, Japon Kont Otani Kozui 1902 ile 1914 yılları arasında üç gezi düzenlemiştir. Ruslar ise İç Asya seferlerine diğer milletlerden çok önce çıkmışlardır. İlk akla gelen gezgin Mihaylovic Nikolay Prjevalski’nin araştırma gezileri 1870’lerde başlamaktadır.

Bu geziler sonucunda çalışmamızda ele aldığımız kâğıda yazılı Runik harfli Eski Türkçe metinler de dâhil olmak üzere farklı yazıtlarla birçok dilden binlerce metin

fragmanı ele geçirilmiştir. Güney İpek Yolu üzerindeki yerlerde -Turfan ve özellikle Dunhuang'da- bulunanlar bugün Londra'daki British Museum ve British Library'de, Paris'teki Bibliothèque Nationale'de, St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi ve Rus Fen Bilimleri Akademisi'nin Doğu Enstitüsü'nde, Kyoto'da Ryukoku Üniversitesi ile diğer koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir (Turfan Studies, 2007, 6-7).

Kâğıda yazılı Eski Türkçe runik metinlerin Doğu Türkistan ile Gansu eyaletinde ele geçirilmiş olduklarını belirtmiştik. Dolayısıyla bu belgelerin Tarım Havzası'nda Koço Uygur Devletini (850-1250) kuran Uygurlardan ve IX. yüzyılın sonlarına doğru Gansu'yu ele geçirip XI. yüzyılın başlarına kadar burada Gansu Uygur Devletini kuran Uygurlardan kalmış olabileceğini söyleyebiliriz; fakat, Tezcan'ın belirttiği gibi Doğu Türkistan'da bulunan, Maniheistlerden kalma elyazmalarının bir bölümü 762 yılında Maniheizm'i devlet dini olarak kabul eden bozkırdaki Uygurlar tarafından yazılmış ve 840 yılında güneye, Tarım Havzası'na göç sırasında yeni ülkeye beraberlerinde götürülmüş olabilir (Tezcan, 1978a, 301).

Maniheist çevrede yazılmış olduğu kimi imla ve noktalama işaretlerinden açıkça anlaşılabilen kâğıda yazılı Eski Türkçe metinlerin yanı sıra farklı dini çevrelerde yazılmış olan runik harfli metinler de bulunmaktadır. Örneğin *Sekiz Yükme*, Budist Uygurlardan kalan, Eski Uygur alfabesi ile yazılmış bir sutrâ olup eserde runik harflerle yazılmış, müstensihin adının geçtiği bir satır bulunmaktadır.

Kâğıda yazılı runik harfli metinler içerik bakımından geniş bir yelpazeye sahiptirler. *İrk Bitig* gibi bir fal kitabına rastlayabildiğimiz gibi Maniheist bir ilahiye (MIK III 35a+b), askeri personel kayıtlarına (Or. 8212/76, Or. 8212/77), atasözlerini içeren bir belgeye (Or. 8212/78) ya da gezegenler ve taşlarla bağlantılı olarak astrolojik bilgiler veren bir metne (T II T 14) de rastlayabilmekteyiz.

Kimi Eski Türkçe Runik harfli metinlerin arka ya da ön yüzünde farklı alfabelerle yazılı metin parçaları da görülmektedir. Örneğin *Mainz 400* katalog numaralı yazma parçasının ön yüzünde altı satırlık Eski Türkçe Runik harfli metin varken arka yüzünde Çince yazılmış bir metin parçası bulunmaktadır. Çince dışında Tibetçe, Mani harfli, Brahmi harfli ve yukarıda belirttiğimiz gibi Eski Uygur alfabesi ile

yazılı metin parçaları da kimi zaman Eski Türkçe Runik harfli metin ile beraber aynı sayfada kimi zaman da runik harfli metnin ters yüzünde görülmektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında Runik alfabenin bozkır kültürü unsuru olarak doğrudan yazıtlarla ilişkilendirilmesinin de doğru olmadığı kanısındayız. Aslında bu alfabenin ne kadar işlek olduğunu *Mainz 172* katalog numaralı fragmandan görmekteyiz. Le Coq (1909, 1054)'a göre bu runik harfli metnin dili Orta Farsça'dır. Bu arada Eski Türk Runik harflerin ses değerlerini Mani yazısı ile karşılayan bir alfabe metni (MIK III 34b) de elimizdedir. Dolayısıyla hem dinî metinlerde hem de başka bir dilin transkripsiyonunda kullanılacak kadar işlek olan Eski Türk Runik yazısının gelişmiş bir kültürün parçası olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihsel olarak eskilik bakımından da kâğıda yazılı runik harfli fragmanların yazıtlardan geriye kalır bir yanı bulunmamaktadır. Elimizdeki metinlerden yalnızca dördünde tarih bulunmaktadır:

- Or. 8212/76 → *törtinç : ay : tokuz : otuz : ka* “dördüncü ayın yirmi dokuzunda”
- Or. 8212/77 → *bëşinç : ay şekiz yëğirmige* “beşinci ayın on sekizinde”
- Or. 8212/161 → *bars : yıl : (ë)kinti : ay : bëş : yëğirmike* “Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde”
- O. 1 → *tokuzunç[:]ay : bëş : otuzk[a :]* “dokuzuncu ayın yirmi beşinde”
- [çak]ş[a]but : ay : şeki[z] : [yëgir]mike* “Çakşabut ayın on sekizinde”
- [y]ılan : yıl[l... “yılan yılı...”*

Yukarıda görüldüğü gibi tarih kaydı bulunan dört metinden ikisinde (*Or. 8212/161, O. 1*) “yıl” bilgisi verilmiştir. *O. 1* fragmanında bir hakanın tahta çıkışı anlatılmaktadır. Bu hakan, Çakşabut ayın (on ikinci ay) on sekizinde tahta oturur. Hemen arkasından yıl adı olarak “yılan yılı”ndan bahsedilmektedir. Eğer bu yıl adı hakanın tahta çıktığı yıla da işaret ediyorsa bu hakanın kim olduğunun bilinmesi metnimizin de tarihinin tespitinde yol gösterici olabilir. Bunun için iyi bir tarih

araştırması ile yılan yılında Çakşabut ayın on sekizinde tahta çıkmış olan hakanların¹ tespiti gerekmektedir. Diğer türlü bu metnin tarihi ile ilgili bir açıklama yapmak zor görünmektedir.

Or. 8212/161 katalog numaralı yazmada (*Irk Bitig*) bulunan tarih, araştırmacılara göre X. yüzyıl başlarına, daha net olarak “17 Mart 930”a karşılık gelmektedir. Bazin (2011, 234, 249)’e göre *Or. 8212/76* numaralı fragman VIII. ya da IX. yüzyıla, *Or. 8212/77* numaralı fragman ise X. yüzyıla (muhtemelen ilk yarısına) ait olmalıdır. Bu arada Bazin (2011, 233-234), *Or. 8212/78* numaralı yazmanın, arka yüzündeki Çince resmî mektuptaki tarihsel bilgilerden hareketle 936’dan sonra yazılmış olması gerektiğini belirtmektedir.

Kâğıda yazılı runik harfli metinlerin keşfi, bulunan metin fragmanlarının çeşitli ülkelere götürülmesi ne kadar önemli ise bunların muhafazası ve kataloglanması da o kadar önemlidir. 20. yüzyılın başlarında İngiliz, Alman, Fransız, Japon, Rus bilim adamları Doğu Türkistan’a yapmış oldukları araştırma gezilerinde Türk kültür tarihine ait çok sayıda belgeye ulaşmışlardır. O zamanlar ele geçirilen kimi Eski Türkçe Runik harfli fragmanlar maalesef bugün kayıptır. Örneğin, Le Coq’un 1909 yılında *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*’da yayımlanmış olan “Köktürkisches aus Turfan...” adlı makalesindeki *TM 332* katalog numaralı yazma parçası kayıptır. Neyse ki, Le Coq’un makalesinde bu yazma parçasının bir resmini bulabilmekteyiz.

Çalışmamızda da görüleceği gibi Eski Türkçe Runik harfli metinlerin eski ve yeni katalog numaraları bulunmaktadır. Bu yeni numaralandırma elbette eski katalog sisteminin eksik ve yetersiz olması nedeniyle yapılmıştır. Örneğin, Almanya’da II. Dünya Savaşı’ndan sonra katalogların ve fragmanlar için kullanılan belirgin işaretlerin eksikliği ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle savaş sırasında fragmanların tahliyesi ve depolanması esnasında oluşan hasar tam olarak belirlenememiştir. Bundan sonra her bir ayrı fragmana bir işaret verme işlemi başlatılmıştır (Turfan Studies, 2007, 25).

¹ Metinde tahta çıkan kişinin elbette ki Türk Kağanı olmama ihtimali bulunduğu gibi yazılan metin bahsedilen olayların gerçekleşmesinden çok sonra kaleme alınmış da olabilir.

Kâğıda yazılı Eski Türkçe Runik harfli metinlerle ilgili kısaca bu bilgileri verdikten sonra çalışmamızda yaptıklarımızdan kısaca bahsetmek istiyorum. Çalışmamız başlıca dört bölümden oluşmaktadır:

I. Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinlerin Envanteri

II. Irk Bitig (Metnin Transliterasyonu, Transkripsiyonu, Çevirisi, Açıklamalar ve Faksimile)

III. *Irk Bitig* Dışındaki Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler

IV. Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinlerin Sözlüğü

Çalışmamıza başlarken öncelikle metinlerin envanterinin çıkartılması gerekiyordu. Bu noktada, Osman Fikri Sertkaya'nın 1985 yılında yayımlanan "Fragmente in Alttürkischer Runenschrift aus den Turfan-Funden" adlı makalesi ile 1994'te yayımlanan "Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri Ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri" adlı makalesi yol gösterici olmuştur. Sertkaya'nın bu makalelerinde vermiş olduğu envanterden farklı olarak Japonya'da bulunan ve Zieme (2001) tarafından yayımlanan *Ot. Ry. 6432* katalog numaralı bir fragman ile İngiltere'de bulunan ve Thomsen (1928) ve Moriyasu (1997) tarafından yayımlanan *Or. 8212/1692* numaralı fragmanları da envanterimize kattık.

Bu arada Almanya'da bulunan fragmanların katalog numaraları ile ilgili bilgi verirken Jens Wilkens'in *Alttürkische Handschriften. Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung* (2000) adlı çalışması göz önünde bulundurulmuştur. Ortaya koyduğumuz envantere Almanya'da 34, İngiltere'de 7, Japonya'da 3, Rusya'da 1 ve Fransa'da 1 fragman bulunmaktadır.

Çalışmamızda, mevcut Eski Türkçe Runik harfli metinler üzerine yayımlar yapmış araştırmacılar ile ilgili de bibliyografik bilgi verildikten sonra elimizde bu fragman ile ilgili bir fotoğrafın olup olmadığı belirtilmiştir. Şu anda, envanterimizde ortaya koyduğumuz bütün fragmanların resimleri elimizde bulunmaktadır. Bu fragman resimleri, çalışmamızın üçüncü bölümünde her bir fragmanla ilgili kısa bilgi ve metin yayımı verildikten sonra gösterilmiştir.

Bu arada birisi yukarıda bahsettiğimiz *Turfanforschung* projesi diğerleri ise *International Dunhuang Project (IDP)* ve *Vorislamische alttürkische Texte – elektronisches Corpus (VATEC)* projeleri sonucunda ortaya konan çalışmalar internet üzerinden araştırmacılara sunulmaktadır. Böylelikle Eski Türkçe fragmanların resimlerine, fragmanlar hakkındaki genel bilgilere ve kimi metinlerin transliterasyon, transkripsiyon ve çevirilerine ulaşabilmek kolaylaşmıştır. (Projelerin web sitesi adresleri kaynakçada yer almaktadır.)

Elimizde bulunan kâğıda yazılı Eski Türkçe Runik harfli metinler içinde en hacimlisi ve bütünlüklü olanı İngiltere’de bulunan *Or. 8212/161* katalog numaralı bir fal kitabı olan *Irk Bitig* ‘Fal Kitabı’ adlı eserdir. Eser 104 sayfa olup üzerinde Eski Türkçe Runik yazının bulunduğu 809 satırdan oluşmaktadır. Eser üzerinde ilk çalışmayı yapan Vilhem Thomsen olmuştur. Thomsen, *Irk Bitig*’i 1912 yılında *Journal of the Royal Asiatic Society* adlı dergide “Dr. M. A. Stein’s Manuscripts in Turkish ‘Runic’ Script from Miran and Tun-Huang” adlı makalesinde yayımlamıştır.

Irk Bitig’in 1912’den günümüze birçok kez yayımı yapılmış, üzerine -Marcel Erdal’ın 1978 ve 1997 makalelerinde olduğu gibi- yeni bir yayım yapılabilecek hacimde notlarla makaleler kaleme alınmıştır. Biz çalışmamızda, *Irk Bitig*’i yeniden okuyarak transliterasyonu ile birlikte transkripsiyonunu ve Türkçe çevirisini verdik.

Daha sonra “Açıklamalar” bölümünde ise *Irk Bitig*’de gözümüze çarpan çeşitli dil meseleleri ele alınmıştır. Kimi zaman mevcut yaygın okumalarda görülen hatalar üzerinde durulmuş kimi zaman da yeni sözcük okumaları önerilmiştir. *Irk Bitig*’in dil özellikleri ve eski Türk kültüründeki yeri de “Açıklamalar” bölümünde ele aldığımız konular arasında yer almıştır.

“*Irk Bitig* Dışındaki Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler” bölümünde Almanya, İngiltere, Japonya, Rusya ve Fransa’da bulunan toplam 46 adet yazma ele alınmıştır. Bu yazmalarla ilgili kısa bilginin (katalog numarası, satır sayısı, yayımlayanlar, bulunduğu yer, (varsa) VOHD serisindeki yeri, (varsa) TML’deki yeri) ardından yazmaların transliterasyonu, transkripsiyonu ve Türkçe çevirileri ile birlikte resimleri verilmiştir.

Çalışmamızın son bölümünü “Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinlerin Sözlüğü” oluşturmaktadır. Hazırladığımız bu sözlük daha çok dizin niteliğinde olmakla beraber kâğıda yazılı runik metinlerin söz varlığının ilk kez bütünlüklü olarak sunulması bakımından önemlidir.

Bu arada Irk Bitig’de çeviri sırasında kullandığımız farklı tırnak işaretlerinin (« », “ ”, " ") anlaşılması için kısaca bir açıklama gerekmektedir. Kimi ırlarda bir olayın ya da durumun belirtilmesinden sonra yer alan ...*tér* ‘der, söyler, anlatır’ yapısı ile ilgili olarak Thomsen (1912, 192) makalesinin dipnotunda şöyle demektedir: “*tir* sözcüğünün öznesi olarak “(eril için ya da nötr için o) söyler” ya da “(onlar) söylerler” biçimleri ile kastedilenin yazar mı yoksa paragrafta geçen asıl kişi mi olduğunu anlamak problemlidir. Tüm çeviri boyunca bu sözcüğü atladım.”

Aslında bize göre Irk Bitig’de birden fazla anlatıcı bulunmaktadır. ırlarda anlatılan durum ya da olayların kimi zaman semantik bir bütünlük içinde anlaşılmasının zorluğuna bir de iç içe geçmiş bir anlatım tarzı eklenmektedir.

67 paragraftan² oluşan *Irk Bitig*’deki her bir paragraf bir falın verilmesi esasına dayanmaktadır. Paragraflarda ilk önce fallar konuşturulmaktadır. Her bir falın ne söylediği ...*tér* ‘der, söyler, anlatır’ biçimindeki aktarmalı anlatım biçimi ile verilmektedir.

Biz falların konuştuğu kısımları « » tırnak işareti içinde verdik. ...*tér* ‘der, söyler, anlatır’ biçimindeki yapıları da bu görüşümüzden hareketle (*Fal şöyle*) *der*: biçiminde *fal* sözcüğünün özne niteliğinde olduğu bir yapı ile ifadelendirdik.

İkinci olarak fal içinde anlatılan durum ya da olaylar sırasında geçen varlıkların (kartal, doğan, yılan vb.) konuşturulmalarını “ ” tırnak işareti ile gösterdik. Üçüncü olarak, " " tırnak işareti ise fal paragraflarının sonunda falın iyi ya da kötü olduğu ile ilgili yargı bildiren sonuç bölümünde kullanılmıştır. (Örneğin, "*Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.*")

² 66. ve 67. paragraflar *ırk* ‘fal’ gösteren paragraf niteliği taşımamaktadırlar. 66. paragraf, 65 ırkın sonuç paragrafı durumundadır. 67. paragraf ise “kolofon”dur.

“Sonuç” paragrafı 65 paragraflık fal içeren bölüme dâhil ise, yani “kolofon” kısmına kadarki bölüm asıl *Irk Bitig* metni ise " " tırnak işareti ile gösterdiğimiz bölümde konuşan kişi 66. paragrafta şu sözleri söyleyen kişi olmalıdır: *"Şimdi sevgili çocuklarım! Öylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Ancak, (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir."*

Tablo 1: Irk Bitig Alfabe Tablosu

	Runik Harfler	Transliterasyon	Transkripsiyon
1.	ⱦ	<i>A</i>	<i>a, e</i>
2.	Ⱨ	<i>I</i>	<i>i, ı, é</i>
3.	ⱨ	<i>U</i>	<i>o, u</i>
4.	Ⱪ	<i>Ü</i>	<i>ö, ü</i>
5.	ⱪ	<i>b¹</i>	<i>b, v</i>
6.	ⱬ	<i>b²</i>	<i>b, v</i>
7.	Ɑ	<i>ç</i>	<i>ç</i>
8.	Ɱ	<i>d¹</i>	<i>d</i>
9.	Ɐ	<i>d²</i>	<i>d</i>
10.	Ɒ	<i>g¹</i>	<i>g</i>
11.	ⱱ	<i>g²</i>	<i>g</i>
12.	Ⱳ	<i>k¹</i>	<i>k</i>
13.	ⱳ	<i>k²</i>	<i>k</i>
14.	ⱴ	<i><u>Uk¹</u></i>	<i>k, ok, uk, ko, ku</i>
15.	Ⱶ	<i><u>Ük²</u></i>	<i>k, ök, ük, kö, kü</i>
16.	ⱶ	<i>l¹</i>	<i>l</i>
17.	ⱷ	<i>l²</i>	<i>l</i>
18.	ⱸ	<i>m</i>	<i>m</i>
19.	ⱹ	<i>n¹</i>	<i>n</i>
20.	ⱺ	<i>n²</i>	<i>n</i>
21.	ⱻ	<i>η</i>	<i>η</i>

22.		\acute{n}	\acute{n}
23.		$n\check{c}$	$n\check{c}$
24.		nt	nt
25.		p	p
26.		Up	$p, up, \ddot{u}p$
27.		r^1	r
28.		r^2	r
29.		s^1	s, \check{s}
30.		s^2	s, \check{s}
31.		t^1	t
32.		t^2	t
33.		y^1	y
34.		y^2	y
35.		z	z
36.		ot^1	ot

2. KÂĞIDA YAZILI RUNİK HARFLİ ESKİ TÜRKÇE METİNLERİN ENVANTERİ

A) ALMANYA'DA BULUNAN RUNİK HARFLİ METİNLER					
Nr.	Eski Numara	Yeni Numara	Satır Sayısı	Yayımlayanlar	Foto
1.	TM 326	Mainz 388	a.8 + 1 satır başlık- b.8 + 1 satır başlık	von Le Coq (7); Radloff (2); Orkun (5)	*
2.	TM 327	MIK III 35a+b	a.12 + 1 satır başlık- b.9 + 1 satır başlık	von Le Coq (3); Orkun (8)	*
3.	TM 328	U 178	a.10-b.(boş)	Zieme (2)	*
4.	TM 330	Mainz 172	a.7-b.7	von Le Coq (5); Orkun (10)	*
5.	TM 331	U 180	a.3-(b.3 Eski Uygurca)	Wilkens (1) (Katalog)	*
6.	TM 332	-	a.1 + 1 satır başlık- b.1 + 1 satır başlık	von Le Coq (1); Orkun (7)	*
7.	TM 334	U 179	a.5 + 1 satır başlık- b.5 + 1 satır başlık	Wilkens (2) (Katalog)	*
8.	TM T 20	U 171a,b	A: a.5-b.5; B: a.9-b.9	Wilkens (3) (Katalog)	*
9.	TM 336	U 174a,b	A: a.3-b.3; B: a.2-b.2	Wilkens (4) (Katalog)	*
10.	TM 337	Mainz 385a-d	A: a.7-b.7; B: a.3-b.3; C: a.3-b.3; D: a.2-b.2	Sertkaya (8)	*
11.	TM 337	Mainz 175a,b	a.4-b.4	Sertkaya (5)	*
12.	TM 337,	Mainz 403a,b	A: a.3+1 satır başlık-	Sertkaya (11);	*

	TM 335/TM 341		b.3+1 satır başlık; B: a.12-b.12	Zieme (3)	
13.	TM 337- 339a-b	Mainz 402	A: a.3 + 1 satır başlık-b.3 + 1 satır başlık; B: a.3 + 1 satır başlık-b.3 + 1 satır başlık	von Le Coq (4); Orkun (9)	*
14.	TM 339	U 175	a.4-b.4	Wilkens (5) (Katalog)	*
15.	TM 340	Mainz 171	b.4 (+ 4 satır Eski Uygurca)	von Le Coq (8); Sertkaya (13)	*
16.	TM 341	U 177	a.4-b.4	Wilkens (6) (Katalog)	*
17.	TM 342	U 5	Bölüm I: a.11 + 1 satır başlık -b.11 + 1 satır başlık; Bölüm II: a.12 + 1 satır başlık - b.12 + 1 satır başlık	von Le Coq (6); Orkun (11)	*
18.	TM 333	Mainz 386	a.6 + 1 satır başlık- b.6 + 1 satır başlık	Sertkaya (9)	*
19.	T I-a	Mainz 400	a.6-(b. Çince)	Sertkaya (10)	*
20.	T I D x 20	Mainz 167	a.4-b.4	Sertkaya (1)	*
21.	T I	Mainz 169a,b+c,d	A: a.3-b.3; B: a.3-b.3; C: a.2-b.2; D: a.4-b.4	Sertkaya (2)	*
22.	[T II] D 19	Mainz 173a,b	A: a.3-b.3; B: a.3-b.3	Sertkaya (3)	*
23.	T II K, T II D 52	Mainz 174a-e	A: a.2-b.2; B: a.7-b.5; C: a.2-b.2; D: a.4-b.4; E: a.3-b.3	Sertkaya (4)	*
24.	T II D 67	U 172	Bölüm I: a.1 + 1 satır başlık-b.1 + 1 satır başlık; Bölüm II: a.1	Wilkens (7) (Katalog)	*

			+ 1 satır başlık-b.1 + 1 satır başlık		
25.	T II B 227 D	Mainz 387	a.10-b.10	Wilkens (8) (Katalog)	*
26.	T II K	Mainz 383	a.8-b.8	Sertkaya (7)	*
27.	T II T 14	-	a.31-(b. Çince)	Thomsen (1); Orkun (6)	*
28.	T II T 20	MIK III 34b	a.3 (+ 3 satır Mani harfli yazı) -(b. Çince)	von Le Coq (2); Orkun (13); Sertkaya (14)	*
29.	T II T 20	Mainz 377	a.6-(b. Çince)	Sertkaya (6)	*
30.	T II T	U 181	(a.6 Eski Uygurca)- b.8	Tezcan-Zieme (1)	*
31.	U 173	-	a.3-(b.2 Brahmi harfli)	Wilkens (9) (Katalog)	*
32.	U 176	-	Bölüm I: a.8-b.9; Bölüm II: a.9-b.8	Wilkens (10) (Katalog)	*
33.	TM 407	M ...	b.1	Zieme (6)	*
34.	T II D II 169	MIK III 200 I	a(b?).1	Zieme (1)	*
B) İNGİLTERE'DE BULUNAN RUNİK HARFLİ METİNLER					
1.	M.I. xxxii, 006	Or. 8212/76	A: a.22; B: a.12-b.10; C: a(b?).9	Thomsen (2); Orkun (1)	*
2.	Ch. 00183	Or. 8212/77	a(?).12-(b. Tibetçe)	Thomsen (3); Orkun (2)	*
3.	Ch. 0014	Or. 8212/78	A: a(?).14-(b. Çince); B: a(?).5-(b. Çince); C- D: a(?).6-(b. Çince); E: a(?).5-(b. Çince); F: a(?).5-(b. Çince); G: a(?).3; H: a(?).2-(b. Çince)	Thomsen (4); Hommel (1); Orkun (3); Hamilton-Bazin (1); Tryjarski (1)	*

4.	Ch. 0053	Or. 8212/79	a(b?).2	Hamilton-Bazin (2)	*
5.	Ch. 0013	Or. 8212/104	b.1	Bang-Gabain- Rachmati (1); Räsänen (1); Bernştam (1); Orkun (12)	*
6.	Ch. 0033	Or. 8212/161	809	Thomsen (5); Orkun (4); Malov (1); İkeda (1); Tekin, T. (1); Tekin, T. (2); Yakovlev (1)	*
7.	Kao. 0107	Or. 8212/1692	a.sağ. 15 + 1 satır başlık (?); sol. 15 + 1 satır başlık (?)	Thomsen (6); Moriyasu (1)	*
C) JAPONYA'DA BULUNAN RUNİK HARFLİ METİNLER					
1.	Ot. Ry. - 6432		(a yüzü Çince)-b.3	Zieme (5)	*
2.	Ot. Ry. - 8129		(a yüzü Çince)-b.5	Haneda-Yamada (1); Sertkaya (12); Moriyasu (2)	*
3.	Ot. Ry. - 8130		a.3-(b. boş)	Zieme (4)	*
D) RUSYA'DA BULUNAN RUNİK HARFLİ METİN					
1.	O. 1	-	a(b?).6	Radloff (1)	*
E) FRANSA'DA BULUNAN RUNİK HARFLİ METİN					
1.	Pelliot tibétain Touen- houang 2132	-	a.4	Lalou (1) (Katalog)	*

2.1. Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalar

- Bang-Gabain-Rachmati (1): Bang Kaup, Willy, Annemarie von Gabain, Gabdul Rašid Rachmati. 1934. **Türkische Turfan-Texte. VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk.** Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin: 93-192. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 97-98.)
- Bernştam (1): Bernştam, Aleksandr Natanoviç. 1939. Runiçeskaya nadpis' v uygurskoy rukopisi. **Zapiski Instituta Vostokovedeniya.** Akademii Nauk SSSR, 7: 303-305.
- Hamilton-Bazin (1): Hamilton, James Russell, Louis Bazin. 1972. Un Manuscrit Chinois Et Turc Runiforme De Touen-Houang. BM. Or. 8212 (78), (79). **Turcica, Revue d'Etudies Turques.** IV: 25-42.
- Hamilton-Bazin (2): aynı makale, s. 35-36.
- Haneda-Yamada (1): Haneda, Akira, Nobuo Yamada. 1961. Ōtani tanken-tai shōrai, Uiguru ji shiryō mokuroku [大谷探検隊将来ウイグル字資料目録] (A Preliminary list of the manuscript remains in Uighur script brought by Otani expeditions and preserved in Ryukoku University Library). *Buddhist Manuscripts and secular documents of the ancient languages in Central Asia.* **Monumenta Serindica.** IV. Kyoto: 171-207 (Levha 29).
- Hommel (1)³: Hommel, Fritz. 1922. Zu den alttürkischen Sprichwörtern. **Asia Major.** Introductory Volume (Hirt-Festschrift): 182-193.
- İkeda (1): İkeda, Tetsurō. 1984. The Irk Bitig, An Ancient Turkic Book of Divination. **The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences.** Kyoto Sangyo University. c. VI, No. 1. October: 81-125.
- Lalou (1): Lalou, Marchelle. 1961. **Inventaire des Manuscrits tibétains de Touen-houang, conservés à la Bibliothèque Nationale.** (Fonds Pelliot tibétain), Nos: 1283-2216, III. Bibliothèque Nationale: 206.
- von Le Coq (1): von Le Coq, Albert August. 1909. Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen 'Runen' aus Toyoq und Idiqut-Schähri [Oase von Turfan]). **Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften.** Berlin: 1047-1061. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 1047.)

³ Sertkaya (1994)'dan hareketle bibliyografik bilgi olarak verdiğimiz Hommel (1922)'in makalesine çalışmamız sırasında ulaşamadık.

- von Le Coq (2): aynı makale, s. 1050.
- von Le Coq (3): aynı makale, s. 1052-1054.
- von Le Coq (4): aynı makale, s. 1054-1055.
- von Le Coq (5): aynı makale, s. 1055.
- von Le Coq (6): aynı makale, s. 1056-1057.
- von Le Coq (7): aynı makale, s. 1058.
- von Le Coq (8): aynı makale, s. 1060.
- Malov (1): Malov, Sergey Yefimoviç. 1951. **Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti**. Moskva: 80-92.
- Moriyasu (1): Moriyasu, Takao. 1997. A Manichaean Runic Manuscript with Miniature (Kao.0107) Housed in the British Library. **Studies On The Inner Asian Languages**. XII. The Society of Central Eurasian Studies: 41-71. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 46-47.)
- Moriyasu (2): aynı makale, Resim V-VI.
- Orkun (1): Orkun, Hüseyin Namık. 1938. **Eski Türk Yazıtları**. II. İstanbul: Türk Dil Kurumu. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 63-68.)
- Orkun (2): aynı eser, s. 96.
- Orkun (3): aynı eser, s. 94-95.
- Orkun (4): aynı eser, s. 69-93.
- Orkun (5): aynı eser, s. 180.
- Orkun (6): aynı eser, s. 57-59.
- Orkun (7): aynı eser, s. 175.
- Orkun (8): aynı eser, s. 175-177.
- Orkun (9): aynı eser, s. 177-178.
- Orkun (10): aynı eser, s. 178.
- Orkun (11): aynı eser, s. 178-179.
- Orkun (12): aynı eser, s. 184.
- Orkun (13): aynı eser, s. 22.
- Radloff (1): Radloff, Wilhelm. 1910. Alttürkische Studien. III. 1. Ein Fragment in Türkischer Runenschrift. **İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk**. (Bulletin de l'Académie Imperiale des Sciences de St.-Pétersbourg): 1025-1036. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 1025-1029.)
- Radloff (2): Radloff, Wilhelm. 1909. Alttürkische Studien. I. **İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk**. (Bulletin de l'Académie Imperiale des

- Sciences de St.-Pétersbourg): 1213-1220. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 1213-1218.)
- Räsänen (1): Räsänen, Martii. 1936. Zu dem türkischen Runenschrifteintrag in der uigurischen Übersetzung des buddhistischen Sūtra Säkiz Jükmäk. **Studia Orientalia**. 6/1. Helsinki: 1-2.
- Sertkaya (1): Sertkaya, Osman Fikri. 1985. Fragmente in Alttürkischer Runenschrift aus den Turfan-Funden. **Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa**. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 19. Wiesbaden: 133-164. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 141.)
- Sertkaya (2): aynı makale, s. 141-142.
- Sertkaya (3): aynı makale, s. 142.
- Sertkaya (4): aynı makale, s. 142-143.
- Sertkaya (5): aynı makale, s. 143-144.
- Sertkaya (6): aynı makale, s. 144.
- Sertkaya (7): aynı makale, s. 145.
- Sertkaya (8): aynı makale, s. 145-146.
- Sertkaya (9): aynı makale, s. 146-147.
- Sertkaya (10): aynı makale, s. 147.
- Sertkaya (11): aynı makale, s. 147-149.
- Sertkaya (12): Sertkaya, Osman Fikri. 1994. “Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri Ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1990. Ankara: 167-181. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 177.)
- Sertkaya (13): aynı makale, s. 174.
- Sertkaya (14): aynı makale, s. 175.
- Tekin, T. (1): Tekin, Talat. 1993. **Irk Bitig: The Book of Omens**. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Tekin, T. (2): Tekin, Talat. 2004. **Irk Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı**. Ankara.
- Tezcan-Zieme (1): Tezcan, Semih, Peter Zieme. 1971. Uigurische Brieffragmente. **Studia Turcica**. Budapest: 451-460. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 455-456.)
- Thomsen (1): Thomsen, Wilhelm. 1910. Ein Blatt in Türkischer ‘Runen’schrift aus Turfan. **Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften**. Berlin: 296-306. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 302-303.)

- Thomsen (2): Thomsen, Vilhelm. 1912. Dr. M. A. Stein's Manuscripts In Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-Huang. **Journal of the Royal Asiatic Society**: 181-227. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 182-189.)
- Thomsen (3): aynı makale, s. 218-220.
- Thomsen (4): aynı makale, s. 215-217.
- Thomsen (5): aynı makale, s. 190-204.
- Thomsen (6): Thomsen, Vilhelm. 1928. Fragment of a Runic Turkish Manuscript, Kao.0107, from Kara-Khōja. **Innermost Asia**. vol. II. Oxford: 1082-1083, Appendix Q (Pl. CXXIV, vol. III). (→ Yazmanın incelendiği sayfa 1083.)
- Tryjarski (1): Tryjarski, Edward. 1969. Notes On The *Turcica* In Sir M. Aurel Stein's Collection. **Central Asiatic Journal**. XII: 322-328. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 326, Resim 1.)
- Wilkens (1): Wilkens, Jens. 2000. **Alttürkische Handschriften. Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung**. Stuttgart. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 16. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 470-471.)
- Wilkens (2): aynı eser, s. 470.
- Wilkens (3): aynı eser, s. 465-466.
- Wilkens (4): aynı eser, s. 467-468.
- Wilkens (5): aynı eser, s. 468-469.
- Wilkens (6): aynı eser, s. 192.
- Wilkens (7): aynı eser, s. 466-467.
- Wilkens (8): aynı eser, s. 463-464.
- Wilkens (9): aynı eser, s. 467.
- Wilkens (10): aynı eser, s. 469-470.
- Yakovlev (1): Yakovlev, V. M. 2004. **Irk Bitig. Drevnetyurkskaya gadatel'naya kniga**. Byulleten' Obşçestvo Vostokovedov, Prilojeniye 4. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.
- Zieme (1): Zieme, Peter. 2001. Runik Harfli Birkaç Pasaj Üzerine Kimi Yorum Önerileri. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 2000. Ankara: 377-382. (→ Yazmanın incelendiği sayfa 378-379.)
- Zieme (2): aynı makale, s. 379.
- Zieme (3): aynı makale, s. 380-382.
- Zieme (4): aynı makale, s. 382.

Zieme (5): aynı makale, s. 382.

Zieme (6): aynı makale, s. 379-380.

3. IRK BİTİĞ

3.1. Irk Bitig (Metnin Transliterasyonu, Transkripsiyonu ve Çevirisi)

1. [1] ○○ ○○ ○○ *ten : si : men : yarın :* (Fal şöyle der:)
(2-2-2) *kêçe : altun : örgin : üye* «“Ben ‘Ten-si’yim!
t²n² : s²I : mn² : y¹r¹n¹ : *olurupan : meñileyür :* Sabah akşam altın
k²IçA : l¹t¹Un¹ : Ür²g²In² : *men : ança : bilinler :* taht üzerinde oturup
ÜzA : Ul¹Ur¹Upn¹ : *edgü : ol :* mutlu bir şekilde
mñIl²y²Ür² : mn² : nçA : yaşarım.”»
b²Il²Iñl²r² : d²g²Ü : Ul¹ : "Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."
2. [2] ○○○○ ○○○○ ○○○○ *ala : atlıg : yol : teñri :* (Fal şöyle der:)
(4-4-4) *men : yarın : kêçe : eşür* «“Ala atlı yol
Al¹A : t¹l¹g¹ : y¹Ul¹ : *men : utru : (è)ki : yılğ* tanrısıyım! Sabah
t²ñr²I : mn² : y¹r¹n¹ : *kişi : oğlin : sokuşmuş :* akşam (atımla)
k²IçA : s²Ür² : mn² : *kişi : korkmuş : korkma :* rahvan giderim.” (Bu
Ut¹r¹U : k²I : y¹l¹g¹ : *temiş : kut : bergey :* yol tanrısı) yumuşak
k²Is²I : Ug¹l¹In¹ : *men : temiş : ança : bilin* mizaçlı iki
s¹UUk¹Us¹mIs² : k²Is²I : *edgü : ol : :* insanoğluna
rastlamış.
İnsanoğulları
korkmuş. (Yol
tanrısı)
“Korkma(yın)!”
demiş, “(Sizlere) iyi
talih vereceğim!”
demiş.»
"Öylece bilin: (Bu
fal) iyidir."
- [3] *k¹Ur¹k¹mIs² :*
k¹Ur¹k¹mA : t²Ims² :
k¹Ut¹ : b²Ir²g²y² : mn² :
t²ImIs² : nçA : b²Il²Iñ :
d²g²Ü : Ul¹ : :

3. ○○○ ○○○ ○○○ (3-3-3) *altun : kanatlıg : talım :* (Fal şöyle der:)
kara : kuş : men : tanım : «“Altın kanatlı
tüsi : takı : tüke- : - Garudayım!
mezkem : taloyda : Vücudumun tüyleri
yatıpan : tapladukumın : bile çıkmamışken,
tutar : men : sevdükümin denizde yatarak
: yeyür : men : antag : istediğimi tutuyor,
küçlög : men : ança : sevdiğimi yiyorum.
bilinler : : edgü : ol : O kadar
mn² : ntg¹ : k²Üçl²Üg² : "Öylece biliniz:
mn² : nçA : b²Il²Iñl²r² : : (Bu fal) iyidir."
d²g²Ü : Ul¹ :
4. [6] ○ ○ ○ (1-1-1) *ürünj : eşri : toğan : kuş :* (Fal şöyle der:)
men : çıntan : ıgaç : üze «“Ak benekli
: olurupan : meñileyür : doğanım! Sandal
men : ança : bilinler : : ağacı üzerinde oturup
Ig¹ç : ÜzA : mutluluk içinde
Ul¹Ur¹UU¹pn¹ : yaşarım.”»
mñIl²y²Ür² : mn² : nçA : "Öylece biliniz."
b²I- [7] -l²Iñl²r² : :
5. ○○ ○○○○ ○○ (2-4-2) *beğ : er : yuntuñaru :* (Fal şöyle) der:
barmış : ak : bësi : «Bir bey atlarına
kulunlamış : altun : doğru gitmiş. Ak
tuyuglug : adgırlık : kısrağı yavrulamış.
yaragay : tevesiñerü : “(Bu taya) altın
barmış : ürünj : ingeni : toynaklı aygır olmak
botolamış : altun : yaraşır!” Develerine

$t^2b^2As^2Inr^2Ü$: $b^1r^1mIs^2$: *budlalığ* : *bugralık* : doğru gitmiş. Beyaz
 $Ür^2Üñ$: $In^2g^2n^2I$: *yaragay* : *evinçerü* : devesi yavrulamış.
 $b^1Ut^1Ul^1AmIs^2$: $l^1t^1Un^1$: *kılmış* : *üçünç* : *kunçuyı* “(Bu yavru deveye)
 $b^1Ud^1l^1l^1g^1$: $b^1Ug^1r^1Al^1k^1$: : *urulanmış* : *beglik* : altın burunsalıklı
 $y^1r^1Ag^1y^1$: $b^2Inr^2Ü$: k^2l^2m- *yaragay* : *tër* : *meñilig* : erkek deve olmak
[9] $-Is^2$: $ÜçÜñç$: *beg* : *er* : *ermiş* : *anıg* : yaraşır!” Evine doğru
 $k^1UnçUy^1I$: $Ur^1Il^1n^1mIs^2$: *edgü* : *ol* : : gelmiş. Üçüncü
 $b^2g^2l^2Ik^2$: $y^1r^1Ag^1y^1$: t^2Ir^2 : olarak, karısı bir
 $mñIl^2Ig^2$: b^2g^2 : r^2 : oğlan çocuğu
 r^2mIs^2 : $ñIg^1$: $d^2g^2Ü$: doğurmuş. “(Bu
 Ul^1 : : çocuğa) beylik
yaraşır!”» (Fal
devamında şöyle
der:) «(Bu bey)
mutlu bir bey imiş.»

“(Bu fal) çok iyidir.”

6. **[10]** ○ ○ ○ ○ ○ *adıgılı* : *tonuzlu* : *art* : *üze* (Fal şöyle) der:
(1-2-2) : *sokuşmuş* : : *ermiş* : «Bir ayı ile bir
 $d^1g^1l^1I$: $t^1UñUzl^1I$: Ar^1t^1 : *adıgıñ* : *karnı* : *yarılmış* : domuz dağ geçidinde
 $ÜzA$: $s^1UUk^1s^1mIs^2$: *tonuzun* : *azığı* : *sınmış* : çarpışmışlar. Ayının
 r^2mIs^2 : : $d^1g^1ñ$: $k^1r^1n^1I$: *tër* : *ança* : *bilin* : : karnı deşilmiş,
 $y^1r^1l^1mUs^2$: $t^1UñUzUñ$: *yavlağ* : *ol* : : domuzun azı dişleri
 zlg^1I : s^1In^1m- **[11]** $-Is^2$: kırılmış.»
 t^2Ir^2 : $ñçA$: $b^2Il^2Inç$: : “Öylece bilin: (Bu
 $y^1b^1l^1k^1$: Ul^1 : : fal) kötüdür.”

7. ○ ○ ○ ○ ○ *er* : *terkleyü* : *kêlir* : (Fal şöyle) der:
(2-1-2) *edgü* : *söz* : *sav* : *(é)lti* : «Bir adam aceleyle
 r^2 : $t^2r^2k^2l^2y^2Ü$: $k^2l^2Ir^2$: *kêlir* : *tër* : *ança* : geliyor. İyi haberler
 $d^2g^2Ü$: $s^2Üz$: s^1b^1 : l^2t^2I : *bilinler* : : *edgü* : *ol* : taşıyarak geliyor.»
 $k^2l^2Ir^2$: t^2I- **[12]** $-r^2$: $ñçA$: “Öylece biliniz:

$b^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 :: d^2g^2\text{Ü} : \text{Ul}^1 :$

(Bu fal) iyidir."

8. ○○○○○○
(1-2-3)

$\text{l}^1\text{t}^1\text{Un}^1 : \text{b}^1\text{s}^1\text{l}^1\text{g}^1 : \text{y}^1\text{Il}^1\text{n}^1 :$
 $\text{mn}^2 : \text{l}^1\text{t}^1\text{Un}^1 :$
 $\text{k}^1\text{Ur}^1\text{Ug}^1\text{s}^1\text{k}^1\text{mIn}^2 : [13]$
 $\text{k}^1\text{Il}^1\text{çIn}^1 : \text{k}^2\text{s}^2\text{Ipn}^2 :$
 $\text{ÜzÜm} : \text{y}^1\text{Ul}^1 : \text{In}^2\text{t}^2\text{In}^2 :$
 $\text{b}^1\text{s}^1\text{mIn}^1 : \text{y}^1\text{Ul}^1 :$
 $\text{b}^2\text{In}^2\text{t}^2\text{n}^2 : \text{t}^2\text{Ir}^2 : \text{nçA} :$
 $\text{b}^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 : : \text{y}^1\text{b}^1\text{l}^1\text{k}^1 :$
 $\text{Ul}^1 : :$

altun : başlıg : yılan :
mēn : altun :
kurugsakımın : kılıçın :
kesipen : özüm<in>: yul
: in<in>tin : başımın :
yul : evintin : tēr : ança :
bilinler : : yavlak : ol : :

(Fal şöyle) der:
«“Altın başlı
yılanım! Altından
midemi kılıç ile
keserek benliğimi
deliğinden çıkar,
başımı evinden
kopar!”»

"Öylece biliniz:

(Bu fal) kötüdür."

9. ○○○○○○
(3-2-1)

[14] $\text{Ul}^1\text{Ug}^1 : \text{b}^2 :$
 $\text{Ür}^2\text{t}^2\text{n}^2\text{mIs}^2 : \text{k}^1\text{t}^1\text{I}\eta\text{A} :$
 $\text{t}^2\text{g}^2\text{I} : \text{k}^1\text{l}^1\text{md}^1\text{Uk}^1 :$
 $\text{b}^2\text{ÜÜk}^2\text{I}\eta\text{A} : \text{t}^2\text{g}^2\text{I} :$
 $\text{k}^1\text{Ud}^1\text{mUk}^1 : \text{t}^2\text{Ir}^2 : \text{nçA} :$
 $\text{b}^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 : : \text{y}^1\text{b}^1\text{l}^1\text{k}^1 :$
 $\text{Ul}^1 : :$

ulug : ev : örtēnmiş :
katıña : teği : kalmaduk :
bükiñe : teği :
kodm<ad>uk : tēr : ança
: bilinler : : yavlak : ol :

(Fal şöyle) der:
«Büyük bir ev
yanmış. Evin ne bir
katı ne de bir köşesi
kalmış.»

"Öylece biliniz:

(Bu fal) kötüdür."

10. [15] ○○○○○○
(2-4-3)

$\text{s}^2\text{n}^2\text{g}^2\text{n}^2 : \text{b}^1\text{r}^1\text{s}^1 : \text{mn}^2 :$
 $\text{k}^1\text{mUs}^1 : \text{Ar}^1\text{A} : \text{b}^1\text{s}^1\text{m} :$
 $\text{ntg}^1 : \text{l}^1\text{p} : \text{mn}^2 :$
 $\text{r}^2\text{d}^2\text{ml}^2\text{Ig}^2 : \text{mn}^2 : \text{nçA} :$
 $\text{b}^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 : :$

ēsnegen : bars : mēn :
kamuş : ara : başım :
antağ : alp : mēn :
erdemlig : mēn : ança :
bilinler : :

(Fal şöyle der:)
«“Esneyen kaplanım!
Kamışlar arasındadır
başım. O kadar
güçlü, o kadar
erdemliyim!”»

"Öylece biliniz."

11. [16] ○○○○ ○○○○ ○○○○ *sarıg : atlıg : savcı :* (Fal şöyle) der:
(4-4-3) *yazıg : atlıg : yalavaç :* «Sarı atlı haberci,
s¹r¹g¹ : t¹l¹g¹ : s¹b¹çI : *ędgü : söz : sav : (é)lti :* yağız atlı elçi iyi
y¹zg¹ : t¹l¹g¹ : y¹l¹b¹ç : *kélir : tēr : ança : bilin* haberler taşıyarak
d²g²Ü : s²Üz : s¹b¹ : l²t²I : *anıg : ędgü : ol :* geliyor.»
k²l²Ir² : t²Ir² : nçA : b²Il²Iñ
nlg¹ : d²g²Ü : Ul¹ : "Öylece bilin: (Bu fal) çok iyidir."
12. [17] ○○○○ ○○○○ ○○○○ *er : avka : barmış :* (Fal şöyle) der:
(3-4-3) *tagda : kamlmış :* «Bir adam ava
r² : b¹k¹A : b¹r¹mIs² : *teyrıde : erklıg : tēr :* gitmiş. Dağda yere
t¹g¹d¹A : k¹ml¹mIs² : *ança : bilinler : : yavız :* düşmüş. "Kudretli
t²ır²Id²A : r²k²l²g² : t²Ir² : *ol : :* (tanrı) göklerde dir!"»
nçA : b²Il²Iñl²r² : : y¹b¹z :
Ul¹ : : "Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."
13. [18] ○○○○ ○○○○ ○○ *teyrilig : kurtga :* (Fal şöyle) der:
(3-4-2) *yurt<t>a : kalmış :* «Dindar, yaşlı bir
t²ır²Il²Ig² : k¹Ur¹t¹g¹A : *yağlıg : kamic : bulupan* kadın terk edilmiş bir
y¹Ur¹t¹A : k¹l¹mIs² : *: yalğayu : tirilmiş :* konaklama yerinde
y¹g¹l¹g¹ : k¹mIç : *ölümde : ozmış : tēr :* kalakalmış. Yağlı bir
b¹Ul¹Upn¹ : y¹l¹g¹y¹U : *ança : bilinler : :* kepe bulup, (onu)
t²Ir²Il²mIs² : Ü¹Ümd²A : yalayarak hayatta
UzmIs² : t²Ir² : [19] nçA : kalmış. Ölümünden
b²Il²Iñl²r² : : kurtulmuş.»
"Öylece biliniz."
14. ○○ ○○○ ○○○○ *kuzgunug : ıgaçka :* (Fal şöyle) der:
(2-3-4) *bamış : katıgtı : ba :* «Bir kuzgunu ağaca
k¹Uzg¹Un¹Ug¹ : Ig¹çk¹A : *ędgüti : ba : tēr : ança :* bağlamış(lar).
b¹AmIs² : k¹t¹g¹t¹I : b¹A : *bilinler : :* "Sıkıca bağla(yın),
d²g²Üt²I : b¹A : t²Ir² : nçA : iyice bağla(yın)!"»
"Öylece biliniz."

b²İl²İn¹l²r² ::

15. [20] o o o o o o
(1-4-1) *üze : туман : turdı : aşra* (Fal şöyle) der:
: toz : turdı : kuş : «Yukarıdan sis
ÜZA : t¹Umn¹ : t¹Ur¹d¹I : *og<l>ı : uça : aztı :* bastırdı, aşağıdan toz
s¹r¹A : t¹Uz : t¹Ur¹d¹I : *kèyik : oğlu : yügürü :* kalktı. Kuş yavrusu
k¹Us¹ : Ug¹I : UçA : Azt¹I : *aztı : kişi : oğlu : yorıyu :* uçarak yolunu
k²Iy²Ik² : Ug¹l¹I : y²Üg²Ü- *aztı : yana : teñri :* kaybetti. (Dört
[21] -r²Ü : Azt¹I : k²İs²I : *kutunta üçünç : yлта :* ayaklı) yabanî
Ug¹l¹I : y¹Ur¹Iy¹U : Azt¹I : *kop : eşen : tükèl :* hayvan yavrusu
y¹n¹A : t²nr²I : k¹Ut¹In¹t¹A *körüşmiş : kop : ögirer :* koşarak yolunu
ÜçÜnç : y¹İl¹t¹A : k¹Up : *şevinür : tèt : ança :* kaybetti. İnsanoğlu
s²n² : t²Ük²l² : [22] *bilinler : edgü : ol :* yürüyerek yolunu
k²Ür²Üs²ms² : k¹Up : kaybetti. Yine, Tanrı
Üg²İr²r² : s²b²In²Ür² : t²İr² : lütfu ile üçüncü yılda
nçA : b²İl²İn¹l²r² : d²g²Ü : hepsi sağ salım (bir
Ul¹ : araya gelip)
görüşmüşler. Hepsi
neşelenip seviniyor.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

16. [23] o o o o o o
(2-1-4) *toruk : at : şemriti :* (Fal şöyle) der:
yèrin : öpen : yügürü : «Zayıf at kendisini
t¹Ur¹Uk¹ : t¹ : s²mr²It²I : *barmış : utru : yèrde :* semirten yeri
y²İr²In² : Üpn² : *ogrı : sokuşup : tutupan :* düşünüp koşarak (o
y²Üg²Ür²Ü : b¹r¹mİs² : *minmiş : yèliñe :* yere doğru) gitmiş.
Ut¹r¹U : y²İr²d²A : Ug¹r¹I : *kudursuginiña : teği :* Yol üstünde karşısına
s¹UUk¹Us¹Up : t¹Ut¹- [24] *yağrıpan : kamşayu :* bir hırsız çıkmış.
-UUpn¹ : mIn²mİs² : *umatın : turur : tèt :* Hırsız, (atı) tutup
y²İl²İn¹A : *ança : bilin : yavıak ol :* (üstüne) binmiş. (At)
k¹Ud¹Ur¹s¹Ug¹İn¹İn¹A : yelesine, kuyruğuna
t²g²I : y¹g¹r¹İpn¹ : kadar yara içinde

k¹ms¹y¹U : UmAt¹In¹ :
t¹Ur¹Ur¹ : t²Ir² : nçA :
b²Il²In² : y¹b¹l¹k¹Ul¹ :

kalıp
kımıldayamadan
duruyor.»

"Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür."

17. [25] ○○ ○○○ ○○○
(2-3-3)
Üzl²Ük² : t¹ : Üη :
y²Ir²d²A : r¹p : UηUU²p :
t¹Ur¹U : k¹l¹ms² : t²ηr²I :
k²ÜçIn²A : t¹g¹ : ÜZA :
y¹Ul¹ : s¹Ub¹ : UÜr²Üpn² :
y²Is² : ÜZA : [26] y¹s¹ :
ot¹ : k²Ür²Üpn² :
y¹Ur¹Iy¹U : b¹r¹Ipn¹ :
s¹Ub¹IçIpn² : y¹As¹ :
y²Ipn² : Ül²Ümd²A :
Uzms² : t²Ir² : nçA :
b²Il²In²l²r² : d²g²Ü : Ul¹ :

özlük : at : öη : yërde :
arıp : oηup : turu :
kalmış : teηri : küçiηe :
tağ : üze : yul : suv :
körüpeη : yiş : üze : yaş :
ot : körüpeη : yoriyu :
barıpaη : suv : içipeη :
yaş : yepeη : ölümde :
ozmuş : tēr : aηça :
bilinler : : edgü : ol :

(Fal şöyle) der:
«Bir hususî at çölde
yorulup, bitkin düşüp
kalakalmış. Tanrının
kudretiyle bir dağ
üzerinde su kaynağı
görerek, bir ormanlık
dağda çayır çimen
görerek yürüyüp
(oralara) gitmiş. Su
içip, ot yiyerek
ölümünden kurtulmuş.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

18. [27] ○○ ○○○○ ○
(2-4-1)
k²r²Ak²Ü : IçI : n²A : t²g² :
Ul¹ : t²Üg²Ün²Ük²I : n²A :
t²g² : Ul¹ : k²Üzn²Ük²k²I :
n²A : t²g² : k²Ür²Ük²l²Üg² :
Ul¹ : g²n²I : n²t²g² : d²g²-
[28] -Ü : Ul¹ : b¹g¹s¹I n²A :
t²g² : b¹r¹ : Ul¹ : t²Ir² :
nçA : b²Il²In²l²r² : nIg¹ :
d²g²Ü : Ul¹ : :

kerekü : içi : ne : teğ : ol
: tügünüki : ne : teğ : ol :
köznüki : ne : teğ :
körklüg : ol : egni : ne
teğ : edgü : ol : bağısı ne
: teğ : bar : ol : tēr :
aηça : bilinler : aηıg :
edgü : ol : :

(Fal şöyle) der:
«“Çadırın içi
nasıldır? Bacası
nasıldır? Penceresi
nasıl(dır)? Güzeldir.
Çatısı nasıl(dır)?
İyidir. İpleri
nasıl(dır)?
Bağlarlar.”»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) çok iyidir."

19. ○○○○ ○ ○○○○
(4-1-3)
- ak : at : karşısın : üç :* (Fal şöyle) der:
bulugta : tahlulapan : «Kır at, rakibini üç
ağınka : ötügke : idmiş : arayışta seçerek onu
tër : korkma : edgüti : bir dilsiz ricada
ötün : ayınma : edgüti : bulunmaya
yalvar : tër : ança : bilin : göndermiş.» (Fal
: edgü : ol : devamında şöyle)
d²g²Üt²I : Üt²Ün² : der: «“Korkma,
y¹In¹mA : d²g²Ü- [30] -t²I : isteğini iyi arz et!
y¹l¹b¹r¹ : t²Ir² : nçA : Korkma, iyi
b²Il²In² : d²g²Ü : Ul¹ : yalvar!”»
"Öylece bilin: (Bu fal) iyidir."
20. ○○ ○○ ○○○
(2-2-3)
- titir : bugra : mən : ürün* (Fal şöyle) der:
: köpüküimin : saçar : «“Melez erkek
t²It²Ir² : b¹Ug¹r¹A : mn² : *mən : üze : teñrike : teğir* deveyim! Beyaz
Ür²Üñ : k²ÜpÜk²ÜmIn² : *: aşra : yerke : kirür : tër* köpüklerimi saçırım.
s¹çr¹ : [31] mn² : ÜzA : *: udıgmağ : odgur<u> :* (Köpüklerim)
t²ır²Ik²A : t²g²Ir² : s¹r¹A : *yatıgılg : turguru :* yukarıda gökyüzüne
y²Ir²k²A : k²Ir²Ür² : t²Ir² : *yoryur : mən : antag :* ulaşır, aşağıda yerin
Ud¹Ig¹mg¹ : Ud¹g¹Ur¹ : *küçlüg : mən ança :* içine girer.”» (Fal
y¹t¹g¹l¹Ig¹ : t¹Ur¹g¹r¹U : *bilinler : edgü : ol :* devamında şöyle
[32] *y¹Ur¹Iy¹Ur¹ : mn² :* der:) «“Uyuyanları
ntg¹ : k²Üçl²Üg² : mn² uyandırarak yatanları
nçA : b²Il²In²r² : d²g²Ü : kaldırarak
Ul¹ : yürüyorum. O kadar
güçlüyüm!”»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."
21. ○○○ ○○○ ○
(3-3-1)
- karı : üpgük : yıl : yaru-* (Fal şöyle) der:
: -mazkan : etdi : ödmeñ «Yaşlı hüthüt kuşu

- k^1r^1I : $\ddot{U}pg^2\ddot{U}k^2$: $y^1\ddot{I}^1$: : *körmeñ* : *ürkütmey* : *tér* yıl aydınlanmadan
 y^1r^1U : mzk^1n^1 : t^2d^2I : [33] : *ança* : *biliñ* : : (yani günler
 $\ddot{U}d^2m\eta$: $k^2\ddot{U}r^2m\eta$: uzamadan) önce öttü.
 $\ddot{U}r^2k^2t^2\eta$: t^2Ir^2 : *nçA* : “Heyecanlanmayın,
 $b^2\ddot{I}^2\eta$: : bakmayın,
ürkütmeyin!”»
"Öylece bilin."
- 22.** $\circ \circ \circ \circ$ *uzuntonlug* : *közjüsin* : (Fal şöyle) der:
(1-1-2) *kölke* : *ıçgıñmış* : *yarıñ* : «Bir kadın, aynasını
 $UzUn^1t^1Un^1l^1Ug^1$: *yañrayur* : *kêçe* : göle düşürmüş.
 $k^2\ddot{U}z\eta\ddot{U}s^2In^2$: $k^2\ddot{U}l^2k^2A$: *keñrenür* : *tér* : *ança* : Sabah söyleniyor,
[34] $Içg^1n^1mIs^2$: $y^1r^1n^1$: *biliñler* : *muñlug* : *ol* : akşam sızlanıyor.»
 $y^1\eta r^1Ay^1Ur^1$: $k^2IçA$: *anıg* : *yavlak* : *ol* : "Öylece biliniz:
 $k^2\eta r^2An^2\ddot{U}r^2$: t^2Ir^2 : *nçA* : (Bu fal) sıkıntı
 $b^2\ddot{I}^2I\eta l^2r^2$: $mU\eta l^1Ug^1$: vericidir, çok
 Ul^1 : nIg^1 : $y^1b^1l^1k^1$: Ul^1 : kötüdür."
- 23.** [35] $\circ \circ \circ \circ \circ \circ \circ \circ \circ \circ$ *oğlan* : *keñkük* : *tezeñin* : (Fal şöyle) der:
(4-4-2) *bultı* : *çekik* : *etiñ* : «Bir oğlan, doğan
 $Ug^1l^1n^1$: $k^2k^2\ddot{U}k^2$: *kutlug* : *bolzun* : *tér* : tezeğini buldu.
 $t^2zk^2In^2$: $b^1Ul^1t^1I$: $\çUk^2$: *ança* : *biliñler* : *edgü* : *ol* : “Tarla kuşu! Etin
 $t^2I\eta$: $k^1Ut^1l^1Ug^1$: : kutlu olsun!”»
 $b^1Ul^1zUn^1$: t^2Ir^2 : *nçA* : "Öylece biliniz:
 $b^2\ddot{I}^2I\eta l^2r^2$: $d^2g^2\ddot{U}$: Ul^1 : (Bu fal) iyidir."
- 24.** [36] $\circ \circ \circ \circ \circ \circ \circ \circ$ *teglük* : *kulun* : *erkek* : (Fal şöyle) der:
(3-1-3) *yunt<t>a* : *emig* : *tileyür* : «Kör bir tay, erkek
 $t^2g^2l^2\ddot{U}k^2$: $k^1Ul^1Un^1$: : *kün* : *orto* : *yütürüp* : atta meme arıyor.
 $Ir^2k^2k^2$: $y^1U\eta tA$: mIg^2 : *tün* : *orto* : *kanta* : “Güpegündüz
 $t^2\ddot{I}^2Ay^2\ddot{U}r^2$: $k^2\ddot{U}n^2$: *neğüde* : *bulgay* : *ol* : *tér* kaybedip gece yarısı
 Ur^1t^1U : $y^2\ddot{U}t^2\ddot{U}r^2\ddot{U}p$: : *ança* : *biliñler* : *yavız* : (annesinin memesini)
ol : : nerede, nasıl

t²Ün² : Ur¹t¹U : k¹n¹t¹A :
n²g²Üd²A : b¹Ul¹- [37] -
g¹y¹ : Ul¹ : t¹Ir² : nçA :
b²Il²ηl²r² : y¹b¹z : Ul¹ ::

bulacak?"»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

25. ○○○○ ○ ○○○
(3-1-3)

k²I : Ük²ÜzÜg² : b²Ir² :
b¹Uk¹r¹s¹Ik¹A : k²Ül²ms² :
[38] k¹ms²y¹U :
UmAt¹In¹ : t¹Ur¹Ur¹ :
t²Ir² : nçA : b²Il²In² :
y¹b¹l¹k¹ : l¹U ::

(è)ki : öküzüg : bir :
bokürsika : kölmüş :
kışşayı : umatın : turur
: tèt : ança : bilin² :
yavlık : ol ::

(Fal şöyle) der:
«İki öküzü bir sabana
koşmuşlar. (Öküzler)
kımıldayamadan
duruyorlar.»

"Öylece bilin: (Bu
fal) kötüdür."

26. ○○○○ ○○ ○
(4-2-1)

t¹η : t¹ηl¹r¹d¹I : Ud¹U :
y²Ir² : [39] y¹r¹Ud¹I :
Ud¹U : k²Ün² : t¹Ug¹d¹I :
k¹mg¹ : ÜzA : y¹r¹Uk¹ :
b¹Ul¹t¹I : t²Ir² : nçA :
b²Il²In² : d²g²Ü : Ul¹ ::

tañ : tañlardı : udu : yèr
: yarudı : udu : kün :
tugdı : kamağ : üze :
yaruk : boltı : tèt : ança
: bilin² : edgü : ol ::

(Fal şöyle) der:
«Şafak söktü. Sonra
yer aydınlandı. Sonra
güneş doğdu.
(Ardından) her şeyin
üzeri aydınlık oldu.»

"Öylece bilin: (Bu
fal) iyidir."

27. [40] ○○○○ ○○ ○○
(4-2-2)

b¹y¹ : r² : k¹Un¹I :
Ür²k²Üpn² : b¹r¹mIs² :
b²Ür²Ik²A :
s¹UUk¹Us¹mIs² : b²Ür²I :
g¹zI : ms²ImIs² : s²n² :
t²ÜÜk²l² : b¹Ul¹m- [41] -
mIs² : t²Ir² : nçA :

bay : er : koñı : ürküpeñ
: barmış : börike :
sokuşmış : böri : ağız :
emsimış : eşen : tükël :
bolmuş : tèt : ança :
bilin²ler : edgü : ol :

(Fal şöyle) der:
«Zengin bir adamın
koyunu ürküp
kaçmış. (Koyun) bir
kurda rastlamış.
Kurdun ağız
zehirlenmiş. (Koyun
böylece) sağ salım
kalmış.»

"Öylece biliniz:

$b^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 : d^2g^2\ddot{U} : \text{U}^1 :$

(Bu fal) iyidir."

28. ○○○○
(2-1-1)

$k^1n^1 : \text{U}^1\text{U}r^1\text{U}pn^1 : \text{U}r^1d^1\text{U} : y^1pm\text{Is}^2 : \text{Il}^2- [42]$
 $-I : t^1\text{U}r^1m\text{Is}^2 : t^2\ddot{U}r^2t^2 : b^1\text{U}$
 $l^1\text{U}\eta t^1k^1I : d^2g^2\ddot{U}s^2I :$
 $\text{U}y^1\text{U}r^1I : t^2\text{I}r^2\text{Il}^2\text{I}pn^2 :$
 $m\eta\text{Il}^2y^2\ddot{U}r^2 : b^2d^2\text{I}z\text{l}^2y^2\ddot{U}r^2 :$
 $t^2\text{I}r^2 : \underline{n\check{c}A} : [43]$
 $b^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 : d^2g^2\ddot{U} : \text{U}^1 :$

*kān : olurupān : ordo :
yapmış : ēli : turmış :
tört : bulunduğaki : eğgüsi :
uyuru : terilipen :
meñileyür : bedizleyür :
tēr : ança : bilinler :
eğgü : ol :*

(Fal şöyle) der:
«Bir hakan tahta çıkar çıkmaz bir saray yap(tır)mış. Ülkesi ayakta kalmış. (Hakanın) dört bir yandaki iyi ve yetenekli adamları (sarayda) bir araya gelerek seviniyor ve (sarayı) süslüyorlar.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

29. ○○○○ ○○○○ ○○
(4-3-2)

$\text{U}y^1mA : r^2 : \text{U}g^1l^1n^1\text{I}n^1 : k^2\text{Is}^2\text{Is}^2\text{I}n^2 : t^1\text{U}t^1\text{U}g^1 :$
 $\text{U}r^1\text{U}pn^1 : \text{U}s^1\text{I}\check{c} : \text{U}y^1g^1 : l^1I : [44] b^1r^1m\text{Is}^2 :$
 $\text{U}g^1l^1\text{I}n^1 : k^2\text{Is}^2\text{Is}^2\text{I}n^2 : \text{U}t^1\text{U}zmd^1\text{U}\underline{k}^1 : y^1n^1A :$
 $t^1\text{U}\underline{\text{U}k}^1\text{U}z\text{U}n^1 : b^1\text{U}s^1 : k^1\text{U}\acute{n} : \text{U}t^1m\text{Is}^2 : \text{U}g^1l^1I :$
 $y^1\text{U}t^1\text{U}zI : k^1\text{U}p : \ddot{U}g^2-$
 $[45] -\text{I}r^2r^2 : t^2\text{I}r^2 : \underline{n\check{c}A} :$
 $b^2\text{Il}^2\text{I}\eta\text{l}^2\text{r}^2 : d^2g^2\ddot{U} : \text{U}^1 :$

*oyma : er : oğlanın :
kisisin : tutug : urupān :
oş i\check{c} : oyg<a>- : -li :
barımış : oğlin : kisisin :
utuzmağuk : yana : tokuz
on : boř : koń : utmıř :
oğli : yutuzı : kop :
ögirer : tēr : ança :
bilinler : eğgü : ol :*

(Fal şöyle) der:
«Bir sakatatçı, çocuklarını ve karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) i\check{c} organlarını çıkarmaya gitmiş. Çocuklarını ve karısını kaybetmemesinin yanı sıra fazladan doksan koyun kazanmış. Çocukları ve karısı hepsi seviniyorlar.»

"Öylece biliniz:

(Bu fal) iyidir."

30. ○○○○ ○○ ○○○
(4-2-3) *çıgañ : er : oğlu :* (Fal şöyle) der:
kazgança : barmış : yolu «Yoksul bir adamın
oğlu para kazanmaya
gitmiş. Yolculuğu
yararlı olmuş.
Neşelenip sevinerek
geliyor.»
çIğ¹n̄ : r² : Ug¹l¹I : *yaramış : ögire : sevinü*
k¹zg¹n̄k¹A : b¹r¹mIs² : *kelir : t̄er : ança :*
y¹Ul¹I : y¹- [46] -r¹Amls² : *bilinler : edgü ol : :*
Üg²Ir²A : s²b²In²Ü :
k²l²Ir² : t²Ir² : n̄çA :
b²Il²Iñl²r² : d²g²Ü Ul¹ : :
31. ○ ○○○○ ○○○○
(1-4-4) *bars : keyik : eñke :* (Fal şöyle) der:
meñke : barmış : eñin : «Bir kaplan ava
çıkmiş. Avını
bulmuş. (Avını)
bulup yuvasına
neşelenip sevinerek
geliyor.»
b¹r¹s¹ : k²Iy²Ik² : [47] *meñin : bulmuş : bulupan*
ñk²A : mñk²A : b¹r¹mIs² : *uyasıñaru : ögire :*
ñIn² : mñIn² : b¹Ul¹mIs² : *sevinü : kelir : t̄er : ança*
b¹Ul¹Upn¹ : Uy¹As¹Iñr¹U : *bilin : edgü : ol : :*
Üg²Ir²A : s²b²In²Ü :
k²l²Ir² : t²Ir² : n̄çA : [48]
b²Il²Iñ : d²g²Ü : Ul¹ : :
32. ○ ○ ○○○
(1-1-3)⁴ *bir : tavılku : yüz : boltı :* (Fal şöyle) der:
yüz : tavılku : miñ : boltı «Bir keçisakalı otu
yüz oldu. Yüz
keçisakalı otu bin
oldu. Bin keçisakalı
otu on bin oldu.»
b²Ir² : t¹b¹l¹k¹U : y²Üz : *miñ : tavılku : tüm̄en :*
b¹Ul¹t¹I : y²Üz : t¹b¹l¹k¹U : *boltı : t̄er : ança :*
mIñ : b¹Ul¹t¹I : mIñ : [49] *bilinler : : asıgı : bar :*
t¹b¹l¹k¹U : t²Ümn² : *edgü : ol : :*
b¹Ul¹t¹I : t²Ir² : n̄çA :
b²Il²Iñl²r² : : s¹g¹I : b¹r¹ :

⁴ Tekin (2004) ve Yakovlev (2004) şans dairelerini tersten, 4-1-1 (○○○○ ○ ○) şeklinde vermektedirler. C. Kaya (2008, 362) 1-1-3 şans sayısının IrkB'de eksik olduğunu belirtmektedir. Halbuki bu ırkın başında 1-1-3 şeklinde sıralanmış daireler bulunmaktadır. Buradaki düzeltmenin ardından Kaya'nın belirttiği gibi 1-1-4 şans sayısının iki kez değil bir kez geçtiği de görülmektedir.

d²g²Ü : UI¹ : :

iyidir."

33. ○○○○ ○○ ○○○○
(4-2-4)

k²İd²IzIg² : [50] s¹Ub¹k¹A :
s¹UUk¹mIs² : t¹k¹I : Ur¹ :
k¹t¹g¹d¹I : b¹A : t²II : nçA :
b²II²IAI²r² : y¹b¹l¹k¹ : UI¹ :

kidizig : suvka : sukmuş :
takı : ur : katıgdı : ba :
tér : ança : bilinler :
yavlak : ol :

(Fal şöyle) der:
«Keçeyi suya sokmuş(lar). “Daha da vur(un), sıkıca bağla(yın)!”»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

34. ○○ ○○○○ ○○○○
(2-4-4)

k¹n¹ : s²Ük²A : b¹- [51] -
r¹mIs² : y¹g¹Ig¹ :
s¹n¹nçmIs² : k²ÜçÜr²Ü :
k¹Un¹t¹Ur¹U : k²İ²Ir² :
ÜzI : s²Üs²I : Üg²Ir²A :
s²b²In²Ü : Ur¹d¹Us¹Iır¹U :
k²İ²Ir² : [52] t²Ir² : nçA :
b²II²Iıı²r² : : d²g²Ü : UI¹ :

kān : süke : barmış :
yağig : saçmış : köçürü
: konturu : kēlir : özi :
süsi : ögire : sevinü :
ordosııaru : kēlir : tér :
ança : bilinler : : edgü :
ol :

(Fal şöyle) der:
«Bir hakan savaşa gitmiş. Düşmanı bozguna uğratmış. (Düşmanlarını) göç ettire konaklata geliyor. (Hakanın) kendisi askerleri ile birlikte neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

35. ○○○○ ○○○ ○○○○
(4-3-4)

r² : s²Ük²A : b¹r¹mIs² :
y¹UI¹t¹A : t¹I : r¹mIs² : r² :
k¹Ug¹U : k¹Us¹k¹A : [53]
s¹Uk¹Us¹ms² : k¹Ug¹U :
k¹Us¹ : k¹n¹At¹IııA :
Ur¹Upn¹In¹ : k¹İ¹Iy¹U :
b¹r¹Ipn¹ : Üg²IııA :

er : süke : barmış : yolta
: atı : armuş : er : kugu :
kuşka : sokuşmuş : kugu :
kuş : kanatııa : urup
anın : kaıııy : barııan :
ögiıe : kaııııa : teııürmıış
: ögi : kaıııı : ögiıer :
sevinür : tér : ança :
bilinler : : edgü : ol :

(Fal şöyle) der:
«Bir adam savaşa gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam bir kuğuya rastlamış. Kuğu (onu) kanadına alarak böylece yükselip (adamı) annesine ve babasına ulaştırmış. Annesi ve

k¹ηIηA : t²g²Ür²mIs² :
Üg²I : k¹ηI : [54] Üg²Ir²r² :
s²b²In²Ür² : t²Ir² : nçA :
b²II²IηI²r² : d²g²Ü : UI¹ :

babası neşelenip
seviniyor.»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

36. ○○○○ ○ ○
(4-1-1)

Ük²Üs² : t¹l¹g¹ :
Üg²r²nçÜη : y¹UUk¹ :
k¹Ub¹I : [55] t¹l¹g¹ :
k¹Ur¹k¹nçIη : y¹UUk¹ :
Uçr¹Ug¹l¹Ug¹ : k¹Ut¹Uη :
y¹UUk¹ : t²Ir² : nçA :
b²II²IηI²r² : nIg¹ : y¹b¹l¹k¹ :
UI¹ :

üküş : atlıg : ögrünçünj :
yok : kovı : atlıg :
korkunçunj : yok :
uçruglug : kotunj : yok :
tër : ança : bilinler :
anıg : yavlak : ol :

(Fal şöyle) der:
«“Çok atlı askerin
varken sevinç
duymuyorsun. Az
atlı askerin varken
(de) korku
duymuyorsun. Bir
bayrağı olan halkın
yok.”»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) çok
kötüdür."

37. ○ ○○○ ○○○○
(1-3-4)

b²Ir² : k¹r¹I : [56]
Ük²ÜzÜg² : b²II²In² :
b²IçA : k¹UmUr¹s¹g¹A :
y²ImIs² : k¹ms¹y¹U :
UmAt¹In¹ : t¹Ur¹Ur¹ :
t²Ir² : nçA : b²II²IηI²r² :
y¹b¹l¹k¹ : UI¹ :

bir : qarı : öküzüg : belin
: biçe : kumursga : yemiş
: kamsşayu : umatın :
turur : tër : ança :
bilinler : yavlak : ol :

(Fal şöyle) der:
«Bir koca öküzü,
karıncalar belinden
biçerek yemiş.
(Öküz)
kımlıdayamadan
duruyor.»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

38. [57] ○○○ ○○○○
(3-1-4)

k¹mIs¹ : Ar¹A : k¹l¹mIs² :
t²ηr²I : Un¹Amd¹Uk¹ :
b¹IñçU : k¹t¹Un¹ :

kamış : ara : kalmış :
teñri : unamağuk :
avınçu : katun : bolzun :
tër : ança : bilinler : :
ędgü ol : :

(Fal şöyle) der:
«“Kamışlar arasında
kalmış. Tanrı (bu
durumdan) memnun
olmamış. (Bu)
cariye, Hakan eşi

b¹Ul¹zUn¹ : t²Ir² : nçA :
b²Il²Iηl²r² : d²g²Ü Ul¹ :

olsun!”»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

39. [58] ○○ ○○ ○○○○
(2-2-4)

t¹g¹Ig¹ : t²r²t²r²Ü : : t²r : ança : bilinler : :
k¹Is²Amls² : k¹ms¹Ay¹U : yavlak : ol :
UmAt¹In¹ : t¹Ur¹Ur¹ :
t²Ir² : nçA : b²Il²Iηl²r² : :
y¹b¹l¹k¹ : Ul¹ :

tıgıg : t(ê)rtrü : kişemiş :
kamşayu : umatın : turur

(Fal şöyle) der:
«Demir kır (bir atın ayaklarını)
çaprazlamasına kösteklemişler. (At)
kımlıdayamadan duruyor.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

40. [59] ○○○○ ○○○○ ○
(4-4-1)

t¹l¹m : Ur¹I : y¹r¹n¹çA : yara : urupan : yalınusun
y¹s¹IçIn² : y¹l¹m : k¹y¹g¹ : : yoriyur : t²r : antag :
y¹r¹A : Ur¹UUpn¹ : alp : ermiş : ança :
y¹l¹ηUs¹Un¹ : y¹Ur¹Iy¹Ur¹ : bilinler : : edgü : ol :
t²Ir² : ntg¹ : [60] l¹p :
r²ms² : nçA : b²Il²Iηl²r² : :
d²g²Ü : Ul¹ :

talım : orı : yarınça :
yaşıçın : yalım : kayag :
yara : urupan : yalınusun
yoriyur : t²r : antag :
alp : ermiş : ança :
bilinler : : edgü : ol :

(Fal şöyle) der:
«Yırtıcı kuzukapan, kürekkemiği kadar geniş ok temreniyle (= gagasıyla) yalçın kayaya yararçasına vurup, yalnız başına yaşıyor.» (Fal devamında şöyle der:) «O kadar güçlü imiş.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

41. ○○○ ○○ ○○○○
(3-2-4)

Ür²Üη : s²r²I : In²g²k² : ölgey : men : têmış :
b¹UzAg¹Ul¹çI : b¹- [61] - üriün : eşri : erkek :
Ul¹ms² : Ül²g²y² : mn² : buzağı : keliürmiş :
t²Im² : Ür²Üη : s²r²I : idokluk : yaragay :

ürün : eşri : ingek :
buzagulaçı : bolmuş :
ölgey : men : têmış :
ürün : eşri : erkek :
buzagı : keliürmiş :
idokluk : yaragay :

(Fal şöyle) der:
«Ak benekli bir inek buzağılamak üzere imiş. (İnek)
“öleceğim” demiş.
Ak benekli bir erkek

$Ir^2k^2k^2$: b^1Uzg^1U : *ülügde* : *ozmuş* : *tér* : buzağı dünyaya
 $k^2l^2Ür^2mIs^2$: $Id^1Uk^1l^1Uk^1$: *ança* : *biliş* : *edgü* : *ol* : getirmiş. “(Bu doğan
 $y^1r^1Ag^1y^1$: $Ül^2Üg^2d^2A$: buzağıya) kutsallık
 $UzmIs^2$: [62] t^2Ir^2 : *ncA* : atfetmek yerinde
 $b^2Il^2In^2$: $d^2g^2Ü$: Ul^1 : olur!” (İnek, kötü)
 talihinden
 kurtulmuş.»

"Öylece bilin: (Bu fal) iyidir."

42. ○○○○ ○ ○○○○
(4-1-4)

$UzUn^1t^1Un^1l^1Ug^1$: *uzuntonlug* : *idişin* : (Fal şöyle) der:
 $Id^2Is^2In^2$: $y^1k^1In^1$: *ayakın* : *kodupan* : «Bir kadın kabını
 $k^1Ud^1Upn^1$: $b^1r^1mIs^2$: *barmış* : *yana* : *edgüti* : kacağını bırakıp
 y^1n^1A : $d^2g^2Üt^2$ - [63] -I : *sakinmiş* : *idişimte* : gitmiş. Sonra iyice
 $s^1k^1In^1mIs^2$: $Id^2Is^2mt^2A$: *ayakımta* : *öñi* : *kaçça* : düşünmüş.
 $y^1k^1mt^1A$: $ÜñI$: k^1n^1ncA : *barır* : *mən* : *tér* : *yana* : (Kendisine şu soruyu
 $b^1r^1Ir^1$: mn^2 : t^2Ir^2 : y^1n^1A : *kelmiş* : *idişin* : *ayakın* : sormuş:) “Kabımdan
 $k^2l^2mIs^2$: $Id^2Is^2In^2$: *eşen* : *tükel* : *bulmuş* : kacağımdan ayrı
 $y^1k^1In^1$: s^2n^2 : $t^2ÜÜk^2l^2$: *ögirer* : *şevinür* : *tér* : nereye gidiyorum?”»
 b^1Ul^1 - [64] - mIs^2 : *ança* : *bilişler* : *edgü* : *ol* (Fal devamında
 $Üg^2Ir^2r^2$: $s^2b^2In^2Ür^2$: t^2Ir^2 : şöyle) der: «(Bu
 ncA : $b^2Il^2In^2r^2$: $d^2g^2Ü$: kadın) tekrar gelmiş,
 Ul^1 : kabını kacağını
 sapasağlam bulmuş.
 Neşelenip
 seviniyor.»

"Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir."

43. ○○○ ○○○ ○○○○
(3-3-4)

$t^1Ug^1n^1$: $Üg^2Üz$: k^1Us^1I : *togan* : *ögüz* : *kuşu* : (Fal şöyle) der:
 [65] $k^1Us^1l^1y^1U$: $b^1r^1mIs^2$: *kuşlayu* : *barmış* : *utru* : «Bir doğan, su kuşu
 Ut^1r^1U : t^1l^1m : k^1r^1A : *talım* : *kara* : *kuş* : avlamaya gitmiş. (Bu
 sırada) yırtıcı kartal
 yerinden uçup

k^1Us^1 : k^1UpUpn^1 : *ol* : (doğana) karşı
 $b^1r^1mIs^2$: t^2Ir^2 : *nçA* : gitmiş.»
 $b^2Il^2Iηl^2r^2$: $y^1b^1l^1k^1$: Ul^1 : "Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

- 44.** [66] ○ ○○○○ ○○ (1-4-2) *toga*n : *kuş* : *teñridin* : «Bir doğan “(İşte bir) tavşan!” diyerek
kudı : *tavışgan* : *têpen* : gökyüzünden aşağı
 $t^1Ug^1n^1$: k^1Us^1 : *kapmış* : *toga*n : *kuş* : inmiş ve (tavşanı)
 $t^2Iηr^2Id^2n^2$: k^1Ud^1I : *tırñakı* : *suçulunmuş* : kapmış. (Bu sırada)
 $t^1b^1s^1g^1n^1$: t^2Ipn^2 : *yana* : *tıtınmış* : *toga*n : doğanın tırnakları
 k^1pmIs^2 : $t^1Ug^1n^1$: k^1Us^1 : *kuşuñ* : *tırñakı* : yüzülmüş ve
 $t^1Ir^1ηk^1I$: *ügüşüpen* : *kalıyu* : parçalanmış. Doğan,
 $s^1UçUl^1Un^1mIs^2$: y^1n^1A : *barmış* : *tavışgan* : *terisi* tırnakları soyulmuş
[67] $t^1It^1In^2ms^2$: $t^1Ug^1n^1$: *ünüşüpen* : *yügürü* : olarak (tavşanı
 $k^1Us^1Uη$: $t^1Ir^1ηk^1I$: *barmış* : *antag* : *tér* : alamadan) havalanıp
 $Üg^2Üs^2Üpn^2$: $k^1l^1Iy^1U$: *ançA* : *biliñler* : *yavız* : *ol* gitmiş. Tavşan (ise),
 b^1- [68] $-r^1mIs^2$: *derisi* parçalanmış
 $t^1b^1s^1g^1n^1$: $t^2r^2Is^2I$: olarak koşarak
 $ÜηÜs^2pn^2$: $y^2Üg^2Ür^2Ü$: gitmiş.» (Fal) böyle
 $b^1r^1mIs^2$: *ntg^1* : t^2Ir^2 : der.
nçA : $b^2Il^2Iηl^2r^2$: y^1b^1z : "Öylece biliniz:
 Ul^1 : (Bu fal) kötüdür."

- 45.** ○ ○○○ ○○ (1-3-2) *kèyik* : *oglu* : *mên* : *otsuz* (Fal şöyle) der:
suvsuz : *kalıtı* : *uyın* : «“Yabanî hayvan
 $k^2Iy^2Ik^2$: Ug^1l^1I : mn^2 : *neçük* : *yortıyn* : *tér* : yavrusuyum! Otsuz
 ot^1s^1Uz : $s^1Ub^1s^1U-$ [69] - *ançA* : *biliñler* : *yavız* : *ol* ve susuz nasıl
 z : $k^1l^1t^1I$: Uy^1In^1 : *z* : yapabilirim? Nasıl
 $n^2çÜk^2$: $y^1Ur^1Iy^1In^1$: hayatta kalırım?”»
 t^2Ir^2 : *nçA* : $b^2Il^2Iηl^2r^2$: "Öylece biliniz:
 y^1b^1z : Ul^1 : (Bu fal) kötüdür."

46. ○ ○○○ ○○○○
(1-3-3) *teve : titigke : tüşmiş :* (Fal şöyle) der:
başını : yemiş : özin : «Bir deve bataklığa
tilkü yemiş : tēr : ança : düşmüş. Batarken
bilinler : yav<l>ak : ol : yemeye devam
y²ImIs² : ÜzIn² : t²Il²k²Ü : etmiş. (Fakat)
y²ImIs² : t²Ir² : nçA : kendisini (de) bir
b²Il²ηl²r² : y¹b¹k¹ : Ul¹ : tilki yemiş.»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."
47. [71] ○ ○ ○○○○
(1-1-4) *er : ümeleyü : barmış :* (Fal şöyle der:)
teñrike : sokuşmuş : kut : «Bir adam
r² : ÜmAl²y²Ü : b¹r¹mIs² : kolmuş : *kut : bērmış :* misafirliğe gitmiş.
t²ηr²Ik²A : *agılıñta : yulñ : bolzun :* (Yolda) tanrıya
s¹UUK¹Us¹mIs² : k¹Ut¹ : *özüñ : uzun : bolzun :* rastlamış. (Tanrıdan)
k¹Ul¹mIs² : k¹Ut¹ : *tēmiş : ança : bilinler :* iyi talih dilemiş.
b²Ir²mIs² : g¹l¹ηt¹A : *ēdgü : ol :* (Tanrı da adama) iyi
y¹Il¹k¹Inñ : b¹Ul¹zUn¹ : talih vermiş.
ÜzÜñ : UzUn¹ : b¹U- [72] - (Ardından adama)
l¹zUn¹ : t²ImIs² : nçA : "Ağılında
b²Il²ηl²r² : d²g²Ü : Ul¹ : hayvanların olsun!
Ömrün uzun olsun!"
demiş.»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."
48. ○○○ ○○○○ ○○○○
(3-4-4) *karı : yol : teñri : men :* (Fal şöyle) der:
sınukıñın : saqar : men : «"Yaşlı yol
k¹r¹I : y¹Ul¹ : [73] t²ηr²I : *üzükiñin : ulayur : men :* tanrısıyım!
mn² : s¹In¹UK¹Inñ : s²pr² : *ēlig : ētmış : men :* (Vücutundaki)
mn² : ÜzÜÜk²InñIn² : *ēdgüsi : bolzun : tēr :* kırıklarını onarırım,
Ul¹Ay¹Ur¹ : mn² : Il²Ig² : *ança : bilinler :* kesik ve yırtıklarını
It²mIs² : mn² : d²g²Üs²I : kaynaştırırım. Ülkeyi
b¹Ul¹zUn¹ : t²Ir² : [74] (de) düzene sokmuş

$\underline{n\check{c}A} : b^2I^2\eta^2I^2r^2 : :$

durumdayım.

Hayırlısı olsun!"»

"Öylece biliniz."

49. ○○○○ ○○○○ ○
(3-4-1)

$b^1r^1s^1 : k^2Iy^2Ik^2 : \eta^2y^2Ü :$
 $m\eta^2y^2Ü : b^1r^1ms^2 :$
 $Ur^1t^1U : y^2Ir^2d^2A :$
 $mg^1k^1A : s^1UUk^1Us^1mIs^2 :$
[75] $s^2r^2I : mg^1A : y^1l^1m :$
 $k^1y^1Ak^1A : Ün^2Üp :$
 $b^1r^1mIs^2 : ÜI^2Ümt^2A :$
 $UzmIs^2 : ÜI^2Ümt^2A :$
 $UzUpn^1 : Üg^2Ir^2A :$
 $s^2b^2In^2Ü : y^1Ur^1Iy^1Ur^1$
 $t^2Ir^2 : [76] \underline{n\check{c}A} : b^2I^2I\eta :$
 $d^2g^2Ü : UI^1 : :$

bars : keyik : eñleyü :
meñleyü : barmış : orto :
yerde : amgaka :
sokuşmuş : esri : amga :
yalım : kayaka : ünüp :
barmış : ölünte : ozmuş :
ölümte : ozupan : ögire :
sevinü : yoriyur tēr :
ança : bilinç : edgü : ol : :

(Fal şöyle) der:
«Bir kaplan
avlanmaya çıkmış.
Orta yerde bir yaban
keçisine rastlamış.
Benekli yaban keçisi
gidip yalçın bir
kayaya çıkmış.
Ölümden kurtulmuş.
Ölümden kurtulup
neşe ve sevinç içinde
yaşamını
sürdürüyor.»

"Öylece bilin: (Bu
fal) iyidir."

50. ○ ○○○○ ○○○○
(1-4-3)

$t^1Ig^1 : t^1 : k^1Ud^1r^1UUk^1In^1 :$
 $t^2Üg^2Üp : t^2Ig^2r^2t^2 : y^1zg^1 :$
[77] $k^1Ud^1I : y^1d^1r^1t^1 :$
 $t^1UUk^1Uz : k^1t^1 :$
 $Üçr^2g^2Ü\eta :$
 $t^1UpUUl^1g^1\underline{n\check{c}A} :$
 $t^2r^2It^2zÜn^2 : t^2Ir^2 : \underline{n\check{c}A} :$
 $b^2I^2I\eta^2r^2 : y^1b^1k^1 : UU :$

tig : at : kudrukın : tügüp
: tigret : yazığ : kudi :
yadrat : tokuz : kat :
üçürgün : topulgınça :
teritzün : tēr : ança :
bilinler : yav<l>ak : ol :

(Fal şöyle) der:
«“Demir kırkı atın
kuyruğunu düğümle
ve (onu)
toynaklarından ses
çıkacak şekilde
koştur. Yağız atı (da)
yere yatır. (At),
eyerin altındaki
dokuz katlı keçe
yırılıp delininceye
kadar terlesin.”»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

51. [78] ○○○○ ○○○ ○○○ *talım : kara : kuş : men :* (Fal şöyle der:)
 (4-3-3) *yaşıl : kaya : yaylağım :* «“Ben yırtıcı
kızıl : kaya : kışlağım : kartalım! Yeşil kaya
ol : tağda : turupan : yaylam, kızıl kaya
k¹IzIl¹ : k¹y¹A : meñileyür : men : ança : kışlağımdır. O dağda
k¹Is¹l¹g¹m : Ul¹ : t¹g¹d¹A : bilinler : kalırken mutluluk
 [79] *t¹Ur¹Upn¹ :* içindeyim.”»
mñIl²y²Ür² : mn² : nçA : "Öylece biliniz."
b²Il²Iñl²r² :
52. ○○○ ○○○ (3-1-2) *er : busuşlug : teñri :* (Fal şöyle) der:
bulutlīg : boltı : <bulıt> : «Adam kederli,
r² : b¹Us¹Us¹l¹Ug¹ : t²ñr²I : gökyüzü bulutlu
b¹Ul¹It¹l¹g¹ : [80] b¹Ul¹t¹I : oldu. (Ardından,
Ar¹A : k²Ün² : t¹Ug¹mIs² : bulutların) arasından
b¹Us¹An¹nç : r¹A : mñI : *kelmiş : tēr : ança :* güneş doğmuş, keder
k²l²mIs² : t²Ir² : nçA : *bilinler : edgü : ol :* ve üzüntülerin
b²Il²Iñl²r² : d²g²Ü : Ul¹ : arasından sevinç
 gelmiş.»
 "Öylece biliniz:
 (Bu fal) iyidir."
53. [81] ○○ ○○○ ○○ (2-3-2) *boz : bulıt : yorıdı :* (Fal şöyle) der:
bodun : üze : yağdı : «Boz bulut yürüdü,
b¹Uz : b¹Ul¹It¹ : y¹Ur¹Id¹I : *kara : bulıt : yorıdı :* halkın üstüne yağmur
b¹Ud¹Un¹ : ÜzA : y¹g¹d¹I : *kamağ : üze : yağdı :* bıraktı. Kara bulut
k¹r¹A : b¹Ul¹It¹ : *tarıg : bişdi : yaş : ot :* yürüdü, her şeyin
y¹Ur¹Id¹I : k¹mg¹ : ÜzA : *üñdi : yilkıka : kişike :* üstüne yağmur
y¹g¹d¹I : t¹r¹Ig¹ : b²Is²d²I : *edgü : boltı : tēr : ança :* bıraktı. Ekinler
 [82] *y¹s¹ : ot¹ : Üñ²d²I :* *bilinler : edgü : ol :* olgunlaştı, taze otlar
y¹Il¹k¹Ik¹A : k²Is²Ik²A : çıktı. Hayvanlar ve

d²g²Ü : b¹Ul¹t¹I : t²Ir² :
nçA : b²Il²Iη¹r² : d²g²Ü :
Ul¹ : :

insanlar için iyi
oldu.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

54. [83] o o o o o
(1-3-1)

k¹Ul¹ : s¹b¹I : b²g²Iη¹r²Ü :
Üt²Ün²Ür² : k¹Uzg¹Un¹ :
s¹b¹I : t²η¹r²Ig²r²Ü :
y¹l¹b¹r¹Ur¹ : ÜzA : t²η¹r²I :
s²Id²t²I : s¹r¹A : k²Is²I :
[84] b²Il²t²I : t²Ir² : nçA :
b²Il²η : d²g²Ü : Ul¹ :

kul : savı : beğinerü :
ötünür : kuzgun : savı :
teñrigerü : yalvarur : üze
: teñri : (è)şidti : aşra :
kişi : bilti : tèt : ança :
bilij : edgü : ol :

(Fal şöyle) der:
«Köle sözünü beyine
arz eder. Kuzgunun
sözü (ise) tanrıya
yalvarıştır. Yukarıda
tanrı işitti. Aşağıda
insanoğlu anladı.»

"Öylece bilin: (Bu
fal) iyidir."

55. o o o o o o o o
(4-1-2)

l¹p : r² : Ug¹l¹I : s²Ük²A :
b¹r¹mIs² : s²Ü :
y²Ir²In²t²A : r²k²l²Ig² : [85]
s¹b¹çI : t²Ür²t²mIs² : t²Ir² :
b²Iη¹r²Ü : k²l²s²r² : ÜzI :
At¹n¹mIs² :
Üg²r²nçÜl²Üg² : t¹I :
y²It²Ig²l²Ig² : k²l²Ir² : t²Ir² :
nçA : b²Il²Iη¹l²- [86] -r² :
nIg¹ : d²g²Ü :

alp : er : oğlu : süke :
barmış : sü : yerinte :
erklig : savçı : törütmiş :
tèt : eviñerü : kelsər : özi
: atanmış : ögrünçülüğ :
atı : yetiglig : kelir : tèt :
ança : bilinler : anıg :
edgü : <ol :>

(Fal şöyle) der:
«Yiğit bir adamın
oğlu savaşa gitmiş.
Savaş alanında güçlü
bir sözcü ortaya
çıkarmış.» (Fal
devamında şöyle)
der: «(Bu yiğit adam)
evine doğru gelirken
kendisi yüksek bir
makama atanmış,
sevinçli ve atı
yedekte olarak
geliyor.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) çok iyidir."

56. ○○ ○○○ ○
(2-3-1)
- Üg²r²IηA : k¹Ut¹l¹Ug¹ : yaylağım : kuşlug : ıgaç : (Fal şöyle) der:
d¹g¹r¹ : mn² : y¹g¹k¹ : Ig¹ç : : kışlağım : anta : «“Sürüsü ile mutlu
y¹Ay¹l¹g¹m : k¹Us¹l¹g¹ : turupan : meñileyür : kuşların çokça
Ig¹ç : k¹Is¹l¹g¹m : [87] meñ : tēr : ança : bilinler bulunduğ u ağaçlar
ntA : t¹Ur¹UUpn¹ : : edgü : ol : kışlağımıdır. Orada
mñIl²y²Ür² : mn² : t²Ir² : kalırken mutluluk
nçA : b²Il²Iηl²r² : d²g²Ü : içindeyim.”»
Ul¹ : "Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."

57. ○○ ○○ ○
(2-2-1)
- k¹n¹g¹I : Ül²ms² : ölgey : ol : beğlig : ol : (Fal şöyle der):
k²ÜηAk²I : [88] t¹UηmIs² : köneki : nelük : tonğay : «(Kızın) sevgilisi
k¹n¹g¹I : n²I²Ük² : Ül²g²y² : ol : küneşke : olurur ol : ölmüş, kovası (da)
Ul¹ : b²g²l²Ig² : Ul¹ : ança bilinler : : bo : ırk : donmuş. “Sevgilisi
k²Ün²Ak²I : n²I²Ük² : başınta : az : emgeki : niçin ölsün? Beydir
t¹Uηg¹y¹ : Ul¹ : bar : kèn : yana : edgü : o! Kovası niçin
k²Ün²s²k²A : Ul¹Ur¹Ur¹ bolur : : : donsun? Güneşte
Ul¹ : nçA : b²Il²I- [89] - duruyor!”»
ηl²r² : : b¹U : Ir¹k¹ : Bu falın başında
b¹s¹In¹t¹A : Az : mg²k²I : biraz sıkıntı vardır.
b¹r¹ : k²In² : y¹n¹A : (Fakat) sonra yine iyi
d²g²Ü : b¹Ul¹Ur¹ : olur."

58. ○○○ ○○ ○○
(3-2-2)
- Ug¹l¹I : Üg²In²t²A : barmış : yana : şakınmış (Fal şöyle) der:
k¹ηIn¹t¹A : [90] : këlmiş öğüm : ötin : «Oğlan, annesine
Üb²k²l²Apn² : t²zpn² : alayın : kañım : şavın : babasına öfkelenerek
b¹r¹mIs² : y¹n¹A : : : kañın : tıñlayın : tēp : këlmiş : kaçıp gitmiş. (Sonra)
yine düşünmüş,
(geri) gelmiş.

s¹k¹In¹mIs² : k²l²ms² *tër* : *ança* : *biliñler* : Annemin öğüdünü
 Üg²Üm : Üt²In² : l¹y¹In¹ : *ędgü* : *ol* : alayım, babamın
 k¹ñm : s¹b¹In¹ : t¹lñl¹y¹In¹ : sözlerini dinleyeyim
 t²Ip : diye (geri) gelmiş.»
 k²l²mIs² : t²Ir² : [91] *ñçA* : "Öylece biliniz:
 b²l²lñl²r² : d²g²Ü : Ul¹ : (Bu fal) iyidir."

59. ○○○ ○○ ○○○
 (3-2-3) *yılka* : *teğmişig* : (Fal şöyle) der:
yıdıtmayın : *ayka* : «"Bir yıla değmiş
 y¹l¹k¹A : t²g²mIs²Ig² : *teğmişig* : *artatmayın* : kokutmamayım, bir
 y¹Id¹It¹my¹In¹ : y¹k¹A : *ędgüsi* : *bolzun* : *tër* : aya değmiş
 t²g²mIs²Ig² : *ança* : *biliñler* : *ędgü* : *ol* : bozmayayım.
 r¹t¹At¹my¹In¹ : [92] : Hayırlısı olsun!"»
 d²g²Üs²I : b¹Ul¹zUn¹ : "Öylece biliniz:
 t²Ir² : *ñçA* : b²l²lñl²r² : (Bu fal) iyidir."
 d²g²Ü : Ul¹ :

60. ○○○○ ○○○ ○
 (4-3-1) *tokuz* : *aralı* : *sıgun* : (Fal şöyle) der:
kéyik : *mén* : *bedük* : *tiz* : «"Dokuz çatallı
 t¹UUk¹Uz : r¹l¹I : *üze* : *ünüpen* : *münreyür* boynuzu olan erkek
 s¹Ig¹Un¹ : k²Iy²Ik² : mn² : *mén* : *üze* : *teñri* : geyiğim! Büyük
 b²d²- [93] -Iz : t²Iz : ÜzA : (*è*)*şidti* : *aşra* : *kişi* : *bilti* dizlerimin üzerine
 Ün²Üpn² : mÜñr²Ay²Ür² : *antağ* : *küçlüg* : *mén* : çıkıp böğürürüm.
 mn² : ÜzA : t²ñr²I : *tër* : *ança* : *biliñler* : Yukarıda tanrı işitti.
 s²Id²t²I : s¹r¹A : k²Is²I : *ędgü* : *ol* : Aşağıda insanoğlu
 b²l²t²I : *ntg*¹ : k²Üçl²Üg² : anladı. O kadar
 mn² : t²Ir² : [94] *ñçA* : güçlüyüm."»
 b²l²lñl²r² : d²g²Ü : Ul¹ : "Öylece biliniz:
 (Bu fal) iyidir."

61. ○○○ ○○○○ ○
 (3-4-1) *turña* : *kuş* : *tüşnekiñe* : (Fal şöyle) der:
konmuş : *tuymatın* : «"Bir turna, tüneğine

- t¹Ur¹ny¹A : k¹Us¹ : tuzak<k>a : ilinmiş : konmuş. (Bu sırada)
t²Üs²n²Ak²IñA : uça umatın : olurur : tèt farkına varmadan
k¹Un¹mIs² : t¹Uy¹mAt¹In¹ : : ança : bilinler : tuzağa yakalanmış.
[95] t¹Uzk¹A : Il²In²mIs² : yav<l>ak : ol : : Uçamadan
UçA UmAt¹In¹ : oturuyor.»
Ul¹Ur¹Ur¹ : t²Ir² : nçA : "Öylece biliniz:
b²Il²Iñl²r² : y¹b¹k¹ : Ul¹ : : (Bu fal) kötüdür."
62. ○○ ○○○○
(2-1-3) yargun : keyik : men : (Fal şöyle) der:
yaylag : tagıma : agıpan «“Yargun’um!
y¹r¹g¹Un¹ : k²I- [96] - : yaylayur : turur : men : Yazlık dağıma
y²Ik² : mn² : y¹y¹g¹ : meñilig : men : tèt : ança çıkararak (orada) yazı
t¹g¹mA : g¹pn¹ : : bilinler : : edgü : ol : geçiriyorum.
y¹y¹l¹Ur¹ : t¹Ur¹Ur¹ : Sevinçliyim.”»
mn² : mñIl²Ig² : mn² : "Öylece biliniz:
t²Ir² : nçA : b²Il²Iñl²r² : : (Bu fal) iyidir."
d²g²Ü : Ul¹ :
63. [97] ○○○○
(1-2-1) kanlık : süsi : avka : (Fal şöyle) der:
ünmiş : sağır : içre : elik «Hakanın ordusu ava
k¹n¹l¹k¹ : s²Üs²I : b¹k¹A : : keyik : kirmiş : kan : çıkmış. Avlak içine
Ün²mIs² : s¹g¹Ir¹ : Içr²A : : eliğin : tutmuş : kara : bir erkek karaca
l²Ik² : k²Iy²Ik² : k²Ir²mIs² : : kamağ : süsi ögirer : tèt girmiş. Hakan (onu)
k¹n¹ : l²g²In² : t¹Ut¹mIs² : : ança : bilinler : : edgü eli ile tutmuş.
k¹r¹A : k¹mg¹ : s²Üs²I [98] : ol : (Hakanın) rütbesiz
Üg²Ir²r² : t²Ir² : nçA : askerlerinin hepsi
b²Il²Iñl²r² : : d²g²Ü : Ul¹ : seviniyor.»
"Öylece biliniz:
(Bu fal) iyidir."
64. ○○○ ○○○○ ○
(3-4-1) kök : boymul : toğan : (Fal şöyle) der:
kuş : men : körklüg : «“Mavi boyunlu

k²Ük² : b¹Uy¹mUl¹ : *kayaka* : *konupan* : doğanım! Geniş
t¹Ug¹n¹ : k¹Us¹ : mn² : [99] *közleyür* : *mən* : *yağaklıg* görüş alanına sahip
k²Ür²Ük²İ²Üg² : : *tograk* : *üze* : *tüşüpen* : kayaya konup (etrafi)
k¹y¹Ak¹A : k¹Un¹UU¹pn¹ : *yaylayur* : *mən* : *tər* : gözetliyorum.
k²Üz²y²Ür² : mn² : *añça* : *bilinler* : *añig* : Cevizli (= ceviz
y¹g¹k¹l¹g¹ : t¹Ug¹r¹k¹ : *ędgü* : *ol* : benzer meyveli)
ÜzA : t²Üs²Üpn² : kavak ağacı üzerine
y¹y¹l¹y¹Ur¹ : mn² : t²İr² : konup yazı
nçA : b²I- [100] -l²İñl²r² : geçiriyorum.»
ñlg¹ : d²g²Ü : Ul¹ : "Öylece biliniz:

(Bu fal) çok iyidir."

65. ○○○ ○○○ ○○
(3-3-2)

s²mIz : t¹ : g¹zI : k¹t¹g¹ : *şemiz* : *at* : *ağzı* : *katıg* :
b¹Ul¹t¹I : Id²Is²I : Umz : *boltı* : *idisi* : *umaz* : *tër* :
t²İr² : nçA : b²Il²I- [101] - *añça* : *bilinler* : *yavlak* :
ñl²r² : y¹b¹l¹k¹ : Ul¹ : *ol* :

(Fal şöyle) der:
«Semiz atın ağzı sertleşti (= semiz at ağzını kımıldatamıyor). Sahibi (onu) idare edemez.»

"Öylece biliniz:
(Bu fal) kötüdür."

66. SONUÇ

mt¹I : mr¹k¹ : Ug¹l¹n¹m : *amtı* : *amrak* : *oglanım* :
nçA : b²Il²İñl²r² : b¹U : *añça* : *bilinler* : *bo* : *ırk* :
İr¹k¹ : b²İt²Ig² : d²g²Ü : *bitig* : *ędgü* : *ol* : *añıp* :
Ul¹ : nçp : l¹k¹U : k²n²- *alku* : *kentü* : *ülügi* :
[102] -t²Ü : Ül²Üg²I : *erklig* : *ol* :
r²k²l²Ig² : Ul¹ :

"Şimdi sevgili çocuklarım! Öylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Böylelikle herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir."

67. KOLOFON

bars : *yıl* : (é)kinti : *ay* :

Kaplan yılı(nda),

[103] $b^1r^1s^1$: $y^1\text{II}^1$: *bêş* : *yêgîrmike* : ikinci ayın on
 $k^2In^2t^2I$: y^1 : b^2Is^2 : *taygüntan* : *manışantaki* beşinde Taygüntan
 $y^2Ig^2r^2mlk^2A$: : *kiçig* : *di<n>tar* : manastırındaki (ben)
 $t^1y^1g^2Ün^2t^1n^1$: *burua* : *guruşd* : *êçimiz* : hakir rahip Burua
 $mn^1Is^1t^1n^1t^1k^1I$: $k^2Içg^2$: *isig* : *saşun* : *itaçuk* : Guruşd ağabeyimiz
 $d^2It^1r^1$: b^1Ur^1UA : *üçün* : *bitidim* : İsig Saşun İtaçuk
 $g^1Ur^1Us^2d^2$: *Içmz* : Is^2Ig^2 : için (bu kitabı)
 $s^1\eta Un^1$: **[104]** $It^2AçUk^1$: yazdım.
 $ÜçÜn^2$: $b^2It^2Id^2m$:

3.2. Irk Bitig (Açıklamalar)

1. Fal:

Irk Bitig⁵'i yayımlayan araştırmacılar *Ten-si* üzerinde sözcük anlamının verilmesi dışında pek durmamışlardır. Aslında IrkB'in anahtarı diyebileceğimiz bu sözcük kitabın hangi kültürel çevrede, hangi kültürel çevrelerin etkisi ile yazılmış olabileceğine dair bizlere yol gösterebilir.

IrkB'i ilk yayımlayan V. Thomsen (1912, 209), F. W. K. Müller'in yol göstermesi ile *Ten-si* için Çince 天子 *tian-zi* "Göğün oğlu, Çin İmparatoru" açıklamasını yapmakta ve Çince 子 *zi*'ye karşılık gelen Uygurca *si*⁶ biçimli örneklerin var olduğunu belirtmektedir. *Tian* (Çince harfiyen "gökyüzü") yerli Çin dininde daha küçük tanrıları ve insanları yöneten üstün güçtür. *Tian*, hem kişiliği olan hem de olmayan tanrıyı da ifade edebilir (*Merriam-Webster's Encyclopedia...*,1999, 1096).

S. Chen (2002, 291)'e göre Çin tarihinde Çin imparatorlarının "Göğün Oğlu" olduğu anlayışı ilk olarak Zhou (Chou) hanedanlığı döneminde yerleşmiştir. Bununla birlikte, Zhou hanedanlığında görülen göğün kutsallığı ve buna bağlı olarak "göğün vekili" ve "göğün oğlu" kavramlarının eski İç Asya'da çarpıcı paralellikler taşıması tarih yazıcılığındaki geleneksel Çin merkezli görüşlerin bu benzerliği doğal olarak Çin kültürel etkisine atfetmelerine neden olmuştur; fakat Zhou hanedanlığının "fetih" yapısı ve Shang ile Zhou dini inançları arasındaki keskin zıtlıklardan yola çıkılırsa [Chen'e göre] sözde Çin etkilerinin sonraki bozkır medeniyetleri ile ortak bir kökene sahip olabilecekleri görüşü çok da mantıksız değildir (Chen, 2002, 292).

Bu görüşünü Chen (2002, 312-313) şöyle desteklemektedir: "...Zhou hanedanlığı kısmen 'Barbar' kökenliydi ve bazı kültürel gelenekleri sonraki birçok bozkır grupları tarafından paylaşılmıştır. Bu durum Çin ve Altay medeniyetleri arasında gök-tanrı ve kutsal krallık kavramları açısından çarpıcı bir benzerliğin olduğunu gösteren doğal bir açıklamayı önermektedir."

⁵ Bundan sonra IrkB kısaltması ile anılacaktır.

⁶ Ayrıntı ve örnekler için bk. *zǐ* 子 madde başı, Ölmez, 1995, 136.

Hükümdarın egemenlik gücünü tanrıdan alması elbette eski Türklerde de görülmekteydi: *tejri teg tejride bolmuş türük bilge kagan...*(KT G 1) “(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Hakan...”; *él bérigme tejri* (BK D 21) “devlet veren tanrı”⁷ vb.. Bilge Kağan⁸ ve onun oğlu Tengri Kağan⁹ örneklerinde olduğu gibi Eski Türklerde doğrudan *tejri* unvanına sahip kağanların olduğunu görmekteyiz; fakat Eski Türk kağanları “Göğün Oğlu” ya da “Tanrının Oğlu” biçiminde unvanlar kullanıyorlar mıydı?

Ten-si sözcüğü *tepsi* (~ *tinsi*) *oglu* birleşigi içerisinde -iki kez *tinsi* bir kez de *tepsi* yazımı ile- *Tunyukuk* yazıtında üç kez geçmektedir (Tekin, 1994, 19). Tekin, bu sözcük birleşiginin anlamını metin çevirisinde “Tanrı oğlu” olarak verirken kitabının sözlük kısmında *tinsi* ve *tepsi* sözcüğünün anlamını “göğün oğlu (yer adında)” olarak vermektedir. *tepsi* (~ *tinsi*) *oglu* User (2009, 149)’in açıklamasına göre “Altay dağlarının batı bölümünde bir silsile”dir. Chen (2002, 308)’e göre ise *Tunyukuk* yazıtında¹⁰ geçen *tinsi oglu* yapısı *Tianshan* “Tanrı Dağları”na karşılık gelmektedir ve muhtemelen bu dağın zirvesinin sürekli karla kaplı olması nedeniyle Eski Türkçede aynı zamanda *Ak-tag*¹¹, Çince *Baishan* “Beyaz Dağ” olarak da bilindiğini belirtmektedir.

⁷ Bk. Tekin, 2003b, 34-35 ve 68-69.

⁸ *tejri* : *bilge* : *kaganka...*(Ongi, 10. satır); *tejri* : *bilge* : *kaganta...*(Ongi, 11. satır). Ongi yazıtının transkripsiyonlu okunuşu için bk. Ölmez, 2012, 190-191.

⁹ Taşağıl (2004, 56)’a göre Bilge Kağan’ın oğlu Bilge Kutlug (Pi-chia Ku-tuo-lu) tahta çıktığında Çin’deki T’ang hanedanı, Li Chih adında bir elçiyi Türk Kağanlığına göndermiştir. Bu elçi Bilge Kutlug’a *Tengli* (*Tejri*) unvanını sunmuştur. Taşağıl, *Teng-li* unvanının anlamını Çin tarih kitabı olan T’ang Shu’dan şu şekilde vermektedir: “eski hayatında ektiğini biçen (iyi veya kötü hareketler için cezalandırma)”.

¹⁰ Chen, yanlışlıkla *Orkhon inscriptions* “Orhon yazıtları” ifadesini kullanmıştır.

¹¹ Bu dağ adı ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Tekin, bu dağ adını *Tunyukuk Yazıtı* adlı kitabında *Ek Tag* olarak okumaktadır (bk. II. Taş 44. satır: *tinsi oglu ayıtıma beñlig ek tağığ ertü...* “Tanrı oğlu” denilen (dorukları ak) benekli (yani “karla kaplı”) Ek dağını aşarak...). Ayrıca Tekin, *tinsi oglu* adıyla geçen dağların “Tien Shan” ya da Tanrı dağları olduğunu ve bu dağların Türkçe adının *Ek-tag* olduğunu belirtmektedir.

E. Aydın, *Tunyukuk* yazıtında geçen *Ek Tag*’ı ele aldığı makalesinde bu dağ adının okunuşu ile ilgili çeşitli görüşleri vererek dağın coğrafi konumunun neresi olabileceği konusunu tartışmaktadır. Aydın (2006, 83-94), makalesinin sonunda Asya’da *Ak-Tag* ~ *Ak Tau* ~ *Ek Tag* ~ *Ek Tau* şeklinde birçok dağ veya yer adı olduğunu belirtip *Tunyukuk* yazıtında geçen *Ek Tag*’ın yeri ile ilgili olarak bugünkü Duşanbe’nin kuzeyi ile Semerkand’ın batısına düşen bir noktada *Ak-Tak* adlı bir yeri de araştırmacıların dikkatine sunmaktadır.

Tekin, yukarıda da belirttiğimiz gibi *Ek Tag*’ı *Tien Shan* dağlarının Türkçe adı olarak düşünmekte ve *ek* sözcüğünün anlamını *Tunyukuk Yazıtı* adlı kitabının sözlük kısmında sözlük anlamı yerine özel ad olarak “dağ adı” diye vermektedir. Tekin’in Türkçe kabul ettiği bu sözcüğün anlamının metindeki bu haliyle anlaşılması çok güçtür. Ayrıca *ek* sözcüğüne *Tunyukuk Yazıtı* dışında Eski Türkçe yazıtında rastlamıyoruz. *Tunyukuk Yazıtı*’nda geçen *ek* sözcüğünün bugünkü Türkiye Türkçesindeki “ek, ilave”

Türkçe “Göğün Oğlu” demek olan *Ten-si* birleşiminin üstüne Türkçe *oglu* “oğlu” sözcüğünün gelip yeni bir ad oluşturması da ilginçtir. *tensi* (~ *tinsi*) *oglu* yer adını harfiyen “Göğün Oğlu(nun) Oğlu” ya da “Çin İmparatorunun Oğlu” şeklinde tercüme edebiliriz. Tekin’e göre Eski Türkler *tensi* sözcüğünün anlamını “tanrı” sanıyorlardı. Tekin (1994, 47), bu kanaatine sözcüğe ayrıca *oglu* “oğlu” sözcüğünün eklenmesinden dolayı varmaktadır. Chen (2002, 308)’e göre bu Çince-Türkçe yapı Türklerin kendilerinin en üstün hükümdarlarının unvanı için kullandıkları *Tenri* sözcüğü ile aynı doğrultuda olarak *tian* [“gök”] sözcüğünü Çin imparatorunun bir sıfatı olarak gördüklerine bir işaretir. Bu yüzden de Chen *tensi* (~ *tinsi*) *oglu* yapısının Eski Türkçe karşılığını doğrudan “göğün oğlu” olarak vermektedir.

Yalnız, *Tunyukuk* yazıtında geçen *tensi* (~ *tinsi*) *oglu* birleşiminin “göğün oğlu” anlamında kalıplaşmış bir yapı olduğunu düşünsek bile *Tunyukuk* ve IrkB’in yazılış tarihleri arasındaki uzunca bir ara ortaya sorun olarak çıkıyor. *Tunyukuk* yazıtının 720-725 yılına tarihlendirilmesi ve IrkB’in bu yazıttan yaklaşık 200 yıl sonra kaleme alınmış olması olası bir kalıplaşmaya engel gibi görünüyor; çünkü *Tunyukuk*’ta geçen *tensi* (~ *tinsi*) *oglu* birleşimi “göğün oğlu” anlamında kalıplaşmış olsaydı IrkB’de de bu şekilde geçmesi beklenirdi; fakat IrkB’de bu Çince-Türkçe birleşik yerine “göğün oğlu (= Çin İmparatoru)” anlamında yalnızca Çince *ten-si* sözcüğünü görüyoruz.

anlamı ile kullanımı da şüphelidir. Tietze (2002, 720) sözlüğünün *ek* madde başını *en* (V) madde başına yönlendirmekte ve burada Türkçede *ek* “ilave” ile *ekle-* “ilave etmek” sözcüklerinin 19. yüzyılda sözlüklerde gösterilmeye başladığını belirtmektedir. Diğer Türk dilleri için bk. Räsänen 1969, 38a., 153a.

Dolayısıyla *Ek Tag* yapısındaki *ek* sözcüğünü -doğru bir okuma yapıldığını varsayarsak- hapaks olarak gösterebiliriz. Bu noktada Aydın’ın makalesinde Çin kaynaklarında *Ek Tag*’ın değerlendirmesi yapılırken ele alınan araştırmacıların *Ek Tag*’ı *Akdağ* ve Çince *Baishan* (~ *Pai-shan*) “Beyaz Dağ” adındaki dağ ile eşleştirmeleri sözcüğe anlamsal olarak açıklık getirmektedir. Ayrıca *Ek Tag*’ın Tanrı Dağlarının kuzeyini işaret etmesi ile coğrafi açıdan da yukarıdaki dağ adları eşleştirmeleri desteklenmektedir. Aydın’ın *Tunyukuk* yazıtında 𐰉𐰺𐰽 *ek tag* yazımını yukarıda belirttiğimiz gibi Duşanbe yakınlarındaki *Ak-Tak* adlı bir yer ile ilişkilendirmesi de *ek* sözcüğünün aydınlatılmaya muhtaç olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan L. Ligeti (1998, 64), Kök Türk kağanı Sizabulos’un (İstemi Kağan) Kök Türklerin dilince *Altındağ* anlamına gelen *Ektag*’ın yanında uzanan ovada oturduğunu ve Bizans elçisi Zemarkhos’u burada ağırladığını belirtmektedir. Bu arada İstemi Kağan’ın oturduğu bu dağ adını Banarlı (1971, 69, dipnot 19), *Ak Dağ* (*Altın Dağ*) olarak vermektedir. Bugün Çin’in güneydoğusunda, *Kun-lun* dağlarının doğusunda yer alan *Altun* dağlarının en yüksek zirvesinin *Ak Tag* olarak adlandırıldığı bilgisini de *Ak Tag* ya da *Ek Tag* dağ adının Orta Asya’daki kullanım sıklığını belirtmek için verebiliriz.

Bu arada her ne kadar Chen (2002, 309), Türk kağanlarının “göğün oğlu” unvanını kullanmadıklarını belirtse de *Sui-shu* (84.1868)’da *tianzi* [= *Ten-si*] unvanının doğrudan bir Türk kağanına atfen kullanıldığını da ifade etmektedir. 584 yılında Türk Kağanı Sha-po-lüe Çin imparatoruna [Kao-tsu] bir mektup yazar. Mektup şöyle başlar:

“Tch’en yılında¹² 9’uncu ay, 10’uncu gün, (ben) büyük Tu-kiyü İmparatorluğunun Gök’ten doğmuş, Tanrı’nın bilge ve kutlu oğlu (t’ien-tseu [tian-zi]), *Yi-li-kiu-lou-chou-mo-hoche-po-lo-k’o-han* bu mektubu Büyük Souei’lerin İmparatoruna (houang-ti) yazıyorum.” (Bazin, 2011, 122)

Bunun yanı sıra Chen (2002, 309), Mochuo 墨噶 adlı bir Türk kağanının Çin İmparatoru Xuanzong’a evlilik teklifi ile ilgili olarak yazdığı bir mektupta kendisini *tiangshande guobao tiannan* 天上得果報天男 şeklinde adlandırdığını belirtmektedir. Pelliot’nun çevirisine göre bu adlandırma şu anlama gelmektedir: “gökten mükâfat alan kağan, göğün oğlu”.

Çince kaynaklardan tespit edilen bir iki örnek dışında *Ten-si* “göğün oğlu” unvanının bir Türk kağanı için kullanıldığını Türkçe yazılı belgelerde görememekteyiz.¹³ Bir toplumda görülen hükümdar unvanının farklı toplumların hükümdarları tarafından, üstünlük göstergesi ya da güç gösterisi amaçlı kullanıldığını bilmekteyiz. Buna Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’un fethi ile Roma-Bizans imparatorlarının kullandığı *Kayser* (*Caesar*) unvanını da kullanmasını örnek gösterebiliriz. Bu bağlamda Türk kağanlarının özellikle Çin’e yazılan mektuplarda *Ten-si* “göğün oğlu” unvanını kullanmalarını Çin’e karşı bir üstünlük gösterisi niteliğinde görebiliriz.

Kısaca bu bilgilerden hareketle *Ten-si* “göğün oğlu” unvanının Çin imparatorlarına has bir unvan olduğunu söyleyebiliriz. IrkB metninin içerik bakımından Türk yaşam biçiminden kesitler sunması yönüyle Türkçeye başka bir dilden çeviri olmadığı varsayımından hareket edersek¹⁴, IrkB’de kitaba giriş niteliğindeki ilk fal

¹² Ejderha yılı (Eski Türkçe *luu*).

¹³ IrkB’de kendisini *Ten-si* diye tanıtan varlığın bir Türk kağanı olup olmadığını tespit etmek güçtür.

¹⁴ Bk. Thomsen, 1912, 194; Erdal, 1997, 66; Tekin, 1993, 3.

paragrafında konuşan varlığın kendisini Çin imparatoru olarak tanıtmaması ya da bir Çin imparatoru vasfının kendi üzerinde olduğunu iddia etmesi ilginçtir.

Ayrıca, Çin kültüründen bir unsur olan *Ten-si* unvanı ile *Kan* “hakan, han” unvanının (bk. Fal 28, 34 ve 63) bir arada görülmesi ve kendisini tanıtan varlığın *kān mēn* gibi bir yapı yerine *tēn-si mēn* diye tanımlaması da düşünülmesi gereken bir durumdur. IrkB’de *Ten-si* unvanının *Kan* unvanına göre hem daha üstün hem de daha somut (kişileştirilmiş) bir görünüşü olduğunu söyleyebiliriz.

IrkB’in Maniheizm bir çevrede yazılmış olabileceği görüşünü ilk kez dile getiren Thomsen (1912, 196) olmuştur.¹⁵ Bu görüşü destekleyecek nitelikte diyebileceğimiz bir tespit M. Erdal (1978, 88) tarafından *yārın kēçe* “sabah akşam” sözcük çifti ile ilgili olarak ortaya konmuştur. Erdal, *yārın kēçe* sözcük çiftinin *Manichaica I* ve *III*’te geçtiğini belirtmektedir. Ayrıca *yārına tegi* “yarına kadar” deyimine de gönderme yaparak verdiği örneklere ait metinlerin Maniheizm ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.

kēçe “akşam” sözcüğünü Tekin (1993, 29) *kēç* [*kēç̄*] sözcüğüne eski verme-bulunma durum eki {+A}’nın gelmiş biçimi olarak düşünmektedir. Tekin’in, *kīçe* olarak yani kapalı *e* yerine /i/ ile okuduğu sözcüğün kökenini kapalı *e* ile *kēç* olarak vermesi de ilginçtir. Erdal’ın (1978, 88 ve 1997, 73) açıklamasına göre *kēçe* sözcüğü **kē* adına +*çe* eşitlik ekinin getirilmesi ile oluşturulmuştur. Ayrıca **kē* sözcüğünü *kedin*, *ken*, *kerü* (<**ke*+*gerü* hece düşmesi ile) ve *keç* sözcüklerinin kökü olarak veren Erdal’ın verdiği açıklamalar Tekin’in varsayımına göre daha akla yatkındır.

2. Fal:

IrkB bir bütün olarak hareket içeren metin tablosu çizmektedir. Bize göre bu hareketliliği sağlayan başlıca iki öge bulunmaktadır. Birincisi metnin başından sonuna kadar görülen anlatım tarzıdır. İkincisi ise falların içeriğidir.

¹⁵ Eraslan (2012, 51), IrkB’i Budist metinler içerisinde ele almaktadır.

Öncelikle IrkB’de kısa cümlelerden oluşan bir anlatım tercih edilmiştir. Bu anlatım, falların hem anlaşılır hem de etkili olmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Bu arada anlaşılabilirlikten kastımızın okurun cümleleri sentaks bağlamında zorlanmadan algılaması olduğunu söyleyebiliriz. Aksi takdirde fallarda anlatılanları okurun anlamsal olarak bir bütünlük içinde kafasında şekillendirmesi pek mümkün değildir. Bunun da başlıca nedeni IrkB’deki her bir fal paragrafın -falların iyi ya da kötü olduğunu değerlendiren cümleler hariç- adeta başlı başına bir hikâye ya da masalın giriş paragrafı niteliğinde olmasıdır.

Bu durumu ele aldığımız 2. falda da görmekteyiz. “Ala atlı yol tanrısı” iki insanoğlu ile karşılaşılıyor. (Yol tanrısı) “Korkma(yın)!, (sizlere) iyi talih vereceğim!” diyor ve hikâye bitiyor. Buradan sonra hikâyenin nasıl devam edeceği tamamen okurun hayal dünyasına kalmıştır. Bize göre IrkB’de yer alan falların en çarpıcı özelliklerinden birisi anlatılan kısa hikâyelerin okuru (ya da dinleyiciyi) bir hayal dünyasına götürüp orada bırakmasıdır. Böylece okurun hayal dünyasının zorlanması sağlanmaktadır.

Tekrar metindeki hareketliliği sağlayan unsurlardan birincisi olan anlatım tarzına gelirse, Thomsen (1912, 194)’a göre IrkB düzyazı ile yazılmıştır ve metindeki yazım tekniklerinden başlıcaları Orhon yazıtlarında da görülen koşutluk, diğeri ise aliterasyondur. IrkB’de görülen birbirine koşut yapılar ve aliterasyon metne şiirsellik kattığı gibi metnin akıcılığını da sağlamaktadır. Örneğin:

adıgıy : karnı : yarılmı : tonuzun : azığı : sınımış (Fal 6)

katıya : teği : kalma duk : bükiye : teği : kodma duk (Fal 9)

sarıg : atlıg : savcı : yağız : atlıg : yalavaç (Fal 11)

Metindeki hareketliliği sağlayan unsurlardan ikincisi ise falların içeriğidir. Çoğu falda anlatılan hikâyelerdeki varlıklar hareket halindedir. 5. falda bey sırasıyla atlarına, develerine, evine doğru gidiyor. 12. falda bir adam ava gidiyor. 16. falda zayıf bir at semirdikten sonra (eski kaldığı) yerini düşünüp koşarak (o yere doğru) gidiyor. Bu örnekler yalnızca *bar-* “gitmek” eyleminin metin içindeki sıklığını tespitle dahi çoğaltılabilir.

bar- “gitmek” eylemine koşut olarak *yol* ve *yolculuk* kavramlarının da IrkB’de önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar Uygurlar yerleşik (ya da

yarı yerleşik) hayatı benimseyerek Tarım Havzasında 840 yılında Koço Uygur devletini kursalar da özellikle kuzeyde Moğolistan bozkırlarında yaşayan Türk halklarının temelde göçebe bir hayat yaşadıkları bilinmektedir. Göçebe bir halk için elbette hayat yollarda geçmektedir, sürekli bir yolculuk durumu mevcuttur. Bu göçebe yaşam tarzı elbette toplumun *yol* ve *yolculuk* ile ilgili çeşitli dinî inançlar oluşturmasına da neden olmaktadır.

2. falda yer alan *ala atlıg yol teñri* “ala atlı yol tanrısı” da bu bağlamda Türklerin yolculuğa çıkanları koruduğuna inandıkları tanrı olarak düşünülebilir. Falda anlatılan hikâyede de zaten bu tanrıyla karşılaşan iki insanoğlunun önce *ala atlı yol tanrısı*’ndan korktukları, sonradan da yol tanrısının onları yatıştırıp “(Sizlere) iyi talih vereceğim!” demesi, bu görüşümüzü desteklemektedir.

İrkB’de *ala atlı yol tanrısı*’ndan başka bir yol tanrısı daha geçmektedir. 48. falda vücuttaki kırıkları onarıp, kesik ve yırtıkları kaynaştıran, ülkeyi düzene sokan *karı yol teñri* “yaşlı yol tanrısı”nı görmekteyiz.¹⁶

Bu arada bu falda geçen *yol sözcüğüne* ilk olarak Clauson (1961, 223) daha sonra da Erdal (1978, 89) değinmektedir. *y¹Ul¹* sözcüğünün imla bakımından hem *yol* “yol” hem de *yul* “su kaynağı, memba” da okunabileceğini dile getirmişlerdir. Clauson (1961, 223) *yol teñri* “yol tanrısı” ve *yul teñri* “su kaynağı tanrısı” biçiminde okumanın mümkün olmasına rağmen en iyi çevirinin “Kara (su) kaynağın(in) tanrısıyım” olabileceğini belirtmektedir. Erdal (1997, 89), İrkB ile ilgili kaleme aldığı ikinci önemli makalesinde haklı olarak *y¹Ul¹* sözcüğünün imla bakımından *yul* da okunabilmesine rağmen bunun herhangi bir ilgiyle bağdaştırılmadığını ve tanrının meşguliyeti açısından ilk bakışta tatmin edici görünmediğini dile getirmektedir.

Tekin (1993, 29), *sookuşmiş*, *korkmuş* sözcükleri ile ilgili yaptığı açıklamada İrkB’deki bir imla özelliğine değinmektedir. Orhon yazıtlarında genellikle *-miş*

¹⁶ Bununla ilgili olarak bk. 48. fal açıklaması.

ekindeki son ıslıksız sesin damaksız ses işareti s^2 ile yazılmasından hareketle Tekin bu iki örneğin ve IrkB’de bulunan diğer birçok örneğin sıfat-fiil eki *-miş*’in ünlü (damak) uyumu kurallarına uymadığına işaret ettiğini belirtmektedir.

Ayrıca Tekin, n harfinin niteliğine göre, I. ve II. tekil kişi iyelik eki üzerine gelen belirtme durumu eki bağlama ünlüsünün ön ya da art ünlü olduğunu tespit etmektedir. Örneğin, 3. falda geçen $t^1 p^1 Ad^1 Uk^1 mIn^2$ yazımından hareketle, yani belirtme durumu ekinin $\{+In^2\}$ yazılması nedeniyle Tekin sözcüğü *tapladukumin* “istediğimi” biçiminde okumaktadır. Zaten Tekin (2003a, 108), gramerinde $\{+(I)n\}$ belirtme durumu eki ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Ek ile gövde sonu ünsüzü arasına giren bağlama ünlüsü genellikle artlık-önlük uyumuna girmez.”

Tekin IrkB’deki imladan hareketle araç durumu ekine gelen bağlama ünlüsü ile ilgili de benzer bir yaklaşıma sahiptir. Araç durumu eki $\{+(X)n\}$ IrkB’de üç kez geçmektedir:

$k^1 Il^1 çIn^1$ *kılıçın* “kılıç ile” (8. Fal)

$y^1 s^1 IçIn^2$ *yasıçın* “kürek kemiği kadar geniş ok temreniyle (= gagasıyla)” (40. Fal)

$l^2 g^2 In^2$ *eliğin* “eli ile” (63. Fal)

Tekin $y^1 s^1 IçIn^2$ sözcüğünü -belirtme durumu ekinde olduğu gibi- araç durumu ekinin $\{+In^2\}$ şeklinde yazımı nedeniyle *yasıçın* biçiminde okumaktadır.

Aslında Tekin’in imladan hareketle art ünlülü sözcüklerde belirtme durumu ve araç durumu eklerine gelen bağlama ünlülerini ön ünlülü okuma eğiliminin yerinde olmadığını Thomsen (1912, 191, dipnot 1)’in şu açıklamasında görmekteyiz: “Diğer kaynaklarda da görüldüğü gibi i ’dan sonra s^1 yerine sıklıkla s^2 yazılmaktadır; dolayısıyla da bu durum her zaman eylem eki *-miş*’ta görülmektedir. Aynı şekilde i ’dan sonra bazen n^1 için n^2 görülmektedir. i ’dan önce de y^1 için y^2 görülmektedir, örn. $y^2 is^2 = yış$.”

3. Fal:

Bu falda da ilk iki falda olduğu gibi konuşan bir varlık *-altun kanatlıg talım kara kuş-* ile karşılaşmaktayız. IrkB’de 14 falda, öncelikle kendisini tanıtmakla başlayıp konuşan çeşitli varlıklar bulunmaktadır.

Bu doğrudan konuşan varlıklardan birisi ilk falda da değindiğimiz *ten-si* “göğün oğlu (Çin imparatoru)”, ikisi *yol tanrı*’ları, on biri ise çeşitli hayvanlardır. IrkB’de konuşan bu varlıkları şöyle sıralayabiliriz: *ten-si* “Ten-si” (Fal 1); *ala atlıg yol teğri* “ala atlı yol tanrısı” (Fal 2); *altun kânatlıg talım kara kuş* “altın kanatlı Garuda” (Fal 3); *ürüñ eşri toğan kuş* “ak benekli doğan” (Fal 4); *altun başlıg yılan* “altın başlı yılan” (Fal 8); *eşneğen bars* “esneyen kaplan” (Fal 10); *titir bugra* “melez erkek deve” (Fal 20); *kéyik oğlı* “yabanî hayvan yavrusu” (Fal 45); *karı yol teğri* “yaşlı yol tanrısı” (Fal 48); *talım kara kuş* “yırtıcı kartal” (Fal 51); *ögürine kutluğ adgır* “sürüsü ile mutlu bir aygır” (Fal 56); *tokuz aralı sıgun kéyik* “dokuz çatalı boynuzu olan erkek geyik” (Fal 60); *yargun kéyik* “yargun” (Fal 62); *kök boymul toğan kuş* “mavi boyunlu doğan” (Fal 64).

IrkB’de falın temelinde bir varlığın konuşulması ile oluşturulan anlatım tarzının yanı sıra çeşitli anlatım biçimlerine de başvurulmuştur. IrkB’de kendi sınıflandırmamıza göre dokuz farklı anlatım biçimi bulunmaktadır. Bu arada falların konuşulduğunu düşündüğümüz yerlerde falın anlatımından sonra yer alan *tér* “der, söyler” sözcüğünün fal içerisinde bulunup bulunmadığı sınıflandırmamızda bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Aşağıda hangi fallarda yer aldığını da belirttiğimiz dokuz farklı anlatım biçimini bulabiliriz:

1. Konuşan bir varlık: (Fal) 1, 3, 4, 10, 51
2. Konuşan bir varlık + *der*: (Fal) 8, 20, 45, 48, 56, 60, 62, 64
3. Konuşan varlığın açıkça belli olmadığı anlatım + *der*: (Fal) 36, 38, 50, 59
4. Anlatılan bir olay ya da durum: (Fal) 47
5. Anlatılan bir olay ya da durum + *der*: (Fal) 6, 7, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 49, 52, 53, 54, 55, 58, 61, 63, 65
6. Konuşan bir varlık + Anlatılan bir olay ya da durum: (Fal) 2
7. Konuşan varlığın açıkça belli olmadığı anlatım + Anlatılan bir olay ya da durum + *der*: (Fal) 5, 12, 14, 19, 21, 23, 24, 33, 41
8. Soru-cevap yöntemi ile anlatım + Anlatılan bir olay ya da durum: (Fal) 57
9. Soru-cevap yöntemi ile anlatım + *der*: (Fal) 18

Bu falda araştırmacıların özellikle üzerinde durduğu husus falda konuşan varlık olan *kara kuş* “kartal” (daha özelde *aquila chrysaetus* “altın kartal ya da kaya kartalı”) olmuştur. *kara kuş* bu fal dışında 43. ve 51. fallarda da geçmektedir. Araştırmacılar *kara kuş*’un kartal olduğunda hemfikir olsalar da bu falda *kara kuş*’u niteleyen *altun kaşatlığ talıml* sözcükleri *kara kuş* ile ilgili yorumlarda yol gösterici olmuştur.¹⁷ Önce Thomsen, sonra da Erdal IrkB’de geçen *kara kuş*’u Hint mitolojisinde görülen kuşların kralı, yılanların dışmanı olan *Garuğa* adlı kuşla özdeşleştirmişlerdir. Yalnız, Thomsen (1912, 210), 3. falda [*kara kuş* için] *Garuğa* akla uygun olsa bile 43. ve 51. fallarda muhtemelen makul olmayacağını belirtmektedir.

Erdal (1997, 66), eski Türk kültürünün karma bir yapıda olduğunu ve çevre toplumlardan mutlaka benzeşen öğeler almış olacağını dile getirerek IrkB’de Tibet kehanet geleneğinin, Tibet ikonografisinin etkilerinin olabileceğini çeşitli fallardan örnekler vererek belirtmektedir. Bu noktada *talıml kara kuş*’a da değinen Erdal bu varlığın Tibet kültüründe ağzında yılan tutan kartal *Garuğa*’yı hatırlattığını belirterek onun da asıl olarak Hint kültüründeki *nāgas* “yılan” yiyen *Garuğa* olduğunu dile getirmektedir.

4. Fal:

Bu falda öncelikle sonuç cümlesinin eksik olduğunu görmekteyiz. “Öylece biliniz.” dendikten sonra falı bakılan kişi için falın iyi olup olmadığı konusunda verilmesi gereken bilgi yazılmamıştır. IrkB’de bu şekilde falın sonucunun yazılmadığı 7 fal (4, 10, 13, 14, 21, 48, 51) bulunmaktadır.

Öncelikle IrkB’de falların işlevselliğini sağlayan ana mekanizma falın nasıl olduğu ile ilgili bilginin verildiği sonuç açıklamasıdır. IrkB’deki falın niteliği temelde dört çeşit ifade ile belirtilmiştir: falın iyi olması, falın kötü olması, falın çok iyi olması ve falın çok kötü olması.

Yalnız ilerinden bir fal (57. fal) aşağdaki sınıflandırmamızda iyi fallar içerisinde yer alsa da hem kötü hem de iyi nitelik sergilemektedir. Bu durum 57. falda şöyle ifadelendirilmektedir:

¹⁷ Tarihî ve günümüz Türk dillerinde *karakuş* sözcüğünün görünüşü ve ona yüklenen anlamlar ile ilgili bilgileri için bk. Civelek, 2008, 92.

bo : ırk : başında : az : emgeki : bar : kên : yana : edgü : bolur : “Bu falın başında biraz sıkıntı vardır. (Fakat) sonra yine iyi olur.”

Tablo 2: Irk Bitig’de Falların Sonuç Açıklamasına Göre Sınıflandırılması

	İyi Fallar	Kötü Fallar	Çok İyi Fallar	Çok Kötü Fallar	Sonuç Bildirmeyen Fallar
1.	Fal 1	Fal 6	Fal 5	Fal 22	Fal 4
2.	Fal 2	Fal 8	Fal 11	Fal 36	Fal 10
3.	Fal 3	Fal 9	Fal 18		Fal 13
4.	Fal 7	Fal 12	Fal 64		Fal 14
5.	Fal 15	Fal 16			Fal 21
6.	Fal 17	Fal 24			Fal 48
7.	Fal 19	Fal 25			Fal 51
8.	Fal 20	Fal 33			
9.	Fal 23	Fal 37			
10.	Fal 26	Fal 39			
11.	Fal 27	Fal 43			
12.	Fal 28	Fal 44			
13.	Fal 29	Fal 45			
14.	Fal 30	Fal 46			
15.	Fal 31	Fal 50			
16.	Fal 32	Fal 61			
17.	Fal 34	Fal 65			
18.	Fal 35				
19.	Fal 38				
20.	Fal 40				
21.	Fal 41				
22.	Fal 42				
23.	Fal 47				
24.	Fal 49				
25.	Fal 52				

26.	Fal 53				
27.	Fal 54				
28.	Fal 55				
29.	Fal 56				
30.	Fal 57				
31.	Fal 58				
32.	Fal 59				
33.	Fal 60				
34.	Fal 62				
35.	Fal 63				

Sonuç açıklamasının 7 falda yazılmamış olmasını müstensihin dalgınlığına vermekten ya da istinsah yapılan metnin eksik yazılmış olmasından öte bir yorum yapmak şu an için pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, IrkB’de görülen her bir falın başında yer alan ve her biri dörde kadar küçük daireler içeren üç gruptan oluşan fal sistemini de unutmamak gerekir.

Her ne kadar C. Kaya’nın belirttiği gibi falın sonundaki iyi-kötü yargısı ile şans sayıları (yuvarlak dairelerin oluşturduğu sayılar) arasında sağlıklı bir ilişki kurulamasa da 64 farklı kombinasyon oluşturabilen şans sayılarının önceden bilinen bir anlamının olabileceğini düşünmekteyiz. Bu arada IrkB’de aşağıda değineceğimiz gibi 64 yerine yanlışlıkla 65 fal bulunmaktadır.

C. Kaya (2008, 363), fallardaki yargı ile şans sayıları arasında ilişki kuramamasına neden olan önemli hususları şöyle belirtmektedir: “Şans sayılarının hepsi aynı olduğunda, yani zar, 1-1-1 veya 2-2-2 veya 3-3-3 yahut da 4-4-4 gelecek şekilde atıldığında ilk üçünde falın iyi olduğu belirtilmiş, ama sonuncuda herhangi bir hüküm verilmemiştir. Diğer şans sayıları ile yargıları karşılaştırdığımda ise, herhangi bir ilişki bulamadım. Hatta, şans sayısı ile falın sonucu arasında hiçbir ilişki olmadığı şuradan da bellidir ki, şans sayısı 3-4-1 olan ve üç defa geçen falın ikisinde sonuç olumlu (fal: 49, 64), birisinde ise olumsuzdur (fal: 61).”

Öncelikle C. Kaya'nın dile getirdiği fallardaki yargı ile şans sayıları arasında ilişkiyi bozan hususlardan ikincisi makul görünse de araştırmacının belirttiği her iki durumun da IrkB'in istinsahındaki kusurlardan kaynaklandığını belirtmeliyiz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi IrkB'de ele aldığımız bu 4. faldan başka 6 falda daha sonuç yazılmamış, atlanmıştır. İkinci olarak, 2-2-2 (1. fal), 3-3-3 (3. fal) ve 4-4-4 (2. fal) biçiminde kombinasyon oluşturan falların iyi sonuç bildirmesi bize 1-1-1 kombinasyonu oluşturan ve içerik bakımından iyi bir tablo çizen 4. falın da iyi sonuç bildireceğini işaret etmektedir. Dolayısıyla en azından bu veriden hareketle Kaya'nın düşüncesinin aksine şans sayıları ile falların sonuç açıklamaları arasında bir ilginin olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir.

C. Kaya'nın değindiği ikinci hususa gelince, IrkB'de 3-4-1 (2 adet fazla)'in yanı sıra 3-1-3 (24. ve 25. fallar) de gerekenden 1 adet fazla yazılan şans sayısıdır. Hatta 1-2-4 ve 3-1-1 şans sayıları $4 \times 4 \times 4 = 64$ ihtimal hesaplaması¹⁸ dahilinde oluşabilecek kombinasyonlardan olmasına rağmen IrkB'de yer almamaktadır.¹⁹ Bütün bu tekrarlar ve eksik yazılan kombinasyonlarla birlikte IrkB'de 64 yerine 65 adet fal bulunmaktadır.

Kısacası, sağlıklı olmayan bir veriden zaten sağlıklı bir analiz yapılamayacağından şans sayıları ile falların iyi-kötü zıtlığını içeren sonuç açıklamaları arasında bir ilginin olup olmadığını tespit etmek güçtür.

Ayrıca, eski Çin klasiklerinden olan ve bir fal ya da felsefe sistemini işleyen *I-Ching*, Çince 卦 *gua* (ya da *kua*) Eski Türkçe *irk* adı verilen 64 adet işaret temelinde oluşturulmuştur. Bu fal sisteminin eski Türk kültürüne uzak olmadığını da bilmekteyiz. *Türkische Turfan-Texte I*'de işlenen Eski Türkçe fal metni fragmanı *I-Ching*'de yer alan 卦 *gua* adı verilen işaretlerin ele alınması ile oluşturulmuş bir fal metnidir.

¹⁸ Üzerinde birden dörde kadar sayı işaretleri bulunan dikdörtgen prizma biçimli bir zarın 3 kez art arda atılması ile elde edilen üçlü sayı oluşumlarının ulaşabileceği en fazla birbirinden farklı kombinasyon sayısı 64'tür.

¹⁹ C. Kaya (2008, 362) *I-1-3* şans sayısının IrkB'de eksik olduğunu belirtmektedir. Halbuki şans dairelerini doğru olarak sağdan sola gruplarsak 32. falın başında *I-1-3* şeklinde şans dairelerini bulmaktayız. Buradaki düzeltmenin ardından C. Kaya'nın belirttiği gibi *I-1-4* şans sayısının iki kez değil bir kez geçtiği de görülmektedir.

Arat (1965, 277), metnin menşei ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “...fal işaretlerinden anlaşıldığına göre, Çince den iktibas edilmiş olmalıdır.” Aslında buradaki mesele 卦 *gua* (ya da *ırk*)ların Çin kökenli olup olmadığı değil 64 adet 卦 *gua* adı verilen işaretin kendi bünyesinde bir anlam taşımasıdır. Biz de buradan hareketle -Erdal’ın Tibet *Mo*-kehanet geleneğiyle ilişkilendirdiği- IrkB’deki üç grupta dairelerden oluşan bu fal işaret sistemindeki her bir üçlü gruplamanın bir anlam ifade ettiğini ve bu anlam doğrultusunda falın içeriğinin oluşturulduğunu, iyi-kötü yargısına varıldığını düşünmekteyiz.

Yeri gelmişken, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine çevirilerde kimi zaman rastlanan birebir çeviri sorunu üzerinde durmak da gerekiyor. Öncelikle, Tekin (2004)’in IrkB çevirisi, Türkçeyi kullanma açısından gayet başarılıdır. Yalnız bir iki yerde birebir çevirinin etkisi gözlemlenmektedir. Bu durum bazı özel kuş adlarının Türkiye Türkçesine çevirisi sırasında görülmektedir.

Genel hayvan türünü ifade eden *kuş* sözcüğü Eski Türkçede yaygın olarak kuşların özel adlarına gelen bir ilave sözcük olarak görülmektedir. Günümüz Türkçesinde ise *kuş* sözcüğü özel kuş adlarına gelen ilave sözcük işlevini bazı kuş adlarında devam ettirirken -*karakuş*, *baykuş* vb.- bazısında bu özelliğini kaybederek özel kuş adında bu sözcük ya düşmüştür ya da nadiren kullanılmaktadır -doğan, kuğu vb.-.

Tekin bu falda geçen *togañ kuş* birleşimini “şahin kuşu” biçiminde çevirmektedir. Aynı şekilde 35. falda geçen *kugu kuşka*, “kuğu kuşuna” ve 61. falda geçen *turña kuş*, “turna kuşu” biçiminde çevrilmiştir. Bu arada Tekin 4. falda “şahin kuşu” olarak çevirdiği *togañ kuş* birleşimini 44. falda (üç kez geçmektedir) ve 64. falda “şahin” olarak çevirmektedir. Kısacası günümüz Türkçesi için *şahin* (ya da *doğan*), *kuğu*, *turna* gibi kuş adlarında tür belirleyici ilave *kuş* sözcüğünün kullanımı cümlede gereksiz öge oluşturması açısından cümle yapısını bozmaktadır.

Tekin, *ürüñ ingeni botulamış* cümlesini de birebir çeviri ile “beyaz dişi devesi yavrulamış” şeklinde vermektedir.²⁰ Eski Türkçede erkek deve ile dişi deve ayrımını sözcük düzeyinde görmekteyiz: sırasıyla *bugra* ve *ingen*. Elbette, böyle bir ayrımın varlığı Tekin’in bunu çeviride belirtme isteğine neden olmuştur; fakat günümüz Türkçesinde “beyaz dişi devesi yavrulamış” cümlesi yerine devenin yavrulaması için zaten dişi olması gerektiğinden “beyaz devesi yavrulamış” cümlesinin kurulması anlamsal açıdan daha doğru olacaktır.

IrkB beş yüze yakın sözcük dağarcığına sahip bir metin olarak yalnızca on dört adet yabancı sözcük içermektedir. Bu sözcükleri şöyle sıralayabiliriz:

1. *burua* “fal, kehanet; (?) kişi adı parçası” < Orta Farsça *murwāg* [mwlw’k’ | Maniheist Orta Farsça *mwrw*’, Yeni Farsça *murwā*] “kehanet” MacKenzie, 1986, 57. (Kolofon)
2. *çintan* “sandal ağacı” < Sanskrit *चन्दन* *kand-ana* (*caṇḍana*) “sandal ağacı, ağaç, toz, pudra ya da merhem” MacDonell, 1893, 91c. Ayrıca bk. EDPT, 425a., *çintan* maddesi. (Fal 4)
3. *dintar* “rahip” < Soğdca *δynd’r* “dindar, rahip, keşiş, seçkin” Gharib, 2004, 149b., madde 3772. (Kolofon)
4. *guruşd* “güneş” < (?) Orta Farsça *hurhşyd*, *hwrhşyd* “güneş” Durkin-Meisterernst, 2004, 369b. (Kolofon)
5. *kan* “hakan, han, hükümdar” < ? Hsiung-nu dili **qā* “hükümdar” bk. Vovin 2007. (Fal 28, 34, 63)
6. *kunçuy* “prens, bey karısı” < Çince 公主 *gong zhu* “imparatorun kızı” Giles 6568. ve 2526. maddeler. Ayrıca bk. Hucker, 1985, 291b. madde 3408; EDPT, 635a., *kunçuy* maddesi; Ölmez, 1999, 59. (Fal 5)
7. *manistan* “manastır, Mani manastırı” < Maniheist Partça *m’nyst’n* “konut, manastır” (*mān* “ev, saray” maddesi altında) Nyberg, 1974, 124b. Ayrıca bk. MacKenzie, 1986, 54, *mānistan* “= *māndan*” ve *māništ* “ikametgah, konut” maddeleri. (Kolofon)

²⁰ Orkun (1938, 74) da Eski Türkçe cümleyi “beyaz dişi devesi erkek yavru doğurmuş” biçiminde çevirmiştir. Yalnız Orkun’un satır arası birebir çeviri yolunu izlemesi durumu makul kılmaktadır.

8. *sañun* “yüksek askeri ünvan, general” < Çince 將軍 *jiang jun* “ordu kumandanı, general” Giles, 1912, madde 1212. ve 3276. Ayrıca bk. Hucker, 140a., madde 694 ve EDPT, 840a., *sañun/señün* maddesi (Kolofon)
9. *taloy* “deniz, okyanus” < ? Çince 大纛 *da lei* Giles, 1912, madde 10470. ve 6843. Ayrıca bk. EDPT, 502a., *taluy* maddesi (Fal 3)
10. *tan* “ten, vücut” < Orta Farsça *tan* [tn’ | Maniheist Orta Farsça ve Yeni Farsçada aynı telaffuz ile] “vücut, kimse” MacKenzie, 1986, 81. Ayrıca bk. EDPT, 510a., *tan (2)* maddesi. (Fal 3)
11. *taygüntan* “manastır adı” < Çince 大雲堂 *da-yun tang* “ulu bulut konağı [*ya da okulu*]” Hamilton, 1975, 14. bk. Giles, 1912, madde 10470., 13812. ve 10760. (Kolofon)
12. *teñri* “tanrı, gökyüzü” < ? Çince 天理 *tian-li* (Klaproth, 1820²¹, 9). Bk. Giles 1912, madde 11208. ve 6879. (Fal 2, 12, 15, 17, 20, 38, 44, 47, 48, 52, 54⁽²⁾, 60)
13. *tensi* “‘Göğün Oğlu’ yani Çin imparatoru” < Çince 天子 *tian-zi (t’iēn-tzū)* “Göğün oğlu: Zhou döneminden; Çin’in en yüksek yöneticisi için kullanılan standart gönderme” Hucker, 1985, 510a., madde 6719. Bk. Giles 1912, madde 11208. ve 12317. (Fal 1)
14. *yalavaç* “elçi” < İrani dilden (?) *yalavaç*, *yalawaç*, *yalavar* “İrani dilden Türkçeye girmiş olan alıntı sözcük; -vaç/-waç “ses” anlamına gelen İrani bir sözcüktür; bk. *sanduwaç*; -var da İrani bir ektir, fakat sözcüğün ilk kısmı henüz belirlenememiştir ve sözcük herhangi bir İrani dilde bulunamamıştır. Belki de (İrani) Harezmi dilindedir. Asıl olarak “bir hükümdardan başka bir hükümdara giden diplomatik elçi, temsilci” anlamına gelirken Maniheist ve Müslüman terminolojide “peygamber” yani Tanrı’nın insanoğluna elçisi için benimsenmiştir.” EDPT, 921a.-b., *yala:vaç/ yala:waç/yala:var* maddesi (Fal 11)

İrkB’deki ender yabancı sözcüklerden birisi de bu falda geçen *çintan* “sandal ağacı” sözcüğüdür. Clauson (EDPT, 425a.), *çintan* sözcüğünün kökenini Sanskrit *candana*

²¹ Eserin Wolfgang-Ekkehard Scharlipp tarafından tıpkı basımı (1985, Hamburg) yapılmıştır. Klaproth’un bu kitabının önemi ile ilgili değini için bk. Ölmez, 1995a, 227, dipnot 2. Ölmez, burada Klaproth’un *teñri* sözcüğüne yaklaşımını da verir.

“*Santalum album*, the sandal-wood tree” olarak vermektedir.²² *çıntan* sözcüğü Eski Türk yazıtları içerisinde bir kez Bilge Kağan yazıtı Güney 11. satırda geçmektedir. Burada Bilge Kağan’ın ölümü nedeniyle Çin’den gelen hediyeler arasında sayılan *çıntan* ağacının değerli bir ağaç olduğunu görebiliriz.

İrkB’de konuşan varlıkların sevinçli olmaları kimi zaman buldukları ya da üzerinde oturdukları yer ile ilgilidir. Bu durum ele aldığımız 4. fal dışında 1., 51. ve 56. fallarda da görülmektedir.²³ 4. falda sandal ağacı üzerinde oturan ak benekli doğan da bu ağaç üzerinde oturduğu için mutludur.

Sandal ağacının ekolojik sistemde doğanlar için nasıl bir önem arz ettiği konusunda bir bilgi sahibi olmasak da bu ağacın güzel kokusu nedeniyle tütsü olarak kullanıldığını ve Çin imparatorundan bir Türk kağanına taziye hediyesi olarak gönderilecek kadar değerli olduğunu söyleyebiliriz.

5. Fal:

Türklerin kullandıkları alfabeler içinde /ń/ foneminin gösterildiği tek alfabe Runik alfabedir. Runik alfabe ile yazılmış olan İrkB, aslı /ń/ foneminin varlığını tanımlayan Eski Türkçe yazın ürünleri arasında önemli bir yere sahiptir. Runik alfabe ile oluşturulmuş Eski Türkçe yazın içerisinde aslı /ń/ fonemini barındıran sözcükler şunlardır: *ańıg*, *çıgań*, *turńa*, *kańu*, *koń*, *końçı*, *końlıg* (kesin olmayan okuma), *yań-*, *Tuńukuk*, *Kıtań*.²⁴ Türkçede aslı /ń/ içeren muhtemel sözcük sayısı Erdal’ın verdiği bilgiye göre 14’tür.²⁵

²² *çıntan* sözcüğünün kökeni ve kullanım alanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ölmez, 1997, 183 ve Aydın, 2011, 25-32.

²³ Erdal, birinci faldaki Tekin (1993, 9)’in “I enjoy sitting on the golden throne” çevirisini, “Sitting on the golden throne I am in a state of happiness” biçiminde düzeltmektedir. Çin imparatorunun mutluluğu elde etme amacının tahta oturmak olmadığını belirten Erdal (1997, 72-73) Çin imparatorunun tahta otururken (ya da oturup) mutluluk içinde olduğunu (ya da yaşadığını) belirtmektedir. Burada Tekin’in çevirisinde uygunsuzluktan söz etmek mümkünse de Çin imparatorunun mutlu olmasına neden olan durumun eninde sonunda altın tahtta oturması olduğunu söylememiz gerekir.

²⁴ Sözcüklerin geçtiği metinlerle ilgili bilgi için bk. Clauson, 1962, 91.

²⁵ Erdal (2004, 71), 1 adıl, 8 ad ya da sıfat, 3 eylem kökü, 1 özel ad *Tuńukuk* ve 1 etnik ad *Kıtań* olarak belirttiği sözcüklere ek düzeyinde {+kńA}’yı da eklemektedir. -ń-’nin Eski Türkçenin diyalektlerinin belirlenmesinde bir ölçüt olarak kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgili tartışma için bk. Röhrborn, 2004, 133-139.

IrkB’de yazımda aslî /ń/ içeren dört sözcük bulunmaktadır: *ańıg*, *çıgań*, *koń* ve *turna*. Aslî biçimi \ni *ń*’li olarak yeniden kurulmasına rağmen IrkB’de \mathfrak{D} *y*¹ harfi ile yazılan bir sözcük de ele aldığımız beşinci falda geçen $t^1Uy^1Ug^1$ *tuyug* “toynak” sözcüğüdür. Clauson (EDPT, 519a.) “toynak” anlamına gelen Eski Türkçe sözcüğü yıldız işareti ile **tuńag* olarak göstermekte, Erdal (1978, 90) da bu bilgiyi teyit ederek sözcüğün aslî biçiminin böyle olması gerektiğini belirtmektedir.

IrkB’deki imlanın aslî /ń/’leri gösteren bir yapıda olmasına rağmen *tuyug* sözcüğün *ń* yerine *y*¹ ile yazılması ve ikinci ünlüde görülen farklılık Erdal’ı *tuyug* sözcüğünün sanıldığı gibi “nal”²⁶ değil “işaret” anlamına gelen başka bir sözcük olabileceği ya da *tuyuglug* sözcüğünün *tuyaglıg* lehine bir istinsah hatası olarak düşünülebileceği yönünde çeşitli çözüm arayışlarına itmiştir. Yine de IrkB’deki *tuyug* sözcüğünün Tuvaca *duyug* “hayvan tırnağı, toynak”²⁷ sözcüğü ile sessel ve anlamsal benzerlik taşımamasını da göz önünde bulundurursak *tuyug* sözcüğünün “toynak” anlamında olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

IrkB üzerine çalışanların üzerinde durduğu ve çeşitli okuma denemeleri yaptıkları sözcüklerden birisi de $b^1Ud^1l^1g^1$ *budlalıg* “burunsalıklı” sözcüğüdür.²⁸ Thomsen (1912, 210), Clauson (1961, 219) ve Erdal (1978, 91) ikinci *l*¹’in yazım hatası olabileceği yönünde fikir belirtmişlerdir. Sözcüğü “burunsalıklı” anlamıyla çeviren ilk S. Ye. Malov (1951, 74, 374) olmuştur.²⁹ Malov, *budluluğ* olarak okuduğu $b^1Ud^1l^1g^1$ sözcüğünü IrkB’in Rusça çevirisinde *мурундук*³⁰ *murunduk*

²⁶ Sözcüğü “nal” anlamı ile kullanan önce Orkun (1938, 74) olmuştur. IrkB metin çevirisinde *tuyuglug* sözcüğüne “nallı” anlamını veren Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV (s. 119)’te sözcüğün anlamını “nallı, tırnaklı” olarak vermektedir. Erdal tarafından da *tuyug* sözcüğü “nal” anlamı ile burada verilmiştir; fakat *tuyug* (ya da *tuyag*) “nal” değil “toynak, tırnak” -İngilizce *hoof*- anlamına gelmektedir.

²⁷ Bk. Ölmez, 2007, 148.

²⁸ Sözcük üzerine çeşitli yorumlar için bk. Thomsen, 1912, 210; Clauson, 1961, 219; Erdal, 1978, 91; Tekin, 1993, 31.

²⁹ Erdal, Tekin (1993, 9, 31)’in “burunsalıklı” anlamıyla yapmış olduğu okuma için P. Zieme (1979, 479)’nin öncelikli olduğunu belirterek Tekin’in bundan haberdar olmayışına eleştiri getirmektedir. Hâlbuki sözcüğü ilk kez bu anlamıyla okuyan Malov olmuştur. Zaten Zieme de yazısında Malov’a gönderme yapmaktadır.

³⁰ Malov ve Fasmer sözcüğün Kazakçadan Rusçaya geçtiğini belirtmektedirler. Fasmer (1987, 14), sözlüğünde *murundık* madde başında sözcüğü ele almakta olup, *burunduk* madde başına da gönderme yapmaktadır. Ayrıca *burunduk* için bk. Sevortyan, 1978, 273-274; fakat sözcüğün fonetik yapısı günümüz Kazakçasından çok Kırgızcaya benzemektedir. Türkçe “burun” sözcüğü Kazakçada *murın*, Kırgızcada *murun* biçimindedir (Öztopçu, 1996, 101). Clauson (EDPT, 368a.), sözlüğünün *burunduk* madde başında sözcüğün günümüz Türk dilleri ile ilgili karşılaştırmasında Kırgızca *murunduk* ve Kazakça *murındık* bilgisini vermektedir.

[“burunduruk”] ile karşılarken sözcüğün anlamını kitabının sözlük bölümünde “(devenin burnundaki) ağaç çubuk; kayış bağlı çubuk” biçiminde vermektedir.

Sözcüğün *budlalıg* olarak genel kabul gören okunuşu ise P. Zieme’ye aittir. Zieme (1979, 479), M. Räsänen’in sözlüğünde (1969, 86b.) vermiş olduğu [Tarañçi = Çağdaş Uygurca], Kırgızca ve Tuvaca *buyla*, Kazakça *buyda* biçimlerinden hareketle sözcüğü *budla* olarak okumuştur.

Bu arada her ne kadar Zieme’nin IrkB’deki *budla* okuyuşu günümüzde genel kabul gören bir okuyuş olsa da hem sözcüğün IrkB’deki $\text{b}^l\text{Ud}^l\text{l}^l\text{g}^l$ yazımını hem de *Divanu Lugati’t-Turk*’te geçen *بوتلو butlu* “yavaşa, devenin burnuna geçirilen burunsalık” sözcüğünün bulunması nedenleriyle Malov’un *budlu* okuyuşunun da mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Tezcan (1978b, 53-69)’in Eski Türkçe *buyla* ve *baga* unvanları üzerine kaleme aldığı makalesi IrkB’de geçen *budla* sözcüğünün etimolojik açıklamasına katkı sağlayacak nitelikte olan önemli bir makaledir. *buyla* sözcüğü, geçtiği ilgili metin yayımlarında araştırmacılarca Eski Türkçe “(yüksek) bir unvan” olarak tanımlanmaktadır.³¹

Tezcan (1978, 57), *Bilge Kağan* (G 14), *Tunyukuk* (B 6), *Suci* (2) ve *Şine Usu* (K 4) yazıtlarında³² görülen *buyla* sözcüğü üzerinde durmaya ve kendisini bir açıklama denemesi yapmaya yönlendiren şeyin K. K. Yudahin (1965, 155b.)’in *Kırgızça-Oruşça Sözdük*’ünde geçen *buyla I* madde başı ile ilgili bilgiler olduğunu belirtmektedir. Yudahin’in sözlüğünde sözcük üç farklı anlamla verilmiştir. Kırgızcada *buyla*’nın ilk anlamı “(boğa ya da devenin burun kıkırdağına takılan ve dizginin tutturulduğu) tahta çubuk”tur. Tezcan sözcüğün sözlükteki mecazi anlamla kullanıldığı *curt buylası* “halk önderi” deyiminin Eski Türkçe *buyla* unvanını açıklayan yapı olduğunu belirtmektedir.

Tezcan (1978b, 63) savını kısaca şu şekilde özetlemektedir: “Eski Türkçe döneminde doğrudan doğruya ilk anlamla ilgili olan bir öğretilme (mecaz, metaphora) ile *buyla*

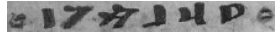
³¹ Açıklamalar için bk. *boyla* maddesi, EDPT, 385b.

³² *buyla* sözcüğü *Taryat (Terhin)* yazıtının Kuzey 2. satırında da geçmektedir. Malov (1959, 34) sözcüğü *boyla* (~ *buyla*) olarak okumaktadır. Tekin (1983, 807, 811) ise yazıtın transkripsiyonunu verirken *bila* olarak okuduğu sözcüğü çeviri kısmında *buyla* olarak tasarlamaktadır.

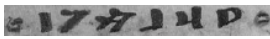

san olarak kullanılmıştır. Hayvanın burnuna takılan çubuk nasıl ona istenen yöne götürmeye yaramaktaysa, *buyla* sanı verilen kişi de göçebe boyların ve ordunun hareketlerini düzenlemekle görevlendirilmiş olmalıdır.”

Tezcan’ın, makalesinde Eski Türkçe *buyla* unvanını Kırgızca *buyla* “burunduruk” yoluyla açıklamaya gitmesi ve bu açıklamalarının doyurucu nitelikte olması, Zieme’nin de IrkB’de görülen *budla* sözcüğünü Kırgızca, Tuvaca, Kazakça “burunduruk” anlamına gelen *buyla*, *buyda* biçimleri ile ilişkilendirmesi bizi doğal olarak IrkB’de geçen *budla* sözcüğünün Eski Türkçe *buyla* “yüksek bir unvan” ile de ilişkilendirilebileceği görüşüne götürmektedir.

6. Fal:

Yazmada biçiminde geçen ve bizim transliterasyonunu $y^l r^l m Us^2$, transkripsiyonunu ise *yarılmış* “yarılmış, deşilmiş” olarak verdiğimiz sözcüğü Thomsen (1912, 197) da *yarılmış* biçiminde transkripsiyonlamaktadır. Erdal (1978, 91), Thomsen’in bu okuyuşuna öğrenilen geçmiş zaman ekinde yer alan harfin *o/u* ile *i/i* arası bir işaret olduğunu belirterek karşı çıkmakta ve şöyle demektedir: “*yarılmış* diye yazdığı bir sözcüğe Thomsen “Ms. *yrlmus*², clerical error for *-miş*.” diye bir not eklemektedir. Yazmada görüldüğü gibi son ünlü *o/u* da değil, *o/u* ile *i/i* arasında, ikisine de benzeyen bir işarettir.”

Diğer bütün runik harfli metinlerde olduğu gibi IrkB’de de *o/u* harfi iki çizgiden oluşmaktadır ve Orhon yazıtlarında görülen biçimiyle matematikte kullanılan büyüktür işaretine benzemektedir.³³ Bu harfin IrkB’deki genel yazımı şöyledir: .

 sözcüğünde geçmiş zaman ekinde bulunan *o/u* harfi IrkB’in genel *o/u* yazımından biraz farklı olup harfi oluşturan üstteki ilk çizgi ve özellikle alttaki ikinci çizgi kavissiz düz bir çizgi görünümündedir. Bununla birlikte her ne kadar IrkB’de *o/u* harfinin genel yazımı yukarıda belirttiğimiz gibi kavisli çizgilerden oluşsa da bu falda geçen *yarılmış* sözcüğündeki istinsah hatası *o/u* harfine benzer bir *o/u* harfini 8. falda *kurugsakımın* sözcüğündeki ikinci *u* harfinde de () görebilmekteyiz.

³³ *o/u* harfi Talas ve Yenisey yazıtlarında küçüktür işareti “ < ” biçiminde de görülmektedir. Bk. User, 2006, 38.

Sonuç olarak *yarılmış* sözcüğündeki öğrenilen geçmiş zaman ekinde geçen ünlünün Thomsen'in belirttiği gibi istinsah hatası ile yazılmış olan yuvarlak ünlü işareti olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bahsettiğimiz bu o/u harfinin benzetilebileceği harf IrkB'in alfabetik verilerine göre Erdal'ın görüşünün aksine *i/i* harfi değil *p* harfidir. IrkB'de *i/i* harfi için runik harfli metinlerde yaygın olarak görülen işareti kullanılmıştır. IrkB'de, Talas ve Yenisey yazıtlarında kimi zaman görülen yanlışlıkla ters yazılmış *i/i* harfinin *p*'ye benzeyen biçimine rastlanmaz.

Yeri gelmişken IrkB hakkında bilgi veren kimi yayımlarda sıkça görülen bir yanlışta da değinmek gerekiyor. Thomsen (1912, 191), IrkB'in fırça ile yazıldığı bilgisini vermektedir. Kimi araştırmacılar Thomsen'in verdiği bu bilgiye paralel olarak IrkB'in fırça ile yazıldığını belirtmektedirler.³⁴ Fakat, IrkB fırça ile değil kamış kalemle yazılmıştır.

Eserin fırça ile mi yoksa kamış kalemle mi yazıldığını runik harfleri oluşturan dikey ve yatay çizgilere bakarak anlamaktayız. A. von Gabain (2003, 5, 9)'in belirttiği gibi fırça ile kâğıt üzerine yazılmış işaretlerin çizgileri her doğrultuda aynı ölçüde kalın ya da çok incedir. Kamış kalemle yazılmış olan işaretlerin yukarıdan aşağıya olan çizgileri kalın, yatay çizgileri ise incedir.³⁵

8. Fal:

Bu fal IrkB'i ele alan önemli araştırmacıların da belirttiği gibi anlamlandırılması zor olan fallardan birisidir. Aslında falın okunması ile ilgili kimi sorunlar aşılmış durumdadır. Özellikle falda geçen $b^2In^2t^2n^2$, y^lUl^l ve $In^2t^2In^2$ sözcükleri hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Falın anlamlandırılmasına yardımcı olması amacıyla yukarıdaki sözcükler ile ilgili yapılan açıklamalara kısaca değinelim.

Birbirine koşut yapıların ve aliterasyonun IrkB'deki genişçe kullanımı bu eserin anlatım üslûbunun başlıca özelliğidir.³⁶ Tekin (1993, 32), IrkB'de kullanılan bu

³⁴ Örneğin bk. Orkun, 1938, 71 ve User, 2006, 55.

³⁵ Ayrıca bk. Clauson, 1970, 62.

³⁶ Bu konu ile ilgili olarak bk. 2. fal açıklaması.

anlatım tarzından hareketle önemli bir tespitte bulunmuştur. $\dot{U}z\dot{U}m : y^1Ul^1 : In^2t^2In^2 : b^1s^1mIn^1 : y^1Ul^1 : b^2In^2t^2n^2$ “benliğimi deliğinden çıkar, başımı evinden kopar” yapısının paralellik arz etmesi ve ölçü uyumluluğu açısından $\dot{U}z\dot{U}m$ ve $In^2t^2In^2$ sözcüklerinin eksiltili yazıldığı belirtilmiştir. Bu sözcüklerin doğru okunuşunun sırasıyla $\dot{o}z\dot{u}m<in>$ “özümü, benliğimi” ve $in<in>tin$ “ininden, deliğinden” olması gerektiğini vurgulamıştır.³⁷

Clauson (1961, 220), $b^2In^2t^2n^2$ sözcüğünü yaygın görüş olan “(onun) evinden” anlamlandırması yerine “dutsu meyvesinden, tanesinden” olarak anlamlandırmıştır. Clauson’un bu okuyuşunun nedeni $b^2In^2t^2n^2$ sözcüğünün kökünü *evin* “tohum, tane, dutsu meyve” olarak düşünmesidir; fakat, Clauson (EDPT, 12a.) sözlüğünde $b^2In^2t^2n^2$ sözcüğünün “(onun) evinden” anlamına da gelebileceğini belirterek ihtiyatlı davranmıştır.

y^1Ul^1 sözcüğünü Thomsen *yol* sözcüğü ile ilişkilendirmiştir. Clauson (1961, 219-220; EDPT, 918b) ise sözcüğün “çekip çıkarmak, koparmak, yolmak, serbest bırakmak, kurtarmak” anlamlarına gelen *yul-* sözcüğü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Thomsen $In^2t^2In^2$ sözcüğünü sentaks bağlamında bir yere oturtamamıştır. Thomsen, çözümü bu sözcüğü kendisinden önce gelen y^1Ul^1 sözcüğü ile birleştirmede bulduysa da önüne iki engel çıkmıştır.

Birincisi IrkB’de sözcükleri ayırmada kullanılan iki nokta işaretinin y^1Ul^1 sözcüğü ile $In^2t^2In^2$ eki arasında yer almasıdır. Bu arada Thomsen $In^2t^2In^2$ yapısını *iyelik eki + adıl n’si + ayrılma durumu eki* biçiminde çözümlemektedir. İkinci engel ise Thomsen’in $In^2t^2In^2$ biçimini y^1Ul^1 sözcüğüne gelen bir ek olarak tasavvur etmesine rağmen ekteki ünsüzlerin ön ünlülere eşlik eden ince sıradan ünsüzler olmasıdır.

Thomsen birinci sorunu çözmek için IrkB’de görülen iki istisnai sözcüğü örnek göstermiştir. Thomsen’in de belirttiği gibi IrkB’de *tüke-* : *-mezken* (Fal 3) ve *yaru-* : *-mazkan* (Fal 21) sözcükleri iki nokta işareti ile ikiye bölünmüşlerdir. y^1Ul^1 ve $In^2t^2In^2$ ’i birleştiren Thomsen ek olarak düşündüğü $In^2t^2In^2$ yapısındaki *n*’ler ve *t*’nin neden ön sıradan biçimleri ile yazıldığına ise bir açıklık getirememiştir.

³⁷ Aslında, *intin* sözcüğünün *inintin* yerine yanlış yazım olduğunu ya da benzer hecelerden birinin düşmüş olabileceğini ilk belirten Willi Bang (1980, 30) olmuştur.

Bu arada IrkB’de her bir ayrı sözcük arasına gelen iki nokta işareti³⁸ *tüke-* : *-mezkən* ve *yaru-* : *-maqkan* sözcüklerinin yanı sıra 29. faldaki geçen *oyga-* : *-lı* sözcüğünü de gövde bütünlüğünü bozacak şekilde ikiye ayırmıştır; yani IrkB’de toplam 3 sözcük istisnaî olarak iki nokta işareti ile gövde bütünlüğü bozulacak biçimde ikiye ayrılmıştır.

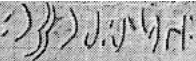
Burada “iki nokta” diye bahsettiğimiz sözcük ayırma işareti aslında yazıtlarda görülen iki nokta işaretinden biraz farklıdır. Yazıtlarda taş üstüne yazımda kolay olması bakımından neredeyse tam anlamıyla iki nokta olarak oluşturulan işaret IrkB’de üst üste iki kısa, yatay çizgi biçimindedir. Burada elbette IrkB’in yazımında kullanılan kamış kalemin ucunun nispeten geniş olmasından kaynaklanan bir durum söz konusudur.

IrkB’de sözcük ayırma işareti:

Sözcük ayırma işaretinin IrkB metni içerisindeki görünümü:

IrkB, 5. fal, 22. satır: → *bəg* : *er* :

Kül Tegin Yazıtı, Güney Yüz, 5. satır: → *yımşak* : *aqın* :
arıp : *ırak*

Uyuk Turan Yazıtı (E 3), 6. satır: → : *kara* : *bodun* :

Bu sözcük ayırma işaretlerinin çiziminde IrkB’in yazımında kullanılan siyah mürekkep kullanılmıştır. Bu iki kısa çizgi (ya da nokta) ayrıca kırmızı mürekkep ile daire içine alınmıştır. IrkB dışındaki kâğıda yazılı Eski Türkçe runik harfli metinlerde de bu ayırma işaretini görmekteyiz. Kimi metin parçalarında ise bu işaret etrafı çevrelenmemiş biçimde, yalnızca iki nokta olarak görülmektedir. Örn.:

Mainz 175a,b (TM 337), B Yüzü 2. satır : → *bir* : *(ë)kin*

Mainz 377 (T II T 20), A Yüzü 5. satır: → *savın* : *kop*

³⁸ Sözcük ayırma işareti olan iki noktanın kimi zaman 7. faldaki *añça bilijler* yapısında olduğu gibi sözcüklerin arasına konmadığı, atlandığı da görülmektedir.

U 177 (TM 341) numaralı yazma parçasında ise ayırma işareti etrafı kırmızı ile çevrelenmiş tek siyah noktadan (ya da kısa çizgiden) oluşmaktadır:

U 177 (TM 341), A Yüzü 3. satır: → I : ötti

IrkB, kolofon bölümü hariç siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. IrkB'in kolofon bölümü kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kolofondaki sözcük ayırma işareti de kırmızı renkli olup noktaların etrafı herhangi bir renkle çevrelenmemiştir.³⁹

IrkB, Kolofon, 1. satır: → yıl : (è)ki

Dolayısıyla IrkB'de iki farklı sözcük ayırma işareti kullanılmıştır: Birincisi etrafı kırmızı ile çevreli iki kısa siyah çizgi (ya da iki nokta) , ikincisi ise kırmızı renkli iki nokta .

IrkB'de kimi zaman işaretinin arka arkaya geldiğini görmekteyiz. Thomsen (1912, 192, dipnot 1)'a göre art arda gelen bu işaret çoğunlukla falın iyi ya da kötü olması ile ilgili sonuç bildiren cümleden önce gelmektedir. Thomsen'in bu tespiti doğrudur; fakat art arda gelen iki nokta işaretleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi yalnızca *ança bilin(ler)* "öylece bilin(iz)" ibaresinden sonra değil kimi zaman sonuç bildiren cümlenin sonunda da kullanılmıştır. Art arda gelen iki nokta işareti sadece bir kez 6. falda asıl hikâyenin anlatıldığı bölümde kullanılmıştır.

IrkB'de toplam 43 adet art arda gelen iki nokta işareti kullanılmıştır. 8. falda olduğu gibi kimi zaman bu işaretlerin aynı falda iki kez kullanıldığını da görmekteyiz. Yine yalnızca 6. falda art arda gelen iki nokta işareti üç kez kullanılmıştır. IrkB'de bu işaretlerin kullanım yerleri ile ilgili bilgiyi aşağıdaki tabloda görebiliriz:

³⁹ Kâğıda yazılı Eski Türkçe Runik harfli metinler çoğunlukla siyah mürekkep ile kaleme alınmışlarsa da az sayıda fragmanda kırmızı mürekkep de kullanılmıştır. Örn.: U 175 (TM 339) numaralı yazma parçasının B Yüzü kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Or. 8212/1692 (Kao. 0107) numaralı fragmanın bir kısmı siyah bir kısmı kırmızı mürekkep ile kaleme alınmıştır.

Tablo 3: Irk Bitig’de Art Arda Gelen İki Nokta İşaretinin Kullanım Yerleri

	<i>ança bilin(ler)</i> Sonrası Art Arda İki Nokta İşareti	Fal Sonucu Sonrası (Fal Sonu) Art Arda İki Nokta İşareti	Falın Hikâye Bölümünde Geçen Art Arda İki Nokta İşareti
1.	Fal 3	Fal 2	Fal 6 (<i>sokuşmış : : ermiş</i>)
2.	Fal 4	Fal 5	
3.	Fal 6	Fal 6	
4.	Fal 7	Fal 8	
5.	Fal 8	Fal 9	
6.	Fal 9	Fal 12	
7.	Fal 10	Fal 18	
8.	Fal 12	Fal 24	
9.	Fal 13	Fal 25	
10.	Fal 14	Fal 26	
11.	Fal 17	Fal 30	
12.	Fal 21	Fal 31	
13.	Fal 32	Fal 32	
14.	Fal 34	Fal 38	
15.	Fal 35	Fal 45	
16.	Fal 38	Fal 46	
17.	Fal 39	Fal 49	
18.	Fal 40	Fal 53	
19.	Fal 48	Fal 61	
20.	Fal 51		
21.	Fal 57		
22.	Fal 62		
23.	Fal 63		

Eski Uygurcanın tipik özelliklerinden olan ayrılma durumu eki $\{+DIn\}$ iki kez bu falda, 1 kez de 44. falda görülmektedir:

evintin “evinden” (Fal 8)

in<in>tin “deliğinden” (Fal 8)

teñridin : kudi “gökyüzünden aşağı” (Fal 44)

IrkB’de adlarda ayrılma durumu eki işlevini gören ek yalnızca {+DIn} değildir. Orhon Türkçesinde görülen bulunma-ayrılma durumu eki olan {+DA} da IrkB’de tıpkı yazıtlarda görülen fonksiyonu ile işlemektedir.⁴⁰ Yani IrkB’de {+DA} eki hem bulunma hem de ayrılma durumu eki görevlerini taşımaktadır.

IrkB’de {+DA}, ayrılma durumu eki görevi ile 6 kez kullanılmıştır. İlginç olan, bu altı kullanımdan beşinde *oz-* “kurtulmak” eylemi ayrılma durumuna eşlik ederken sadece bir kez *öñi* “ayrı” sözcüğü ayrılma durumu ile kullanılmıştır:

ölümde : ozmuş “ölümden kurtulmuş” (Fal 13)

ölümde : ozmuş “ölümden kurtulmuş” (Fal 17)

ülügde : ozmuş “(kötü) talihinden kurtulmuş” (Fal 41)

idişimte : ayakımta : öñi “kabımdan kacağımdan ayrı” (Fal 42)

ölümte : ozmuş “ölümden kurtulmuş” (Fal 49)

ölümte : ozupan “ölümden kurtulup”

IrkB’in ayrılma durumu eklerinde gösterdiği bu ikilik aslında IrkB’in yazıtların dili ile güneyde Koço Uygurlarının yazın dili olan Eski Uygurca arasında geçiş niteliği taşıyan bir eser olduğunu ya da Eski Türkçe diyalekt çeşitliliğinin yaşandığı bir bölgede kaleme alındığını göstermektedir.

Bilindiği gibi Eski Türkçede bulunma-ayrılma durumu eki ile bilinen geçmiş zaman ekinin önsesi olan /d/ dışılı /l/, /n/ ve /r/ ünsüzlerinden sonra ötümsüzleşerek /t/ olur. IrkB’de bu kurala kimi zaman uyulurken kimi zaman uyulmamaktadır: *ölümde* (Fal 13), *ülügde* (Fal 41) sözcükleri kurala uyarken *ölümte* (Fal 49), *idişimte ayakımta* (Fal 42) vb. sözcükleri kurala uymamaktadır; *bultı* (Fal 23), *bolıtı* (Fal 26) sözcükleri kurala uyarken *turdı* (Fal 15 (2 adet)), *ündi* (Fal 53), *tañlardı* (Fal 26) vb. sözcükleri kurala uymamaktadır.

⁴⁰ Erdal (2004, 174), gramerinde Eski Türkçede ayrılma durumu ekinin aynı metin içerisinde birden fazla biçim ile kullanılabildiğini çeşitli metinlerin -örneğin *Divanu Lugati’t-Turk*’te hem +dIn hem de +dAn ekinin kullanılması gibi- tanıklığında göstermektedir.

Yukarıdaki durumu Erdal (1978, 94; 1997, 69), IrkB'in son dönem bir metin⁴¹ olması ile açıklamaktadır.⁴² Aslında IrkB'de ayrılma durumu ekleri ile ilgili tespit ettiğimiz ikilik de Erdal'ın bu tespiti ile uyumaktadır.

Ayrıca, Erdal (2004, 174)'ın Zieme (1969)'nin çalışmasına dayanarak Maniheist metinlerde ayrılma durumu ile ilgili verdiği şu bilgi de Maniheist çevrede runik alfabe ile kaleme alınan IrkB'in karakteristik dil özelliğini yansıtması bakımından ilginçtir: "Maniheist eserlerin çoğu ayrılma durumu ekine sahip değildir ve ayrılma bağlamında +*dA* ekini kullanırlar. Bazıları +*dAn* ekine sahiptir fakat +*dIn* Maniheist kaynaklarda çok nadir görülür."

9. Fal:

IrkB'de ağırlıklı olarak göçebe hayatını betimleyen fallar bulunmaktadır. Özellikle 18. falda IrkB'de göçebe kültürünün önemli bir unsuru olan çadırdan ayrıntılı bir biçimde bahsedilmektedir. *kerekü* "çadır", *tügünük* "çadırın tepesindeki duman deliği, çadırın bacası", *köznük* "pencere", *egin* "sirt, çatı", *bağış* "bağ, ip" gibi çadırla ilgili önemli terimler bu falda dile getirilmektedir.

Ele aldığımız 9. fal ise IrkB'in kaleme alındığı Türk kültür çevresinin hem göçebe hem de yerleşik hayatı yakından tanıdığını göstermektedir. Bu falda yerleşik hayat tarzının önemli bir unsuru olan taşınmaz bir menkulden bahsedilmektedir. Falda büyük bir evin yandığı belirtilmektedir. Evin "katına" kadar yanıp kül olduğu da vurgulandığına göre bu evin en az iki katlı büyük bir yapı olduğunu söyleyebiliriz.

IrkB geçmiş zaman ekleri bakımından yazıtlarla koşutluk göstermektedir. IrkB'de olaylar çoğunlukla hikâye anlatımı tarzında okura ya da dinleyiciye aktarıldığından yoğun olarak aktarmalı anlatım kullanılmıştır. Bu anlatım biçiminde de eylemlerde

⁴¹ X. yüzyılın başlarına tarihlendirilen IrkB'in son dönem bir metin olduğunu onun gibi runik harflerle yazılan yazıtlar (çoğunluğu VII.-X. yüzyıllar arası) içerisindeki tarihi konumunu göz önüne alarak söyleyebiliriz. Aksi takdirde Eski Uygurca dönemi yazmaları (çoğunluğu IX.-XIII. yüzyıllar arası) içerisinde IrkB'i ilk döneme ait metin olarak düşünebiliriz.

⁴² Erdal (1997, 69), bilinen geçmiş zaman ekinde görülen *t ~ d* değişimleri ile ilgili olarak L. Johanson (1979)'a da gönderme yapmakta ve IrkB'de görülen bu tür kararsızlıkları Johanson'un da metnin son döneme ait olması ile ilişkilendirdiğini belirtmektedir.

çoğunlukla öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş* tercih edilmiştir.⁴³ Bu ekin kullanımı bugün de Türk dillerinde mevcuttur.

Fakat Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş*'in olumsuz biçimi bu falda da görüldüğü gibi *-mAmlİş* değil *-mAdUk*'tur. Erdal (2004, 239, 293-294)'a göre *-mAmlİş* biçimi ancak en son dönem Eski Türkçe kaynaklarda (son dönem Eski Uygurca kaynaklarda) görülmektedir.

IrKB'de *-mAdUk* ekli öğrenilen geçmiş zaman yapısı iki kez bu falda, birer kez de 29. ve 38. fallarda kullanılmıştır:

katıña : teği : kalmaduk : bükiñe : teği : kodmaduk : “evin ne bir katı ne de bir köşesi kalmış.” (Fal 9)

ogluñ : kisisin : utuzmaduk “çocuklarını ve karısını kaybetmemiş” (Fal 29)

teñri : unamaduk : “tanrı (bu durumdan) memnun olmamış” (Fal 38)

10. Fal:

Falda kendisini Eski Türkçe *bars* olarak tanıtan varlık bize göre bir “kaplan”dır. Günümüz Türkçesinde leopar ile eşanlamlı olan *pars* sözcüğü Clauson (EDPT, 368a.-b.)'a göre Farsçadan yeni bir alıntıdır.⁴⁴ Aslında kedigiller ailesinin *panthera* cinsini oluşturan dört büyük türün -(büyükten küçüğe doğru) kaplan, arslan, jaguar ve leopar- Eski Türkçe metinler göz önüne alındığında günümüz Türkçesindeki karşılıklarını tespit etmek her zaman için kolay değildir.

Tersten söylersek özellikle Eski Türkçe *arslan* “arslan” dışında *bars*, *kaplan*, *tonja*, *irbiş* gibi yabani büyük kediler ile yukarıda sıraladığımız kaplan, jaguar ve leopar arasında eşleştirme yapmamız zor görünmektedir. Bu zorluğun başlıca nedeni elbette (başta jaguar ve leopar olmak üzere) bu üç hayvanın birbirlerine fizyolojik açıdan çok benzemesidir. Bu yüzden de bu hayvanların kimi zaman aşağıda Clauson'un da belirttiği gibi Türkler arasında *bars* gibi tek bir tür adı altında nitelendirilmiş olmaları muhtemeldir. IrKB'de 31. ve 49. fallarda *bars* sözcüğünün vahşi dört ayaklı

⁴³ Karşılaştırma için 3. fal açıklamasında IrKB'de tespit ettiğimiz dokuz farklı anlatım biçimi içerisinde *anlatılan bir olay ya da durum* başlığı altında bulunabilecek fal numaralarına bakılabilir.

⁴⁴ Steingass (1892, 229b)'in sözlüğüne baktığımızda *pārs* sözcüğünün anlamını şu şekilde bulmaktayız: “leopardan daha küçük ve avlanmaya alışkın bir hayvan; kar parsı, çita”. “Leopar” ya da “panter” anlamında Farsçada bulunan sözcük, *palank (palang)*'tır (Steingass, 1892, 255a.).

hayvanların genel adı olan *kéyik* ile birlikte *bars kéyik* şeklinde geçmesi de buna bir işaret olabilir.

Yırtıcı kedilerin adları konusundaki karışıklığı Eski Türkçe *bars* sözcüğünün aşağıdaki yayımlarda verilen anlamlarına bakarak rahatça görebiliriz:

bārs: panter (Almanca *panther*) (TMEN, II, 235)

bars I: “kaplan” (Rusça *музп*) (Nadelyayev ve diğ., 1969, 84)

bars: muhtemelen leopar (İngilizce *leopard*) fakat görünüşe göre Türkçede başka büyük kediler için de kullanılmıştır. (EDPT, 368a.-b.)

bars: pars (1) (Caferoğlu, 1993, 22)

bars: pars (Orkun, 1941, 19)

bars, baars, bhars: kaplan, şahıs ismi (von Gabain, 2003, 266)

bars: leopar (Tekin, 2003, 239)

bars: kaplan (User, 2009, 219); *bars*: kaplan yılı (aynı eser, s. 215)

Eski Türkçe *bars*⁴⁵ Türklerin kullandığı on iki hayvanlı takvimde yer alan bir yıl adıdır.⁴⁶ *bars* aynı zamanda gün adı⁴⁷ ve kişi adı⁴⁸ olarak da kullanılmıştır. Burada yıl adı ile ilgili olarak değineceğimiz husus şudur: Eski Türkçe metinlerde on iki hayvanlı takvimde yer alan bazı yıl adları eşanlamlı diyebileceğimiz sözcüklerle karşılanmıştır. Örneğin, çeşitli metinlerde birinci yıl adı olan *sıçgan* yılını *küskü*, beşinci yıl adı olan *luu* yıl adını *nek*, on ikinci yıl adı olan *lagzın* yıl adını da *toñuz* olarak görebilmekteyiz.⁴⁹

On iki hayvanlı takvimde üçüncü yıl adının yani *bars yılının* bir diğer biçiminin *kaplan yılı* (Arapça *sanatu'l-nimr* “kaplan yılı”) oluşu ile ilgili bilgiyi Clauson (EDPT, 584b., *kaplan* maddesi), *İbn Mühenna Lûgati*'ne dayanarak vermektedir. Buradan hareketle Eski Türkçe *bars* ile *kaplan*'ın aynı hayvanlar olduklarını söylememiz pek mümkün görünmese de Eski Türkçe *bars* sözcüğünün başka bir yabancı dildeki, Çincedeki, karşılığı bize yol gösterici olacaktır.

⁴⁵ Sözcük ile ilgili etimolojik açıklamalar için bk. Ölmez, 1997, 177.

⁴⁶ IrkB metninin kolofon bölümünde IrkB'in *bars* “kaplan” yılında kaleme alındığı belirtilmiştir. Türklerin kullandığı on iki hayvanlı takvim ile ilgili bilgi için bk. MK, I, 344-348.

⁴⁷ *bars künte öz yaş kısılır* “(saç kesim günü:) (bir kimse) kaplan gününde (saçını keserse) ömrü kısılır” (Rachmati, 1936, 43, metin 33).

⁴⁸ ... *Bars beg erti* “Bars bey idi”, Kül Tëgin (D 20) (Tekin, 2003b, 42).

⁴⁹ Belirtilen yıl adlarının geçtiği metinler için Clauson'un sözlüğünde bu sözcüklerin yer aldığı maddelere bakılabilir.

Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi Uygurca Altun Yaruk Sudur'da bulunan Türkiye'deki yaygın adıyla “Aç Pars” hikâyesindeki *bars* sözcüğünün Çince metindeki karşılığı “kaplan” anlamına gelen 虎 *hu* (Giles 4920) sözcüğüdür.

(112-113; 609.16-17) *yañı änüklämiş bir tişi barsıg körtılär*: “yeni yavrulmuş bir dişi kaplan gördüler.” için Çince metinde 見有一虎產生七子 *jiàn yǒu yī hǔ chǎn shēng qī zǐ* “Yedi yavru yavrulmuş bir kaplan gördüler.” ibaresi yer alır (Taishō.451b15-16). (Gulcalı, 2013, 132)

(120-121; 610.2-3) *ay irinç tişi bars änüklägäli yeti kün bolmuş* “Ey zavallı dişi kaplan yavrulayalı yedi gün olmuş.” için Çince metinde 哀哉此虎產來七日。 *āi zāi cǐ hǔ chǎn lái qī rì* (G 11, 11482, 12387, 4920, 360, 6679, 1055, 5642) “Bu zavallı kaplan yavrulayalı yedi gün olmuş.” ibaresi vardır (Taishō.451b18). (Gulcalı, 2013, 133)

Dolayısıyla Eski Türkçe *bars* sözcüğünü kesin olmasa da yabancı dillerin tanıklığında “kaplan” olarak çevirebiliriz.⁵⁰

Bu falda geçen *kamuş* : *ara* “kamuşlar arasında” yapısına paralel yapı 38. falda *kamuş* : *ara* biçiminde görülmektedir.⁵¹ 38. falın başında bir cariyenin içinde bulunduğu olumsuz durum kamuşlar arasında ya da kamuşluk içinde kalması ile betimlenmektedir. Ele aldığımız 10. falda ise bir kaplan, başının kamuşlar arasında olduğunu yani kamuşluk içinde olduğunu belirtmekte arkasından da IrkB’de bu fal dâhil aşağıda sıraladığımız beş falda görülen konuşan ya da hakkında konuşulan varlığın güçlülüğüne, erdemliliğine kalıp bir yapı ile vurgu yapılmaktadır. Bu kalıp yapılar şunlardır:

⁵⁰ Bu arada günümüz Uygurcasında Türkçedeki “kaplan” sözcüğünün karşılığı Eski Türkçeye koşut olarak *yolvas* (< *yol bars*)’tır (İL, 1411b.). Uygurca *kaplan*’ın (İL 756b. → *yilpiz* İL, 1449b.) Türkçe karşılığı ise “leopard”dır.

⁵¹ Erdal, 10. falda geçen *kamuş* sözcüğü dışında IrkB’de dudak ünsüzleri yanında ünlü yuvarlaklaşmanın görülmediğini belirtmektedir. Yine de *kamuş* sözcüğünde görülen bu yuvarlaklaşmanın Eski Türkçede Soğud yazısı ile yazılmış birkaç yazma haricinde görülmediğini ve IrkB’de görülen bu durumun “batı karakteristiğini” (belki Oğuzca) yansıttığını belirtmektedir (Erdal, 1997, 71).

antağ : küçlüğ : meñ “O kadar güçlüyüm.” (Fal 3)

antağ : alp : meñ : erdemlig : meñ “O kadar güçlü, o kadar erdemliyim.” (Fal 10)

antağ : küçlüğ : meñ “O kadar güçlüyüm.” (Fal 20)

antağ : alp : ermiş “O kadar güçlü imiş.” (Fal 40)

antağ : küçlüğ : meñ “O kadar güçlüyüm.” (Fal 60)

Yukarıdaki kalıp yapıların geçtiği fallardaki betimlemelerin ortak bir noktası bulunmaktadır. Betimlenen (ya da kendisini betimleyen) varlıklar güçlü olduklarını, erdemli olduklarını gösterebilmek için öncelikle kendi fiziksel yapılarındaki bir eksikliği, buldukları ortamdaki zorluğu ya da tabiatüstü özelliklerini dile getirmektedirler. Böylece bu varlık güçlü, erdemli olmayı hak ettiğini göstermektedir.

Örneğin 3. falda altın kanatlı Garuda'nın güçlü olduğuna kanıt vücudunun tüyelerinin bile çıkmamış olmasıdır. Böyle olmasına rağmen Garuda denizde yatarak istediğini tutup, hoşuna gideni yiyebiliyor. Bu da onun ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. 20. falda melez erkek devenin doğaüstü özelliği köpüklerinin yukarıda gökyüzüne ulaşması, aşağıda yerin içine girmesidir. Ayrıca bu deve uyuyanları uyandırarak yatanları kaldırarak yaşamını sürdürmektedir. Bu özellikleri ile deve çok güçlü olduğunu iddia etmektedir.

Bu falda da kaplan güçlü, erdemli olduğunu belirtmeden önce başının kamışlar arasında bulunduğunu dile getirmektedir. İlk bakışta kaplanın kamışlık içinde olmasının onun güçlü, erdemli olmasına nasıl işaret ettiğini algılamamız zor görünmektedir. Erdal (1997, 76) da bu duruma istinaden kaplanın güçlü, erdemli olması ile ilgili ibarenin bu falda klişe özellik taşıdığını dile getirmiştir.

Aslında bu falda kaplanın hayvanlar âleminde kendisine has üstün özelliklerini belirtmek ya da kendisine doğaüstü özellikler atfetmek yerine sıradan yaşamsal özelliklerini dile getirmesi onun kendisinin, çok güçlü olduğunu belirtmesine engel değildir. Kaplan, kamışlık arasında pusuya yatmış, avını gözetleyerek avına saldırıya her an hazır durumda olduğu bir anı da betimleyebilir. Zaten kaplan sözcüğü, ifade ettiği vahşi hayvan nedeni ile bünyesinde bir gücü de taşımaktadır. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz diğer dört falda olduğu gibi 10. falda da varlığın, güçlü olması ile ilgili kullanılan kalıp yerinde bir kullanımdır.

Bu arada yukarıda sıraladığımız “O kadar güçlü..., (erdemli...)” kalıplarını içeren 3., 10., 20., 40. ve 60. falların bir ortak özelliği de bu beş falın “iyi” sonuçlanmasıdır.

11. Fal:

Thomsen (1912, 198 ve ilgili fal çevirileri) bu fal ile birlikte 5., 18., 55. ve 64. falların sonunda geçen *anıg* : *edgü* : *ol* ibaresini “Bu fena (kötü) ve iyidir.”, 22. ve 36. falların sonunda geçen *anıg* : *yavlaşak* : *ol* ibaresini ise “Bu fena ve kötüdür.” biçiminde tercüme etmiştir. Orkun (1938, 75 ve ilgili fal çevirileri) da Thomsen gibi bu fallarda geçen *anıg* sözcüğünü “fena, şer” sözcükleri ile karşılamıştır.

IrKB’de *anıg* sözcüğü belirteç görevinde kullanılmıştır. Bu sözcük *edgü* ve *yavlaşak* sıfatlarını niteleme işlevi taşımaktadır; yani sözcüğün temel anlamı olan “fena, kötü” aslında aşırılığı, büyüklüğü ifade etmek için “çok” anlamı ile kullanılmıştır.⁵² Dolayısıyla Thomsen ve Orkun’un çevirilerinin “(Bu fal) çok iyidir.” ve “(Bu fal) çok kötüdür.” biçiminde düzeltilmesi gerekmektedir.

Bu falda, tartışmalı sözcüklerden birisi 50. falda da geçen ve bir at rengini karşılayan *y¹zg¹* sözcüğüdür. Bu sözcüğü Orkun (1938, 75; 1941, 137) *yazığ* biçiminde transkripsiyonlayıp sözcüğe “serbest, hür” anlamlarını vermiştir. Tekin (1993, 68) *yazığ* sözcüğü ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamış, eserinin sözlük bölümünde sözcüğün anlamını “koyu kahverengi (at donu); koyu kahverengi at” olarak vermiştir.

Sözcük ile ilgili açıklama yapan araştırmacılar içinde en akla yatkın açıklama Clauson (1961, 224; 1972, 985a.-b., *yazığ 1* maddesi)’dan gelmiştir. Clauson *yazığ* sözcüğünün *yagız* “yağız, esmer” sözcüğünde meydana gelen metatez olayı ile oluştuğunu düşünmektedir. Bizim de katıldığımız bu görüşe karşın Erdal aynı sözcüğün 50. falda da geçmesini -yani 2 kez geçmesini- tanık göstererek sözcüğün metatez ile açıklanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Erdal bu görüşünü

⁵² *anıg* sözcüğünü IrKB’de sıfat önünde “çok” anlamı ile tercüme eden ilk Malov (1951, 86) olmuştur. Erdal (1978, 116, dipnot 80), “korkunç” ve benzeri anlamlardan “çok” anlamına geçişin birçok dilde görüldüğünü belirtmekte, Türkiye Türkçesinde de “müthiş” sözcüğünün kullanılışını buna örnek göstermektedir. Biz, Türkiye Türkçesi için bu yapıdaki sözcüklere “müthiş” ile aynı kökten olan “dehşet” sözcüğünü ve argoda kullanılan “manyak” ve “deli” sözcüklerini de ekleyebiliriz.

neye dayandırdığını dile getirmese de bize göre metatezli bir sözcüğün bir metindeki birden fazla kullanımı dilbilim açısından bir aykırılık teşkil etmez. Örneğin Erdal'ın kendi gramerinde verdiği *kuṭrul-* ve *kurtul-* “kurtulmak” sözcükleri buna en iyi kanıttır. Erdal (2004, 114) bu sözcüklerden ilkinin muhtemelen asıl biçim olduğunu fakat her ikisinin de oldukça eski kaynaklarda yaygın kullanımlarının olduğunu söylemektedir. Clauson'un verdiği bilgiye göre *kurtul-* sözcüğü *Türkische Turfan-Texte VI* ve *Kuanşi İm Pusar*'da⁵³ yaygın kullanıma sahipken *Kuanşi İm Pusar*'ın bir yazma nüshasının ise tamamında *kuṭrul-* sözcüğü geçmektedir.⁵⁴

Kaldı ki yine Erdal'ın görüşünün aksine IrkB'de “yağız, esmer” anlamına gelen bir $y^l z g^l$ bir de $y^l g^l z$ sözcükleri bulunsaydı ilk sözcüğü başta hapaks olması nedeniyle $y^l g^l z$ sözcüğünün yanlış yazımı kabul edebilirdik.

12. Fal:

Bu falda da IrkB'de kimi fallarda (örneğin 29. fal) karşımıza çıkan belirsiz, birbirinden kopuk gibi görünen bir olay örgüsü bulunmaktadır: bir adamın dağa gitmesi, dağda düşmesi ve sonunda adamın “Kudretli (tanrı) göklerde dir!” demesi ile faldaki olay örgüsünün tamamlanması. $k^l m^l m l s^2$ sözcüğünün okunuşu falda kilit rol oynamaktadır. Aslında bir kısım araştırmacı sözcüğün eylem gövdesini bizim de tercih ettiğimiz *kaṃıl-*⁵⁵ “yere yıkılmak, düşmek” okuyuşu yerine *kaṃla-*⁵⁶ “kamın, şamanın yaptığı işleri yapmak, büyü yapmak” şeklinde okumaktadır.

$k^l m^l m l s^2$ sözcüğünü *kaṃlamış* biçiminde okuyanlardan Á. Molnár'ın 12. fal için kaleme aldığı yazısı sözcüğü böyle okuyan araştırmacılara nazaran falı dilsel ve kültürel temellendirme sunarak incelemesi açısından önemlidir.

Molnár (1996, 367) falı şöyle transkripsiyonlamaktadır⁵⁷:

⁵³ Ş. Tekin yayımı (1960).

⁵⁴ *kuṭrul-* ve *kurtul-* sözcüklerinin geçtiği başka metin örnekleri için bk. EDPT, 650a.

⁵⁵ Sözcüğü bu şekliyle okuyanlar: Bang Kaup (1980, 22), Orkun (1938, 75), Erdal (1978, 92; 1997, 76) ve Tekin (1993, 10).

⁵⁶ Sözcüğü bu biçimiyle ilk okuyan Thomsen (1912, 198) olmuştur. (Erdal (1978, 92)'a göre Thomsen bu okuyuşunu *Samlede Afhandlinger III* (1922, 250) adlı eserinde *kamılmış* olarak değiştirmiştir). Daha sonra Malov (1951, 81), Clauson (1961, 220; EDPT, 628a.) ve Molnár (1996, 367) sözcüğü *kaṃlamış* biçiminde okumuşlardır.

⁵⁷ “adam” anlamındaki ilk sözcük olan *er* ve “güçlü, kudretli” anlamındaki *erklig* sözcüklerinin ilk seslerinin *a* ile transkripsiyonlanması muhtemelen baskıdan kaynaklanan bir hatadır. Molnár'ın

ar : abka : barmış : tağda : kamlamış : teñride : arklik : tir : ança : bilinler : yabız : ol :

Molnár, bu falda *k¹ml¹mls²* sözcüğünü *kamlamış* okumakla kalmamış, *b¹k¹A* yazımını da yaygın çeviri olan “ava, avlanmaya” yerine “büyü, büyücülük” anlamlarına gelen bir *ab* kökünden hareketle “büyü yapmaya” biçiminde çevirmiştir.

Molnár (1996, 369)’ın kendisinin de belirttiği gibi Eski Türkçede “büyü, büyücülük” anlamlarına gelen *ab* kökü bulunmamaktadır. Molnár, IrkB’de geçen *ab* sözcüğünü Eski Türkçede bir hapaks olarak ele almaktadır. Ona göre bu sözcük bir hapaks olmasına rağmen sözcüğün türevlerine Kâşgarî’den itibaren rastlamaktayız: *abaçı* (MK, I, 136) “umacı, karabasan”, *abakı* (MK, I, 136) “bostan korkuluğu, korkuluk”. Molnár yazısında, Modern Türk dillerinin yanı sıra Altay dillerinden Moğolca ile Mançucadan da çeşitli tanımlamalar sunmaktadır.⁵⁸

Yazar, bu falın çevirisini şu şekilde vermektedir: “Bir adam büyü yapmaya gitmiş. Adam bir dağda şamanlık yapmış ve gökyüzünde (göksel Tanrıda) güçlü hale gelmiş. Bunu biliniz. Bu kötüdür.” Molnár, falın kötü bir biçimde sonuçlanmasını da ilginç bir nedene bağlamaktadır. IrkB’in Maniheist çevrede kaleme alınmasından hareket eden Molnár (1996, 370) falın kötü sonuçlanmasını Maniheizm’in Şamanlık’a olumsuz bakış açısının bir yansıması olarak görmektedir ve yazısının sonunda eski dönemde herhangi bir Türk ya da Türk olmayan kaynak arasında yalnızca IrkB’in şamanın gökyüzüne (göksel Tanrıya) yolculuğuna değindiğini belirtmektedir.

Öncelikle Molnár’ın görüşleri bir tarafa bu yorumlardan, ölü diller üzerine araştırma yapmanın ne denli zor olduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Bir sözcüğün, hatta bir harfin okunuşundaki ihtilaf, araştırmacıları görüşlerini temellendirmek için nerelere götürebilmektedir.

yazısının ilerleyen kısmında bu sözcükler *e* ile transkripsiyonlanmıştır. Yine “güçlü, kudretli” anlamındaki sözcüğün son harfi *k* olarak verilmiş sonradan bu *g* olarak düzeltilmiştir.

⁵⁸ *ab* sözcüğünün Eski Türkçeden Moğolcaya geçtiğini, bunu da Moğolca *ab yilvi* [bk. *ab 2* maddesi, Lessing, 1b. ve *yilvi* maddesi, Lessing, 433b. → *ilbi* maddesi, Lessing, 402b.] yapısında görebileceğimizi belirten Molnár, *ab* sözcüğünün Moğolcaya geçmiş olduğu varsayımından hareketle bu sözcüğün IrkB’de hapaks olmasına rağmen Eski Türkçede var olması gerektiğini dile getirmektedir.

Molnár'ın $k^l ml^l mls^2$ sözcüğünü, *kamılmış* şeklinde okuyanlara (biz de dâhil) göre doğruluk payı ya da haklılık payı daha az görünmektedir. Molnár falın çevirisini yaparken ilk önce Thomsen (1912, 198) tarafından dile getirilen *kamla-* “kamın, şamanın yaptığı işleri yapmak, büyü yapmak” sözcüğünden hareket edip sözcüğün *kamla-* olarak okunması gerektiğini benimsemiştir. Daha sonra ise ortaya çıkan tabloda falda gelişen olayları kurgulamada mükemmeliyetçi bir yaklaşımda bulunarak *av*⁵⁹ (bize göre “av” anlamında) sözcüğünü “büyü, büyücülük” anlamları ile tasarlamıştır.

Mükemmeliyetçilikten kastımız şudur: Molnár, -kendi okuyuşu ile- *ab* sözcüğünü *büyü, büyücülük* anlamlarında okuyarak *kamla-* sözcüğünü bütünlemiştir; yani falda gelişen olaylar ile Molnár'ın okuma tespitleri sonucunda bir kopukluk bulunmamaktadır. Bir adamın ava gidip şamanlık yapması yerine, büyücülük yapmaya gidip şamanlık yapması daha uygun görünmektedir.

Fakat burada unutulmaması gereken en önemli husus şudur. Bu fal açıklamasının başında da belirttiğimiz gibi IrkB'de konu bütünlüğü ya da olay akışında devamlılık olmayan başka fallar da bulunmaktadır. Dolayısıyla Molnár'ın hareket noktası elbette tamamen yanlış bir yol olmasa da dil verilerini⁶⁰ değerlendirmeden konu, çeviri bütünlüğü sağlamaya çalışmak da tek başına doğru değildir.

Ayrıca Molnár'ın falın kötü sonuçlanması ile ilgili olarak yapmış olduğu Maniheizm-Şamanizm ilişkilendirmesi de düşündürücüdür. IrkB'in kolofonundan hareketle metnin yazıldığı çevrenin Maniheist çevre olabileceğini söylesek de içerik açısından IrkB'in dinî bir metin olduğunu söylememiz çok zordur. Maniheist öğretilerde canlılara zarar vermek yanlış bir davranıştır; fakat *av* ile ilgili fallar arasından 31. ve 63. fallar ya da *savaş* ile ilgili fallar arasından 34. ve 55. fallar iyi

⁵⁹ Molnár'ın okuyuşu ile *ab*.

⁶⁰ Erdal (1997, 76), Molnár'ın IrkB'de geçtiğini düşündüğü *ab* “büyü, büyücülük” sözcüğü ile Kâşgarî'de yer alan *abaçı* ve *abakı* sözcüklerinin karşılaştırmasında yazarın yanlışlığa düştüğünü düşündüğü iki husus tespit etmiştir: birincisi *ab* sözcüğünün aksine Kâşgarî'de geçen sözcüklerin kökünün ünlü ile bitmesi; ikincisi ise runik *b* harfinin Eski Türkçe ve Genel Türkçede /v/ sesini karşılarken Kâşgarî'deki *b* harfinin /p/ sesini karşılamaıdır. Ayrıca Erdal (1991b, 662), Clauson (EDPT, 628a)'un, sözlüğünde geçen *kamla-* “kam gibi hareket etmek, büyü yapmak” sözcüğünün (Clauson'un IrkB'de *kamla-* okuyuşu hariç!) Clauson'un vermiş olduğu dil verilerinden de görülebileceği gibi XIV. yüzyıldan önce görülmediğini belirtmektedir. Sözcüğün geçtiği XIV. yüzyıl sonrası eski metinlerde de sözcüğün anlamının “ilaçla tedavi etmek” anlamına geldiğini, Clauson'un IrkB'de tasarlamış olduğu anlamla örtüşmediğini belirtmektedir.

bir biçimde sonuçlanmaktadır. Ayrıca 41. falda, yeni doğan ak benekli erkek buzağıya kutsallığın atfedilmesi de Maniheizm ile ilgili bir inançtan öte Şamanizm'in izlerini taşımaktadır. Ve bu fal da iyi bir biçimde sonuçlanmaktadır. Bu durum Molnár'ın 12. fal üzerinden içerik açısından geliştirdiği IrkB-Maniheizm ilişkindirmesini tamamen çürütmektedir.

13. Fal:

IrkB'de varlıkların buldukları zor şartlardan kurtulmaları ile ilgili anlatılar önemli bir yer tutar. Bunların arasında özellikle son anda ölümden dönme motifi beş falda bulunmaktadır. Bu fallardan üçü (13., 17., ve 49. Fallar) *ölümde : ozmuş* "ölümden kurtulmuş", biri (41. Fal) *ülügde : ozmuş* "kötü talihinden kurtulmuş" yapılarını barındırırken 27. falda kurttan son anda kurtulan koyun için *eşen : tükel : bolmuş* yani "sağ salim kalmış" yapısı kullanılmıştır.

Bu fallar arasından yalnızca ele aldığımız bu falda bir insan ölümden dönerken, ölümden dönen diğer varlıkların birer hayvan olduğunu görmekteyiz. Ayrıca ölümden dönüp, kurtuluşa erme motifinin IrkB'de hep iyi sonuçlandığını belirtelim. Yalnızca ele aldığımız 13. falda sonuç bildiren yapının yazılmamış olduğunu görmekteyiz. Bu falın sonucunun da diğer dört fala kıyasla iyi biteceğini (ya da iyi bitmesi gerektiğini) düşünüyoruz.

Thomsen (1912, 198)'ın *b¹Ul¹Upn¹* sözcüğünü *buluğun* "(yağlı kaşığın) köşelerini..." şeklinde okumasını Clauson (1961, 220)'un *bulupan* "bulup, bularak" biçiminde okuyarak düzeltmesi dışında bu falda değineceğimiz bir nokta daha bulunmaktadır. Falda gelişen olaylarla ilgili olarak aklımıza takılan şu soruya cevap arayalım: Falda yaşlı bir kadının bir konaklama alanında ölüme terk edilmiş olmasının ne gibi bir açıklaması olabilir?

Bunun kesin cevabını bilmemiz elbette mümkün değildir. Ancak Eski Türklerin kültürleri ile ilgili bilgilerimizden hareketle metinde geçen olayları karşılaştırabilir ve uygunlukları tespit edebiliriz. Şamanist Türklerin hastalık karşısında toplumda hem dinî lider hem de tedavi edici doktor niteliği taşıyan bir şamana ya da kama başvurduklarını bilmekteyiz. Şaman, hastanın kaçan ruhunu geri getirerek ya da hastanın içine giren kötü ruhları kovarak hastayı iyileştirir.

Eski Türklerde hastanın ruhunun kaçması ya da hastanın kötü ruhlarla istila edilmesi toplum içerisinde hastaya olumsuz ya da korkuyla yaklaşılmasına da neden olmuştur. Oğuzlarda hastalanan bir kişiye yapılan muamele ile ilgili İbn Faldan (Şeşen, 2010, 14) şu bilgiyi vermektedir: “Oğuzlardan biri hastalanınca cariyeleri, köleleri varsa ona bakarlar. Ev halkından başka bir kimse ona yaklaşamaz. Hasta için evlerden (çadırlardan) uzak bir yerde bir çadır kurarlar. Hasta ölünceye veya iyileşinceye kadar orada kalır. Hasta köle veya fakirse onu kira atıp bırakırlar.”

Şamanist Türklerde hasta kişilerin yaşam alanından tecrit edilmesinin yanı sıra bazı Türk topluluklarında yaşlı kimselere de benzer uygulamanın yapıldığını görmekteyiz. Şeşen (1995, 125)’e göre Şamanist kavimlerde ihtiyarlık da bir hastalık hem de tedavi edilemeyen bir hastalıktı. Bu sebeple bazı Sibiry kabilelerinde ihtiyarların öldürüldüğü görülmektedir. Hazarlar hakanları ihtiyarlayacak olursa onu öldürürlerdi.

Ele aldığımız falda gelişen olaylar bu bilgilerimizle örtüşmektedir. Belki kadının hastalıklı olması ya da metinde doğrudan bahsedildiği gibi yaşlı olması nedenleri ile kadın konaklama yerinde tek başına bırakılmıştı. Ya da Erdal (1997, 77)’in *teyrilic* sözcüğü ile ilgili olarak “dindar” yerine “ölmek üzere olan” anlamlandırma denemesinin daha iyi örtüşebileceğini, dindar yaşlı bir kadının değil ölmek üzere olan yaşlı bir kadının bir konaklama yerinde terk edilmiş olması da düşünülebilir.⁶¹

14. Fal:

İrkB’de falın iyi ya da kötü sonuçlanması ile ilgili olarak sonuç yargısı bildirmeyen yedi faldan birisi de bu faldır. Bu yedi faldan ele aldığımız 14. fal ile birlikte 21. falın kötü, geriye kalan falların ise iyi sonuç bildirmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla yukarıda İrkB’de *Falların Sonuç Açıklamasına Göre Sınıflandırılması* adlı başlık altında verdiğimiz sonuç bildirmeyen fallar ile ilgili bölüm için muhtemel sonuç yargıları şu şekildedir:

⁶¹ Erdal (1997, 77), *ölmek* sözcüğü için güzel adlandırma (İng. *euphemism*) niteliği taşıyan Eski Türkçe *teyri bol-* sözcüğü ile falda geçen *teyrilic* sözcüğü arasında ilişki olabileceğini belirtmiştir; fakat ona göre *teyrilic* sözcüğünün “ölmek üzere olan” anlamını taşıyabilmesi için sözcüğün *teyrilik* biçiminde yazılması, bu durumun geçerli olabilmesi için de İrkB’in asıl metninin Eski Uygur harfleri ile kaleme alınmış olması gerekmektedir.

Tablo 4: Irk Bitig’de Sonuç Bildirmeyen Fallar için Beklenen Sonuç Yargısı

Sonuç Bildirmeyen Fallar	Beklenen Sonuç Yargısı
Fal 4	İyi
Fal 10	İyi
Fal 13	İyi
Fal 14	Kötü
Fal 21	Kötü
Fal 48	İyi
Fal 51	İyi

IrkB’de falların iyi ya da kötü sonuçlanması ile ilgili çeşitli şablonlar göze çarpmaktadır. Güçlü olma, yenilmez olma, güç bir durumdan kurtulma, mutlu olma, amacına ulaşma gibi motiflerin bulunduğu falların iyi sonuçlandığı gözlenmektedir. Diğer taraftan yaralanmalar, açlık, ölüm, yangın vb. felaketlerin geçtiği fallar kötü sonuçlanmaktadır; fakat falların iyi ya da kötü sonuçlanması ile ilgili ilginç bir nokta bulunmaktadır. Hayvan mücadele -ya da hayvan avlanma- sahnelerinin bulunduğu falların kimi zaman avlayan kimi zaman da avlanan hayvanın lehine sonuçlandığı görülmektedir; yani, güçlü-güçsüz ilişkisi içerisinde fal kimi zaman güçlünün kimi zaman da güçsüzün yanında yer almaktadır. J. P. Roux (2005, 52)’nin bu konu ile ilgili şu tespiti çok önemlidir: “Irk Bitig’in saldıran hayvan ile saldırıya uğrayan hayvan arasındaki kavgayı anımsatan falları, hayvanın başına iyi bir şey geldiğinde her zaman “iyi” ya da “çok kötü”dür. Aslında burada mantığın pek bir yeri yoktur. Fal av hayvanı, kendisini izleyen hayvandan kaçtığı ya da izleyen hayvan, av hayvanını yakaladığı için “iyi” dir (edgü). Bunun nedeni açıktır. Öyküyü yazıya döken, dikkatini bir galibe bir mağluba çevirir, ya galibi ya da mağlubu kahraman ilan eder ve onu bekleyen geleceğe göre tepki verir.”

Roux, güçlü-güçsüz hayvan ve iyi-kötü sonuç ilişkisi ile ilgili olarak 27., 31. ve 49. falları örnek olarak göstermiştir. 3. falı da bu gruba ekleyebiliriz. Bunun dışında 2 fal (6. ve 44. fallar) daha vardır ki bunlarla birlikte IrkB’de toplam 6 falda (3, 6, 27, 31, 44, 49) hayvan mücadele -ya da hayvan avlanma- hikâyesi geçmektedir.

Yalnız, 6. ve 44. falların hayvan mücadelesini içeren diğer 4 faldan bir farkı vardır. 6. falda, bir ayı ile bir domuz dağ geçidinde çarpışırlar. Ayının karnı deşilir, domuzun ise azı dişleri kırılır. 44. falda ise bir doğan ile bir tavşanın mücadelesi görölmektedir. Havada iken tavşanı gözüne kestiren doğan, tavşanı kapmak için hamlede bulunur; fakat bu saldırının sonucunda hem doğan hem de tavşan yaralanır ve fal kötü sonuçlanır. Aslında özellikle bu falda, tavşanın yaralanmasına rağmen kaçıp doğanın elinden kurtulmasının sonucunda faldaki sonuç yargısının da iyi bitmesi beklenirdi; fakat fal iyi bir biçimde sonuçlanmamaktadır. Buradan IrkB'in oluşturulduğu -yazıldığı ya da kaleme alındığı değil!- temel kültür çevresi mantığı ile ilgili olarak belki bu iki falın sonucundan hareketle şunu da söyleyebiliriz: Yenenin ya da yenilenin olmadığı, her iki tarafın da zarar gördüğu mücadele sahnesinin tasvip edilemez bir durum olması. 6. ve 44. fallar dışındaki 3., 27., 31. ve 49. fallarda bazen güçlü olanın bazen zayıf olanın kazanmasına rağmen bu falların hep iyi sonuçlanması da yenen ya da yenilen tarafların oluşması yani bir sonuca gidilmesinin işareti olarak görölebilir.

Şimdi, bu falın kötü sonuçlanabileceği yargısına nasıl vardığımızı açıklık getirelim. Falda bir kuzgunun ağaca bağlanması söz konusudur. Falda konuşan varlık, kuzgunu bağlayanlardan kuzgunun sıkıca bağlanmasını istemektedir. Belki öncelikle kuzgunun bir canlı olarak zor durumda kalmasının kötü sonuçlanmaya neden olabileceğini düşünebiliriz; fakat burada bize göre asıl rolü üstlenen "kuzgun"un Türk kültüründeki ifade ettiği değerdir.

Roux (2002, 221), Theophil Chodzidlo'nun *Die Familie bei den Jakuten* (1948) adlı eserinden Yakutlarla ilgili şu bilgiyi aktarmaktadır: "Billings, hemen hemen her kabilenin kartal, kuğu, kısrak, karga, kuzgun, guguk kuşu gibi tapınılan değil de saygı duyulan özel hayvanları olduğunu ifade etmektedir."

Kuzgunun kutsallığı ile ilgili asıl önemli bilgiyi aslında IrkB'in bir başka falında görmekteyiz. 54. falda kölenin beyine karşı arzına paralel olarak kuzgunun tanrıya yalvarmasını görüyoruz.

Öncelikle tanrının yukarıda olması ile yani bulunduğu yeri tespitle "gök tanrısı"ndan bahsedildiğini görmekteyiz. İkinci olarak hükmeden hükmedilen ilişkisi içerisinde

“kuzgun” bir “köle” ile eş tutulmaktadır; fakat bu durum yalnızca yukarıda değindiğimiz koşut yapıdan çıkarılabilecek bir sonuçtur. Diğer türlü kuzgunun hem köle hem de beyden üstün olması söz konusudur ki bunu sağlayan yapı da gök tanrısı ile muhatap olabilen varlığın “kuzgun” olmasıdır. Bu bilgiler ışığında, ele aldığımız falda kuzgunun ağaca bağlanıp tutsak edilmesiyle falın iyi sonuçlanması beklenemez.

Ayrıca, IrkB’de sentaks açısından birbirine benzer yapıda olan fallar da bulunmaktadır. Bu fal ile 33. falın benzerliği aşağıda görülebilir:

(Fal şöyle) der: «Bir kuzgunu ağaca bağlamış(lar). “Sıkıca bağla(yın), iyice bağla(yın)!”»

"Öylece biliniz." (Fal 14)

(Fal şöyle) der: «Keçeyi suya sokmuş(lar). “Daha da vur(un), sıkıca bağla(yın)!”»

"Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür." (Fal 33)

Yukarıda görülen her iki fal arasındaki benzer yapı ve 33. falın kötü sonuç vermesi bizi ele aldığımız fal ile ilgili olarak -soru işaretli de olsa- kötü sonuca gidileceği görüşüne götürmektedir.

15. Fal:

Bu falda öncelikle bir felaket tasviri yapılmaktadır. Yukarıdan dumanın bastırması, aşağıdan tozun kalkması ile yeryüzünde göz gözü görmeyecek bir durum oluşmaktadır. Bunun sonucunda dünyadaki canlılar, yani kuşlar, dört ayaklı yabanî hayvanlar ve insanlar yollarını kaybederler. Daha sonra da tanrının lütfu ile bu canlılar üç yıl sonra sağ salim bir araya gelirler. Falın kozmik felaket mitini işlediğini belirten Klyastorniy (1981, 123) yaşanan felaketin tanrının lütfu ile sonlandırılmasını bu felaketin tanrının vermiş olduğu bir ceza olmasına bağlamaktadır.⁶²

Falda, Türklerin tanrısının yok edici yönüyle lütfekar yönünün bir arada verilmesi dikkate değerdir. Tanrının cezalandırıcı özelliğini en çarpıcı biçimde Türklerin en

⁶² Esin (1979, 39, 102 (not 250))’in aktardığına göre *I-Ching*’de (kua 62) kuşun uçup gitmesi felaket işareti sayılırdı.

eski yazılı belgelerinden biri olan Tunyukuk yazıtında (Tekin, 2003b, 82-83) açık bir biçimde görmekteyiz:

Teñri ança temiş erinç: “Kan bértim, kanıñın kodup içikdiñ.” İçikdiñ için Teñri “Öl!” temiş erinç. Türk bodun ölti, alkıntı, yok boltı. Türk Sir bodun yerinte bod kalmadı. “Tanrı şöyle demiş olmalı: “(Sana) han verdim, hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun.” (Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı “Öl!” demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.”

Tunyukuk yazıtında tanrının Türk halkını cezalandırmasının nedenini açıkça görebilmemize ve cezalandırılanların insanlar olmasına rağmen IrkB’de insanlar dışında, hayvanlar yani kuşlar ve dört ayaklı hayvanlar da cezalandırılmakta ve cezalandırma nedeni de belirtilmemektedir.

Kül Tegin yazıtında (Tekin, 2003b, 36-37) Türklerin tanrısının lütufkar özelliğini de şu şekilde görmekteyiz:

Teñri yarlıkadukın için, [ö]züm kutum bar için, kagan olurtum. “Tanrı lütufkâr olduğu için, benim (de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum.”

Erdal (1997, 77), -Roux (2005, 43)’dan alıntı yaparak- falda kut alabilen üç canlının yani insanların, kuşların ve dört ayaklı hayvanların varlığından söz edip şu soruyu sormaktadır: “(Canlı sınıflandırmasında) balık ve böceklerin hariç tutulduğunu mu yoksa burada görünürde evrensel üçleme eğiliminin mi olduğunu anlayacağız?”

Erdal’ın bu sorusu, Eski Türklerin yeryüzündeki canlılar ile ilgili bir sınıflandırmalarının var olup olmadığı yönünde açılırsa bizce daha yerinde olacaktır. Ayrıca, Erdal’ın IrkB’de verilen üç tip canlıya neden balık ve böceklerin de eklenip eklenmemesi gerektiği ile ilgili yaklaşımı da açıklamaya muhtaçtır. Modern biyolojide canlıların kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, insanlar, balıklar ve böcekler diye sınıflandırılmadığı açıktır.⁶³ Bu noktada Erdal’ın bu sınıflandırma yaklaşımının Türk

⁶³ Günümüzde genel kabul gören canlı sınıflandırması Carl R. Woese ve diğ., (1990, 4576-4579)’lerine aittir: 1) Bakteriler, 2) Arkeler, 3) Ökaryotlar: a) Hayvanlar, b) Mantarlar, c) Bitkiler, d) Protistler.

toplumunun ya da başka toplumların kültürel canlı sınıflandırmasına isnat edildiğini düşüneneceğiz ki böyle bir sınıflandırmanın var olduğunu bilemiyoruz.⁶⁴

Fakat, Türklerin dâhil oldukları inanç sistemlerinden, Maniheizm’de Erdal’ın görüşüne yakın bir sınıflandırmanın varlığından söz edebiliriz. Huastuanift’te (Özbay, 2008, 21-22; Le Coq, 1911, 287) canlılar beş kısma ayrılmaktadır:

(117-122) *bëşinç bëş türlüg tınlıgka bir yme eki adaklıg kişike ekinti tört butlug tınlıgka üçünç uçugma tınlıgka törtünç suv içreki tınlıgka bëşinç yerdeki bagırın yorıgma tınlıgka...* “Beşinci olarak da beş türlü canlıya, birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı canlıya, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi yerde bağı ile yürüyen canlıya (= sürüngen)...”

Maniheizm’de, karanlık dünyaya ait bu beş tür canlının tersten de sıralanabilişi ile ilgili bilgiyi Albert von Le Coq (1911, 302), St. Augustine’e gönderme yapan F. C. Baur (1831, 23)’a dayanarak aktarmaktadır: *novimus etiam animalia serpentina, natantia, volantia, quadrupedia, bipedia.*

Huastuanift’te (Özbay, 2008, 37; Le Coq, 1911, 298) sıralanan bu beş canlının yanı sıra bitkiler için de ayrı bir kategori oluşturulduğunu görmekteyiz:

(354-356) *bëş tēñri yarukın kurug öl yerig bëş türlüg tınlıgıg bëş türlüg otug ıgaçıg, ymä...* “Beş tanrı aydınlığını, kuru ve ıslak yeri, beş türlü canlıyı, beş türlü bitkiyi ve ağacı...”

W. Jackson (1925, 264, dipnot 70)’a göre Maniheizm’de bahsettiğimiz bu hayvan ve bitki ayrımında sabit bitki türü hareketli hayvan türünden üstün konuma yerleştirilmiştir.

İrkB’e dönecek olursak, İrkB’de yolunu kaybeden canlıların sıralanışı kuşlar, dört ayaklı hayvanlar ve insanlar biçimindedir. Bu haliyle baştan sürüngenler ve balıklar hariç Le Coq’un bahsettiği Maniheizm’deki canlıların tersten sıralanışına uymaktadır. Peki, bu sonuç bizi nereye götürür?

⁶⁴ Eski Türk kültüründe canlı sınıflandırmasının var olup olmadığı tartışması için bk. Yıldırım, 2012, 179-188.

Öncelikle, Maniheizm’de belirtilen canlı türlerinden üçü ile bu falda bahsedilen hayvanların birebir aynı olması ve sıralamanın da örtüşmesi IrkB’i meydana getiren Türk kültür yapısının Maniheizm’den etkilendiğinin bir göstergesi olabilir. İkinci olarak, mevcut tabloya Türk göçebe bozkır yaşam tarzı açısından da bakılabilir. Türklerin bozkır yaşamında yakın ilişki içinde olduğu canlı türleri arasında en çok kuşların ve dört ayaklı hayvanların geldiği malumdur. Balıkların ve nispeten de sürüngenlerin Türklerin günlük yaşamında coğrafi şartlar açısından yerlerinin olması pek mümkün değildir. Dolayısıyla, fal böyle bir yaşam tarzının da göstergesi olabilir.

Aslında, IrkB’de görülen bu üçlemenin -kuş, dört ayaklı hayvan ve insan- benzer bir yapısı *kalgançı çak* “dünyanın sonu, kıyamet” tasvirinin yapıldığı Telengitlere ait hikâyede geçmektedir. Hikâyede (İnan, 2006, 25) “köngül” otu ile mücadele ederken Mangdı-şire’den yardım isteyip umduğunu bulamayan Şal-Yime şu şekilde haykırmaktadır: “Büyük hakan halkını bıraktı, cins aygır sürüsünü bıraktı, yer altüst oldu, sular kurudu, yakalı giyimlerin yakası parçalandı, idare edilen yurtsuz başsız kaldı, *kuşlar yuvalarını, geyikler duraklarını (barınaklarını), kadınlar yavrularını bıraktı.*”

Şal-Yime’nin konuştuğu bu hikâyenin kıyamet ile alakalı olması ele aldığımız falın kozmik felaket mitini işlediğini belirten Klyaştornıy’i haklı çıkartmakla kalmamakta falda geçen canlı sınıflandırmasının soru işaretli de olsa Şamanist Türk kökenli olduğuna da işaret etmektedir. Bahsettiğimiz üçlemenin Şamanist Türk kökenli olduğuna dair şüpheci yaklaşmamızın nedeni Abdülkadir İnan’ın da ifade ettiği gibi Güney Sibirya, Yenisey Türk halklarından XIX. yüzyılın ortalarında Verbitski ile Radloff tarafından derlenen efsanelerde geçen Meytere, Mangdaşire [burada Şal-Yime de dahil] adlı tanrıların yabancı kökenli -İnan (2006, 13)’a göre Hint kökenli- olmasıdır. Dolayısıyla hikâyede geçen -yukarıdaki alıntıda italik olarak verdiğimiz- üçleme şablonu da yabancı kökenli bir unsur olabilir.

Ayrıca, Kül Tegin yazıtında (Tekin, 2003b, 38-39) evrenin ya da dünyanın yaratılışı ile ilgili mite de kısaca değinilmiştir. Gök ile yer yaratıldıktan sonra canlı olarak yalnızca -IrkB’deki kullanımla aynı olarak- *kişi oğlu* yani “insanoğlu”nun yaratıldığından bahsedilmiştir:

Üze kök tenri asra yagız yér kıluntukda, ekin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oglınta üze eçüm apam Bumin Kagan, İştemi Kagan olurmuş. “Üstte mavi gök (yüzü) altta da yagız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış.”

Eski Türk yaratılış destanlarında (Ögel, 2003, 419-493) -Altay, Yakut destanları vb.- da üzerinde durulan ve yaratılış süreci anlatılan varlık hep insan olmuştur. Bu destanlarda ilginç olan nokta ise, insanın yaratılmasından önce hayvanın -köpek, kuş vb.- var olmasıdır.

16. Fal:

Bu falın ilk cümlesinde yer alan *şemriti* sözcüğü ile ilgili farklı yorumlar bu cümlenin farklı açılardan anlamlandırılmasına yol açmıştır. (Biz dahil) Thomsen (1912, 199), Orkun (1938, 76-77), Malov (1951, 86) ve Clauson (EDPT, 830a.) *şemriti* sözcüğünü *yér* sözcüğünün niteleyicisi olarak düşünmüşler ve “(atın) semirdiği yer” ya da “(atı) semizleştiren yer” biçimlerinde çeviriler yapmışlardır. Tekin (1993, 13) ve Hamilton (1978, 249) ise *şemriti* sözcüğünü zaman eki almış çekimli eylem olarak düşünmüşlerdir. Tekin, *şemriti* sözcüğünü *şemri-t-ti* biçiminde tasarlayıp *şemri-* eylemine *-t* ettirgenlik eki ile *-ti* geçmiş zaman eklerinin geldiğini düşünmüştür. Hamilton ise *şemri-* eylemine doğrudan *-ti* geçmiş zaman ekinin geldiğini belirtmiştir.⁶⁵ Erdal (1991b, 784) ise sözcüğü *şemri-t-i* biçiminde çözümleyerek *-t* ettirgen çatı eki üzerine *-i* ulaç ekinin geldiğini belirterek falın ilk cümlesini şu şekilde çevirmiştir: “(Bir kimse) bir zayıf atı semirttikten sonra at yerini hatırlamış ve koşarak (oraya) gitmiş.”

Öncelikle, Erdal (1997, 78)’ın yukarıdaki yorumundan farklı bir okuma denemesi için *ye-r-in* sözcüğünü *ye-* eylemine getirilmiş *-r* geniş zaman ortacı ile açıklamaya çalışması zorlamadan ibaret görünmektedir. İkinci olarak Hamilton’un *şemriti* sözcüğünü çekimli eylem olarak düşünmesinin anlamsal olarak kabul edilir olabileceğini belirten Erdal, bir ünlüden sonra gelen geçmiş zaman ekinde *d* yerine *t* bulunmasının sorun teşkil ettiğini dile getirmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi IrkB’de Eski Türkçe bilinen geçmiş zaman ekinde /d/ dişili /l/, /n/ ve /r/

⁶⁵ *s²mr²It²I* sözcüğünü geçmiş zaman eki almış çekimli eylem olarak düşünen Tekin ve Hamilton’un görüşlerinin eksikliği ile ilgili açıklamalar için bk. Erdal, 1997, 77-78.

ünsüzlerinden sonra kimi zaman /t/ kimi zaman da /d/ olmaktadır.⁶⁶ Zaten IrkB’de geçmiş zaman ekinde böyle bir ikilik varken *şemriti* sözcüğündeki *t* biçimli yazımın Hamilton’un yorumu için sorun olmayacağı açıktır.⁶⁷

Üçüncüsü, Erdal’ın *şemriti* sözcüğünü *yér* sözcüğünün niteleyicisi olarak düşünenler için (Thomsen, Orkun, Malov ve Clauson) getirmiş olduğu eleştirisi de yerinde değildir. Erdal (1978, 93) *-e/-a* ulacının Eski Orta Asya Türkçesinde hemen hemen hiçbir zaman nitelendirici olarak kullanılmadığını belirtmektedir. Bu açıklaması ile ilgili olarak vermiş olduğu dipnotta ise *-e/-a* ulacının nitelendirici-ad vasfını verdiği sözcük öbekleri ile ilgili bulmuş olduğu birkaç örneği vermiştir.

Erdal, neden *tike kulgakın* “dikilmiş kulakla”, *telmire közin* “özleyen gözlerle”, *külçire yüzün* “gülümseyen yüzle” örneklerinde yer alan *-e/-a* ulacının vasıflık meydana getirirken, *şemriti* sözcüğünde yer alan *-i* ulacının vasıflık meydana getiremeyeceğini ise “nitelendirici ad”ın insan gövdesinin organlarından birini tarif edip araç durumunda bulunmasıyla açıklamaktadır. Faldaki *yerin* sözcüğünün ise yukarıda verilen örneklerin aksine nesne durumunda (belirtme durumunda) olduğunu belirtmiştir.

Erdal’ın *-e/-a* ulacının Eski Orta Asya Türkçesinde hemen hemen hiçbir zaman nitelendirici olarak kullanılmadığını bir genelleme ile dile getirip ardından dipnotta üç adet örnek vermesi düşündürücüdür. Dahası vermiş olduğu ulaç örneklerinin *şemriti* sözcüğünde yer alan *-i* ulacı dışındaki *-e/-a* ünlü ulaçları olduğunu da belirtelim.

Gabain’in gramerinde ünlü ulaçları ile ilgili bölüme baktığımızda ise tam da bu konu ile ilgili olarak bir paragrafın yer ayrıldığını görmekteyiz. Gabain (2003, 86), Eski Türkçede nadir de olsa ünlü ulaçlarının vasıflık yani isim olarak da görüldüğünü ve bu durumun daha eski bir dil alışkanlığından gelen bir kullanım olarak görülebileceğini belirtmektedir. Gabain’in vermiş olduğu şu örnekler falımızda geçen *şemriti* sözcüğündeki *-i* ulacının niteleyici konumunda olabileceğini yani Erdal’ın

⁶⁶ Bk. 8. fal açıklaması.

⁶⁷ Falda zaman eklerinde görülen paralelliğin oluşmaması nedeniyle bilinen geçmiş zaman biçiminin *şemri-* eylemi ile kullanımının doğru olmayacağı Erdal’ın da belirttiği gibi Tekin ve Hamilton’un okumalarını çürütmektedir.

aksine Thomsen, Orkun, Malov ve Clauson'un sözcük ile ilgili çevirilerinin ihtimal dahilinde olduğunu açıkça göstermektedir: *tol-u suwlug patir* “dolmuş su kasesi”, *tegirmile-yü+ki yagı* “etrafı çevirmiş düşman”, *üzelen-ü tüş* “yüksek (ulu) meyve”.

Thomsen'dan başlayarak IrkB üzerine çalışanlar $k^1Ud^1Ur^1s^1Ug^1Inn^1InA$ sözcüğünün Eski Türkçe *kudruk* “hayvan kuyruğu” ile ilgili olduğunu dile getirmişlerdir. Sözcüğün yapısı ile ilgili olarak Thomsen (1912, 210-211) ve Clauson (1961, 220) soru işaretli açıklamalarda bulunmuşlardır. Tekin (1993, 33) $k^1Ud^1Ur^1s^1Ug^1Inn^1InA$ sözcüğünün yazım yanlışlığı olduğunu doğru biçimin *kudursugıña* “kuyruğuna kadar” olması gerektiğini belirtmiştir. Tekin'e göre “kuyruk kökü” anlamında olan *kudursug* hapaktır.

Hamilton, bu fal ile birlikte 40. falı da ele aldığı makalesinde önemli fikirler ileri sürmüştür (1978, 247-254). Hamilton'a göre $k^1Ud^1Ur^1s^1Ug^1Inn^1InA$ sözcüğündeki birinci *η* harfi *n* harfi yerine yanlışlıkla yazılmış olup müstensih bu *η* harfini silmeden yanına *n* harfini yazmıştır. Hamilton, sözcüğü **kudur+sugin+ıña* biçiminde çözümleyip **kudur* kökü için *Divanu Lugati't-Turk'te* geçen *kudruk* “bütün hayvanların kuyruğunu anlatan bir kelime” (MK, I, 472), *kudurçaq* “kuyruk sokumu” (MK, III, 179), *kudurgun* “kuskun, eyerin kuskunu” (MK, III, 518) sözcüklerini örnek göstermiştir. Bunlara *kudurgak* “kaftanın arka eteklerinden biri” (MK, I, 502) sözcüğü de eklenebilir.

Hamilton, Osmanlıca (Türkiye Türkçesi) *kuyruksokumu* “kuyruğun eklendiği yer, belkemiğinin sonu, kuyruk sokumu” sözcüğü ile bu faldaki **kudursugin* sözcüğünü karşılaştırmakta ve *kudursugin* sözcüğündeki *+sugin* yapısının Türkçedeki *sokum* ya da *sukım* ile eşdeğerde olduğunu belirtmektedir. *+sugin* yapısındaki *-in* ekinin de Türkçe *sok-* (ya da *suk-*) eylemi üzerine gelen *-um* ya da *-ım* ekinin bir varyasyonu olduğunu dile getirmektedir.

Hamilton'un **kudursugin* sözcüğünün doğru okunuşu ile ilgili bulduğu en önemli kanıt ise Dun-Huang'da ele geçirilmiş olup Bibliothèque Nationale'de Pelliot chinois 2892 numara ile kayıtlı Hotence yazmanın Türkçe-Hotence sözlükçesinde görülen Brahmi yazılı *kūdāsāhānā* biçimidir. Hamilton'a göre muhtemelen 10. yüzyıla ait

olan bu yazmada geçen *kūdāsāhānā* sözcüğü aşağı yukarı Türkçe *kudısıgon* biçimine karşılık gelmelidir ki bu biçim de IrkB’de görülen *kudursugin* biçimi ile daha yeni biçimler olan *kuyıskan* ve *kuskun* vb. biçimleri arasında bir ara evredir.

Hamilton’un Brahmi yazılı *kūdāsāhānā* sözcüğünü Türkçe *kudısıgon* ile ilişkilendirmesinin ne kadar doğru olduğu bilinmez ama, Türkçe *kuyruksokumu* sözcüğünün IrkB’deki *kudursugin* okumasını tek başına mümkün kılabildiğini söyleyebiliriz; zira Türkçede (TarS, 1969, 2762) *kuyruksokumu* sözcüğünün bir başka çeşiti olan *kuyruksokunu* “omurga kemiğinin son ucu” sözcüğünü de bulmaktayız.

Destanlar, halk hikâyeleri ve masalların yapısında çeşitli motifler görülür: genç bir delikanlının bir kıza âşık olması, kahramanın âşık olduğu kıza ulaşabilmesi için çeşitli engelleri aşması vb. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi IrkB, bir hikâye ya da masalın girişi mahiyetinde fallara sahiptir. Bu noktada IrkB’de fallarda kullanılan bir motif dikkatimizi çekmektedir: “rastlaşma” ya da “karşılaşma” motifi. IrkB’de 2., 16., 27., 35. ve 47. fallarda olay örgüsü içerisinde çeşitli varlıkların birbirleri ile karşılaşmalarını ve bu karşılaşmalar sonucunda olay akışının değiştiğini görmekteyiz. Bu rastlaşmalar üç başlık altında sınıflandırılabilir:

a) Tanrı-İnsan Rastlaşması

Yol Tanrısı ile yumuşak mizaçlı iki insanoğlunun rastlaşması (2. Fal); misafirliğe giden bir adam ile tanrının rastlaşması (47. Fal).

b) Hayvan-Hayvan Rastlaşması

Koyun ile kurdun rastlaşması (27. Fal).⁶⁸

c) Hayvan-İnsan Rastlaşması

Semiz bir at ile hırsızın rastlaşması (16. Fal); savaşa giden adam ile kuğunun rastlaşması (35. Fal).

⁶⁸ Bu bölüme 6. falda bir ayı ile bir domuzun dağ geçidinde çarpışmasını da katabiliriz. *sokuş-* eylemi bu falda “çarpışmak” anlamı ile karşılanmış olsa da bu eylemin IrkB’de yer alan diğer 5 faldaki (2, 16, 27, 35, 47, 49) kullanımına da bakarsak *sokuş-* ile aslında iki varlığın rastlaşması ya da bu rastlaşma sonucunda bir temasın olduğu ifadelendirilmektedir.

17. Fal:

Eski Türkçede yan cümlenin ya da yan cümledeki eylemin sonlandırılmasını ifade eden, yani asıl eylemden önce işlenmiş bir eylemi ifadelendiren iki ulaç eki bulunmaktadır. Bunlar $-(X)p$ ve $-(X)pAn$ ulaç ekleridir. $-(X)pAn$ ulaç eki, $-(X)p$ ulaç ekinin genişletilmiş biçimi olup IrkB’de yoğun olarak kullanılmıştır. Erdal (2004, 309-310)’a göre bu ulaç eki IrkB dışında Eski Türkçe runik yazıtlarda ve Maniheist metinlerde görülür. *Divanu Lugati’t-Turk*’te geçen şiirlerde de birkaç örneğine rastlanır.

IrkB’de $-(X)p$ ulaç eki bir bağlaç olan *ançıp* sözcüğü dışında altı sözcükte geçmektedir: *sokuşup* (16. fal), *arıp oñup* (17. fal), *yütürüp* (24. fal), *tügüp* (50. fal), *tép* (58. fal). Toplam yedi $-(X)p$ ulaç ekli sözcük dışında IrkB’de çok sayıda $-(X)pAn$ ulaç ekli sözcük örneğine rastlanmaktadır.

Cümledeki kullanım alanı ve eklendiği eyleme kattığı anlam bakımından iki ulaç arasında ilk bakışta bir farkın olduğunu söylemek zordur. Bununla beraber IrkB’deki $-(X)p$ ulaç eki ile $-(X)pAn$ ulaç ekinin metindeki kullanım alanları ile ilgili şu tespitlerimiz bu ulaçların genel olarak Eski Türkçedeki işlevlerini göstermesi bakımından önemlidir:

a) $-(X)p$ ulaç eki art arda gelen iki ayrı eyleme eklenebilirken $-(X)pAn$ ulaç eki böyle bir özelliğe sahip değildir.

özlük : at : öñ : yerde : arıp : oñup : turu : kalmış cümlesinde *arıp oñup* yapısı (17. Fal).

b) $-(X)p$ ulaç eki ile $-(X)pAn$ ulaç ekinin art arda gelen eylemlerde kullanımı [Eylem- $(X)p$ + Eylem- $(X)pAn$] biçimindedir; yani, önce $-(X)pAn$ ulaçlı eylemin, hemen sonra $-(X)p$ ulaçlı eylemin geldiği bir oluşum yoktur.

utru : yerde : ogrı : sokuşup : tutupan : minmiş cümlesinde *sokuşup tutupan* yapısı (16. Fal).

c) $-(X)p$ ulaç eki (b) maddesinde de görüldüğü gibi eklendiği eylemle ilgili tam bitmişlik ifade ederken $-(X)pAn$ ulaç ekinde sürerlik anlamı bulunmaktadır. $-(X)pAn$ ulaç eki bu anlamıyla Türkçedeki $-(y)ArAK$ ulaç ekine benzemektedir.

eñin : meñin : bulmuş : bulupan : uyasınaru : ögire : sevinü : kelir cümlesinde *bulmuş bulupan* yapısı (31. Fal).

ölümte : ozmuş : ölümte : ozupan : ögire : sevinü : yoriyur cümlesinde *ölümte ozmuş ölümte ozupan* yapısı (49. Fal).

Yukarıdaki iki örnekte *-(X)pAn* ulaç ekli eylemlerden önce yer alan *-metinde -(X)pAn* ulaç ekinin eklendiği eylemlerle aynı- eylemlere gelen öğrenilen geçmiş zaman ekinin işlev açısından *-(X)p* ulaç eki ile paralellik göstermesi tarihî ve günümüz kimi Türk dillerinde görülen *-(y)IB* biçimli öğrenilen geçmiş zaman ekinin de oluşumu ile ilgili bize fikir vermektedir.⁶⁹

d) *-U* ünlü ulaç eki almış olan asıl eylemden sonra gelen tasviri eyleme *-(X)p* ulaç eki yerine *-(X)pAn* ulaç eki getirilmektedir.

tağ : üze : yul : suv : körüpen : yiş : üze : yaş : ot : körüpen : yoriyu : barıpan : suv : içipen : yaş : yepen : ölümde : ozmuş cümlesinde *yoriyu barıpan* yapısı (17. Fal).

kugu : kuş : kanatıña : urup anın : kalyu : barıpan : ögiñe : kañıña : teğürmiş cümlesinde *kalyu barıpan* yapısı (35. Fal).

Erdal (2004, 253), *-U bar-* yapısının hareket anlamı ile Orhon Türkçesi ve Karahanlıcada görülürken Eski Uygurcada bu yapının görülmediğini, bunun yerine *-(X)p bar-* biçiminin bulunduğunu dile getirmektedir. IrkB’de ise yukarıda görüldüğü gibi *-U bar-* yapısı bulunmaktadır.

18. Fal:

9. falda büyük bir evin yanması ile ilgili olarak IrkB’de yerleşik hayat tarzı izini gördüğümüzü belirtmiştik. Bununla birlikte bu falda dolaylı yoldan yapılan çadır tasvirinden de görüldüğü gibi IrkB asıl olarak göçebe kültürü özelliklerini yoğun olarak taşıyan bir metindir. Bu falda çadır tasviri yapılırken basit bir anlatıma

⁶⁹ *-(X)p* ulaç ekinin geçmiş zaman eki olarak kullanımı ile ilgili günümüz dillerine örnek olarak Azerice (*albsan* “almışsın”), Türkmençe (*barıpdırsın* “gitmişsin”), Özbekçe (*kütibsen* “beklemişsin”) vb. gösterilebilir. Tarihî Türk dillerinden Çağataycada da bu ekin geçmiş zaman bildirme işlevi ile yaygın kullanımı görülmektedir. Bk. Eckmann, 1988, 138-141.

başvurulmamıştır. IrkB'in genelinde görülen, okuru ya da dinleyiciyi sürekli canlı tutan, onu metnin içine çeken bir anlatım tarzı ile çadırdan bahsedilmiştir. Bu hareketli anlatım tarzı kimi zaman bu falda ve 57. falda olduğu gibi soru-cevap yöntemi ile gerçekleştirilmektedir kimi zaman da adeta bilmece yapısındaki fallarla sağlanmaktadır (bk. 32. ve 46. fallar).

Bu falda çadır ile ilgili beş teknik terim kullanılmıştır: *kerekü*, *tügünük*, *köznük*, *egin*, *bağış*. Bu terimlerden *kerekü*⁷⁰, Eski Türkçede hem çadırın iskeletini hem de çadırın kendisini nitelemektedir (bk. EDPT, 744a.). Bu çadır terimleri arasında çadırın asıl unsurlarından olan ve çadırın dışını kaplayan “keçe”den söz edilmemektedir.

IrkB'de “terk edilmiş konaklama yeri” anlamı ile geçen *yurt* sözcüğü bugün çoğu Türk dilinde (Ercilasun, 1991, 998-999) “vatan, memleket” anlamları ile yaşamakta iken Rusçada “göçebe çadırı, çadır, yurt” anlamı ile *yurta* biçiminde görülmektedir (Gültek, 2004, 1950b.).⁷¹

Bu falda anlatılan çadır tipinin bugün de Orta Asya'da göçebelere kullanılan *kubbe çadır* olduğunu söyleyebiliriz.⁷² Bununla ilgili en önemli ipucu *egin* “çatı” sözcüğüdür. Esin (1971, 159-160), İç Asya göçebelerinin *kerekü* ya da *çadır* yapılarını, IrkB'de geçen çadır terimlerini kullanarak, Z. V. Togan'dan şu şekilde

⁷⁰ Moğolca *ger* “çadır, yurt; ev” (Lessing, 377b.) sözcüğü de Eski Türkçe *keregü* ile bağlantılı olmalıdır. Bu arada Eski Türkçe *ev* “çadır, ev” (EDPT, 3a.) ve *evçi* “eş, zevce, kadın” (EDPT, 6a.) anlamlarına gelen sözcükler arasındaki ilişkiye benzer bir durum Moğolcada da karşımıza çıkmaktadır. Moğolca *ger* sözcüğüne karşılık “eş, zevce, evli kadın” anlamlarına gelen *gergey* (Lessing, 379a.) sözcüğünü görmekteyiz.

⁷¹ İngilizceye (Redhouse, 1974, 1150b.) de “keçe çadır” anlamı ile geçen *yurt* sözcüğü Türkiye Türkçesinde (TS, 2617b.) yaşamakta iken Orta Asya Türk topluluklarında yukarıda da belirttiğimiz gibi “çadır” anlamı ile kullanılmamaktadır. Örneğin “çadır” sözcüğü Kazakçada *kiyiz üy* (*kiyiz* maddesi, Koç ve diğ., 2003, 237a.), Kırgızcada *boz üy* (*üy* maddesi, Yudahin, 1985, II, 318b.) sözcükleri ile karşılanmaktadır.

⁷² Konumuz dahilinde “Türk çadırı” ile ilgili olarak *Türk Ansiklopedisi*'nden kısaca şu bilgiyi verebiliriz: “...Türk çadırları genel olarak ya Yürük çadırları gibi dört köşe, muhtelif direkli çadırlar ya da Kırgız çadırları gibi yuvarlak kubbelidir. Türkistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da bugün kullanılmakta olan çadırların en yaygın olanı *yurt* denilen yuvarlak ve tavanı kubbeli çadırlardır. Bu çadırlar biri etraf duvarları, öbürü tavan olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Etraf duvarlarına *kerege* veya *kanat* denilir. *Kerege* birbirlerine uygun yerlerinden ince kayışlarla bağlanmış çubuklardan yapılır. Toplanınca birbiri üzerine gelerek bir demet meydana getiren *kerege* hayvanlara yüklenerek taşınır. Çadır kurulacak yer belli olduktan sonra bu kısımlar yan yana getirilerek bağlanınca birkaç metre çapında bir kafes meydana gelir. Bu kafesin yüksekliği 2- 2,5 m kadardır. Bu kafenin bir yerinde güneşin doğduğu yöne gelmek üzere bir kapı çerçevesi konulur. Bu kapiya *eşik* denilir. Çadırların tepesinde hava ve ışık almak üzere yuvarlak bir delik (pencere) vardır. *Tünlük* denilen bu delik, çadır içinde yanan ateşin dumanını dışarıya çıkarmaya yarar. Geceleri ve yağmurlu havalarda bu delik keçe ile örtülür. Eşik (kapı) üzerine asılan örtü de geceleri ve fena havalarda indirilir... (c. XI, 315-316).

aktarmaktadır: “Kütüklerden (lev. Ic) veya örülmüş kamışdan⁷³ veya birbirine şeridlerle bağlı değneklerden müteşekkil bir perde üstüvâne şeklinde yere oturtulur (lev. Vb). Eğilmiş veya çatılmış dallardan yapılı kubbe veya künbed şeklinde olan “eğni” (eski Türkçede kubbe, künbed), üstüvânenin üstüne kapak gibi oturtulur. “Eğni”nin dört cihete tekabül eden dört dalı yere kadar uzundur ve “bağış”lar (bağ) ile dört cihete çakılmış kamalara tesbit edilir. Böylece sağlam oturan meskenin içi hasır, dışı keçe ile örtülerek, örtüler kuşaklar ile bağlanır (lev. Ij, VIa).”

Türklerin kullanmış oldukları kubbe çadırların *egin* yani kubbe kısmı Türk kültüründe “çadır-gökyüzü” simgeçiliğinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Yine Esin (1971, 161)’in Eberhard (1942, 21-23)’dan aktardığına göre Hsien-pi, Hun ve Kök Türklerin yuvarlak çadırlarının kubbelerinin göğün simgesi olduğu Han devri (M.Ö. 206 - M.S. 220) Çin kaynaklarında da bulunur.

Çadır, kubbe, gökyüzü ilişkilendirmesi elbette biçimsel benzeşme nedeniyle oluşabilecek bir durumdur; fakat tüm bu kubbe çadır-gökyüzü ilişkilendirmesinde ortaya çıkan tabloda çadırların gökyüzüne benzetilmesi tercih edilen bir durummuş gibi görünmeye başlamaktadır.

Gökyüzü, Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte çadırların özellikle kubbeli tipinin tercih edilmesinin dinî motivasyondan çok pratik amaçlı olduğu görülmektedir. Kubbe ya da kümbet çatılı silindirik çadırlar Orta Asya iklim koşulları için uygun bir fiziksel yapıya sahiptir. Bu tip çadırlar rüzgâra direnmezler, dolayısıyla da rüzgâra açık bozkırda dayanıklı bir çadır tipidir. Ayrıca kar biriktirmemeleri, kolay kurulmaları, fazla noktadan sabitlenme gerektirmemeleri ve iç alanlarının geniş olması kubbe çadırların tercih edilmesinde önemli etkenlerdir.

Bu falda geçen *bağışı ne : tæg* “İpleri nasıl(dır)?” sorusuna verilen *bar : ol* cevabı ile ilgili yapılan kimi çevirilerin Eski Türkçe gramer yapısına uygunluğu tartışmalıdır.

⁷³ Her ne kadar Esin, Z. V. Togan’dan aktarma ile “örülmüş kamış”tan bahsetse de “Türk çadırı” ile ilgili bilgi verdiğimiz yukarıdaki dipnotta görüldüğü gibi “kereke”nin yapımında yaygın olarak kullanılan malzemenin “çubuklar”, “küçük ağaç dalları” ya da “çıtalar” olduğunu söyleyebiliriz. XIII. yüzyıl ortalarında Moğolların yaşadıkları yerleri dolaşan Plano Carpini’nin Moğol çadırları ile ilgili verdiği “kereke” ile uyuşan- tasvirde de bu malzemeyi görmekteyiz. Bk. Natsagdorj, 1996, 390-391.

Thomsen (1912, 200), *bar* : *ol* yapısının çevirisini atlamıştır. Orkun (1938, 77), “vardır” olarak çevirisini verirken, Malov (1951, 87) “bağlarlar” biçiminde çevirmiştir. Clauson (1961, 221) ve Tekin (1993, 13) Orkun ile hemfikir iken Erdal (1997, 80) Tekin’in “They are all there” çevirisi yerine Malov’un *ba-* eylemine geniş zaman eki getirdiği çevirisinin tercih edilebilir olacağını belirtmiştir.

Eski Türkçede *ol* adının yüklem bağlayıcısı olarak görev alabildiğini, adlardan (ya da sıfatlardan) yüklem yapabildiğini bilmekteyiz (Tekin, 2003a, 122):

bilge tunukuk anıg ol üz ol “Bilge Tunyukuk aksi mizaçlıdır, öfkelidir” (T 3)

[türk bodunu yeme] bulganç ol [têm]iş oguzı yeme tarkınç ol “Türk halkı kargaşa içindedir. Oğuzları da huzursuzdur demiş” (T 22)

İrkB’de de ad (ya da sıfat) üzerine *ol* adının yüklem bağlayıcısı olarak geldiği örnekler mevcuttur:

ança : bilinler : edgü : ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Fal 1)

ança : bilinler : : yavız : ol “Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (Fal 12)

Aşağıda İrkB’den alınmış olan örneklerde de görüldüğü gibi *ol* adlı yüklem bağlayıcısı görevi ile zaman eki almış çekimli eylemlere de gelebilmektedir:

tün : ortu : kanta : neğüde : bulğay : ol “Gece yarısı (annesinin memesini) nerede, nasıl bulacak?” (Fal 24)

kanığı : neliük : ölgey : ol “Sevgilisi niçin ölsün?” (Fal 57)

köneki : neliük : tonğay : ol “Kovası niçin donsun?” (Fal 57)

küneşke : olurur ol “Güneşte duruyor!” (Fal 57)

Eski Türkçede *bar* “var” sözcüğü cümlede bir ad gibi işlemekte olduğu için yüklem görevi ile kullanıldığında da tıpkı bir ad gibi *ol* adını kullanabilmektedir. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz örneklerden de görülebileceği gibi ele aldığımız bu falda geçen *bağışı ne : teğ* “İpleri nasıl(dır)?” sorusuna verilen *bar* : *ol* cevabının çevirisinin ilk olarak Orkun’un belirttiği gibi “vardır” biçiminde olabileceğini belirtelim. Bunun yanı sıra Malov’un “bağlarlar” biçiminde yapmış olduğu çevirinin de Clauson’un eleştirisinin aksine gramer açısından sorun teşkil etmediği de görülmektedir.

Her iki çevirinin de gramer açısından uygunluğunu belirttikten sonra bu çevirilerin uygunluğu ile ilgili elimizde bulunan başka iki kıstasımıza değinelim: *bar* : *ol* yapısının “yazım” ve “semantik” açıdan değerlendirmesi.

Öncelikle bu falda *bar* : *ol* yapısındaki *bar* sözcüğünün Runik harfli yazımı 𐌲𐌳 biçimindedir. IrkB’de *ba-* “bağlamak” eylemi bu faldaki tartışmalı biçim hariç iki kez geçmektedir. 14. ve 33. fallarda *ba-* eylemi *a* harfinin de gösterildiği 𐌶𐌳 yazımıyla görülmektedir. Yine *bar* “var” sözcüğü bu faldaki tartışmalı biçim hariç 32. ve 57. fallarda *a* harfinin gösterilmediği 𐌲𐌳 biçimiyle geçmektedir. Belirttiğimiz bu yazımlar bize ele aldığımız bu falda geçen 𐌲𐌳 yazımına sahip olan *bar* sözcüğünün de tıpkı 32. ve 57. fallardaki *a* harfinin yazılmadığı 𐌲𐌳 *bar* “var” sözcüğü ile aynı olabileceğini göstermektedir.

İkinci olarak, bu falda geçen *ne tæg* “nasıl” soru adılına verilebilecek cevabın bulunması da “vardır” ve “bağlarlar” çevirilerinin doğrulunu sınamak için önemli bir ölçüt olacaktır. Bu falda, *ne tæg* “nasıl” soru adılı ile oluşturulan beş soru cümlesine, değindiğimiz *bar* : *ol* yapısı dışında iki cevap verilmiştir: *körklüg* : *ol* “güzel” ve *ędgü* : *ol* “iyidir”.

köznüki : *ne* : *tæg* : *körklüg* : *ol* “Penceresi nasıl(dır)? Güzeldir.”

ęgni : *netæg* : *ędgü* : *ol* “Çatısı nasıl(dır)? İyidir.”

ne tæg “nasıl” soru adılı bir varlığın Eski Türkçe biçimiyle *neteglik* “esas, karakter, yapı, tabiat” günümüz Türkçesiyle *nitelik*’ini (*nitelik* < *neteglik*, bk. EDPT, 776b.) araştıran bir adıldır. Dolayısıyla yukarıda “pencerenin” ve “çatının” nasıl olduğu ile ilgili sorulan soruların karşılığı olan “güzel” ve “iyi” sıfatları semantik açıdan yerinde cevaplardır; fakat *bağlısı ne* : *tæg* “İpleri nasıl(dır)?” sorusunun cevabı tam olarak ne “vardır” ne de “bağlarlar”dır.

Bununla birlikte “bağlarlar” cevabı eksilteli bir cevap biçimi olarak düşünülebilir. “bağlarlar” cevabından hareketle soruyu soran kişinin iplerin niteliği ile ilgili olarak iplerin sağlamlığı, uzunluğu vb. özelliklerini öğrenmek istediği düşünülebilir.

“İpleri nasıl(dır)? (Sağlamdır), bağlarlar.”

“İpleri nasıl(dır)? (Uzundur), bağlarlar.”...

Sonuç olarak *bqr* : *ol* yapısı ile ilgili olarak yukarıdaki verdiğimiz tespitleri göz önüne alırsak “vardır” çevirisi “bağlarlar” çevirisi gibi gramer açısından sorun taşımamasına ve yazım bakımından da IrkB’deki *bqr* “var” yazımı ile eşdeğerde olmasına rağmen *ne teg* “nasıl” sorusuna olabilecek muhtemel bir cevap olamayacağından “bağlarlar” çevirisinin daha uygun olduğunu düşünmekteyiz; yani bu faldaki *bqr* için *ba-* “bağlamak” eylemine geniş zaman ekinin gelmiş biçimidir diyebiliriz.

19. Fal:

Bu falda geçen *ak* : *at* ibaresinin tercümesini “kır at” biçiminde vermeyi tercih ettik. Elbette ki “ak at” ya da “beyaz at” biçiminde de tercüme edilebilirdi. Eski Türkçede “ak” renk adı “beyaz” rengin yanı sıra “gri” rengi de karşılamaktadır. Kâşgarlı Mahmud sözlüğünde (Dankoff, Kelly, 1984, 118) Oğuzlar arasında *ak* sözcüğünün her şeyin beyazı *-abyağ-* anlamında kullanıldığını belirtirken Türkler arasında at rengi için kullanıldığını belirtmektedir. Kâşgarlı, *ak* sözcüğü ile ilgili olarak birisi Türklerin, diğeri de Oğuzların diyalekt kullanımını gösteren iki örnekte bu renk adının Arapça çevirilerini *aşhab* ve *aşyab* olarak vermiştir:

ak at “gri (*aşhab*) at” (Türk diyalekti)

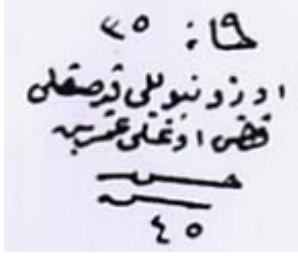
ak sakal er “beyaz sakallı (*aşyab*) adam” (Oğuz diyalekti)

Her iki örnekte de “at”ı ve “adam”ı niteleyen renk adı *ak*, “gri, kır, boz” anlamlarına gelen Arapça أشهب *aşhab* ve أشيب *aşyab* sözcükleri ile karşılanmıştır; yani “beyaz” anlamındaki Arapça أبيض *abyağ* sözcüğü burada kullanılmamıştır. Dolayısıyla, Clauson (EDPT, 75b.), *Divanu Lugati't-Turk*'te geçen *ak at* ibaresinin çevirisini “beyaz at” olarak, Dankoff da *ak sakal er*'in çevirisini “beyaz sakallı adam” olarak verirken yanılmışlardır. Her iki çeviri de sırasıyla “kır at” ve “kır sakallı adam” olmalıdır.⁷⁴

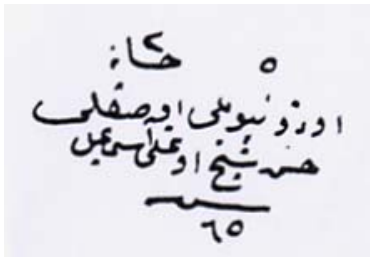
Aslında *ak* ve *kır* ayrımı Eski Türkçede mevcuttur. Böyle bir ayrımı belirgin bir biçimde Osmanlı Devleti dönemindeki nüfus kayıt örneklerinde de görebilmekteyiz.

⁷⁴ UW'ta *ak* maddesi açıklanırken örnek olarak verilen *ak at* yapısı “schimmel” (Türkçe hem “beyaz at” hem de “kır at” anlamında) çevirisi ile verilmiştir (UW, 77b.-78a.).

Osmanlı devletinde nüfusa kayıtlı kişileri birbirinden ayırma ölçütü olarak baba adının yanı sıra boy uzunluğu ile sakal renginin de kullanıldığını görmekteyiz. Mesudiye Nüfus Müdürlüğü'ndeki 1831 yılına ait kayıtlarda *ak* ve *kır* renkleri, sakal rengi ölçütü olarak kullanılmıştır⁷⁵:

Uzun boylu, kır sakallı, Kadioğlu Ömer bin Hasan (Hasan oğlu Ömer), sin (yaş) 45.

Uzun boylu, ak sakallı, Hasan Şeyh oğlu İsmail, sin (yaş) 65.

Bununla birlikte hem *Dîvân*'da geçen *ak* sözcüğünün “gri, kır” anlamında kullanılması hem de günümüz Türkçesinde *kır at* sözcüğünün *beyaz at*'ı da karşılayacak biçimde kullanımı *ak* ve *kır* renk adlarının birbirlerinin yerine de kullanıldığını göstermektedir.

Eski Türkçede bu duruma koştur bir durum *ürün* “beyaz” sözcüğü ile ilgili olarak görülmektedir. XI. yüzyıla kadar yaygın olan *ürün* sözcüğü Oğuzlar dışında, “herhangi bir şeyin beyazı” anlamında kullanılmıştır (EDPT, 233b.-234a.). Eski Türk yazıtlarında zenginlik göstergesi olan mal varlığı ile ilgili olarak kalıplaşmış sayılabilecek ifadeler içerisinde *ürün* renk adına rastlamaktayız:

...sarıg altu]nın, ürün kümüşin, kırgağlıg kutayın, kinlig eşğitisin, özlik atın, adgırın, kara k[ışin] kök teyeñin Türüküme bodunuma kazganu birtim, iti birtim... “...Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını, kara samurlarını (ve) gök sincaplarını Türklerime ve halkıma kazanıverdim, ediniverdim...dertsiz kıldım...” Bilge Kağan, K 11-12 (Tekin, 2003b, 60-61)

⁷⁵ <http://www.hasanseyh.com/tarih-1/hasanseyh-1/hasanseyh-1.htm>.

sarıg altun, ürüñ kümüş, kız koduz, egri teve, agı buñsız kelürti... “sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla (önümüze) getirdiler...” Tunyukuk, G 4 (Tekin, 2003b, 92-93)

Yukarıdaki iki metinde de “gri, kurşunî” ya da bugünkü Türkçedeki kullanımı ile “gümüş rengi”ne sahip olan gümüş madenin “beyaz” anlamına gelen *ürüñ* sözcüğü ile nitelendiği görülmektedir. Böylece *ak*, *kır* ve *ürüñ* renk adlarının birbirlerine yakın renkler olan “beyaz” ve “gri” renkleri karşılamada kullanıldıklarını açıkça görmekteyiz.

Anlaşılması gerçekten çok güç olan bu fal üzerine S. G. Klyaşornıy (2004) ile İ. V. Stebleva (1998) farklı yorumlar getirmişlerdir. Aslında her iki araştırmacı da ele aldığımız 19. falı Maniheist motiflerle açıklamaya çalışırken genel olarak IrkB metninin de Maniheizm ile ilgili altyapısını ortaya koymaya çalışmışlardır.

Klyaşornıy (1981, 129-131), bu falda geçen *ak : at* “kır at ya da beyaz at” ifadesi ile ilgili olarak daha önce *ak ata* “Beyaz Baba” okumasını ileri sürmüş, “Beyaz Baba” ile kastedilenin de beyaz elbiseler giyen Maniheist rahip olduğunu belirtmiştir. Bu okuma ile ilgili olarak gelen eleştirileri de göz önüne alan Klyaşornıy (2004, 147), yeni bir okuma ve yorumlama girişiminde bulunmuştur.

Klyaşornıy okuyuşunu *ak at* “beyaz at” olarak değiştirmesine rağmen falın esas yapısını yine Maniheizm’de aramaktadır; fakat bu kez, falda geçen beyaz at ile ilgili olay örgüsüne doğrudan Maniheist yazında rastlayamadığı için Maniheizm ile yakın ilişki içinde olan Budist yazını kullanmıştır. Klyaşornıy, Budist yazından alınmış olan Maniheist bir hikâyede sarayından ayrılan genç prensin (Prens Gautama) bindiği ve akıl danıştığı *Kaṅṭhaka* adlı beyaz atı ile bu falda geçen “kır at”ı ya da “beyaz at”ı eşleştirmiştir.

Stebleva ise Budizm’e sonradan giren başlıca Hindu tanrısı Vişnu’yu ve onun onuncu kez dünyaya “inme”sini (avatara) esas alarak 19. falı açıklamaya çalışmıştır. Stebleva (2001, 210)’ya göre *sansara*’nın engellerini aşmak için yardım eden

kurtarıcı kimliğiyle bodhisatva *Avalokiteşvara*, Hindu tanrılarına dönüşebilmekte, bazen de tanrı *Vişnu* gibi davranabilmektedir.

Stebleva (2001, 211), 19. falı tam olarak şu şekilde ifadelendirmektedir: “bodhisatva Avalokiteşvara, Vişnu’nun *Kalki* (Beyaz at) avatarasındaki şekline girip, “rakiplerini (?hasımlarını)” “üç varlık halinde seçip” yani *sansara’nın diğer üç sahasında yerleşmiş olan varlıkları seçip*; veya bir başka bakış açısından, *diğer üç kişisel tecessüm halinde veya diğer üç geçici süreçte*, (onları) *kurtuluşa* “gönderdi”.”

Hem “beyaz” rengin hem de “beyaz at” figürünün birçok toplumda önemli ya da kutsal kabul edilmesine rağmen Klyaştorny’ın ve Steblava’nın anlamlandırılması güç olan 19. falın içeriğini Maniheizm ile bağdaştırmaya çalışmaları yerinde değildir. Dahası bu bağdaştırma denemesinde iki yazar da farklı dinlerin aracılığına -birisi Budizm diğeri ise Hinduizm’e- sığınmışlardır.

Öncelikle Vişnu’nun son avatarası olan *Kalki*’de Vişnu’nun beyaz ata dönüşmesi söz konusu değildir. Vişnu insan görünümlü tanrı olup elinde mucizevî kılıcı vardır. Kanatlı beyaz bir ata binen Vişnu doğruluk, adalet, iyilik üzerine yeni bir düzen kurabilmek için kötülerle mücadele eder.⁷⁶ İkinci olarak eldeki herhangi bir tarihî ya da edebî metne yaklaşırken öncelikle o metnin bize sunduklarını, metnin kendisini görebilmek gerekmektedir. Bunun için elbette arka planda geniş bir entelektüel birikimin olması faydalıdır. Metin incelerken ya da olayları değerlendirirken bu entelektüel birikim farklı pencereler açabilmemize neden olur; fakat okura kendisini sunabilecek yeterlikten uzak bir metni alıp onu kendi bilgilerimizle donatıp görücüye çıkarmak da çok doğru olmaz düşüncesindeyiz.

Stebleva, IrkB’in Maniheist yapıya sahip olup olmadığı ile ilgili şu görüşlerini dile getirirken de kendi içinde çatışmaktadır:

“Daha önce yazmış olduğum gibi, gerçekten de Irk Bitig metninde, Manihey panteonunun tanrılarına doğrudan doğruya bir işaret yoktur ve Maniheizm’in hiçbir somut düşüncesine yer verilmez.” (Stebleva, 2001, 198)

⁷⁶ *Kalki* ile ilgili açıklamalar için bk. Khan, 1997, 410-412.

“Dualizm (ikicilik), “bu iyidir” veya “bu kötüdür” şeklindeki çıkarımlarla sona eren kısa vakaların bulunduğu 65 bölümden ibaret olan Irk Bitig’in bizzat kendi kuruluşunda da görülmektedir; mamafih bu, metnin Maniheizm kaynaklı olduğunu göstermekle kalmaz, aynı zamanda onun işlevsel hedeflerini de ifade eder, zira eser her şeyden önce pratik amaçlı fal metinlerinin bir külliyyatıdır.” (Stebleva, 2001, 199)

Öncelikle IrkB’in Maniheist kökenli bir metin olup olmadığını tartışabilmek için Maniheizm’in fala, falcılığa nasıl baktığını, bu din içerisinde kehanette bulunmanın yerinin ne olduğunu tespit etmek gerekmektedir.

Mani’nin emirlerinin derlemesi niteliğinde olan *Kephalaita*’da bizzat Mani’nin şu sözleri Maniheizm’in büyücülüğe, sihre karşı bir din olduğunu rahatça göstermektedir: “Bununla ilgili olarak, her zaman için sizlere şunu emrediyorum: Büyücülük işlerinden ve karanlığın sihrinden uzak durun! Sonunda, yetkileri ile birlikte Karanlık ülkesinin Kralının bağlanacağı yerde büyü işlerini öğreten ve bunları yerine getiren herhangi bir kimse de bağlanacaktır. Büyü işleri ile uğraşanlar arasında serbestçe yaşamış olan ve büyücülük yanlışlığında gitmiş olan bir kimsenin ruhu da bağlanacaktır...” (Mirecki, 2001, 173)

Maniheizm’in büyüye, fala karşı duruşu böyle iken Stebleva’nın IrkB’in iyi-kötü ayrımı üzerine dayalı olan metin yapısını Maniheizm’in dualist yapısı ile ilişkilendirmesi şaşırtıcıdır. Steblava’nın bu yaklaşımı İslamiyet’in fala, büyüye karşı olmasına rağmen kimi müslümanların “Kur’an açma”, “Kitap açma” gibi terimler adı altında Kur’an falı bakmalarına benzemektedir. Kaldı ki, bir fal metninin temel işlevi gelecek ile ilgili iyi ya da kötü olaylardan insanları haberdar etmek iken kullanabilecek temel şablon IrkB’in kullandığı iyi-kötü şablonundan çok da farksız olamaz.

20. Fal:

Thomsen, falın çeviri kısmında her ne kadar *titir* sözcüğünün çevirisini soru işareti ile atlamış olsa da falın açıklamasını yaparken *titir* ve *titir bugra* ifadeleri ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Thomsen, Martijn Theodoor Houtsma’nın yayımladığı *Ein türkisch-arabisches Glossar* adlı eserinde (s. 66) *tetir* (?) “Arap dışı

develeri” ve Kutadgu Bilig’de *titir buğrası* sözcüklerini tespit etmiştir. Kutadgu Bilig’de (Arat, 1947, 245, beyit 2312) *titir buğrası* şu şekilde geçmektedir:

yana alçı bolsa kızıl tilkü teg
titir buğrası teg kör öç sürse keg

Arat (1959, 173), bu beytin çevirisini şöyle vermektedir:

“Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi, hilekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir.”

Thomsen, yazısını kaleme aldığı anda henüz bulunmamış olan *Divanu Lugati’t-Turk*’te de *titir* sözcüğü “dişi deve” anlamı ile geçmektedir (bk. MK, I, 361.). Thomsen (1912, 212)’a göre *titir* sözcüğü aslında yalnızca “Arap dişi devesi”ni ifade etmemekte *titir bugra* yapısında Bahteri erkek devesi ile Arap dişi devesinden olan melez (erkek) deve anlamını da kazanmaktadır.

Orkun (1938, 78), *titir bugra men* yapısının çevirisini *titir* sözcüğünün “dişi deve” *bugra* sözcüğünün de “erkek deve” anlamına gelmesi nedeniyle “dişi, erkek deveyim” şeklinde vermektedir. Roux (2002, 195) da benzer bir yaklaşımla devenin cinsiyetini erdişi (çift cinsiyetli) olarak belirtmektedir. Aslında Orkun’u yanılgıya düşüren durum Clauson (1961, 221)’un da belirttiği gibi Kutadgu Bilig’de görülen üçüncü kişi iyelik ekli *titir buğrası* yapısı yerine IrkB’deki *titir bugra* yapısıdır.

Dolayısıyla öncelikle IrkB’deki *titir bugra* yapısını *titir[in] bugra[sı]*, *titir[e ait] bugra* ya da Kutadgu Bilig’de geçen şekliyle *titir bugra[sı]* olarak düşünüp günümüz Türkçesi ile “(Arap) dişi devenin erkek devesi”, “(Arap) dişi deveye ait erkek deve”, “(Arap) dişi deveden olma erkek deve” olarak algılamamız gerekmektedir. Tabii ki burada *titir* ile kastedilen Thomsen’a dayanarak açıklama getiren Erdal (1997, 81)’in da belirttiği gibi hayvanın cinsiyetinden çok, yukarıda belirtilen deve türüdür.

Tekin (2003a, 171)’in tespitine göre $\{-(X)gII\}$ partisipi yazıtlarda geçmemektedir. IrkB’de ele aldığımız falda *yatıglıg* “yatan(lar)ı” sözcüğünde geçen bu partisip yine bu faldaki *udıgmağ* “uyuyan(lar)ı” sözcüğünde bulunan $\{-(X)gmA\}$ bitmemişlik partisipi gibi eklendiği sözcüğü adlaştıranak üzerine belirtme durumu eki almıştır.

Eski Türkçe *yori-* eyleminin “yürümek” anlamı dışında mecaz anlamı ile “yaşamak, hayatını devam ettirmek” anlamında da kullanımı söz konusudur. IrkB’de yedi kez geçen bu eylemin 15., 17., 20., 49. ve 53. fallardaki kullanımı tam olarak “yürümek” anlamı ile karşılanabilmekte iken 40. ve özellikle de 45. faldaki kullanımı “yürümek” anlamından ziyade “hayatta kalmak” anlamını taşımaktadır. Erdal (2004, 325), *yori-* eyleminin “yaşamak” anlamında kullanıldığında koşaç kullanımına yaklaştığını belirtip bu görüşü ile ilgili olarak IrkB’den örnekler vermektedir.

Erdal’ın 49. faldaki *ölümte ozupan ögire sevinü yorır* okuyuşunda öncelikle *yorır* sözcüğü *yorıyur* olarak düzeltilmelidir. Bize göre Erdal’ın iddiasının aksine 49. faldaki *yori-* eylemi “yaşamak” anlamı yerine “yürümek” anlamında kullanılmıştır. 49. faldaki *ögire : sevinü : yorıyur* yapısı 30., 31. ve 34. fallardaki *ögire : sevinü : kelir* yapısı ile paralellik göstermektedir. Ulaş ekli *ögir- sevin-* ikilemelerinden sonra sırasıyla ana eylemler olan *kel-* “gelmek” ve *yori-* “yürümek” kullanılmıştır.

Bunun dışında ele aldığımız faldaki *yori-* eyleminin “yaşamak” yerine “yürümek” anlamını taşıması bağlam açısından da metne daha uygun düşmektedir. Falda devenin *antağ : küçlüg : men* “O kadar güçlüyüm” ifadesini doğrulayacak iki unsur bulunmaktadır. Birincisi devenin köpüklerinin etkinliği yani devenin saçtığı köpüklerin yukarıda gökyüzüne ulaşması, aşağıda yerin içine girmesi; ikincisi de devenin yürüyüşüdür. *Titir buğra* o kadar heybetli ve etkili yürümektedir ki uyuyanları uyandırıp, yatanları kaldırmaktadır. Eğer bu falda geçen *yori-* eylemini “yaşamak” anlamı ile tasarlırsak hem devenin uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırabilmesinin nedenini, hem de devenin “o kadar güçlü olma” nedenini açıklayamayız.

21. Fal:

Erdal’a kadar *k¹r¹I* sözcüğü *kara* “kara, siyah” olarak düşünülmüştür. Sözcüğün metin yazımından hareketle doğru biçimde *karı* “yaşlı” olarak okunması gerektiğini ilk dile getiren Erdal (1978, 95) olmuştur. Erdal’ın aynı makalede IrkB’de yazılmayan ünlüler ile ilgili yaptığı açıklaması ise kesinlik göstermese de bize genelleme yapabilecek bir veri sunmaktadır. Erdal (1978, 95)’a göre IrkB’de

yazılmayan, eksik ünlüler hep ya *e/a* nöbetleşmesi, ya da dörtlü *i/i/u/ü* nöbetleşmesi gösterir. Böylece yuvarlak ünlüden sonra *ı* veya *i* gelecekse bunlar her zaman açık yazılır. Aşağıda tespit ettiğimiz sözcüklerde *ı*, *i* harflerinin yuvarlak ünlülerden sonra yazılmayıp atlanmış olması Erdal'ın kesinlik belirten *her zaman* ifadesinin *genellikle* şeklinde düzeltilmesi gerektiğini göstermektedir:

$k^2\ddot{U}r^2\ddot{U}s^2ms^2$ *körüşmiş* (15. Fal)

$\ddot{U}r^2k^2t^2t^2\eta$ (düzeltilmiş biçimiyle) *ürkütmeη* ? ya da *ürkītmeη* ? (21. Fal)

$s^1Uk^1Us^1ms^2$ *sokuşmış* (35. Fal)

$k^1Ur^1k^1\eta\epsilon I\eta$ *korkunçıη* ? ya da *korkūnçıη* ? (36. Fal)

$\ddot{U}l^2ms^2$ *ölmüş* (57. Fal)

Aslında IrkB'de öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlüsünün çoğunlukla *I* harfi ile gösterilmiş olması, $\{-mI\}$ ekinin IrkB'de dudak uyumuna girmediğini göstermektedir. Dolayısıyla, IrkB'de üç örnekte bulduğumuz öğrenilen geçmiş zaman ekindeki yazılmayan bu ünlülerin de *I* olması gerektiğini söyleyebiliriz. Geriye Erdal'ın genellemesine aykırı olan iki sözcük kalmaktadır. Birincisi metinde $\ddot{U}r^2k^2t^2t^2\eta$ yazımına sahip olan ve Erdal'ın *ürküt-* şeklinde okunması gerektiğini iddia ettiği sözcük ile $k^1Ur^1k^1\eta\epsilon I\eta$ yazımlı sözcüktür. İkinci sözcük, yukarıda gösterdiğimiz öğrenilen geçmiş zaman ekindeki istisnaî durum dışında Erdal (1978, 102, 36. fal açıklaması)'ın kendisinin de belirttiği gibi IrkB'in yazım özelliğine dayanılarak *korkunçıη* biçiminde de okunabilir.⁷⁷

Clauson (1961, 221; EDPT, 39a., *üd-* maddesi), $\ddot{U}r^2k^2t^2t^2\eta$ sözcüğünü *ürkīttiη* biçiminde okumasına rağmen çift *-tt-* yazımının Runik yazı geleneğine aykırı olması nedeniyle bu sözcüğün *ürkitmeη* yerine yazım yanlışı olabileceğini de belirtmiştir. Tekin (1993, 34) ise, Clauson'un *ürkīttiη* okuyuşunu eleştirmekte ve Clauson'un nedenini de ortaya koyarak yapmış olduğu *ürkitmeη* yorumuna değinmeden kendisi düzeltme yoluna gitmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi *ürkīt-* yerine *ürküt-* şeklindeki okuyuş daha doğru olabilir. Ayrıca, Tekin'in de belirttiği gibi "Heyecanlanmayın, bakmayın..." seslenişinden sonra "...ürküttün" sözcüğü bağlama

⁷⁷ *korkunçıη* okuması için krş. *korkunçsuz köhülümüz için*, Huastuanift, 253-254 (Le Coq, 1911, 295).

uymamaktadır. Dolayısıyla, iki olumsuz emir biçimli sözcükten sonra gelebilecek en doğru biçim yine olumsuz emir yapısına sahip olan *ürkütmeŋ* “ürkütmeŷin” sözcüğüdür.

Tekin (1993, 34), kendisinden önceki araştırmacılarca *tedi* “dedi, söyledi” ŷeklindeki okuyuşu *etdi* “öttü” olarak okumuştur. Tekin’in bu okuyuşu elbette daha makul görünmektedir; fakat, burada Tekin’den beklenen *hüthüt kuşu...dedi* konu-yorum ikilisi yerine *hüthüt kuşu...öttü* ikilisini oluşturmasında metnin kendisine sunduğu çıkış yolunu belirtmesidir. Günler uzamadan hüthüt kuşunun ötmesi ve buna istinaden bu kuşa karşı daha dikkatli davranılması, ürkütülmemesi gerekliliğinin nedeni nedir?

Çeşitli toplumlarda bazı kuşların ötmesi gerçektelecek olayların habercisi niteliğinde batıl inanış olarak yer edinmiştir. Baykuşun öttüğü evde cenazenin çıkacağı inanışı ya da o ev sakinlerinin başına bir felaketin geleceği inanışı bunlardan birisidir.

Simurg, Garuda, Anka gibi hayal ürünü olan mitolojik kuşlar kadar olmasa da “hüthüt kuşu” dinî metinlere, edebî ürünlere girmiş olan önemli kuşlardan biridir.⁷⁸ Bu kuş, Arap coğrafyasından Avrupa’ya kadar dünya üzerinde geniş bir kültürel dağılım alanına sahiptir. Hüthüt kuşunun ötmesi ile ilgili olarak John Gotthold Kunstmann’ın Avrupa kültüründen verdiği bilgilerin ele aldığımız falda geçen *yıl yarumazkan* “yıl aydınlanmadan (yani günler uzamadan) önce” ifadesi ile paralellik taşıması ilginçtir. Aşağıda da görülebileceği gibi hem bu falda hem de Kunstmann’ın aktardığı bilgilerde hüthüt kuşunun ötmesi ile ilgili batıl inanış bir takvime bağlı olarak yorumlanmaktadır. Bu takvim, yıl içerisinde gündüz aydınlanma süresinin fazlaľařtıęı yani günlerin uzamaya başladığı ilkbahar dönemine denk gelmektedir.

Kunstmann (1938, 16-17), hüthüt kuşunun ötmesi ile ilgili olarak inanılan batıl inançlar bölümünde ŷöyle demektedir: “Hüthüt kuşunun ŷakıması ya da ötmesi ile ilgili batıl inançlara geçecek olursak, eğer bu kuş (“Huppuppup”) ilkbaharda sıkça duyulursa bu açık havaya işarettir. Diğer taraftan, hüthüt kuşunun boğuk sesli ötmesi

⁷⁸ Bir kültür kuşu olan “hüthüt”ün başlıca Türk kültüründeki yeri ile ilgili bilgi için bk. *ibibik/hüdhüd* maddesi, Eskigün, 2006.

yağmurun yağacağına işarettir. Aynı ötme, (“Hop Hop”) savaşa da işarettir. Hüthüt kuşu, ölüm yası tutuyordur. Tekrardan, eğer kızkuşu (hüthüt) üzüm asmaları filizlenmeden öterse, bol miktarda şaraba işaret eder. Yine, eğer hüthütün ötmesi ilk kez duyulursa -muhtemelen yılın ilkbahar döneminde- yerde yuvarlanan bir kimse bel ağrısı çekmeyecektir.”

Hüthüt kuşunun Asya’daki yeri ile ilgili Buryatlardan vereceğimiz şu bilgi de falımızda geçen *ödmęj* “heyecanlanmayın” uyarısı için bir açıklama olabilir. J. P. Roux (2005, 80), Zelenin (1952, 165)’den aktarma ile Buryatlarla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Buriyatlar, geleceklerini ilkbaharda ve sonbaharda göçmen kuşların uçuş yüksekliği ile öğrenirlerdi; bir inek bir boğa gibi böğürdüğünde bir karga çatıda öttüğünde, kuğuların ve kazların uçuşları sıkıntılı olduğunda, bir yılan, bir çavuş kuşu [yani “hüthüt kuşu”] ya da kervançulluğu evde yuvalandığında endişelenirlerdi...”

Hüthüt kuşunun falımızda geçen olay örgüsündeki özelliklerini Türk kültürü dışında Avrupa milletlerinde ve Moğollarda tespit etmemiz batıl inançların evrenselliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, yukarıda hüthüt kuşu ile ilgili olarak kısaca verdiğimiz bilgilerden hareketle falımızdaki hüthüt kuşunu bir evde yuva yapmış olan ve ilkbahar gelmeden öten, dolayısıyla da kötü olayların habercisi olan bir kuş konumunda düşünebiliriz.

22. Fal:

IrkB’in Maniheist kökenli bir metin olup olmadığı ile ilgili yürütülen tartışmaların bir ayağını da bu falda geçen *uzuntonlug* sözcüğü oluşturmaktadır. IrkB’in ilk yayımcısı olan Thomsen (1912, 212) W. Radloff (1907, 31, not 40) ile Le Coq (1911, 302, not 26)’a da gönderme yaparak *uzuntonlug* sözcüğünün yalnızca Maniheistlere ait olmamasına rağmen yine de özellikle Maniheist bir terim olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Ayrıca Thomsen, *uzuntonlug* sözcüğünün geçtiği 42. faldan hareketle *uzuntonlug* sözcüğünün anlamını Maniheizm’e değinerek fakat doğrudan bu din ile irtibat kurmadan “rahip” olarak vermektedir.

⁷⁹ Budist yazınında da *uzuntonlug* yapısı karşımıza çıkmaktadır. *Altun Yaruk Sudur*’dan (Ölmez, 1991, 46, 72.) şu örnekleri verebiliriz: ...*taki yęme kayu uzun tonlug tınlıglar tişi et’öz-in erip...* “Dahası, bazı uzun giysili (dişi) canlılar dişi vücutlu olup” (157/7-8); ...*yęme kim kayu uzun ton-lug tişi tınlıglar* “bazı uzun giysili dişi canlılar” (190/19).

Bu falda geçen *uzuntonlug* sözcüğünün anlamının “rahip” değil de “kadın” olması gerektiği ile ilgili ilk açıklamayı W. Bang (1980, 6-28) yapmıştır. Malov (1951, 87), eserinde *uzuntonlug* sözcüğünün çevirisini Bang’e dayanarak “kadın” biçiminde çevirdiğini belirtmesine rağmen hem Erdal (1978, 96) hem de Tekin (1993, 35, not 22.3) sözcüğü ilk kez “kadın” şeklinde okuyan araştırmacıyı Malov olarak göstermişlerdir.

Bang yazısında, *küzü*⁸⁰ sözcüğünün “çan” yerine “ayna” anlamında olması gerektiğini belirttikten sonra Mani metinlerinde *uzuntonlug* sözcüğünün hangi anlamda kullanıldığını incelemiştir. Özetle Bang, Maniheist metinlerde *uzuntonlug* sözcüğünün “kadın” anlamında kullanıldığını, uzun ve beyaz elbiseler giyinmiş olan ‘seçilmişlerin’ ise *yürü*⁸¹ *tonlug* “beyaz elbiseli” olarak adlandırıldıklarını belirtmektedir.

Hem bu falda hem de 42. falda geçen *uzuntonlug* sözcüğünün “rahip” yerine “kadın” anlamında olması IrkB’in içerik açısından Maniheist kökenli bir eser olmadığı ile ilgili yukarıda yapmış olduğumuz tespitimizi de desteklemektedir.⁸² Yine IrkB’de yalnızca göçebe hayatı ile ilgili öğelerin değil yerleşik hayatla ilgili öğelerin de varlığından bahsetmiştik.⁸³ Buna paralel olarak Gabain (1964, 215)’in *uzuntonlug* sözcüğünü kadınlar için kullanılan yerleşik düzene ait bir sözcük olarak düşündüğünü görmekteyiz.

Roux (2002, 71), *uzuntonlug* sözcüğünü “uzun gömlekli erkek” olarak vererek yukarıdaki “(Maniheist) rahip” ya da “kadın” anlamlandırmalarından farklı bir yaklaşım sunmuştur. Ayrıca 13., 22. ve 42. fallarda geçen ana karakterlerin şaman olabilme ihtimallerinden söz eden Roux, aynanın Şamanizm’deki yerine, şaman ayinindeki önemine değinmiştir. Erdal (1997, 82) da bu faldaki “ayna” motifine değinmiş ve falın kötü sonuçlanmasını bir kimsenin aynadaki ya da sudaki yansımasının kişinin kaderine işaret ettiği ile ilgili antropolojik altyapıya dayanarak açıklamak istemiştir.

⁸⁰ Bang’in okuyuşu: *küzü*.

⁸¹ Bang’in okuyuşu: *yörü*. Bk. *yürü* / *ürü* maddesi, EDPT, 970b., 233b.

⁸² Bk. 19. fal açıklaması.

⁸³ Bk. 9. fal açıklaması.

Görüldüğü gibi *uzuntonlug* sözcüğünden hareketle IrkB ile Maniheizm bağlantısı kurulabilirken *küzñü* “ayna” sözcüğünden hareketle Şamanizm bağlantısı da kurulabilmektedir; fakat çok açık ve anlaşılır olan, bu falı kendisi -ve bütün kadınlar için çok önemli olan bir süs eşyasını kaybeden bir kadın açısından bakarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bir dine, batıl inanca vb. ye ilişmeden basit anlamda aynasını kaybeden bir kadının hüznü durumunu görmemiz belki de yeterli olacaktır.

23. Fal:

Aşağıdaki tabloda IrkB’deki kimi sözcüklerde bulunan yazım fazlalıkları, yazım yanlışları ve yazım eksiklikleri gösterilmiştir:

Tablo 5: Irk Bitig Yazım Düzelti Tablosu

	(A)	Metinde fazla yazılan kısımlar { } içinde gösterilmiştir.
Fal 16	1.	<i>kudursugi{η}nıña</i>
Fal 18	2.	<i>köznük{k}i</i>
Fal 27	3.	<i>bolm{m}ış</i>
Fal 34	4.	<i>sā{n}nçmış</i>
Fal 42	5.	<i>kā{n}nça</i>
Fal 48	6.	<i>bilñl{l}er</i>
Fal 50	7.	<i>topu{U}lgınça</i>
Fal 52	8.	<i>busa{n}nç</i>
Fal 61	9.	<i>turñ{y}a</i>
	(B)	Metinde yanlış yazılan kısımlar (x→y) şeklinde gösterilmiştir. x, yazılanı, y ise yazılması gerekeni göstermektedir.
Fal 6	1.	<i>yarılm(U→ı)ş</i>
Fal 17	2.	<i>(U→k)örüpən</i>
Fal 21	3.	<i>ürküt(t→m)eñ</i>
Fal 23	4.	<i>çē(U→k)ik</i>
Fal 25	5.	<i>(lo→ol)</i>
Fal 33	6.	<i>tē(l→r)</i>
" "	7.	<i>bili(A→η)ler</i>

Fal 48	8.	(<i>seper</i> → <i>sapar</i>)
Fal 50	9.	<i>o</i> (<i>o</i> → <i>l</i>)
Fal 57	10.	<i>kö</i> (<i>η</i> → <i>n</i>) <i>eki</i>
Fal 60	11.	<i>bēd</i> (<i>iz</i> → <i>ük</i>)
	(C)	Metinde eksik yazılan kısımlar <> içinde gösterilmiştir.
Fal 8	1.	<i>özüm</i> < <i>in</i> > → <i>özümün</i>
" "	2.	<i>in</i> < <i>in</i> > <i>tin</i> → <i>inintin</i>
Fal 9	3.	<i>kodm</i> < <i>ad</i> > <i>uk</i> → <i>kodmaduk</i>
Fal 15	4.	<i>og</i> < <i>l</i> > <i>ı</i> → <i>oglu</i>
Fal 20	5.	<i>odgur</i> < <i>u</i> > → <i>odguru</i>
Fal 29	6.	<i>oyg</i> < <i>a</i> >- : - <i>lı</i> → <i>oyga</i> - : - <i>lı</i>
Fal 46	7.	<i>yav</i> < <i>l</i> > <i>ak</i> → <i>yavlak</i>
Fal 50	8.	<i>yav</i> < <i>l</i> > <i>ak</i> → <i>yavlak</i>
Fal 52	9.	< <i>bulit</i> > → <i>bulit</i>
Fal 55	10.	< <i>ol</i> :> → <i>ol</i> :
Fal 61	11.	<i>yav</i> < <i>l</i> > <i>ak</i> → <i>yavlak</i>
Kolofon	12.	<i>di</i> < <i>n</i> > <i>tar</i> → <i>dintar</i>
	(D)	Metinde yazılmayan ünsüz harfler (ikiz ünsüzler) < > içinde gösterilmiştir.
Fal 13	1.	<i>yurt</i> < <i>t</i> > <i>a</i> → <i>yurtta</i>
Fal 24	2.	<i>yunt</i> < <i>t</i> > <i>a</i> → <i>yuntta</i>
Fal 61	3.	<i>tuzak</i> < <i>k</i> > <i>a</i> → <i>tuzakka</i>

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bu falda geçen *çekik* sözcüğünün yazımında yanlışlık görülmektedir. Bu sözcükte ikinci karakter olarak görülen *U* harfinin *k* yerine yanlışlıkla yazılmış olabileceğini ilk dile getiren kişi Thomsen (1912, 212) olmuştur. Thomsen sözcüğün belki *çekek* biçiminde okunabileceğini ama bu şekilde nasıl anlamlandırılabilirliğini de bilmediğini belirtmiştir.

Clauson (1961, 221-222)'un $\zeta Uk^2 : t^2 I\eta$ yazımı için *çavıy atıy* "(senin) ünün₂" biçimini tasarlaması bu falın bütünü açısından isabetli olsa da $\zeta Uk^2 : t^2 I\eta$ yazımındaki ön ünlü sırasından harflerin varlığı böyle bir okumaya engeldir.

Erdal (1978, 96) *çUk*² sözcüğünü ilk önce *Divanu Lugati't-Turk*'te tespit ettiği *çekik* “toygur, tarla kuşu” (MK, II, 287) olarak düşünmüş ve falda geçen ikinci cümleyi “Toygar (?) etin kutlu olsun!” olarak çevirmiştir. Daha sonra ise yine *Dîvân*'da “çocuk penisi” anlamı ile geçen başka bir *çekik* (MK, II, 287) sözcüğünün bu fala daha uygun olacağını düşünerek şu çeviriyi vermiştir: “Penisinin eti kutlu olsun” (Erdal, 1997, 82-83). Erdal, bu çevirisini verdikten hemen sonra ilk cümle ile ikinci cümle arasında herhangi bir bağlantı olmaması nedeniyle Tekin'in ikinci cümle için yapmış olduğu “Toygar! etin kutlu olsun” çevirisini eleştirmiştir.

Öncelikle Tekin (1993, 15)'in çevirisinin, Erdal'ın da belirttiği gibi toygara seslenme niteliği katılması dışında Erdal'ın ilk çevirisinden pek farkı yoktur. Dolayısıyla Tekin'in çevirisini eleştirirken Erdal'ın kendisinin önceki çevirisinin (1978) de yanlış olacağını belirtmesi yerinde olurdu. İkincisi Erdal'ın ilk çevirisinin aksine *çekik* sözcüğünü “çocuk penisi” olarak düşünüp yeni bir çeviriye gitmesinde bir önceki cümle ile bir bağlantı kurabilme hedefinin olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Erdal, öncelikle *Dîvân*'daki *kekük* (MK, II, 287) sözcüğü ile ilgili “kemiği büyü ve tılsım yapmakta kullanılır” açıklamasından hareketle bu kuşun tezeğinin de uğurlu olabileceğini, büyü unsuru taşıyabileceğini düşünmüştür. Böylece de “doğan” tezeğini bulan oğlanın uğur sahibi olacağı kanaatine varılabilir. Yalnız Erdal, doğan tezeğini bulan çocuk için falda dile getirilen “Penisinin eti kutlu olsun” iyi dileği ile ilgili bir açıklama yapmamaktadır. Böyle bir iyi dilek acaba eski Türk kültüründe mevcut muydu?

Sonuç olarak “Bir oğlan, kartal tezeğini buldu. (Senin) penisinin eti kutlu olsun.” çevirisinde ilk cümle ile ikinci cümle arasında Erdal'ın nasıl bir bağlantı kurabildiği açık değildir. Daha önce IrkB'de birbirleri ile -en azından şimdilik- herhangi bir bağlantı göremediğimiz cümlelerden oluşan falların mevcudiyetinden bahsetmiştik. Bu fal da bu tür fallardandır. Dolayısıyla bize göre bu faldaki tartışmalı ikinci cümlenin çevirisi için ideal çeviri Tekin'inki gibidir.

24. Fal:

IrkB'i ilk yayımlayan araştırmacı olmasına rağmen Thomsen'in IrkB yayımının başarısı tartışma götürmezdir. Yalnız kimi yerlerde zamanının Türklük dilbiliminin yeterince yol kat etmemiş olması nedeniyle Thomsen'in yanılıya düştüğünü

görmekteyiz. Bu fal da Thomsen'in bu yanılışıyla neredeyse tamamen yanlış çevrilmiştir. Bu arada Thomsen'in bu falın transkripsiyonundaki başarısını yine de göz ardı etmemeliyiz.

Falın en doğru biçimiyle çevirisini ilk veren Clauson (1961, 222) olmuştur. Erdal'ın Clauson'un *kanta* sözcüğü için vermiş olduğu "nerede" anlamını eleştirip "kanda" anlamını savunması ise yerinde değildir. Erdal kendisinin "kanda" anlamını verdiği sözcüğün yazımının yazmada $kAn't'A$ olduğunu belirtmektedir; fakat yazmada sözcüğün ikinci harfi *n* olup *A* ünlüsü yazılı değildir. Sözcük yazmada $k'n't'A$ biçiminde geçmektedir. Dolayısıyla $k'n't'A$ sözcüğünü yanlışlıkla $kAn't'A$ okuyan Erdal'ın IrkB'de sözcüğün ilk hecesinde açık olarak yazılan /a/'ların uzun olduğu ile ilgili görüşten hareketle sözcüğe "kanda" anlamını vermesi yanlıştır.

Erdal (1978, 96-97), K. Grønbech'in yayımlanmamış notlarından yararlanarak biçiminde yazılmış olan sözcüğün *yütürük* yerine *yütürüp* şeklinde okunması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Up işaretinin Bilge Kağan, Kül Tegin yazıtları ile Yenisey yazıtlarının çoğunda $\underline{Ük}^2$ harfi yerine kullanıldığını belirtmiştir. Buna paralel olarak Erdal'ın IrkB için üstü kapalı olarak belirttiği Up işaretinin $\underline{Ük}^2$ harfi yerine kullanımı aslında IrkB'de söz konusu değildir.

IrkB'de Up ve $\underline{Ük}^2$ harfleri iki ayrı karakterle sırasıyla ⁸⁴ ve ⁸⁵ ile gösterilmektedir. Ayrıca Erdal, ele aldığımız 24. fal dışında Up harfinin hep *op* ve *up* heceleri için kullanıldığını belirtmiştir. Aşağıda oluşturmuş olduğumuz tablodan da görüleceği gibi Erdal'ın geniş yuvarlak ünlü /o/ ile *op*'lu okuyuşunu bir kenara bırakırsak harfinin IrkB'de çoğunlukla *p* sesini karşılamak için kullanıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla harfi IrkB'in tamamında *p*, *up* ve *üp* seslerini karşılamak için kullanılmıştır.

⁸⁴ 1., 4., 16., 17., 24., 28., 40., 56. ve 64. fallarda bu harfe rastlanmaktadır.

⁸⁵ 3., 9., 17., 18. (üç kez), 23., 24., 27., 42., 45., 48., 57. (iki kez) ve 64. fallarda bu harfe rastlanmaktadır.

Tablo 6: Irk Bitig’de Up Harfinin Karşladığı Ses Değerlerinin Gösterimi

Fal No:	Harfinin Geçtiği Sözcüğün Transliterasyonu	Harfinin Geçtiği Sözcüğün Transkripsiyonu
Fal 1	$Ul^1Ur^1Upn^1$	<i>olurupan</i>
Fal 4	$Ul^1Ur^1UUpn^1$	<i>olurupan</i>
Fal 16	$t^1Ut^1UUpn^1$	<i>tutupan</i>
Fal 17	$U\eta UUp$	<i>o\eta up</i>
Fal 24	$y^2\ddot{U}t^2\ddot{U}r^2Up$	<i>yütürüp</i>
Fal 28	$Ul^1Ur^1Upn^1$	<i>olurupan</i>
Fal 40	Ur^1UUpn^1	<i>urupan</i>
Fal 56	$t^1Ur^1UUpn^1$	<i>turupan</i>
Fal 64	$k^1Un^1UUpn^1$	<i>konupan</i>

IrkB ile birlikte diğer runik harfli yazmalarda da görülen gelecek zaman eki *-gAy* Orhon Türkçesinde bulunmamaktadır. Gabain (2003, 129, not 36), bu ekin *-gA* isim-fiil ekine *i* ünleminin getirilerek genişletilmesi sonucunda elde edildiğini belirtmiştir. Erdal (2004, 242-243) ise Gabain’in *-gA* isim-fiil eki ile ilgili görüşüne katılsa da *-gay* ekinin sonunda yer alan *y* sesini özneye referans olarak sonradan eklenen bir arkaik işaret zamiri olan **i / *i'* nın yalın hali olarak düşünmüştür.

25. Fal:

IrkB’deki fallar arasında en anlaşılır olanlardan birisi de bu faldır. Aslında bu falın önemi IrkB’in ortaya konduğu Türk kültür çevresinin ekonomik yaşamı ile ilgili bilgi vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu falda iki öküzün bir sabana koşulduğu belirtilmektedir. Bu da sabanla toprağın işlendiğine yani tarım toplumuna işarettir. Diğer yandan göçebe yaşam biçiminin izlerinin de görüldüğü IrkB’de 12. ve 63. fallarda ava çıkma sahnesi avcı yaşam biçimini de göstermektedir.

IrkB’de zorda kalmışlığın, sıkıntıya düşmüşlüğün ya da hareket alanının kısıtlanışının işareti ya da sonucu olarak falın kötü sonuç yargısı içermesi söz

konusudur. Bu fal dışında 25., 37. ve 39. fallarda da görülen *kamşayu : umatın : turur* “kımıldayamadan duruyor(lar)” yapısı yukarıda belirttiğimiz zor durumu ifadelendirmede kullanılmıştır. Tüm bu falların kötü sonuç yargısı içerdiğini görmekteyiz.

26. Fal:

IrkB’deki fallarda doğal yaşam alanları ya da doğa olayları ile ilgili tasvirlerle geniş ölçüde rastlanmaktadır. Ele aldığımız falda bir doğa olayı olan güneşin doğuşu ve etki alanı içindeki tüm yerlerin aydınlanması anlatılmaktadır. Aynı şekilde 53. falda da ilkbaharın gelişi çok canlı bir biçimde betimlenmektedir.

IrkB, eski Türklerin doğa-insan ya da genel olarak doğa-canlı ilişkisine yaklaşımını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu doğrultuda 52. fal çok ilginç bir karışım sunmaktadır. Falda önce adam kederlenir ve ardından (ya da beraberinde) gökyüzü bulutlanır. Falın bir sonraki cümlesinde ise tam tersi bir ilişki görülür. Önce güneş doğar sonrasında (ya da beraberinde) ise keder ve üzüntüler gider ve yerini sevince bırakır.

Benzer bir durumu 15. falda da görmekteyiz. Doğanın düzenindeki değişme ya da bozulma insan (canlı) hayatına da aynen yansımaktadır. Dolayısıyla, insanlar (canlılar) doğanın bir parçası oldukları için toplum düzenindeki bozulmalara paralel olarak doğanın düzenini, dengesini de bozarlar. Doğa da kendisinde oluşan bu bozulmayı deprem, sel vb. felaketlerle ortaya koyar. Sodom ve Gomora ya da Pompei halkının başına gelen felaketlerin işledikleri günahlar ve sapkınlıkların sonucu olarak algılanması da aslında insanların kendi oluşturdukları inanç sistemleri dâhilindeki doğa düzeni algısının bozulmasının neticesidir. Var olan ya da var olduğu kabul edilen sistem içerisinde hareket etmeyen canlıların doğa tarafından cezalandırılması da kaçınılmaz görünmektedir.

27. Fal:

Bu falda en çok *emsi-* sözcüğü üzerinde durulmuştur. *emsi-* sözcüğünü Thomsen (1912, 212-213) ve Clason (EDPT, 164b.) *em-* “emmek” ile ilişkilendirirken Erdal (1978, 98) sözcüğün kökünün ad olduğunu belirtip sözcüğü *em* “ilaç” sözcüğüne gelen *+sI* eki ile açıklamak istemiştir. Erdal’ın sözcüğün kökünü ad olarak

tasarlaması yerinde ise de kendi çözümlemesine göre *emsi-* sözcüğünün anlamını vermemesi ve tasarladığı anlam ile sözcüğün faldaki yerini belirtmemesi de eksiklidir.

Tekin (1993, 36), *emsi-* sözcüğünü Erdal'ın çözümlemesine paralel fakat Erdal'ın anlamlandırmasından farklı bir biçimde, günümüz Türk dillerinden Yakutça dengi ile açıklamıştır. Ona göre IrkB'deki *emsi-* sözcüğü bugün Yakutçada *emtiy-* “zehirlenmek, zehirli olmak”⁸⁶ anlamına gelen sözcükle aynıdır.

Tekin'in bu açıklaması aslında faldaki düğümü çözecek niteliktedir; çünkü falda anlatılan kısa hikâyede koyunun kurttan kurtulduğunu, kurt tarafından yenmediğini görmekteyiz. Bu durumun gerçekleşebilmesi için de kurdun ağzının deva bulması yerine zehirlenmesi daha mantıklıdır.

IrkB'de yukarıda değindiğimiz *kamşayu : umatın : turur* “kimildayamadan duruyor(lar)” ifadesinde olduğu gibi birkaç kez tekrarlanan ifadelerle karşılaşmaktayız. Bu falda görülen : *eşen : tükəl* “sağ salim” yapısı da ayrıca 15. ve 42. fallarda görülmektedir. Bu üç falın sonucu da iyi sonuçlanmaktadır.

28. Fal:

İlk falda değindiğimiz gibi IrkB'de ele aldığımız bu fal dışında 34. ve 63. fallarda da *kan* “hakan, han” unvanı geçmektedir. Her üç falda da kısaca ülke yönetimi sırasında hakanın yaptığı ya da yapması gereken faaliyetler anlatılmıştır. Aslında bu fallarda ideal bir hakan portresi çizilmiştir.

Ele aldığımız falda tahta çıkan hakanın hakanlık işareti olarak bir saray ya da ordugâh yaptırdığını görmekteyiz. 34. falda sefere çıkan bir hakan tiplmesi bulunmaktadır. Bu hakan savaşı kazanmış, düşmanı esir almıştır. Dolayısıyla bir hakanın sefere ya da savaşa gidecek kadar güçlü olması gerektiği mesajı da verilmektedir. 63. falda hakanın ava çıkması anlatılmaktadır. Ava çıkış savaş için bir tür hazırlık ya da tatbikat niteliği taşımaktadır. Avda gösterilen başarı savaşta

⁸⁶ Bk. *emtiy-* maddesi, Pekarskiy, 1959, 262.

yapılabilecekler için de bir göstergedir. Ayrıca hakanın av alanında avı bir av aleti ile vurması ya da yakalaması yerine eli ile tutması da onun yeteneği konusunda bize ipucu vermektedir.⁸⁷

kan sözcüğünün geçtiği ve ideal hakanın özelliklerine kısaca değinilen bu üç falın sonu hemen hemen aynıdır: Hakan ile askerler sevinç içindedirler. Aslında yukarıda sıraladığımız hakanın özellikleri arasında en önemli olanı buradan yapılacak çıkarım ile hakanın askerleri ya da halkı ile uyum içerisinde olmasıdır. Her üç falın sonunda da askerlerin sevinç içinde olmalarına vurgu yapılması askerlerin hakanın faaliyetlerini onaylamalarının yanı sıra birlik ve beraberlik içinde olduklarını da göstermektedir.

Eski Türkçe *bediz* “süsleme, süs” sözcüğünden türeme “süslemek, donatmak” anlamlarına gelen iki sözcük bulunmaktadır: *bedizle-* ve *bedze-*. Ele aldığımız bu fal dışında bir metinde rastlanmamış olan *bedizle-* sözcüğü “hapaks”tır. *bedze-* sözcüğü ise yalnızca İhe Ashete yazıtında iki kez -a. 2 ve c. 3 (Orkun, 1938, 121, 123)- geçmektedir. Clauson, EDPT, 310a.’da *bedze-* ile ilgili bilgi verirken sözcüğün İhe Ashete yazıtında iki kez geçtiğini belirtmesine rağmen sözcüğü hapaks olarak nitelemiştir.

Ayrıca Erdal’ın ele aldığımız falda geçen *meñileyür* : *bedizleyür* yapısına paralel olarak *Berliner Turfantexte V*’ten gösterdiği biçim *bediz meñi* değil IrkB’deki sırası ile *meñi bediz*’dir.⁸⁸ Bu arada Eski Türkçede *bedze-* sözcüğünün ettirgen çatı biçimi olan *bedzet-* (EDPT, 310a.) biçimine birçok kez rastlanırken *bedizle-* sözcüğünün ettirgen çatı biçimine hiç rastlamamaktayız.

29. Fal:

Bu falda geçen *Us¹Iç* sözcüğünü Yakutça *is-os*⁸⁹ (<*iç oş) “karın, iç organlar, bağırsaklar vb. (hayvanlar ve insanların)” yapısından hareketle *oş iç* olarak okuyan

⁸⁷ Roux (2005, 107-108), Levchine (1840, 417)’den aktarma ile Kazakların karacaları sazlıkların arasına sürdüklerini ve burada adamların, karacaları elleriyle yakaladığını belirtmektedir.

⁸⁸ Metindeki tam yazımı *meñin bedizin* olan yapının çevirisini Zieme (1975, 64, satır 674) “mutluluk ve süsleme ile” şeklinde vermektedir.

⁸⁹ Bk. *os³* maddesi, Pekarskiy, 1959, 1883.

ve sözcük ikilisine Yakutçadaki anlamı yükleyen Tekin (1993, 37) falın anlaşılmasında önemli katkıda bulunmuştur. Yalnız, *oyma* sözcüğü ile ilgili olarak Thomsen (1912, 213)'ın daha sonra Thomsen'a uyararak Orkun (1938, 80), Malov (1951, 88) ve Clauson (EDPT, 273b.)'un verdiği "kumarıcı" anlamının aksine Tekin'in yüklediği "sakatatçı" anlamı daha yerinde olsa da Erdal'ın *-mA* eki için yapmış olduğu açıklama yine de düşündürücüdür.

Erdal (1997, 83), 1978 (s. 99)'deki görüşünün tam tersine bir görüşle *-mA* eki ile türeyen geçişli eylemlerin bu eylemlerin eyleycilerini değil nesnelere ifade ettiğini belirtmektedir. Yine de bize göre *er* "adam" sözcüğünün *oyma* sözcüğü tarafından nitelenen konumunda olması *oyma* sözcüğünü Thomsen ve onun gibi düşünen araştırmacıların "kumarıcı", Tekin'in de "sakatatçı" olarak yani eyleyici olarak düşünmeleri için iyi bir neden olarak görmekteyiz.

 Uy^lg^l : l^lI yapısını Thomsen ve onu takip eden araştırmacılar iki ayrı sözcük olarak düşünüp *oyug alıp* şeklinde okumuşlardır. Önce Erdal (1978, 99) sonra da Tekin (1993, 37-38) *g* harfinden sonraki izin sözcük ayırma işaretine benzemediğini iddia edip bu okumayı eleştirmişler ve bu yapının *oyğalı* okunması gerektiğini belirtmişlerdir.

Oysa ki yukarıda verdiğimiz yazma kesitinde görüldüğü gibi *g* harfinden sonra sözcük ayırma işareti -iki nokta- açıkça görülmektedir. İkinci olarak 8. falda belirttiğimiz gibi IrkB'de sözcük ayırma işareti 3. falda *tüke- : -mezken*, 21. falda da *yaru- : -mazkan* sözcüklerinde sözcükleri sözcük bütünlüğünü bozacak biçimde ikiye bölmektedir. Aynı durum bu faldaki *oyga- : -lı* sözcüğü için de geçerlidir. Dolayısıyla ayırma işaretinin varlığı sözcüğü *oyğalı* okumamıza bir engel değildir.⁹⁰

30. Fal:

IrkB'de ilgi durumu eki yazıtlarda olduğu gibi *+(n)Xij*'dir. Örn.: *adıgıy : karnı* "ayının karnı" (Fal 6); *toñuzuy : azıgı* "domuzun azı dişleri" (Fal 6).

⁹⁰ Ayırma işaretinin sözcük bütünlüğünü bozacak şekilde yer aldığı kimi örnekler runik yazıtlarda da rastlanmaktadır: *...yağlakar : kan:ta : keltim* "Yağlakar Han'dan geldim" (Suci, 1. satır, Ölmez, 2012, 289); *as öñüz başı:nta* "As Öngüz başında" (Moyun Çor, D 9, Ölmez, 2012, 270, 276).

Fakat çoğu zaman ilgi durumu eksiz ifadelendirilmiştir.⁹¹ Örn.: *bay : er : koñu* “zengin bir adamın koyunu” (Fal 27); *çıgañ : er : ogli* “yoksul bir adamın oğlu” (Fal 30); *alp : er : ogli* “yiğit bir adamın oğlu” (Fal 55); *semiz : at : ağız* “semiz atın ağzı” (Fal 65).

44. falda ise aynı yapı önce eksiz sonra da ilgi durumu eki ile ifadelendirilmiştir: *togañ : kuş : tırñaki* “doğanın tırnakları”; *togañ : kuşuñ : tırñaki* “doğanın tırnakları”.

Bu arada Erdal, gramerinde yaklaşma-verme durumu ekini ele alırken Doerfer (1977, 208-214)’in Eski Türkçe yaklaşma-verme durumu ekini sonradan ek haline gelen bir *ka adına bağladığını belirtmekte ve bunun Ana Türkçe düşünüldüğünde tamamen kuramsal olduğunu dile getirmektedir.

Öncelikle ad durumu eklerinin birer ad olabilmeleri ile ilgili görüşün Doerfer’den yüz yıl önce Robert Barkley Shaw tarafından da dile getirilmiş olduğunu belirtelim. Shaw, Doğu Türkçesi (Yeni Uygurca)⁹² üzerine hazırlamış olduğu gramerinde özel olarak ilgi durumu eki ile belirtme durumu ekleri üzerinde durmaktadır. Yazar, Yeni Uygurcadaki ilgi durumu ekini *+niñ [+nuñ ya da +nañ]* olarak vermekte ve *+nañ* ilgi durumu ekinin Yarkendliler’ce tercih edildiğini belirtmektedir.⁹³ İlgi durumu ekindeki ünlülerin eklendiği sözcüğe göre değişken olması nedeniyle eki *+n’ñ* biçiminde formüle eden Shaw (1878, 22), bu ekin Vámbéry’nin *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku-Bilik*’inde geçen “şey, mal” anlamındaki *neñ* sözcüğü ile aynı olduğunu iddia etmektedir.

Shaw, bu iddiasını anlamsal açıdan şu şekilde desteklemeye çalışmaktadır: Yeni Uygurca “Bey’in atı” diye bir ilgi durumu ekli yapı oluştururken öncelikle *Bèg* “Bey” ve *áti* “atı” sözcükleri bir araya getirilir; fakat bu durumda “sahip olan” ile “sahip olunan” arasındaki farkı göstermek yetersiz olduğu için “sahip olan” a nitelendirici olarak “mal, mülk” anlamındaki *neñ* sözcüğü eklenir. Burada “Bey-mal”

⁹¹ Erdal (2004, 168), Uygur Bozkır imparatorluğu yazıtlarında ilgi durumu ekinin kullanımının olmadığını belirtmektedir.

⁹² Shaw, Yeni Uygurca adıyla verdiğimiz dili Doğu Türkistan’da konuşulan “Türk(i) Dili” olarak adlandırmaktadır.

⁹³ Eski Türkçe *+(n)Xñ* ilgi durumu ekinin *+(n)Añ* biçimi ve örnekleri için bk. Erdal, 2004, 169.

ya da “Bey’in malı” belirtilecek olan şeylerin sınıfının genel tanımıdır. Bu yapıdan sonra gelecek olan “sahip olunan” ise genel içindeki özel nesnedir; yani önce *cins* (ilgi durumu) -İng. *genus* (genitive)- sonra ise bu *cins* içindeki özel birey belirtilir.⁹⁴

Yeni Uygurcadaki belirtme durumu eklerini +’n⁹⁵ ve +ni olarak veren Shaw, belirtme durumu ekinin kökeni ile ilgili de şu açıklamayı yapmaktadır. Shaw’a göre +ni belirtme durumu eki, Yeni Uygurcada “ne” anlamına gelen *ni* sözcüğü olabilir.⁹⁶ Örneğin *nan-ni yedur* “ekmek ki o yiyor” yani “o ekmeği yiyor”. Shaw, buradaki *ni* ekinin eylemin nesnesini işaret ettiğini belirtmektedir.

Elbette Shaw’ın önerdiği bu varsayımlar -özellikle belirtme durumu eki ile ilgili olan- tartışmaya açıktır fakat onun önce morfolojik sonra semantik açıdan hareketle konuya ilişkin görüşler belirtmesi eserini kaleme aldığı dönem göz önüne alındığında takdirle karşılanmalıdır.

31. Fal:

Eski Türklerin ekonomik faaliyetleri arasında önemli bir yeri olan avcılıkta *kéyik* “(dört ayaklı) yabanî hayvan” terimine sıkça rastlamaktayız. Aslında *kéyik* sözcüğü aşağıda da belirteceğimiz gibi yalnızca eski Türklerin avcılıkla ilgili kullandıkları bir terim değildir. 15. falda değindiğimiz gibi Türkler dünyadaki canlıları sınıflandırırken de *kéyik* sözcüğüne başvurmuşlardır.

kéyik sözcüğü bu fal ile birlikte 15., 45., 49., 60., 62. ve 63. fallarda da geçmektedir. Aslında önemli olan bu sözcüğün IrkB’de yedi kez geçmesi değil sözcüğün Eski Türkçedeki kullanım fonksiyonunu göstermedeki yeridir.

Eski Türkçede *kéyik* sözcüğünün kullanımını kısaca iki ana bölümde ele almaktayız. Birincisi av terimi olarak *kéyik* sözcüğünün Eski Türkçedeki yeri; ikincisi canlı sınıflandırmasında *kéyik* sözcüğünün yeri.

⁹⁴ Eski Türkçede ilgi durumu ekinin yapısı ile ilgili görüşler için bk. Eraslan, 2012, 132.

⁹⁵ Eski Türkçede iyelik ekli gövdelere gelen +(I)n ekini 19. yüzyıl Yeni Uygurcasında görmekteyiz. Günümüz Uygurcasında adların belirtme durumu -ni eki ile yapılmasına rağmen Öztürk (1994, 51)’e göre iyelik ekli kelimelerden sonra, bilhassa şiir dilinde -n ekine az da olsa rastlanır: *kaççe özin tutsimu bu cudaliktin* “Ne kadar kendini tutsa da bu ayrılıktan”.

⁹⁶ Eski Türkçe +nI belirtme durumu eki ile ilgili açıklama ve örnekler için bk. Erdal, 2004, 170-171; Tekin, 2003a, 109-110.

Av terimi olan *kéyik* sözcüğü Eski Türkçede üç farklı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. İlk kullanım *kéyik*'in yalnız başına “kuş” sözcüğünde olduğu gibi genel anlamlı, bir tür ifade edecek biçimde kullanımındadır. Tunyukuk yazıtında (Tekin, 2003b, 84-85) geçen şu satırda (G 1) bunu görebilmekteyiz:

Kéyik yéyü, tavişgan yéyü olurur ertimiz. “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.”

keyik sözcüğünün Tunyukuk yazıtındaki bu kullanımı *keyik*'in insanlar tarafından yemek için avlanılan, yani eti yenen hayvanlar için genel bir terim olduğunu göstermektedir. Buradaki tespitimiz Kâşgarî (MK, III, 168)'nin *Divanu Lugati't-Turk*'te vermiş olduğu *keyik* tanımıyla uyusmaktadır.

kéyik sözcüğünün ikinci kullanım biçimi tür niteleyicisi olarak iki bölümde ele alınabilir. Birinci niteleyici kullanım yukarıda Tunyukuk yazıtında gösterdiğimiz gibi eti yenen, avlanılan hayvanlar içindir. 60. falda geçen *sıgun kéyik* “erkek geyik”, 63. falda geçen *elik kéyik* “erkek karaca” ile Orta Türkçe'de bulduğumuz *şawan keyik / keyik sığır* “yaban sığırı” (EDPT, 755a.-b., *kéyik* maddesi) bu kategori için örnek gösterilebilir.

İkinci niteleyici kullanım ise eti yenmeyen, avcı hayvanlar içindir. Bu falda ve 49. falda geçen *bars kéyik* “kaplan” bu kategoriye örnektir.

Genel olarak *kéyik* sözcüğü niteleyici ya da tür belirleyicisi olarak kullanıldığında “kuş”⁹⁷ sözcüğünde olduğu gibi asıl hayvan adından sonra gelirken yukarıda verdiğimiz *keyik sığır* “yaban sığırı” sözcük grubunda ilk sırada yer almaktadır.

kéyik sözcüğünün Eski Türkçedeki kullanımının ikinci ana bölümünü canlı sınıflandırmasındaki yeri almaktadır. Eski Türkler'in üçlü canlı sınıflandırmasında⁹⁸ *kéyik* “(dört ayaklı) yabanî hayvan” ikinci sırada yer almaktadır. IrkB'de 45. fal başlı başına bu tür adına konuşan bir varlığa ayrılmıştır.

⁹⁷ Bk. 4. fal açıklaması.

⁹⁸ Bk. 15. fal açıklaması.

32. Fal:

Bu fal keçisakalı otunun çok çiçek açma özelliği ele alınarak oluşturulmuştur. Gülgiller ailesinden olan keçisakalı otunun baharda çiçek açması ile bitki yüzlerce çiçekle kaplanıp her bir dalı birer çiçek demeti haline gelmektedir.⁹⁹

Burada keçisakalı otunun çoğalması *bir - yüz - bin - on bin* sayıları sıralanarak ifadelendirilmiştir. “bir”den “yüz” sayısına geçiş mevcut sayının, yani “bir” sayısının yüz katı ile gösterilirken “yüz” sayısı ile “on bin” sayısı arası on’lu katlar halinde devam etmektedir; yani *bir - yüz - bin - on bin* sayı sıralanışı içinde “on” sayısı atlanmıştır. “bir” sayısından doğrudan “yüz”e geçilmesi muhtemelen keçisakalı otunun çoğalmasını çarpıcı bir şekilde anlatmak isteğinden kaynaklanmıştır.

Eski Türkçe birçok hayvan adı barındıran IrkB’de ele aldığımız faldaki *tavilku* “keçisakalı otu” sözcüğü ile birlikte yalnızca beş özel bitki adı yer almaktadır: *çıntan* “sandal ağacı”, *kamış ~ kamuş* “kamış, saz”, *tograk* “bir tür kavak ağacı” ve *yagak* “ceviz, ceviz ağacı”. *yaş* “yaş, taze; ot, çayır çimen” ve *ot* “ot, çayır çimen” sözcükleri özel bitki adı olmamaları nedeniyle yukarıda sıraladığımız bitki adlarından ayrı zikredilebilirler.

33. Fal:

Erdal (1997, 70-71), *sınuk*, *küneş* sözcükleri ile *kamış* sözcüğünün yuvarlak ünlülü biçimi olan *kamuş* sözcüğünden hareketle IrkB’de kesin olmamakla birlikte Oğuz diyalekti etkisinin var olduğunu dile getirmiştir. Diğer taraftan ise bu falda, Kâşgarî (MK, III, 219)’nin sözlüğünde Oğuz diyalektine ait bir sözcük olarak bulduğumuz “keçe” anlamındaki *keçe* sözcüğü yerine *kidiz* sözcüğüne rastlamaktayız.

Bu falda geçen *tağı* sözcüğünün işlevini anlamak için Erdal (1978, 101)’ın kendisinin ileri sürdüğü iki fikirden yine kendisinin onaylamadığı ikinci fikir şudur: *tağı* sözcüğü *tér* ile biten tümceyi *sukmuş* ile bitene bağlayan bir sıradaşlık bağlacıdır. Erdal, bu görüşünü “(kendisine göre) buyrum kipi şekilleri *-mİş*’lı şekillere sıradaş

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. “spirea.” *Encyclopædia Britannica...*, 2012. [Dijital versiyon]

bir şekilde bağlanamaz ve ikinci olanak tercih edilirse *tér* de tümcenin ayrılmaz bir kısmı sayılmalıdır” antitezi ile çürütmektedir.

İlk olarak Malov (1951, 88)’un bu falın çevirisinde benimsediği Erdal’ın da *taki* sözcüğü ile ilgili olarak öne sürdüğü ilk görüşe yani *taki*’nin “daha” anlamında *ur-* eylemini açıklayan bir belirteç olduğuna biz de katılmaktayız. İkinci olarak Erdal’ın *tér* sözcüğü ile ilgili yukarıdaki açıklaması biraz muğlâk kalmaktadır.

IrkB’de geçen *tér* “der, söyler” ile ilgili ilk açıklama kısa da olsa Thomsen (1912, 192)’dan gelmiştir: “*tir* sözcüğünün öznesi olarak “(eril için ya da nötr için o) söyler” ya da “(onlar) söylerler” biçimleri ile kastedilenin yazar mı yoksa paragrafta geçen asıl kişi mi olduğunu anlamak problemlidir. Tüm çeviri boyunca bu sözcüğü atladım.”

İkinci olarak Erdal (1978, 118), IrkB üzerine kaleme aldığı ilk makalesinin sonunda bir paragraflık kısımda *tér* “der, söyler” sözcüğünün IrkB’deki kullanımı ile ilgili çeşitli veriler sunmaktadır. Yalnız, bize göre özellikle açıklamalara paralel olarak metindeki ilgili yerlerin (Türkçe) çevirisinin Erdal tarafından ortaya konmaması açıklamaları soyutlaştırmaktadır. Açıkçası IrkB’de *tér* “der, söyler” sözcüğünün geçtiği bir falın çevirisinin verilmesi açıklamaları daha anlaşılır kılardı. Erdal, IrkB üzerine kaleme aldığı ikinci makalesinde (1997) de maalesef çeviri işine fazla girmemiştir.

Bize göre paragraflarda ilk önce fallar konuşturulmaktadır. Her bir falın ne söylediği *tér* ‘der, söyler, anlatır’ biçimindeki aktarmalı anlatım biçimi ile verilmektedir. Bu görüşümüzden hareketle biz de IrkB’in çevirisini verirken *tér* ‘der, söyler, anlatır’ biçimindeki yapıları (*Fal şöyle*) *der*: biçiminde *fal* sözcüğünün özne niteliğinde olduğu bir yapı ile ifadelendirdik.

34. Fal:

IrkB’de çizilen ideal hakan tiplmesi ile ilgili olarak 28. falda *kan* “hakan, han” sözcüğü üzerinde durmuş, *kan* sözcüğünün 28., 34. ve 63. fallarda geçtiğini belirtmiştik. Bizim burada dikkatimizi çeken nokta ise her üç falda *kan* sözcüğüne

odaklanırken fal metinlerinin bütününi gözümüzden kaçırmış olmamızdır. Her üç fal metnini sırasıyla alt alta koyduğumuzda bütünlüklü bir hikâye elde etmekteyiz:

(28. Fal)

Bir hakan tahta çıkar çıkmaz bir saray yap(tır)mış. Ülkesi ayakta kalmış. (Hakanın) dört bir yandaki iyi ve yetenekli adamları (sarayda) bir araya gelerek sevinir ve (sarayı) süslerler.

(34. Fal)

Hakan savaşa gitmiş. Düşmanı bozguna uğratmış. (Düşmanlarını) göç ettire konaklata geliyor. (Hakanın) kendisi askerleri ile birlikte neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor.

(63. Fal)

Hakanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. Hakan (onu) eli ile tutmuş. (Hakanın) rütbesiz askerlerinin hepsi sevinir.

Yukarıdaki üç falda bir hakanın tahta geçişi ve tahta geçtikten sonraki faaliyetleri anlatılmaktadır. Elbette ki bu sıralama bir tesadüf olabilir; fakat konudan konuya atlanarak anlatılan, konu bütünlüğü olmayan çeşitli hikâyeciklerden oluşan IrkB gibi bir metinde böyle bütününi birer parçasıymış gibi duran üç falın varlığı da açıkça ortadadır.

Ayrıca 28., 34. ve 63. falları birbirlerine bağlayan üç önemli tema bulunmaktadır. Birincisi, bir kimsenin hakan olarak tahta geçmesinin devamında güçlenmek, topraklarını genişletmek amacıyla sefere çıkması ilk iki falda bağlantılı olarak verilmektedir. İkincisi, 28. falda tahta çıkan hakanın saray yaptırmasının izlerini bir sonraki yani 34. falda görmekteyiz. Savaşı kazanmış olan hakan ve ordusu sevinerek *saraya* dönmektedirler. Üçüncüsü ise diğer fallarda da görülmesine rağmen hakan ve ordusu ile ilgili olması bakımından birbirleri ile alakalı olduğunu düşündüğümüz *sevinme* temasıdır. Her üç falda da sevinç içinde ve birbiriyle uyumlu olan hakan ve askerleri görülmektedir.

İlk kısımda tahta çıkış hikâyesinin başlangıcını oluştururken, saray teması doğrultusunda 28. faldan sonra zaten sırasıyla¹⁰⁰ 34. falın gelmesi gerekiyor. 63. falın her iki faldan sonra gelmesi de bu noktada olması gereken durumdur. Dolayısıyla IrkB’de nadir de olsa bütünlüklü bir hikâyesinin metin içinde parçalara ayrılmış olarak verildiğini gözlemleyebilmekteyiz.

IrkB’de etkili anlatımı sağlayan önemli unsurlardan birisi de iyi olaylarla kötü olayların, sevinç ve üzüntünün uç noktalarda yaşanması ya da ifadelenmesidir. 2. falda tanrının iki insanla rastlaşması ve onlara kut vermesi sıradışı ve çok mutlu olunacak bir durum iken, 37. falda bir koca öküzü, karıncaların belinden biçerek yemesi ve öküzün yok oluşunun anlatımı ya da 46. falda bir devenin bataklığa düşmesi, batarken de bir tilki tarafından yenmesi bir o kadar can sıkıcı ve üzüntü verici bir durumdur.

Yukarıda değindiğimiz gibi ele aldığımız 34. falın sonunda hanın savaştan düşmanı yenmenin getirdiği sevinçle dönmesi söz konusudur. Bu mutlu dönüşün nedeni elbette ki yalnızca düşmanı öldürerek ya da kaçıarak yenmek değil, savaş sonunda ganimet (düşman askerleri vb.)¹⁰¹ de elde etmiş olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu noktada Roux (2005, 103), 31. faldaki kaplanın ava çıkıp, avlanıp neşe içinde dönmesinin bu faldaki hanın düşmanını mızrakladığı seferden sevinç içinde dönmesine tamamen uyduğunu belirtmektedir.

35. Fal:

Eski Türklerin inanç sistemi içerisinde “atalar kültü”nün önemli bir yeri vardır. Bu kültün bir yansıması olan aileye, anne-babaya bağlılık izini bu falda görebilmekteyiz. Yolda atı bitkin düşen oğlanın yardımına kuğu yetişir ve onu ailesine kavuşturur. Kuğunun evine tekrar getirdiği oğlanın gelişi ailede büyük bir sevince neden olur. Aynı şekilde 58. falda annesine ve babasına öfkelenip evi terk eden oğlanın, evi terk ettikten hemen sonra yaptığı yanlışını anlayıp annesinin ve babasının öğütlerini dinlemek için evine dönmesi söz konusudur.

¹⁰⁰ “Sırasıyla” sözcüğünden kastımız sayıların ardışık olarak gelmesi değil bahsettiğimiz falların metin içindeki birbirlerine göre olan sıralanmalarıdır.

¹⁰¹ Eski dönemlerde en önemli ganimetlerin başında bedava iş gücü olması bakımından esirler gelmekteydi.

İrkB'deki kimi fallarda memleketten ayrılış, gurbete gidiş motifi işlenmektedir. Bu ayrılığın nedeni kimi zaman bu fal ile birlikte 34. ve 55. fallarda olduğu gibi savaş olmuş, kimi zaman da 30. falda olduğu gibi para kazanmak olmuştur. 42. falda ise kabını kacağını bırakıp giden ve tekrar geri dönen bir kadın görmekteyiz. Falda kadının gidiş nedeni ve nereye gittiği belirtilmemiştir. Buradaki *idiş ayak* yapısı “kapacak” biçiminde asıl anlamı ile çevrilebileceği gibi bize göre mecazen “ev, yaşanılan yer, memleket” anlamlarında da ifadelendirilebilir. Benzer bir durum Türkçe *ocak* sözcüğünde görülmektedir.

Bu faldaki *Ur^lUpn^lIn^l* yapısını Thomsen (1912, 203), *urup anın* ya da daha iyi bir biçimde *urup[(a)n:] (a)nın* olarak okumaktadır. Dolayısıyla, Thomsen *Ur^lUp* sözcüğünden sonra ayırma işareti olan iki noktanın unutulmuş olduğunu belirtmiştir. Thomsen'in bu okuyuşunu biz dâhil Orkun (1938, 82), Malov (1951, 82) ve Tekin (1993, 18) de takip etmiştir.

Erdal (1997, 84), Thomsen gibi *urup anın* yapısındaki *anın* sözcüğünü *ol* zamirinin araç biçimi olarak tasarlayan ve “onunla” anlamını veren Tekin'i eleştirirken *urup anın* sözcükleri arasında ayırma işaretinin olmamasını *Ur^lUpn^lIn^l* yapısının bölünemez olmasına bir neden olarak göstermektedir; fakat, hem eski Türk yazıtlarında hem de İrkB'de sözcük ayırma işaretinin her zaman yerli yerinde kullanıldığını söylememiz zordur. İrkB'de kimi zaman bu işaretin iki sözcük arasında atlanıp yazılmadığı görülür: *biliş anıg* (11. fal), *bağlısı ne* (18. fal); kimi zaman da yukarıda¹⁰² değindiğimiz gibi bütün bir sözcük bu işaretle ikiye bölünür *tüke* : *mezkən* (3. fal); *yaru* : *mazkan* (21. fal). Bu arada, Erdal (2004, 310) yukarıdaki makalesindeki belirttiği görüşüne değinmeden gramerinde sözcüğün hem *urupanın* hem de *urup anın* biçimlerinde okunabileceğini dile getirmiştir.

Erdal'ın *Ur^lUpn^lIn^l* yapısını bütün bir sözcük olarak düşünmesinin nedeni *ur-* eylemine gelen *-(u)pan* ulaç ekinin *-(i)n* araç durumu eki ile genişletilmiş olabilmesi

¹⁰² Bk. 8. fal açıklaması.

ihtimaline dayanmaktadır. Ş. Tekin (1980, 71), *-p* ulaç ekinin genişletilmiş biçimi olan *-pan* ekinin başlıca “n-diyalekti” Maniheist metinlerinde görüldüğünü belirtmekte ve bu ekin *+in* eki ile genişletildiğini belirtmektedir. Ayrıca, *-(I)n* ekinin belirteç yapım eki görevi ile araç durumu eki görevlerinin işlevsel olarak örtüştüğünü (*yaz+ın* “yazın”, *te-y-in* “diyerek”) yazan Ş. Tekin bu ekin belirteç yapım eki işlevini asıl olarak araç durum ekinden kazanması ile ilgili görüşün K. H. Menges’e kadar gittiğini belirtmektedir.

Dolayısıyla, *Ur¹Upn¹In¹* yapısını bütün bir sözcük olarak ele alıp “(kanadına) alıp böylece” anlamında çevirmemiz mümkünse de biz yukarıda Thomsen ile birlikte Orkun, Malov ve Tekin’in iki ayrı sözcük okumasına katılarak *urup anın* biçimiyle okuduk; fakat Erdal (1997, 84)’in da belirttiği gibi sözcüğün “(kanadına) alıp onunla” anlamı yerine “(kanadına) alıp böylece” anlamında düşünülmesi daha yerinde olacaktır.

36. Fal:

k¹Ur¹k¹nçIn sözcüğü için bk. 21. fal açıklaması.

İrkB’de ilk hecedeki uzun *a* ünlülerinin çoğunlukla açık yazılmasından¹⁰³ dolayı bu falda iki kez geçen *atlıg* sözcüğünün “atlı, atlı asker; atı olan” anlamında olduğu açıktır. Buna rağmen Clauson (1961, 222), *atlıg* sözcüğünü *kovi* sözcüğünün niteleneni durumunda olması nedeniyle “ün, unvan” anlamında olması gerektiğini düşünmüştür. Tekin (1993, 18, 38, 48)’in çalışması ise kafa karıştırıcı durumdadır. Falın çevirisinde *atlıg* sözcüğünü “ün, unvan” anlamları ile veren Tekin, fal açıklamasında *atlıg* sözcüğünü “ün, unvan” anlamları ile ele alan Clauson’u eleştirmiştir. Açıklama bölümünde sözcüğün anlamının ne olması gerektiği ile ilgili bilgi vermeyen Tekin eserinin sözlük bölümünde *atlıg* sözcüğünün karşılığı olarak “atlı, ata binen; atı olan” anlamlarını vermektedir.

Erdal (1997, 84) ise birinci *atlıg* sözcüğünü “atları olan” anlamında verirken ikincisini, bu sözcüğün herhangi bir şekilde anlamsal karşılığı olmayan “atlar”

¹⁰³ İrkB’de bu kurala aykırı üç sözcük için bk. 56. fal açıklaması.

anlamı ile vermiştir. Ayrıca Erdal'ın falın ikinci cümlesi olan *kovı : atlıg : korkunçıy : yok* yapısını “atların şanssızken endişelenmiyorsun” biçiminde çevirisi de atlara isnat ettiği şanssızlığın anlamsal boyutunu açıklamadığı sürece havada kalmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz *atlıg* sözcüğünün yorumlanışının yanında falın üçüncü cümlesi olan *uçruglug : kutun (kotun?) : yok* da tartışmalı bir yapı arz etmektedir. Falda geçen ilk üç cümlede paralel bir yapının görülmesi Clauson'da üçüncü cümlelerin eksiltile cümle olarak düşünülebileceği yönünde bir fikir oluşturmuştur. Clauson (EDPT, 31a.), falın ilk iki cümlesinde yer alan *atlıg* sözcüğünü üçüncü cümledeki *uçruglug* sözcüğünden sonra ekleyip cümleyi okumaya çalışmasına rağmen bütünlüklü bir anlam oluşturma konusunda bir sonuç alamamıştır: “eğer sen...<olmada üne sahip olsan da> ilahî kuttan mutluluk duymuyorsun”

Tekin (1993, 19, 38-39) ve Erdal (1997, 84-85) üçüncü cümledeki *uçrug* sözcüğünün “bayrak” anlamına geldiğini düşünmelerine rağmen Erdal, Tekin'in görüşünün aksine faldaki bağlam itibarıyla *uçrug*'un “kutlama” ile ilişkilendirilmesi yerine “savaş”la alakalı görülmesi gerektiğini belirtmektedir. *uçrug*'un savaş ya da kutlamalarda kullanılan, açılan bir bayrak olup olmadığı yönündeki tartışmalar bir yana *kutun* sözcüğünün “senin kutun, senin talihin” anlamında olduğu yönünde herkes hem fikir görünmektedir.

Bize göre üçüncü cümlede yer alan *kutun* sözcüğünü Eski Türkçe *kut* sözcüğü ile ilişkilendirip “senin kutun, senin talihin” anlamında okumak yerine *Kutadgu Bilig*'de birkaç kez geçen ve “sürü, zümre, nesil” anlamlarına gelen, İrkB'de ise tam olarak “halk, bir grup insan” anlamını verebileceğimiz *kotu*¹⁰⁴ sözcüğü ile ilişkilendirmemiz daha yerinde olacaktır. *Kutadgu Bilig*'den (Arat, 1947, 283, beyit 2710) bu sözcüğün kullanımı ile ilgili şu beyti örnek verebiliriz:

bularda naruķı alın bu otu

bu üçke uğu bardağı ol botu

“Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyararak yürüyen köşeklerdir.” (Arat, 1959, 200)

¹⁰⁴ Arat'ın *Kutadgu Bilig, I, Metin* (1947) adlı eserinde *kutu* olarak okuduğu sözcüğün *kotu* biçiminde okunması gerekliliği ile ilgili açıklama için bk. Tezcan, 1981, 52.

kotu sözcüğüne getirilmiş olan 2. tekil kişi iyelik ekli yapı ile *kotuŋ* sözcüğünü “senin halkın, senin tebaan” biçiminde anlamlandırabiliriz. Böylece hem üçüncü cümlenin kendi içerisinde hem de bu falın tamamında anlamsal bir bütünlük elde etmiş olmaktadır.

Öncelikle falda hitap edilen, seslenilen bir kişi bulunmaktadır. Bazen çok sayıda bazen de az sayıda atlı askerleri olan bu kişinin bir bey ya da hakan olabileceğini, ayrıntıda biraz da gamsız bir bey/hakan olduğunu söyleyebiliriz. Falda belirtildiği gibi bu beyin/hakanın yönettiği askerlerin sayısı kimi zaman artmakta kimi zaman da azalmaktadır. *kovi* sözcüğünü paralellik açısından *üküş* “çok” sözcüğü ile zıtlık oluşturan yapı olarak “az” anlamında düşünsek de Orkun (1938, 82; 1941, 90)’un okuyuşundan hareketle mecazen yokluk, hiçlik belirten anlamıyla ele alırsak beyin/hakanın bazen hiç atlı askeri kalmadığı yönünde fikir edinmekteyiz. Dolayısıyla bu beyin/hakanın hikâyenin anlatıldığı sırada olduğu gibi kimi zaman bir bayrak altında yönettiği, *harfiyen* “bayraklı, bayrağı olan halk”ı da bulunmamaktadır.

37. Fal:

Falın ilk cümlesi etken yapıları olmasına rağmen Thomsen (1912, 203) çeviriyi edilgen yapıları İngilizce bir cümle ile verip *bél* sözcüğünü de birebir anlamı olan “bel” yerine “vücut” sözcüğü ile karşılamıştır. Buna rağmen Thomsen’in çevirisi mealen doğru bir çeviridir. Malov (1951, 88-89) da Thomsen’in edilgen yapıları çevirisine uymuştur; fakat Malov’un *bélin*¹⁰⁵ sözcüğüne “ürkek, korkak”, *biçe* sözcüğüne de “küçük” anlamlarını verip “bir yaşlı öküz ürkek küçük karıncalar tarafından parçalandı” biçiminde çeviri yapması Thomsen’in çevirisinden sonra farklı okuma adına yapılan yanlış bir çeviridir. Bu arada Tekin (1993, 19) ve Erdal (2004, 359) da geleneği bozmayıp falın ilk cümlesini edilgen cümle ile çevirmiştir.

Erdal (1978, 102-103), “biçmek” eyleminin asıl biçiminin *b¹* yazımı ile *biç-* olması gerekirken IrkB’de *b²* yazımı ile *biç-* olarak verilmesinden hareketle -ve belki de Malov’un *biçe* sözcüğünü *kumursga* sözcüğünü niteleyen sıfat olarak

¹⁰⁵ *b²Il²In²* sözcüğünü *bilin* olarak okuyan Malov (1951, 371) sözcüğü Eski Uyğurca *beliŋle-* eylemi ile karşılaştırmıştır.

tasarlamasından esinlenerek- bu sözcüğü önce “kısırak gibi” anlamıyla *bêçe* biçiminde okuma denemesinde bulunmuştur. Hemen ardından ise böyle bir okuma sonucunda *bêlin* sözcüğündeki *+n* ekinin belirtme durumu eki yerine araç durumu eki olarak algılanması gerektiği için “kısırak gibi” anlamıyla *bêçe* tasarlamasının yerinde olmayacağını belirtmiştir.

Aslında Erdal’ın *bêçe kumursga* “kısırak gibi karınca” ifadesini oluştururken meydana geldiğini dile getirdiği ek sorunundan ziyade karıncayı “kısırak gibi” yapısı ile nitelendirmesi sorun oluşturmaktadır; zira *öküzüg : bêlin* yapısının “öküzün belini” anlamıyla tamlayan grubu olarak ele alınması bu sorunu çözmektedir.

öküz sözcüğüne gelen *+üg* eki asıl olarak belirtme durumu eki işlevine sahiptir; fakat hem Eski Türkçede hem de günümüz Türk dillerinde görülebilen kimi durum eklerinin başka durum eklerinin yerine kullanılabilmesi olanağını düşünürsek *öküz* sözcüğündeki bu ek, ilgi durumu eki görevini üstlenebilir. Kaldı ki Tekin’in doğrudan bu ekle ilgili olarak yazıtlarda tespiti mevcuttur:

türük bodun+ıg atı küsi yok bolmazun teyin “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye” (KT D 25).

Tekin (2003a, 107), aynı cümleyi bu kez *bodun* sözcüğünün eksiz biçimiyle iki kez tespit etmiştir¹⁰⁶:

türük bodun atı küsi yok bolmazun teyin “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye” (KT D 25 ve BK D 20-21).

Eski Türkçede *+kA* yaklaşma-verme durumu ekinin bulunma durumu eki görevi ile kullanılabilmesi ya da günümüzde Ege ağzında “Bana bak!” yerine “Beni bak!” yapısının kullanılabilmesi yukarıda belirttiğimiz farklı ad durumu eklerinin kullanımına örnek teşkil edebilir. Aslında durum eklerini yöneten yapının eylem olduğunu düşünürsek durum eklerinin birbirlerinin yerine kullanılmasını eylemin birden fazla durum ekini yönetebilme kapasitesi ile açıklayabiliriz.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Bu arada Tekin, *+ıg* ekinin işlevsel yönüne odaklanıp bu eki ilgi durumu eki olarak nitelerken aslında ekin belirtme durumu eki olduğunu gözden kaçırmıştır.

¹⁰⁷ Örneğin bk. Eski Türkçe *adrıl-* (EDPT, 68b.) ve *kör-* (EDPT, 736a.) eylemleri.

Doğrudan belirtme durumu ekinin ilgi durumu eki yerine kullanımı ile ilgili örneği ise günümüz Türk dillerinden Yeni Uygurcada bulmaktayız. R. Öztürk (1994, 51)'e göre Yeni Uygurcadaki belirtme durumu eki *-ni*, bazen ilgi durumu eki yerine kullanılmaktadır:

atni bēši, atnin bēši “atın başı”¹⁰⁸

öküzüg : *bēlin* yapısının “öküzün belini” anlamıyla tamlayan grubu olarak ele alınması -biz tercih etmesek hatta doğru bir çeviri olmadığını düşünsek de- *bēce kumursga* “kısırak gibi karınca” okumasını gramer açısından mümkün kılmaktadır.

Bu arada ilgi durumu ekli sözcüğün belirtme durumu ekli sözcük ya da yaklaşma-verme durumu ekli sözcükten farklı olarak yönetenin doğrudan eylem değil de ad soylu bir sözcük ya da ilgeç¹⁰⁹ olduğunu belirtmeliyiz. Hem Eski Türkçede hem günümüz Türkçesinde tamlananı yazılmamış olan ilgi durumu ekli sözcüğün cümlede yer alabilmesi için üzerine başka bir durum eki alması gerektiği görülmektedir.¹¹⁰

Erdal (2004, 170)'a göre Eski Türkçede bir yöneteni olmayan ilgi durumu ekli sözcüğün ad grubu olarak görev yapabilmesi için Türkiye Türkçesindeki gibi *+kl* aitlik ekine ihtiyacı yoktur. Türkiye Türkçesinde ilgi durumu ekli sözcük bir tamlayan grubu oluşturmadan ya da bir yöneteni olmamasına rağmen üzerine *+kl* (ya da *+DAkl*) aitlik eki gibi bir ek alıp ad grubu görevi görmeden cümlede eylem tarafından doğrudan yönetilememektedir. Vereceğimiz şu örnekler durumu anlamamıza yardımcı olacaktır:

Evin odasını gördüm.

*Ev + *in* (İlgi Durumu Eki) gördüm.

*Ev + *in* (İlgi Durumu Eki) + *i* (Belirtme Durumu Eki) gördüm.

Evinkini gördüm.

¹⁰⁸ Çağataycada belirtme durumu eki *-ni*'nin ilgi durumu eki yerine kullanımı ile ilgili bilgi için bk. Eckmann, 1988, 57-58.

¹⁰⁹ Erdal (2004, 169), Budist Uygur yazını için *ulati*, *öñi* ve *artok* ilgeçlerini sıralamaktadır.

¹¹⁰ Erdal, Eski Türkçede bir yöneteni olmayan ilgi durumu ekli sözcüğün ad grubu olarak görev yapabilmesi için sözcüğe bulunma durumu ekinin getirildiğini belirtmektedir: *kulgakniñta ulati adın biligler* “diğer duyular, (yani) duyma duyusu (*bilig*) (harfiyen, ‘kulağın birisi’). Başka örnekler için bk. Erdal, 2004, 169-170.

Evin odasına baktım.

*Ev + *in* (İlgi Durumu Eki) baktım.

*Ev + *in* (İlgi Durumu Eki) + *e* baktım.

Evinkine baktım.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi +*ki* aitlik ekli yapıda eylemle doğrudan ilişki içinde olan yine ilgi durumu eki dışındaki ad durumu ekleridir.

38. Fal:

9. fal açıklamasında -*mA* olumsuzluk eki ile birlikte kullanılan -*dUk* ekinin IrkB'deki öğrenilen geçmiş zaman eki işlevi üzerinde kısaca durmuş, ele aldığımız falda geçen *unamağuk* sözcüğünü de bu kategoride değerlendirmiştik. Önce Clauson (1961, 223) ve daha sonra Erdal (1997, 85) ise bu faldaki hem *unamağuk* sözcüğünü hem de *kalmış* sözcüğünü partisip olarak değerlendirerek *kamış* : *ara* : *kalmış* : *teğri* : *unamağuk* söz dizisini *avınđu* “cariye” sözcüğünün niteleyicisi olarak düşünmüşlerdir:

kamış : *ara* : *kalmış* : *teğri* : *unamağuk* : *avınđu* “kamışlar arasında kalmış olan, tanrının kendisinden memnun olmadığı cariye” (Clauson ve Erdal’a göre)

Bize göre IrkB’de -*dUk* ekinin partisip işlevi ile kullanımının olduğu tek yer 3. faldır: *tağladukımın* : *tutaş* : *meğ* : “istediğimi tutuyorum” (Fal 3)

Tekin (1993, 19), *kalmış* ve *unamağuk* sözcüklerini çekimli eylem olarak tasarlamış ve *kamış* : *ara* : *kalmış* : *teğri* : *unamağuk* yapısının çevirisini iki ayrı cümle ile vermiştir: “(Bir köle kız) kamışlar arasında (yalnız) kalmış. Tanrı bundan memnun olmamış.”

Aslında öncesinde Thomsen (1912, 203)’dan başlayarak, Orkun (1938, 82-83) ve Malov (1951, 89) da çevirilerinde bu iki sözcüğu partisip yerine çekimli eylem olarak vermişlerdir.

Erdal’ın Tekin (1993, 39)’e 38 no’lu açıklamasında yer alan fal çevirisi ile ilgili yönelttiği eleştirisi hem falın yanlış okunması açısından hem de Tekin’in yanlış anlaşılıp eleştirilmesi bakımından yerinde değildir. Erdal, Tekin’in çevirisi için

Clauson’u işaret etmesine rağmen *kalmış* ve *unamağuk* sözcüklerini çekimli eylem şeklinde vererek çeviri yapmasını ve Clauson ile ters düşmesini eleştirmektedir. Tekin’in 38 no’lu açıklaması ise aynen şöyledir:

abınçu kıatun bolzun “may the concubine be queen”. It was Clauson who first understood this sentence correctly (1961: 223).

Tekin’in açıklamasında üstünde durduğu nokta dikkatlice okunursa yalnızca *avinçu* : *kıatun* : *bolzun* yapısıdır. Daha özeldir ise *avinçu* “cariye” sözcüğüdür. Zaten Tekin’in verdiği *avinçu* : *kıatun* : *bolzun* : cümlesi Clauson (EDPT, 13a.)’un *avinçu* sözcüğü için sözlüğünde açıklama yaparken IrkB’den örnek olarak verdiği cümledir.

Aslında Tekin, Clauson’a kadar “avuntu, teselli” anlamları ile okunan *avinçu* sözcüğünün “cariye” anlamıyla okunmasının Clauson’da olduğu gibi doğru olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Erdal’ın iddia ettiği gibi Tekin’in kendi içinde bir çelişkisi söz konusu değildir; çünkü Tekin zaten Clauson’un çevirisine tamamen katıldığı ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Tekin’in *kalmış* ve *unamağuk* sözcüklerini çekimli eylem olarak tasarlaması nihayetinde kendi tasarrufudur ve aşağıda bir sonraki bölümde vereceğimiz kültürel açıklamalarla destekleyeceğimiz gibi daha doğrudur.

Bu arada Tekin’in çevirisine göre ilk iki cümlede meydana gelen özne belirsizliği ya da gizli özne durumu IrkB’de 14., 25., 33. ve 39. fallarda da görülen bir durum olup Erdal’ın iddiasının aksine bu cümlelerde herhangi bir gramer bozukluğuna ya da anlam kaybına yol açmamaktadır.

Falın içeriğine baktığımızda ise ilginç bir geleneğin izine rastlamaktayız. Eski Türklerde ve Moğollarda görülen bir çeşit köle azat etme ya da daha özel terim ile onu “ongon” kılma durumu falımızda geçen cariye ya da köle kız için geçerli görünmektedir. Roux (2002, 225), -Zelenine (1952, 205)’den aktarma ile- şu bilgiyi vermektedir: “Reşidüddin, Cengiz Han’ın *ongon* adı altında, tıpkı bir atın veya diğer bir hayvanın *ongon* kılındığı gibi, Barin boyundan bir erkeği serbest ilan ettiğini, yani kimsenin onun üzerinde bir hakkı bulunmadığını ve onu serbest ve *tarkan* ilan ettiğini söylerken ilginç bir olayı açıklamaktadır.”

Burada geçen “tarkan” sözcüğü konuya biraz daha muvaffak olmamız için önemli bir anahtardır. Bu noktada A. Donuk (1988, 40-47)’un “tarkan (tarhan)” unvanı için çeşitli araştırmacılardan aktardığı bilgiler bize yol gösterecektir.

Donuk’un aktardığına göre “tarkanlar” hükümdar ailesine mensup değildir. Bu unvana sahip olanların aslında eski Türk-Moğol topluluklarında demirciliği meslek edinmiş olan kimseler olduğunu belirten Donuk “tarkanlar”ın asil ve imtiyazlı bir sınıf meydana getirdiklerini dile getirmektedir. Ayrıca bu unvanın “hükümdarın maiyetindekiler” ve bir nevi “şeref unvanı” olarak da yorumlandığını da bildirmektedir.

Donuk (1988, 46), “tarkanlık” makamının Türklerden farklı olarak Moğollardaki yeri ve önemi ile ilgili çeşitli bilgiler sıralamaktadır ki ele aldığımız fal ile bağlantılı olması bakımından bizi en çok ilgilendireni *Tarkanların Han ailesinden biriyle eşit olarak evlenebilmeleri* bilgisidir.

IrkB’deki cariye ya da köle kızla ilgili olarak gördüğümüz hakan eşi olma iyi dileğini eski Türk kültüründe var olan ve Moğollarda da görülen bir geleneğin tezahürü olarak açıklayabiliriz. Tabii burada ilginç olan hem IrkB’de hem de -açık olmasa da muhtemelen- Reşidüddin’de bir kölenin, bir cariye için “ongon haline getirilmesi söz konusu iken hayvanlardan “ongon” ya da “ıduk” olarak seçilenlerin bembeyaz renkli, bakımlı hayvanlar olmasıdır.¹¹¹

Bu açıklamalardan sonra falın tümünün okunuşuna ve anlamlandırılmasına geri dönmemiz icap etmektedir. Hakan eşi olması için iyi dilekte bulunulan bir cariye için aslında tanrının onamadığı değil tersine memnun olduğu birisi olması daha mantıklı görünmektedir. Tanrının onamadığı bir cariye için tanrının vekili olan, tanrının verdiği kutla ülkeyi yöneten hakan için eş olması mümkün değildir.

Falda, tanrının kendisinden memnun olduğu bir kimsenin zor durumda olmasını, kamlar arasında kalmasını istememesi ve onun iyi bir makama erdirilmesi söz

¹¹¹ Türkler ve Moğollarda “ıduk” ve “ongon” için bk. Roux, 2002, 224-225.

konusudur. Bu durumda Tekin'in *kalmış* ve *unamağuk* sözcüklerini çekimli eylem olarak tasarlayarak köle kızın kamışlar arasında kalmasını tanrının onamadığını dile getirmesi, cariyenin “ongon” olarak seçilmesi açısından daha doğru görünmektedir.

39. Fal:

Orkun (1938, 83, 86, 93), 50. falda *tig* : *at* sözcüğünü Kâşgarlı'dan tespitle “sarımtırak at” anlamı ile vermesine rağmen ele aldığımız falda geçen $t^1g^1ig^1$ sözcüğünü Thomsen'a uyarak “at(a)” anlamıyla okumuştur. $t^1g^1ig^1$ sözcüğünün belirtme durumu eki eklenmiş *tig* sözcüğü olduğunu tespit edip “demir kır¹¹² atı” anlamı ile okuyan ilk araştırmacı Clauson (1961, 223) olmuştur.

40. Fal:

IrkB'in anlaşılması zor fallarından biri olan ele aldığımız bu falın okunuşuna ve çevirisine en makul yaklaşımda bulunan Semih Tezcan (1981, 76-77) olmuştur. Öncelikle, Semih Tezcan'ın Kırgızca *coru*¹¹³ sözcüğü ile ilintili olarak bu faldaki *ori* sözcüğünü “kuzukapan” biçiminde anlamlandırması doğru bir yaklaşımdır.¹¹⁴ Aslında *ori* sözcüğünün yırtıcı bir kuş anlamı ile tasarlanmasını sağlayan esas unsur *talım* “yırtıcı, talan eden” sözcüğünün *ori* sözcüğünü nitelemesidir.

talım sözcüğünün eski Türk edebiyatında bir hayvan niteleyeni olarak bilinen üç biçimi vardır. İki biçimini IrkB kendi bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi 3., 43. ve 51. fallarda gördüğümüz *talım kara kuş* yapısı; ikincisi ele aldığımız 40. falda bulunan *talım ori* yapısı; üçüncüsü ise *Kalyanamkara ve Papamkara* hikâyesinde (Hamilton, 1998, 35, satır 1-2) geçen *talım balık* “canavar balık, Sanskrit *makara*¹¹⁵” yapısıdır.

¹¹² “siyah, beyaz karışık griye yakın renkte at donu; bu renkte olan (at)” (TS 621a.) *tig at* sözcük grubunun anlamını Kâşgarlı Mahmud (MK, III, 127) tam olarak şöyle vermektedir: “kırmızı ile doru rengi arasındaki at, konur al”.

¹¹³ Bk. *coru I* maddesi, Yudahin, 1985, 262.

¹¹⁴ Erdal (1997, 85, dipnot 28) *ori* sözcüğünü “kuzukapan” anlamı ile kabul etmesine rağmen Tezcan'ın tasarladığı gibi bu sözcüğü *yori* sözcüğünün bir varyantı olarak düşünmez. Erdal'a göre *ori* sözcüğü aslında *yori* sözcüğünün kendisidir ama IrkB'de yanlışlıkla *y* harfi yazılmamıştır.

¹¹⁵ *mâ-kara* “bir çeşit deniz canavarı (belki timsah ya da köpek balığı): Kâma'nın sembolü olarak görülür, kapılarda ve başlıklarda süs olarak kullanılır; Oğlak burcu (zodyakın işareti); ‘makara’ şeklinde olan bir çeşit askerî sıralanış (uçlarda birleşen iki üçgen)” MacDonell, 1893, 212a.

Görüldüğü gibi *talim* sözcüğüne eşlik eden varlıklar hep hayvanlar olup bunlar *kartal*, *kuzukapan* ve *balık (köpekbalığı ?)*'tir. Dolayısıyla A. Yakup (2006, 148)'un *Dişastvustik* adlı çalışmasında *talim k(a)ra kuşlar* (satır 737) söz öbeği ile ilgili verdiği açıklamadaki gibi *kara kuş*'un "Jüpiter" anlamı ile, *balık*'ın "şehir" anlamı ile ya da *urı* sözcüğünün (bize göre *orı* "kuzukapan") "genç adam" anlamı ile *talim*'in niteleneni olmaları söz konusu değildir.

Eski Türkçede *talim kara kuş* yapısına IrkB dışında *Kuanşi im Pusar* (Tekin, Ş., 1960, 16, satır 142), *Türkische Turfantexte*, VI (Bang, Gabain, Rachmati, 1934, 142, satır 432)¹¹⁶, *Dişastvustik* (Yakup, 2006, 51, (satır 91-92), 96, (satır 737)) ve *Insadi-Sūtra*'da (Tezcan, 1974, 70, satır 1000) rastlamaktayız. Bu arada özellikle Budist yazın unsuru olan ve *garuḍa*'ya¹¹⁷ karşılık gelen (altın kanatlı) *talim kara kuş*'un IrkB'in 3. falında geçiyor olması IrkB'deki Budist kültür çevresinin etkisini açıkça göstermektedir.¹¹⁸ Bununla beraber 43. ve 51. fallarda geçen *talim kara kuş* yapısını ise Thomsen'in da belirttiği gibi mitolojik varlık *garuḍa* yerine yırtıcı kartal olarak algılamamız bu falların içeriği açısından daha yerinde olacaktır.

Insadi-Sūtra'da *kara kuş* sözcüğüne Sanskrit *garuḍa* sözcüğünün Uygurca biçimi olan *garudi* eşlik etmektedir: *talim kara kuş garudi*. Buna benzer bir yapıya bir kez de Xuanzang Biyografisinde (Civelek, 2008, 92) rastlanmaktadır: *karakuş senjirliḡ grtrakut* (HT VI 744).

Eski Türk edebiyatında her zaman vahşi, yırtıcı hayvanları niteleyen *talim* sözcüğü ile ilgili olarak ilk açıklama Müller'den gelmiştir. *Uigurica II* adlı eserinde *talip* (s. 76, 1. satır) sözcüğü ile ilgili açıklama (s. 81, 1. açıklama) yapan Müller burada *talim* sözcüğüne de değinir. Müller, "soygun, yağma" anlamındaki *talim* sözcüğünün *tala-* eyleminin ikincil bir biçimi olan *talı-*'dan geldiğini belirtir ve "Garuḍa" olarak çevrilebilecek olan *talim kara kuş*'un öncelikle yırtıcı kartal olduğunu söyler.

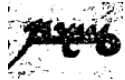
¹¹⁶ Metinde Sanskrit *garuḍa*'ya karşılık gelen yapı *talim kara kuş kanları* "yırtıcı kartalların hanı"dır.

¹¹⁷ *garudā* "muhteşem bir kuşun adı, Vinatā'nın oğlu ve Aruna'nın ağabeyi, tüylü (kuş) ırkın kralı, Vişnu'nun ya da Krishna'nın aracı; bir çeşit savaş düzeni" Macdonell, 1893, 82c. Ayrıca bk. *garuda* Dowson, 1888, 109. Mitolojik varlıklar olan *garuḍa* ve *makara*'nın sahip oldukları savaşçıl özelliklerinin yansımaları askerî alanda görmekteyiz. Her iki varlığın adından askerî diziliş ya da savaş düzeni terim adları oluşturulmuştur. *makara* için bk. dipnot 115.

¹¹⁸ *talim kara kuş* ile bağlantılı olarak *garuḍa*'nın Budist yazınındaki yeri için bk. Bang, Gabain, Rachmati, 1934, 171, açıklama 431.

Müller'den sonra da *talım* sözcüğünün açıklanmasında tutulan -bizim de katıldığımız- yol genellikle **talı-* eyleminin *tala-*¹¹⁹ ile karşılaştırılarak, bu farazî kökün *tala-*'ın ikincil bir biçimi olarak düşünülmesi yönünde olmuştur.¹²⁰ Tezcan (1974, 99) ise *talım* sözcüğünün “yaralamak, incitmek, bozmak” anlamlarına gelen *tālā-* sözcüğünden ya da **tāl-* gibi farazî bir kökten gelebileceğini belirtir ve Türkmençe *dāla-* “yaralamak, incitmek, bozmak”¹²¹ ile karşılaştırır.

Bu arada *talım* sözcüğünün IrkB'deki yazımı t¹l¹m şeklindedir. Her ne kadar runik yazı sisteminde sözbaşı ve içindeki /a/ ünlüsü genellikle yazılmasa da t¹l¹m sözcüğünü sırf *tala-* eylemi ile bağdaştırmak için *talım* biçiminde okumamız imkânsızdır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi ve en önemlisi *kara kuş*'u ve *balık (makara)*'ı niteleyen *talım* sözcüğünün Eski Uygurca metinlerde hep t¹lym biçiminde yazılmasıdır:

Dişastvustik: 47-a, satır 1.

Kalyanamkara ve Papamkara, s. 17. satır 1. (Bk. Hamilton, 1998, 287)

Insadi-Sūtra, satır 1000, (Bk. Tezcan, 1974, Resim 61)

İkinci nedeni ise runik yazı sisteminde ilk hecenin düz ünlüsünden sonra gelen düzdar ünlülerin genellikle yazılmamasıdır. Bu durum, zaten bize Uygurca yazmalarda *tAlIm* olarak yazılan sözcüğü runik harfli IrkB'de de *talım* olarak okuyabilme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla bir sözcük üzerine yapılacak olan köken çalışmasında

¹¹⁹ Bu sözcüğe 11. yüzyıldan önce Türkçede rastlanılmamaktadır. İlk olarak Kutadgu Bilig'de *tala-* sözcüğünün ulaçlı yapısı olan *talap* sözcüğü görülmektedir. Bk. Arat, 1947, 43, beyit 280. Ayrıca Klasik Moğolcada *tala-* sözcüğü “alıp götürmek, talan etmek, mahvetmek” anlamları ile bulunmaktadır (Lessing, 1960, 771b.).

¹²⁰ Bk. Hamilton, 1978, 253; 1998, 218; Tekin, 1993, 39.

¹²¹ Bk. *dala-* (*da:la-*) maddesi, Tekin ve diğ., 1995, 132a.

tutulacak yol önce, sözcükler arası semantik ilişkiye değil sözcüğün ya da sözcüklerin fiziksel görünümüne yani yazılış biçimlerine bakmaktır.¹²²

Tezcan'ın *yasıçın*¹²³ sözcüğünün “ok temreni ile” anlamında kuzukapanının gagasını karşılayan bir sözcük olduğu yorumu da yerinde bir tespittir. Öncelikle ilk dönemlerde demirin yanı sıra kemiğin de ok temreni olarak kullanıldığı bilgisine sahibiz. Örneğin Osmanlı Devleti'nde ok uçları, yapıldıkları maddenin cinsine göre *temren* ve *soya* adlarını almışlardır. Ok ucu bir madenden yapılmış ise *temren*, kemik, balık dişi, boynuz ya da fildişinden yapılmış ise *soya* olarak adlandırılmıştır (Yücel, 1999, 276, 284).

Bu, bize kuzukapanın gagasını temsil eden *yasıç* “ok temreni” sözcüğünü niteleyen *yarıñça* “kürek kemiği kadar” sözcüğünü falın bütünlüğü açısından doğru anlamlandırmamızı sağlamaktadır. Gerek insanoglunun kürek kemiği gerekse de Türklerin ve Moğolların falcılıkla ilgili olarak kullandıkları başta koyun kürek kemiği olmak üzere inek vb. hayvanların kürek kemikleri üçgen biçimli olup ok temrenine benzemektedir. Dolayısıyla faldaki *yasıç* sözcüğünün yani kuzukapanı gagasının uzunluğunun ve genişliğinin açıklanması için de kürek kemiğinin yapısı ölçüt alınmış olmalıdır. Aşağıda insana, koyuna ve sığıra ait kürek kemiklerinin resimleri verilmiştir¹²⁴:

¹²² Bu noktada Ünal (2010, 235, dipnot 4)'ın *talqam* tasarlamasının hiçbir dayanağı yoktur.

¹²³ *yasıç* “harfiyen oldukça düz ve geniş; geniş ok temreni” EDPT, 974a.

¹²⁴ <http://www.boneid.net/Scapula.html>

İnsan Kürek Kemiği

Koyun Kürek Kemiği

Sığır Kürek Kemiği

Burada Tezcan'ın *yasıç* sözcüğünü bir kuşun gagası ile eşleştirmesi ile ilgili doğru yaklaşımın kaynağını en yakından Osmanlıcada görmekteyiz. Osmanlıcada bulunan Farsça kökenli *nûk* sözcüğünün üç anlamı aşağıdaki gibidir (Devellioğlu, 1993, 844b; Steingass, 1892, 1435b., *nauk, nok* maddesi):

1. kuş gagası; 2. gaga gibi ucu sivri olan şey; 3. okun ucu, temren.

İngilizcede (Redhouse, 1974, 77b.) ilk anlamı “gaga” olan *beak* sözcüğünün ok temreni ile bağlantılı olması açısından bir anlamı da “eski tip harp gemilerinde düşman gemisini tahrip etmede kullanılan sivri madenî burun”dur. Ayrıca yine İngilizcede (Redhouse, 1974, 71a.) *barb* sözcüğünün konumuz ile ilgili birkaç anlamı şöyledir: “olta çengeli; ok ucu; kanca; kısa ve kalın gagalı güvercin”. Sonuç olarak Tezcan'ın bu faldaki özellikle *orı* ve *yasıç* ile ilgili yaklaşımı falın anlaşılması açısından doğru görünmektedir.¹²⁵

41. Fal:

Bu falda buzağılamak üzere olan ineğin muhtemelen doğum sırasında çok zorlanması nedeniyle “öleceğim” şeklinde konuşturulması söz konusudur. Erdal (1997, 86), Tekin'i eleştirerek *ölgey* : *mən* “öleceğim” ibaresinden sonra gelen

¹²⁵ Ünal (2010, 236)'in iddiasının aksine verdiğimiz *nûk*, *beak* ve *barb* sözcüklerinde görüldüğü gibi “kuş gagası” ile “ok temreni” arasında yakın bir anlamsal ilişki bulunmaktadır.

aktarma bildiren *temiş* sözcüğünün çevirisinin “demiş, söylemiş” anlamı yerine “düşünmüş” olarak verilmesinin yerinde olacağını belirtmektedir. Dahası 42. faldaki kadının da *şüphesiz “düşündüğünü”* dile getirmektedir.

Öncelikle, Erdal’ın bir inekten bahsederken *düşünmek* eylemini *demek* eylemine tercih emesi ilginçtir. Acaba ineği (insan gibi) düşünen bir varlık olarak tasavvur edip ineğin (insan gibi) konuşamadığını mı anlatmak istiyor? IrkB’de yılan, kaplan vb. hayvanların konuşturuldukları örneklere çokça rastlamaktayız. Ayrıca Türkiye Türkçesinden de yakından bildiğimiz gibi *düşünmek* eylemini *demek*¹²⁶ ile karşılamamız anlamsal açıdan mümkündür.

İkinci olarak 42. falda kabını kacağını bırakıp giden kadının kendisine sorduğu *idişimte : ayakımta : öñi : kaçça : bārır : men* “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum?” sorusundan sonra gelen *tēr* sözcüğünün Erdal’ın iddiasının aksine kadını referans alarak “söyler, der” biçiminde tercüme edilmesi bize göre mümkün değildir.

33. fal açıklamasında değindiğimiz gibi IrkB’deki her bir paragrafta ilk önce konuşturulan, falın kendisidir. Kimi fal paragraflarında (örneğin 5., 6. ve 7. fallar) gördüğümüz *tēr* “der, söyler, anlatır” biçimindeki yapılar buna işaretler. 42. falda kadının kendisine sorduğu sorudan önce zaten *sakin-* “düşünmek” eylemi bulunmaktadır. Bu eylemin hemen ardından kadının sorusu yer almaktadır. Aslında burada *sakin-* “düşünmek” eylemi, *tē-* eyleminin tersi biçiminde “demek, söylemek” anlamı da taşımaktadır.

... *kaçça : bārır : men* sorusundan sonra gelen *tēr* sözcüğünün ise kadının sorusunu aktarma işlevi yerine “falın konuşturulması”, yani falın söylediklerinin aktarılması işlevi taşımaktadır. Bu tespitimizin en büyük destekçisi de bu faldaki mevcut sentaks yapısıdır. *ögirer : şevinür* ikilemesine kadarki mevcut zaman ekli eylemlerde -ele aldığımız geniş zaman ekli *tēr* ve kadının sorusunda geçen geniş zaman ekli *bārır men* hariç- hep aktarmalı anlatımla öğrenilen geçmiş zaman eki, kullanılmıştır: *barmış, şakınmış, kelmış, bulmuş*. Dolayısıyla eğer Erdal’ın düşündüğü gibi kadının

¹²⁶ Bk. *demek* “düşünmek (6)” TS 618b.-619a.

sorusundan sonra gelen *tér* sözcüğü kadının özne olduğu cümlede yüklem görevi görmüş olsaydı *té-* eyleminin de yukarıda sıraladığımız eylemlere koşut olarak öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş* alması beklenirdi.

IrkB’de gelecek zaman eki, runik harfli yazıtlardan farklı olarak *-dAçI* yerine *-gAy*’dır. Ayrıca ele aldığımız falda geçen *buzagulaçı* sözcüğündeki *-çI* eki de Uygur dönemi metinlerinde nadir de olsa görülen gelecek zaman partisip ekidir.¹²⁷

Ele aldığımız faldaki doğum sahnesine benzer bir yapı 5. falda da görülmektedir. Özellikle 5. falda üst üste bahsedilen doğum olayı doğurganlığın, üremenin önemini yoğun bir şekilde vurgulamaktadır. Bu doğurganlık algısında hem hayvan hem de insan eşit durumdadır. Beyin kısırağının, devesinin yaptığı doğum ile hanımının yaptığı doğum arasında hiçbir fark yoktur. Her iki falda da doğan canlılar (hayvanlar ya da insanlar) için kutsallık atfedilmesi söz konusudur. Doğan erkek çocuğa yakıştırılan “bey” namzedi sıfatına paralel olarak yeni doğan yavru ata ve deveye de gelecekte kendi cinsleri içinde farklı ve üstün olacakları sıfatlar -sırasıyla “altın toynaklı” ve “altın burunsalıklı”- yakıştırılmaktadır.

Ayrıca doğan ya da doğuran canlıların renklerinin beyaz olması ve doğan canlıların cinsiyetlerinin hep erkek olması da dikkat çekicidir. Erkek cinsini ululaştırma olarak da algılanabilecek olan bu durum Türklerin ataerkil toplum yapısının bir bilinçaltı göstergesidir. Ayrıca hayvanların beyaz renkli olması 38. fal açıklamasında “ongon” ile ilgili olarak değindiğimiz gibi Türklerin beyaz renge verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

42. Fal:

uzuntonlug için bk. 22. fal açıklaması; *idiş ayak* için bk. 35. fal açıklaması.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Gabain, 2004, 242-244.

43. Fal:

Clauson'a kadar arařtırmacılar¹²⁸ falın ilk cümlesindeki *togan* : *ögüz* : *kuşu* yapısını özne olarak algılayıp “doğan nehir kuşu” ya da “yırtıcı nehir kuşu” gibi çeviriler yapmışlardır. Clauson (1961, 223) ise *togan* “doğan” sözcüğünü özne, *ögüz kuşu* “su kuşu” yapısını ise nesne olarak düşünüp *togan* : *ögüz* : *kuşu* : *kuşlayu* : *barmış* cümlesini “bir doğan, nehir kuşları avlamaya gitmiş” şeklinde çevirmiştir.

Bu arada Clauson bu cümleyi sözlüğünde örnek yapı olarak verirken iki şekilde tercüme etmektedir. Clauson (EDPT, 673a.), *kuşla-* sözcüğünü açıklarken IrkB'den verdiği *togan* : *ögüz* : *kuşu* : *kuşlayu* : *barmış* cümlesini “bir doğan, nehir kuşları avlamaya gitmiş” şeklinde çevirmektedir. *ögüz* maddesinin açıklamasını verirken ise *togan* : *ögüz* : *kuşu* yapısının çevirisini “bir doğan ve bir nehir kuşu (birlikte avlanmaya gitmişler)” olarak vermektedir (EDPT, 673a.). Dolayısıyla *ögüz* maddesindeki çeviride “nehir kuşu”nun nesne değil “doğan” ile birlikte özne olarak algılanması söz konusudur ki burada bir karışıklık görülmektedir.

IrkB'de on adet kuş adı geçmektedir: *çekik* “tarla kuşu”, *kara kuş* “kartal”, *kekük*¹²⁹ “bir tür kartal”, *kugu kuş* “kuğu”, *kuzgun* “kuzgun”, *orı* “kuzukapan”, *togan kuş* “doğan”, *turña kuş* “turna” *ögüz kuşu* “su kuşu” ve *üpgük* “hühtüt kuşu”. Bunlardan - *kara kuş* ve *ögüz kuşu*'nı oluşum biçimleri nedeniyle bir kenara koyarsak- yalnızca *togan*, *kugu* ve *turña* tür belirleyicisi *kuş* sözcüğü ile birlikte kullanılmışlardır.

Aslında bize göre ele aldığımız falın ilk cümlesinde özne-nesne çözümlemesi yapılırken karşılaşılan zorluğun nedeni *togan* sözcüğüne getirilen tür belirleyicisi *kuş* sözcüğünün kullanılmamış olmasıdır. 4. ve 64. fallarda birer kez, 44. falda ise üç kez geçen *togan* sözcüğü hep *kuş* sözcüğü ile birlikte *togan kuş* olarak geçmektedir. Bu

¹²⁸ Bk. Thomsen, 1912, 204; Orkun, 1938, 84; Malov, 1951, 89.

¹²⁹ Sertkaya (1986, 264, dipnot 3) *kekük* sözcüğünün anlamını “şahin” (Arapça “el-Zummac”, Almanca “Falke”, İngilizce “a reddish falcon”) olarak vermekte ve sonunda *kuş* kelimesi olmadığı için bu sözcüğü Türkçeye yabancı bir dilden geçen kuş adı olarak görmektedir. Sertkaya'nın bu açıklamasına göre tür belirleyicisi olan *kuş* sözcüğünün yalnızca Türkçe kökenli sözcüklerle kullanıldığına yönelik bir genellemeye gidilebilir ki bize göre bu doğru değildir. Öncelikle H. Ingeborg (2003, 6)'un da belirttiği gibi *kekük* sözcüğünün *üpiip* (IrkB'de *üpgük*) kuş adında olduğu gibi yansıma ses olma ihtimali vardır. Aslında *kekük* sözcüğündeki *k* sesinin tekrar sıklığı da buna işaret etmektedir. Ayrıca *kuş* tür adıyla kullanılmayan Eski Türkçe kuş adları da mevcuttur. Bunların başında ele aldığımız falda geçen *kuzgun* (bk. EDPT, 682b.; Doerfer, 1967, 468) ile *karga* (Erdal (1991b, 83)'a göre **kara+ga*.) kuş adlarını örnek gösterebiliriz (Bk. Müller, 1910, 32, satır 55).

falda görülen bu eksiklik *togan : ögüz : kuşu* yapısının bir tamlama olduğu ve dolayısıyla özne olduğu izlenimi vermektedir.

Öncelikle *togan ögüz kuşu* diye bilinen bir kuş adının olmaması bu yapıyı bir tamlama olarak düşünmemize engeldir. İkincisi, falın anlamsal yapısı açısından olaya bakarsak, aynı türden büyük yırtıcı iki kuşun -bu falda doğan ile kartal- birbirleri ile mücadelesinin nedenini birbirlerini av olarak görmeleri ile açıklayamayız. Zaten doğal yaşam besin zinciri yönünden bu durum kabul edilemez.

Aynı ailenin farklı cins üyeleri olmaları nedeniyle çiftleşmeye yönelik bir mücadele de söz konusu olamaz. Geriye muhtemel iki neden kalmaktadır; birincisi “yaşam alanı” hâkimiyetine yönelik bir mücadele, ikincisi ise bu falda olduğu gibi “besin” edinmeye yönelik mücadeledir. Hem doğan hem kartal için bu faldaki ortak av *ögüz kuşu* “su kuşu”dur.¹³⁰ Dolayısıyla her ne kadar bu falda *togan* sözcüğünden hemen sonra tür belirleyicisi olan *kuş* sözcüğü kullanılmamış olsa da Clauson (1961, 223)’un ilk açıklamasında olduğu gibi *togan : ögüz : kuşu* yapısı “bir doğan, su kuşu (avlamaya gitmiş)” biçiminde algılanmalıdır.

44. Fal:

İrkB’de adı geçen kuşlar arasında en fazla ‘doğan’a rastlamaktayız. Doğanın ele aldığımız bu falda bir tavşanın, 43. falda ise bir su kuşunun peşinde, yani avlanmak üzere olduğunu görmekteyiz. 4. ve 64. fallarda ise kendisini cins adı -sırasıyla *ürünç eşri toğan kuş* “ak benekli doğan” ve *kök boymul toğan kuş* “mavi boyunlu doğan”- ile tanıtip fal boyunca konuşan doğanlarla karşılaşmaktayız. “Doğan”ın İrkB’de diğer kuşlara nazaran daha fazla yer alması bu kuşa verilen önemin bir göstergesi olabileceği gibi bu kuşun o dönemde popülasyon bakımından çokluğuyla da ilgili olabilir.

¹³⁰ Yırtıcı kuşların birbirleri ile olan besin edinme mücadelesi ile ilgili olmasa da E. Esin (2004, 174) ilk dönem Arap kaynaklarından aktarma ile doğan, kartal gibi yırtıcı, avcı bir kuş olan *toğrul (tuğrul)*’ı betimlerken *su kuşu* av sahnesine şu şekilde değinmektedir: “Tuğrul’ın kısa kanatları, büyük başı ve nispeten ince çengelleri vardı. Büyük dört ayaklı hayvanları avladığı gibi su kuşlarını da avlardı. Bir su kuşu sürüsüne salıverilince, döne döne yükselir ve büyük bir hızla inerek çok sayıda su kuşunu bir vuruşta yere düşürürdü. Sonra, son kalan kuşla kendisini çağıran sahibinin eldivenli eline konardı.” Kâşgarî (MK, I, 482, *toğrul* maddesi) bu kuş ile ilgili benzer bir bilgiyi şu şekilde vermektedir: “Yırtıcı kuşlardan bir kuş. Bin kaz öldürür, bir tanesini yer.”

8. fal açıklamasında IrkB’de geçen ayrılma durumu ekleri üzerinde durmuş ve bu falda geçen $t^2\eta r^2Id^2n^2$ sözcüğünün *teyrîdîn* biçiminde yani +*din* ayrılma durumu ekli olarak okunması gerektiğini belirtmiştik. Yeri gelmişken hem Tekin (1993, 20)’in hem de Nevskaya ([13.03.2013]. Irk Bitig..., Irk 44)’nın bu faldaki *teyrîden* okumalarının neden yerinde olamayacağına değinelim.

$t^2\eta r^2Id^2n^2$ sözcüğündeki ayrılma durumu ekinin ünlüsünün düz ünlü mü yoksa dar ünlü mü olduğu konusunda öncelikle metnin bize sunduğu verilere bakmamız gerekmektedir. 8. falda geçen $In^2t^2In^2$ sözcüğünde ayrılma durumu eki açıkça +*tin* olarak yazılmıştır. Tekin’in doğru da olsa *inintin* okuyuşunu bir kenara koyarsak sözcük *intin* olarak okunabilmekte olup bu haliyle “inden, delikten” anlamına gelmektedir.

8. falda görülen, aşağıda gösterdiğimiz paralel yapı $In^2t^2In^2$ sözcüğüne koşut olarak $b^2In^2t^2n^2$ sözcüğünde bulunan ayrılma durumu ekinin açıkça yazılmayan ünlüsünün de dar ünlü olmasını gerektirmektedir. Aslında aşağıda verdiğimiz iki cümlede *i/i* aliterasyonu mevcut paralelliği sağlayan bir unsur olarak *özümün - inintin - başımın - evintin* sözcükleri arasında bir bağlantı kurmaktadır:

özümün : yul : inintin

başımın : yul : evintin

Sonuç olarak {+*DIn*} ayrılma durumu ekinin 8. falda *inintin* ve *evintin* sözcüklerinde kullanılmış olması ele aldığımız falda geçen $t^2\eta r^2Id^2n^2$ sözcüğündeki ayrılma durumu ekinin de -Tekin’in ve Nevskaya’nın geniş ünlülü yazımları yerine- dar ünlülü olması gerektiğine işarettir.

Falın sonunda geçen *antağ : tēr* “böyle der” yapısındaki belirteç *antağ*, daha önce ifade ettiğimiz falın konuşurulmasına dayanan anlatım biçimini destekleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu falda *tēr* “der” öncesi *antağ* belirtecinin bulunması nedeniyle “(Fal) böyle der.” çevirisini falın sonuna koyduk. Aslında diğer fallarda da bu faldaki yapı örnek alınarak *tēr*’li yapının çevirisi falın sonuna konabilirdi, fakat biz anlatımdaki akıcılığı bozmaması açısından “(Fal şöyle) der” ibaresini her zaman falın başlangıcında verdik.

45. Fal:

IrkB’de yokluk belirten $+sXz$ eki kendisi ile işlev bakımından anlamsal karşıtlık oluşturan $+lXg$ eki gibi kelime kökü ya da gövdesi ile dudak uyumuna girmektedir. Ele aldığımız falda geçen ot^1s^1Uz *otsuz*, $s^1Ub^1s^1Uz$ *sUvsuz* sözcükleri ile $k^2Üçl^2Üg^2$ *küçlüg* (Fal 3) ve $mñIl^2Ig^2$ *meñilig* (Fal 5) sözcükleri bu duruma örnek gösterilebilir.

IrkB, kelime kökü ya da gövdesine gelen eklerin dudak uyumuna girip girmemesi konusunda aslında yazıtların dili ile benzerlik göstermektedir.¹³¹ Bununla beraber yokluk bildiren ek IrkB’de dudak uyumuna girip açıkça yuvarlak ünlü ile yazılırken II. Türk Kağanlığı ile Uygur Kağanlığı yazıtlarında dört ünlülü yapı olarak $+sXz$ mı yoksa $+sIz$ mı olduğu kesin değildir.

Yazıtlarda -bize göre dört ünlülü- $+sXz$ eki şu sözcüklerle birlikte görülmektedir¹³²:

1. *aşsız* ($şs^1z$) (KT D 26)
2. *biligsiz* ($b^2Il^2g^2s^2z$) (KT D 5)
3. *buşuz* ($b^1Uñs^2z / b^1Uñs^1z$) (KT G 5; T G 4); *buşuz bol-* ($b^1Uñs^1z$) (BK K 13-14); *buşuz kıl-* ($b^1Uñs^1z$) (BK K 11-12)
4. *emgeksizin* ($mg^2k^2s^2zn$) (Kara Balgasun I, C, satır 8 → Bk. Ölmez, 2012, 220.)
5. *idisiz bol-* (id^2s^2z) (BK D 16)
6. *kalınsız* ($k^1l^1ñs^1z$) (Suci 7)
7. *kalısız* ($k^1l^1s^2z$) (KT K 1)
8. *keçigsizin* ($k^2çg^2s^2zn^2$) (T 35)
9. *kergeksiz* ($k^2r^2g^2k^2s^2z$) (KT K 12)
10. *oksuz* (Uk^1s^1z) (KT D 2-3)
11. *ögsüz* ($Üg^2s^2z$) (KT K 8-9)
12. *sansız* (s^1ns^1z) (BK G 12)
13. *sUvsuz* ($s^1Ub^1s^1z$) (BK GD)
14. *tonsuz* ($t^1Un^1s^1z$) (KT D 26)
15. *tüzsüz* ($t^2Üzs^2z$) (KT D 6-7)
16. *urugsuz* ($Ur^1g^1s^1z$) (Kara Balgasun I, C, satır 6 → Bk. Ölmez, 2012, 220.)
17. *yagısız kıl-* ($y^1g^1s^2Iz$) (KT D 29-30; BK D 24)
18. *yolsuzın* (*yolsuzın?*) ($y^1Ul^1s^2zn^2$) (T 35)

¹³¹ Orhon Türkçesinde dudak uyumuna girmeyen ekler için bk. Tekin, 2003a, 56.

¹³² Aşağıdaki sözcük listesi oluşturulurken esas olarak User (2009)’den yararlanılmıştır.

Yukarıdaki veriden de görüldüğü gibi yokluk bildiren ekin ünlüsünün açıkça yazıldığı yalnızca bir sözcük bulunmaktadır. *yagısız* sözcüğü dışında kalan sözcüklerin hiçbirinde bu ekin ünlüsü yazılı değildir. Öncelikle *yagısız* sözcüğünün kökünün *yagı* olması, yani kökün son ünlüsünün “düz” olması nedeniyle ekteki ünlünün yuvarlaklaşması ile ilgili olarak bu sözcük üzerinden bilgi almamız zordur.

Bize göre, Tekin’in görüşünün aksine Türk ve Uygur kağanlığı yazıtlarında yokluk bildiren ekin ünlüsü özellikle IrkB’den hareketle dudak uyumuna girmektedir.¹³³ Ayrıca Tekin’in kendisinin de tespit ettiği gibi Yenisey yazıtlarında da bu ekin dudak uyumuna girdiğini gösteren örnekler bulunmaktadır: b¹U¹U¹U¹U¹z *bu¹usuz* (E. 6 Barık II, 3. satır ve E. 7 Barık III, 2. satır)¹³⁴

Erdal (1991b, 132) yokluk belirten eke eklenen araç durumu eki ile oluşturulmuş olan yapılardan hareketle -örneğin y¹U¹s²zn² (T 35)- bu ekin en eski biçiminin +sXz yerine +sIz olabileceğini belirtmektedir. Bu durumu açıklamak için iki neden sunmaktadır. İlk olarak Eski Türkçede art ünlülü köke sahip sözcüklerde s² ve n² yazımının bu harflere bitişik olan /l/ sesine işaret ettiğini ifade etmektedir. İkinci olarak da +sIz ekinin birleşik bir yapı arz eden +sIrA- eki ile olan bağlantısıdır.

Öncelikle, +sIrA- eki örnek gösterilerek Eski Türkçe yokluk belirten ekin en eski biçiminin *+sIz olması muhtemeldir; fakat Erdal’ın -araç durum ekindeki n² yazımı bir tarafa- yokluk ekindeki s² yazımından hareketle ekin en eski biçimini +sIz olarak tasarlaması kanımızca doğru olmaz; çünkü yukarıda verdiğimiz listede görüldüğü gibi yokluk belirten +sXz ekindeki s ünsüzünün yazımında tam bir karışıklık söz konusudur. Bazen aynı sözcükte yokluk belirten ekin ilk harfi ön ünlülü biçim ile yazılırken bazen de art ünlülü biçim ile yazılabilmektedir. Örneğin yazıtlarda b¹U¹ns²z (T G 4) ve b¹U¹ns¹z (KT G 5) yazımını; k¹l¹ns¹z (Suci 7) ve k¹l¹s²z (KT K 1) yazımlarını görebilmekteyiz.

¹³³ Tekin (2003a, 57, 86) gramerinde Orhon Türkçesinde ‘dudak uyumuna girmeyen ekler’ başlığı altında sıraladığı ekler arasında olumsuz sıfat eki olan +sIz ekini de vermektedir. Yalnız ‘addan ad türeten ekler’ başlığı altında +sIz ekinin yanı sıra ilginç olarak +sUz ekini de vermektedir. Burada - IrkB’den yukarıda bahsettiğimiz örnekleri vermesinin dışında- kendisi de Kül Tegin (K 9)’de geçen Üg²s²z sözcüğünü *ögsüz* olarak okumaktadır. Dolayısıyla Tekin’in Orhon Türkçesinde dudak uyumuna girmeyen ekler arasında +sIz ekini göstermesi yerinde değildir.

¹³⁴ Yazıtların resimleri ve transkripsiyonları için bk. Aydın, Alimov, Yıldırım, 2013, 33-36.

Ayrıca Erdal, Eski Uygurcada araç durum ekli yokluk belirten ek oluşumları için $+sIzIn$, $+sIzXn$, $+sXzXn$ ve -bizim için önemli olan- $+sXzIn$ (*üzüksüzün*, *ünsüzün*) biçimlerinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla aslında bize göre Orhon yazıtlarından itibaren, Yenisey yazıtlarında, IrkB’de ve Eski Uygurca metinlerde yokluk belirten ekin ünlüsünde dudak uyumuna girmeye yönelik bir eğilim gözlenmektedir. Buradan hareketle Tunyukuk yazıtında geçen $y^1U^1s^2zn^2$ (T 35) sözcüğünün de -Erdal’ın *yolsızın* okuyuşunun aksine- *yolsuzın* biçiminde okunabilme imkânı bulunmaktadır.

46. Fal:

IrkB’de falların kötü sonuçlandığını ifade etmede kullanılan iki sözcük vardır: *yavız* ve *yavlak* “kötü, fena”. Erdal (1978, 106), -K. Grønbech’in yayımlanmamış notları ile paralel olarak- bu fal ile birlikte 50. ve 61. falların sonuç kısmında yer alan $y^1b^1k^1$ yazılışlı sözcüğün daha önce düşünüldüğü gibi *yavlak* değil *yavız* olabileceği de yönünde fikir belirtmektedir. Bu görüşünü temellendirmek için de iki tespit bulunmaktadır: y^1b^1z *yavız* sözcüğü ile $y^1b^1k^1$ yazılışlı sözcüğün aynı sayıda harfe sahip olmaları ve runik k^1 harfinin z harfine benzemesidir.

Öncelikle Erdal’ın Türk runik alfabesindeki k^1 harfi ile z harfini birbirine benzetmesi ve bu benzerlik sonucunda da IrkB’de $y^1b^1k^1$ sözcüğünün y^1b^1z yerine yazıldığını belirtmesi yerinde bir iddia değildir. Türk runik yazısında z harfinin en çok benzediği iki harf vardır. Bunlar r^1 ve t^2 harfleridir. Aşağıda görüleceği gibi z harfi aslında bir çeşit r^1 ve t^2 karışımı harf görünümü arz etmektedir. z harfinin bu kompleks yapısı pratikte harfin yazımı sırasında eksik yazılmasıyla r^1 ya da t^2 harflerinin oluşumuna yol açacak bir durum göstermektedir. IrkB’den hareketle birbirine benzer bu üç harf ile k^1 harfinin gösterimleri şöyledir:

z :

r^1 :

t^2 :

k^1 :

Dolayısıyla, IrkB’i kaleme alan şahsın $y^1b^1k^1$ sözcüğünde z harfi yerine k^1 harfini yazması imkânsız olmasa da buna yakın bir durum söz konusudur. Kesine yakın

konuşmamızın iki nedeni vardır. Birincisi ve en önemlisi IrkB’de zaten “kötü, fena” anlamını ifade eden ve IrkB’in sonuç kısmında çokça kullanılan *yavlaq* sözcüğünün varlığıdır. Bu durum, müstensih’in $y^1b^1k^1$ sözcüğündeki k^1 harfini yanlış yazmasından ziyade l^1 harfini eksik yazdığına işaretler. Kaldı ki aynı müstensih’in 15. faldaki *oglu* sözcüğü için de l^1 harfini atlayıp Ug^1I yazdığını görmekteyiz.

İkinci olarak $y^1b^1k^1$ yazılışındaki sıklık da bize sözcüğün aslında *yavlaq* olduğunu göstermektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi $y^1b^1k^1$ sözcüğü bu fal ile birlikte 50. ve 61. fallarda da geçmektedir. Bu da, müstensih’in aynı yazım hatasını üç kez yapması yerine l^1 harfini unutup, atlama ihtimalini daha makul kılmaktadır.

47. Fal:

IrkB’de rastlaşma motifi ile ilgili olarak 16. fal açıklamasında bilgi verirken “tanrı-insan rastlaşması”na değinmiştik. 2. faldaki “Yol Tanrısı” ile yumuşak mizaçlı iki insanın rastlaşması, ele aldığımız bu faldaki ise misafirlige giden bir adam ile tanrının rastlaşması yalnızca “rastlaşma motifi” açısından değil “tanrının cisimleştirilmesi” açısından da önemlidir. Aslında 48. faldaki baştan sona tüm fal boyunca konuşan bir tanrı, “yaşlı yol tanrısı” vardır. Yine de, elbette ki tanrının konuşması ya da seslenmesi onun görünür olması kadar somut bir özellik değildir.

Ele aldığımız bu fal ile 2. faldaki “kut verme” ya da “kut alma” ritüeline de tanıklık etmekteyiz. Her iki falda da insanlarla karşılaşan tanrı onlara kut vermekte, onlara iyi dileklerde bulunmaktadır. Daha az belirgin olsa da “kut verme” ritüeli ile ilgili bir örneği 15. faldaki bulabilmekteyiz. 15. faldaki tanrının birbirlerinden ayrılmış olan varlıkların tekrar kavuşması için vermiş olduğu “kut”, doğrudan tanrı ile diğer varlıklar arasında geçen bir iletişim görüntüsü altında okura sunulmadığı için bu faldaki “kut ritüeli” 2. fal ile 47. faldaki nazaran daha arka planda kalmaktadır.

Ele aldığımız fal günümüzde yaşayan bir inanın temellendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Türklerin misafirperver bir halk olduğu, misafiri en iyi şekilde ağırlama eğiliminde olduğu bilinmektedir. Bu davranış biçiminin ya da geleneğin oluşmasının elbette ki nedenleri olmalıdır. Aslında bu geleneksel davranışın önemli nedenlerinden birini IrkB ve *Divanu Lugati’t-Turk*’te bulabilmekteyiz.

Bu falda “kut” alan varlık misafirliğe giden bir kişidir. Tanrı, müstakbel misafirimize kut vermekle kalmıyor malının mülkünün çok olması, ömrünün uzun olması dileklerinde de bulunuyor. Kâşgarî’de ise ikinci aşama ile karşılaşmaktayız. Burada misafirin edindiği “kut”un hane sahibine geçişi ya da hane sahibi ile paylaşılması ile ilgili bilgi bir atasözü ile verilmektedir (MK, I, 92):

*Üme*¹³⁵ *kelse kut kelir*. “Konuk gelse uğur [kut] gelir.”

Misafirin “uğurlu”, “kutlu” olması ile ilgili olarak günümüz Türkçesinde bulunan şu atasözleri Kâşgarî’nin verdiği atasözünü tamamlayıcı niteliktedir:

Misafir kısmeti ile gelir.

Misafir on kismetle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır.¹³⁶

Yukarıdaki bilgiler ışığında Türkler arasında misafire gösterilen ilginin nedenini açıklamamız mümkün görünürken neden tanrının misafire kut verdiği ile ilgili sorunun cevabı için yalnızca bir fikir yürütebiliriz. Muhtemelen toplumsal bağları güçlü tutmak, bireyler ya da aileler arasındaki ilişkileri sürekli kılmak amacı ile “misafir”e kutsal bir vasıf kazandırılmış ve misafirliğe gitme ya da misafir ağırlama geleneği oluşturulmak istenmiştir.

48. Fal:

İrkB’de iki yerde “yol tanrısı”ndan bahsedilmektedir. 2. fal açıklamasında “ala atlı yol tanrı”sına değinmiştik. Ele aldığımız bu falda ise karşımıza “yaşlı yol tanrısı” çıkmaktadır. Thomsen (1912, 205)’dan itibaren Orkun (1938, 85), Malov (1951, 90) ve Clauson (1961, 223) falın ilk sözcüğü olan k¹r¹I sözcüğünü *kara* “kara” olarak okumuşlardır. Erdal (1978, 106) sözcüğün son harfinin açıkça *I* yazılması nedeniyle sözcüğü “yaşlı, ihtiyar” anlamında *karı* olarak düzeltmiştir. Ayrıca, Clauson’un y¹U¹ sözcüğü için “yol” anlamı yerine “kaynak, su kaynağı” anlamını yüklemesi Erdal’ın değindiği gibi yerinde görünmemektedir. Erdal (1997, 89), tanrının uğraş alanı açısından “kaynak” ile “tanrı” bağdaştırmasının ilk bakışta ikna edici gelmediğini belirtmektedir.

¹³⁵ B. Atalay *uma* şeklinde okumaktadır.

¹³⁶ Sırasıyla *on* ve *dokuz* sayıları yerine *dokuz* ve *sekiz* sayıları ile de ifade edilir.

Elbette ki k¹r¹I yazımlı sözcüğün “kara” anlamı ile tasarlanması için öncelikle bu yazılışın k¹r¹A yerine bir yazım yanlışı kabul edilmesi gerekmektedir. k¹r¹I biçimini *kara* için bir yazım yanlışı olarak kabul etsek dahi bu sözcüğün “yol tanrısı”nın niteleyeni olarak kullanımı bize göre sorun çıkartmaktadır. Şamanizm’de *kara* sözcüğü çoğu zaman kötü tanrıların ya da ruhların niteleyicisi ya da adı olarak kullanılmaktadır.¹³⁷ Bu tür tanrıların insanlara zarar verdiği, hastalık, felâket yaydığı hatta insanların canlarını aldığı ve bu kişilerin ruhlarını yeraltında kendisine hizmetçi yaptığı bilinmektedir (İnan, 2006, 39).

Eğer falımızdaki yol tanrısı bir “kara” yol tanrısı ise ya da Roux’nun¹³⁸ belirttiği gibi “talihin siyah tengri”si, “kötü kader tanrısı” ise onun kötücül özelliklere sahip olması beklenirdi. Aksine bizim yol tanrımızın iyilikler yaptığını, vücuttaki kırıkları onarıp kesik ve yırtıkları kaynaştırdığını görmekteyiz. Dolayısıyla k¹r¹I yazımlı sözcüğü yukarıda *kara* okuyuşu ile veren araştırmacıların aksine Erdal’ın ve ona uyararak Tekin (1993, 20)’in de okuduğu gibi *qarı* “yaşlı, ihtiyar” olarak okumamız daha doğrudur.

élig : *étmiş* : *mên* yapısı şimdiye kadar IrkB’i ele alan araştırmacılarca hep “ülkeyi düzene soktum” şeklinde yorumlanmıştır. Böyle bir çeviri mümkün görünse de *élig* : *étmiş* yapısının bir unvan ya da unvan niteleyicisi olarak da yorumlanabileceğini düşünmekteyiz.

Öncelikle falda “yaşlı yol tanrısı” yaptığı işleri yani vücuttaki kırıkları onarıp kesik ve yırtıkları kaynaştırdığını bir kimseye hitaben geniş zaman eki kullanımı ile anlatmaktadır. Böyle bir anlatımın arkasından öğrenilen geçmiş zaman ekli bir cümlenin gelmesi zaman açısından akışı bozduğu gibi anlamsal açıdan da boşluk oluşturmaktadır. Vücuttaki kırıkları onarıp kesik ve yırtıkları kaynaştıran bir “yol tanrısı”ndan bahsederken karşımıza bu tanrının bir ülkeyi düzene sokmuş olduğu bilgisi çıkmaktadır.

¹³⁷ “Erlık” yeraltı dünyasının ya da karanlıklar dünyasının hâkimi olup bir şaman duasında onun yüzü, saçları, kaşları, bıyığı, sakalı, gözleri, döşeği, bindiği atı, bu atın dizgini, kullandığı kamçının rengi hep “kara” rengi ile tasvir edilmektedir. Ayrıca “Erlık”ın kötü niyetli dokuz kızına da “kara kızlar” denir (İnan, 2006, 39-40). Ayrıca “kara albastı” ve “kara kura” için bk. İnan, 2006, 169, 171.

¹³⁸ Roux (2002, 128), bu falda geçen *yol* sözcüğüne “kader” anlamını yüklemektedir.

élig : *étmiş* yapısının yaşlı yol tanrısının bir unvanı ya da unvan niteleyicisi olarak ele alınması yukarıda bahsetmiş olduğumuz uyumsuzluğu giderecek nitelikte olmasına rağmen “ülke, devlet” anlamındaki *él* sözcüğünün yalın değil de belirtme durumu eki almış olması kafamızda yine de bir soru işareti oluşturmaktadır.¹³⁹

49. Fal:

bars këyik Clauson’un belirttiği gibi “leopar ve geyik”¹⁴⁰ anlamında değil “kaplan” anlamında bir yapıdır. Bk. 31. fal açıklaması.

50. Fal:

Türklerin yaşamlarının önemli bir parçası olan “at” ile ilgili olarak IrkB’de çok sayıda falın bulunması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu falların altısında “at” anlatılan hikâyelerin ana ögesi olarak kullanılmıştır (16, 17, 19, 39, 50, 65). Hayvanların özellikle de ilk etapta doğrudan yararlanılan evcil hayvanların renkleri yalnızca cins belirleyicisi olması bakımından değil daha önce de değindiğimiz gibi “kutluluk” işareti olması bakımından da önemlidir. IrkB’de Türkler arasında atların vasıflandırılmasında kullanılan altı renk adını (*ala, ak, sarı, yağız, kır, demir kır*) bulabilmekteyiz:

“ala at” → *ala* : *at[lıg* : *yol* : *tęñri*] (Fal 2)

“ak (kır ?) kısarak” → *ak* : *bé[si]*] (Fal 5)

“sarı at” → *sarıg* : *at[lıg* : *savçı*] (Fal 11)

“yağız at” → *yazıg* : *at[lıg* : *yalavaç*] (Fal 11); “yağız (at)” → *yazıg* (Fal 50)

“kır at” → *ak* : *at* (Fal 19)

“demir kır (at)” → *tıg[ıg]* (Fal 39); “demir kır at” → *tıg* : *at* (Fal 50)

Ele aldığımız fal ile birlikte 39. falda renk adlarının doğrudan “at”ı karşılayacak şekilde kullanıldıklarını görmekteyiz:

tıgıg : *t(é)rtrü* : *kişemiş* “Demir kır (bir atın ayaklarını) çaprazlamasına kösteklemişler.” (Fal 39)

yazıg : *kudı* : *yadrat* “Yağız atı yere yatır” (Fal 50)

¹³⁹ *él etmiş* unvan niteleyicisinin Eski Türk yazıtlarındaki kullanımı için bk. User, 2009, 274.

¹⁴⁰ Bk. *en* 3 maddesi, EDPT, 166a.-b. ve *meñ* 1 maddesi, EDPT, 766b.

Böyle bir kullanıma Kül Tegin yazıtında (K 2-10) (Tekin, 2003b, 50-51) da rastlamaktayız. Kül Tegin'in katıldığı savaşlarda bindiği atlar anlatılırken yalnızca renk adları kullanılmıştır:

Alp Şalçı akın binip oplayu tegdi “Alp Şalçı kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti”. (K 2, 2-3)

Kül Tegin Alp Şalçı akın binip oplayu tegdi “Kül Tegin Alp Şalçı kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti” (K 3)

Kül Tegin Azman akıg binip oplayu tegdi “Kül Tegin Azman kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti” (K 5)

Kül Tegin Az yagızın binip oplayu tegip bir erig sançdı... “Kül Tegin Az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri mızrakladı...” (K 5)

Kül Tegin Azman akıg binip tegdi, sançdı “Kül Tegin Azman kır (at)ına binip hücum etti, mızrakladı” (K 6)

Kül Tegin Az yagızın binip tegdi “Kül Tegin Az yağız (at)ına binip hücum etti” (K 8)

Kül Tegin ögsiz akın binip tokuz eren sançdı “Kül Tegin öksüz kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı (K 8-9)

Bu falda geçen *tigret-* eylemine IrkB dışında *Divanu Lugati 't-Turk'*te rastlamaktayız. Kâşgarî eserinde bu eylemin köktaşı olan *tigre-* ve *tigreş-* eylemlerini de vermektedir.¹⁴¹ Kâşgarî bu sözcüklerin anlamları ile ilgili açıklamada bulunurken hep “at” ve “çocuk” ile ilgili olarak vermiş olduğu örnek cümleler üzerinden gitmiştir:

tigretti → *ol atın tigretti* “O, atını yürürken ses çıkartarak, hışıldatarak yürüttü.”,

ol ogılnı tigretti [“O, çocuğunu büyüttü, geliştirdi.”]¹⁴²

Clauson (1961, 224) ve Tekin (1993, 23) ele aldığımız falda geçen *tigret-* eylemine “(atı) yellendirmek” anlamını vermişlerdir. Öncelikle Clauson’un bu eylemin anlamını Kâşgarî tarafından “(atı) yellendirmek” anlamı ile verildiğini belirtmesi doğru değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kâşgarî bu eylemi açıklarken “at” ile

¹⁴¹ *tigret-* sözcüğü IrkB’de açıkça *g*² ile yazıldığına göre *tigre-* ve köktaşlarının /k/ ile değil /g/ ile okunması gerekmektedir. *tigre-* ve *tigreş-* olarak vermiş olduğumuz eylemleri Atalay *tikre-* ve *tikreş-* (MK, III, 280; II, 209) olarak okurken, *tigret-* sözcüğünü (MK, II, 330-331) doğru okumaktadır.

¹⁴² Kâşgarî, *tigre-* eylemini açıklarken *oglan tigredi* cümlesinin anlamını “çocuk geliştirdi” şeklinde vermektedir.

ilgili olarak kullandığı örnek cümlede yalnızca atın yürürken ses çıkartmasından bahsetmektedir. Aslında Kâşgarî *tigre-* (MK, III, 280.) eyleminin anlamını verirken atın neresinden ses geldiği ile ilgili bilgiyi daha açık bir şekilde vermektedir:

at adakı tigredi “Atın ayağı ses verdi.” (Atın tırnağı ve ayağı ses verdi.)

Elbette ki yansıma sözcük diyebileceğimiz *tigre-* eyleminin yalnızca atın toynağı ile sınırlı bir kullanımı olmayabilir. Yalnız burada açık olan şey Kâşgarî'nin *tigre-* eylemine bağlı olarak atın yellendirilmesi ile ilgili bir bilgi vermemesidir. Clauson'dan sonra Tekin'in “atın hareket halinde yellendirilmesi” ya da “atın yellenene kadar koşturulması” ile ilgili verdiği bilgi Kâşgarî'nin yaptığı açıklamadan hareketle ortaya konan uzak bir yorumdur.¹⁴³

Attan çıkacak ses Kâşgarî'nin belirttiği gibi atın toynaklarından gelebileceği gibi bize göre ata takılan boncuk, zil vb. süs eşyalarından da gelebilir. Yine de *tig* : *at* : *kudrukın* : *tügüp* : *tigret* cümlesini Kâşgarî'ye bağlı kalarak “Demir kır atın kuyruğunu düğümler ve (onu) toynaklarından ses çıkacak şekilde koştur” şeklinde çevirmemiz yerinde olacaktır.¹⁴⁴

51. Fal:

talım : *kara* : *kuş* ile ilgili olarak bk. 40. fal açıklaması.

Bu falda geçen *ol* sözcüğünü Tekin (1993, 22-23) *kızıl* : *kaya* : *kışlağım* yapısına bağlı bildirme eki olarak düşünmüştür. Bize göre *ol* sözcüğü bildirme eki olarak değil bir sonraki cümlede yer alan *tağ* “dağ” sözcüğünün işaret sıfatı olarak kullanılmıştır:

¹⁴³ Tekin'den önce Clauson *tigret-* eyleminin “(atı) yellendirmek” anlamına geldiğini belirtmesine rağmen Tekin (1993, 41-42) bu sözcük ile ilgili açıklama yaparken Clauson'a değinmemektedir.

¹⁴⁴ Savaş sırasında atların hızlı koşmalarını engellemek için kuyruklarının düğümlendiği ya da kesildiği bilinmektedir. Tunyukuk yazıtında (Tekin, 2003b, 92-93) savaşa katılan kuyruğu düğümlü atlardan şu şekilde bahsedilmektedir: *...bu Türük bodun ara yarıklıg yağıg yeltürmedim, tügünlüg atıg yügürtmedim.* “...bu Türk halkı içinde zırlı düşmanların akınına imkân vermedim, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturmadım.” Bu falda demir kır atın kuyruğunun düğümlenip koşturulması savaş sahnesi dâhilinde yapılan bir eylem olarak görünmemektedir. Belki de Esin (2004, 282)'in belirttiği gibi bu falda atın kuyruğunun düğümlenmesi atın eğitimi için yapılmıştır. Zaten demir kır atın koşturulmasının ardından yağız atın yere yatırılması ve terletilmesi ile ilgili emir niteliğindeki bilgiler bize 50. falda at eğitimine yönelik bir sahneyi çağrıştırmaktadır.

ol : tağda : turupañ : meñileyür : meñ “O dağda kalırken mutluluk içindeyim.”¹⁴⁵

Eğer *ol* sözcüğü *kızıl : kaya : kışlağım* cümlesine bağılı bildirme eki olsaydı bu cümleye koşut olan *yaşıl : kaya : yaylağım* cümlesinin sonunda da mevcut paralel yapının bozulmaması için *ol* bildirme ekinin bulunması gerekirdi.

52. Fal:

b¹UI¹t¹I sözcüğünü Clauson (1961, 224) *bulıtı* “(onun) bulutu” yerine bir yazım yanlışı kabul etse de Erdal (1978, 108-109)’ın da belirttiğı gibi “bulut” sözcüğünün yazımı IrkB’de hep b¹UI¹It¹ olarak görölmektedir. Yalnız, Erdal’ın görüşünün aksine Clauson’un *bulıtı* “(onun) bulutu” tasarlamasından anlaşılacak olan, “bulutların güneşe ait olduğı” değıl metinde de geçtiğı gibi “bulutların gökyüzü”ne (*teñri*) ait olduğı” bilgisidir.

İkinci cümlenin ilgeç tamamlasında görölen tamlayan eksikliğı ile ilgili kabul edilebilir yorum Tekin’den gelmiştir. Tekin (1993, 42-43), falın ikinci cümlesinin görünürde iki parçadan oluşaın paralel bir yapı arz etmesi nedeniyle b¹UI¹t¹I *bolıtı* sözcüğünden hemen sonra *bulıt* sözcüğünün gelmesi gerektiğini fakat müstensih tarafından bu sözcüğün unutulup yazılmadığını belirtmektedir.¹⁴⁶ Tekin’in *bulıt* sözcüğünü tamamlaması ile karşımıza tam bir paralel yapı çıkmaktadır:

<*bulıt*> : *ara : kün : tugmış :*

busaıç : ara : meñi : kılmiş

53. Fal:

Bu falda ilkbahar mevsimi IrkB’in genelinde görölen şiirsel bir anlatım ile ele alınmıştır. İlkbahar, bulutlardan yağmura, yağmurdan bitkilere, bitkilerden hayvanlar ve insanlara doğıru giden sinsile içerisinde çok kısa ve çarpıcı bir biçimde tasvir edilmiştir. Aslında 26. falda canlıların hayat kaynaklarından biri olan “güneş” ile ilgili olarak yapılan tasvir bu faldaki “ilkbahar” tasvirine benzemektedir. Güneşin doğuşu ve yeryüzünü aydınlatması ne kadar önemli ise canlılığın devamı için gereken suyun da yağmurun yağması ile elde edilmesi bir o kadar önemlidir.

¹⁴⁵ Thomsen (1912, 206), Orkun (1938, 86) ve Malov (1951, 90) da *ol* sözcüğünü işaret zamiri olarak ele almışlardır.

¹⁴⁶ Elbette ki mevcut paralel yapı Tekin’in “iki parçalı tek cümle” anlayışı yerine “iki ayrı cümle” olarak da ele alınabilir.

Bu arada bulutların, üzerine yağmur bıraktığı varlıklara göre ikiye ayrıldığını görmekteyiz: birincisi halk üzerine yağmur bırakan “boz bulutlar”, ikincisi ise -belki de insanlar dışında geriye kalan- her şey üzerine yağmur bırakan “kara bulutlar”.

Bulutların renkleri ile üzerlerine yağmur bıraktığı varlıklar arasındaki ilişkinin ne olduğunu şu an için tam olarak bilemiyoruz. Yalnız, Erdal’ın ele aldığımız fal ile Hamilton (1986, 84)’un yayımladığı bir Uygur metninde geçen aşağıdaki parçayı eşleştirmesinden yola çıkarsak “boz” ve “kara” renkli bulutların eski Türk kültüründeki yerinden yani ikili kullanımlarından kesin olarak söz edebiliriz.

kara bulut örlentükte karalag togan tüpinte; boz bulut örlentükte bozlug togan tüpinte
“kara bulutlar yükseldiğinde altında siyahlı (= siyahımsı) doğan; boz bulut yükseldiğinde altında grili (= grimsi) doğan”¹⁴⁷

İrkB’de “boz bulut” ve “kara bulut”la ilişkili olarak “insanlar” ve “(diğer) her şey”i görürken Hamilton’un yayımladığı metinde bu ikiliye karşılık “siyahlı (= siyahımsı) doğan” ve “grili (= grimsi) doğan”ı görmekteyiz.

54. Fal:

Bu falın ilk iki cümlesinde yer alan *sav* “söz” sözcüğünün aldığı ek ve cümle içerisindeki görevi ile ilgili olarak araştırmacılar farklı yorumlar getirmiştir. Öncelikle Clauson (1961, 224) *kul* ve *kuzgun* sözcüklerini özne, *sav* sözcüğünü ise nesne olarak ele almaktadır. Clauson her ne kadar makalesinde ilgili cümlelerin çevirilerini vermese de sözlüğünde (EDPT, 782b., *sav* maddesi) bu cümlelerin çevirilerini bulabilmekteyiz:

kul savı “kölenin sözleri (kölenin sahibine yöneliktir)”

kuzgun savı “kuzgunun sözleri (tanrıya (gökyüzüne) duadır)”

Yalnız, Clauson’un yapmış olduğu çevirilerde *savı* sözcüğü, nesne olarak değil de üçüncü tekil kişi iyelik ekli tamlanan olarak ele alınmaktadır. Belki de Clauson -

¹⁴⁷ Erdal (1997, 91), bu parçada “doğan” için nitelendirici olarak kullanılan sözcükleri sırasıyla *karlıg* “beyaz, harfiyen karlı” ve *buzlug* “buzlu” olarak okumaktadır. Bize göre böyle bir okuma bulutların renkleri ile doğanların renkleri arasındaki paralelliğin varlığı nedeniyle doğru görünmemektedir. Biz Hamilton’a uyarak *karalag* (belki de *karalıg*?) ve *bozlug* olarak okuduk.

bizim de ikinci cümlede yapmış olduğumuz gibi- birebir çeviri yolunu tercih etmediği için böyle bir çeviri ortaya çıkmıştır.

Erdal (1978, 109)'a göre üçüncü kişi iyelik ekli ve nesne olan adların sonunda hemen hemen her zaman durum eki olarak bir *-n* bulunmaktadır. Bu yüzden de Erdal, *sav* sözcüğünün her iki cümle için nesne olduğuna yönelik Clauson'un iddiasını kabullenmekte zorlandığını belirtmektedir.¹⁴⁸ Erdal (2004, 363), gramerinde ise önceki görüşünün aksine *sav* sözcüğünün kesin olarak iyelik eki almış olan nesne görevinde bir sözcük olduğunu söyler.

savı sözcüğünü Erdal'ın da belirttiği gibi belirtme durumu eki almamış nesne görevinde sözcük olarak algılayabiliriz; fakat ilk cümlede nesne ile eylem arasında, yani *sav* ile *ötün-* arasında uyum varken ikinci cümlede *sav* ve *yalvar-* arasında uyum yoktur. Falın ilk iki cümlesini birebir çeviriye yakın biçimde şöyle verebiliriz:

kul : savı : beğinerü : ötünür “Köle sözü(nü) beyine arz eder.”

kuzgun : savı : teñriğerü : yalvarur “Kuzgun sözü(nü) tanrıya yalvarır.”

İkinci cümledeki *savı* sözcüğünün neden nesne olamayacağına gelince, *yalvar-* asıl olarak adlarda yaklaşma-verme durumu ekini *-ya* da burada olduğu gibi yönelme durumu ekini- yöneten ve nesne almayan bir eylemdir. Varsayılan nesne görevli *savı* sözcüğü *yalvar-* eyleminin yönettiği öğeler (İng. *argument*) arasında yer alamayacağı için bu haliyle cümlede gramer bozukluğu görülmektedir. Dolayısıyla ikinci cümlelerin günümüz Türkçesine çevirisini yapmak da zorlaşmaktadır. Biz de ilk cümleyle anlamsal olarak paralellik arz eden ikinci cümlelerin anlamını mealen şu şekilde vermekteyiz: “Kuzgunun sözü (ise) tanrıya yalvarıştır.”

56. Fal:

İrkB'de söz başı uzun *a* ünlüleri çoğunlukla açıkça gösterilmektedir: *āk* “beyaz, kır” (fal 5, 19), *āla* “ala, karışık renkli” (fal 2), *āra* “ara, arasında” (fal 10, 38, 52¹⁴⁹),

¹⁴⁸ Tekin (1993, 43) de Erdal'ın bu açıklamasına katıldığını dile getirmektedir.

¹⁴⁹ Tekin (1993, 4)'ün söz başı uzun *a* ünlüsü ile yazılmış olan sözcükler ile ilgili bilgi verirken *ara* “ara, arasında” sözcüğünün 52. falda iki yerde yazıldığına dair vermiş olduğu bilgi eksiktir. Bu falda birinci *ara* sözcüğü Ar¹A yazımı ile ilk ses *a*'yı barındırırken ikinci *ara* sözcüğü r¹A yazımı ile yani ilk *a* ünlüsü yazılmamış halde bulunmaktadır.

ātan- “atanmak, mevki atlamak” (fal 55), *āz* “az” (fal 57), *āz-* “yolunu kaybetmek, yoldan çıkmak” (fal 15, üç adet).

Tekin (1993, 4), IrkB’de ilk ses dışında ilk hecede uzun *a* içeren üç sözcük tespit etmiştir: *bā-* “bağlamak” (fal 14, üç adet), *yāş* “yaş, taze; ot, çayır çimen” (fal 17, aynı falda *a*’sız *yāş* yazımı da mevcut) ve *yōk* “yok” (fal 36, üç adet). Bunlara *yaylag*¹⁵⁰ “yayla, yazlık” sözcüğünü de ekleyebiliriz. Bu sözcük 51. ve 62. fallarda ilk hecede *a*’sız olarak $y^1y^1l^1g^1$ *yaylag* yazılmış olsa da ele aldığımız falda $y^1Ay^1l^1g^1$ *yaylag* biçimiyle yazılmıştır.

IrkB’de her ne kadar ilk hecede uzun *a*’lar açıkça gösterilse de bu duruma istisna olan iki sözcük bulunmaktadır: *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek” (fal 62, 64) ve *kanat* “kanat” (fal 3, 35). Türkmencede *yayla-*¹⁵¹ eyleminin ve *kanat*¹⁵² sözcüğünün ilk heceleri uzun *a* ünlüsüne sahiptir. Dolayısıyla Eski Türkçe biçimlerinin uzun ünlülü olması ve IrkB’deki yazımlarının da ilk hecede *a*’lı olması beklenirdi.

Bu arada *yayla-* eyleminin uzun *a*’lı biçiminin varlığı ile ilgili bir ize IrkB’de yine de rastlamaktayız. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu falda *yayla-* eyleminden türemiş olan *yaylag* sözcüğünü, *a*’lı yazım ile, $y^1Ay^1l^1g^1$ *yaylag* olarak bulmaktayız. Dolayısıyla IrkB’de uzun ünlülerin gösteriminde tamamen kurallara bağlı bir yapı görülmesi de tekrar eden sözcüklerin (*ara*, *yāş*) ya da köktaş sözcüklerin (*yayla-*, *yaylag*) yazımlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi bizi ilk hecede uzun ünlülerin gösterimine yönelik açık bir eğilimin olduğu sonucuna götürmektedir.

57. Fal:

Bu falda $k^1n^1g^1l$ *kānıgı* sözcüğü dışında falın bütünlüklü olarak anlaşılmasına engel olacak bir durum söz konusu değildir. *kānıgı* sözcüğünün fal içindeki paraleli *kōneki* sözcüğüdür. Bu sözcük, Eski Türkçede “kova” anlamına gelen *kōnek* (EDPT, 731a.) sözcüğünün üçüncü tekil kişi iyelik eki almış halidir. Dolayısıyla *kōneki* sözcüğüne paralel *kānıgı* sözcüğünün de üçüncü tekil kişi iyelik eki almış olması beklenir ve bu,

¹⁵⁰ Bk. *yaylag* maddesi (\rightarrow *yayla*), Baskakov, Garriyev, Hamzayev, 1968, 808b.

¹⁵¹ Bk. a.g.e., *yaylamak* maddesi, Baskakov, Garriyev, Hamzayev, 1968, 808b.

¹⁵² Bk. a.g.e., *ganat* maddesi, Baskakov, Garriyev, Hamzayev, 1968, 151a.

bağlama da uyan bir durumdur. Yalnız Eski Türkçede bilinen *kanıg* sözcüğü Kâşgarî (MK, I, 376-377)'de “sevinç” anlamıyla geçmektedir.

Ele aldığımız falda bir kimsenin *kanıg*'ının öldüğünden, devamında *kanıg*'ın bey olduğundan bahsedilmektedir. Bu durumda Kâşgarî'nin soyut anlamlı “sevinç” sözcüğünün buraya uyması söz konusu değildir. Yalnız, araştırmacılar Kâşgarî'deki *kanıg* sözcüğü üzerinden hareketle IrkB'de geçen bu sözcüğe somut anlamlar yükleme yolunu tercih etmişlerdir. Örneğin Clauson (EDPT, 637a.) *kanıg* sözcüğüne “gözde, gözde at” anlamını yüklemiş, Tekin (1993, 44) ise “gözde, gözde (sevgili)” anlamının daha uygun olduğunu belirtmiştir.

Aslında Tekin'in görüşü dışındaki açıklamalar tatmin edici olmadığından bu görüşü biz de kabul etmekteyiz; zira Erdal (1997, 92)'in da belirttiği gibi Moğolcada *kanı* “arkadaş; eş; koca” (Les. 930a.) sözcüğünün varlığı Tekin'in görüşünün yabana atılamayacak türden olduğunu göstermektedir.¹⁵³

Tüm bu açıklamalardan sonra *kanıg* sözcüğünü “sevgili, eş” anlamları ile ele alsak da falın 3. ve 4. cümlelerinin semantik açıdan incelenmesi kafamızda yeni soruların oluşmasına neden olmaktadır.

kanıgı : nelük : ölgey : ol : beğlig : ol “Sevgilisi niçin ölsün? Beydir ol!”

Yukarıdaki cümlelerde *sevgilinin bir bey olduğu için ölemeyeceği* bilgisi verilmektedir. Falda *güneşte duran kovanın donamayacağı* bilgisine koşut olarak verilen bu bilginin ne anlama geldiğini kestirmek zor görünmektedir. Bir “bey”in eceli dışında ölümünün yani daha özelde öldürülmesinin zor olduğu mu yoksa “bey” ölse bile inanış olarak sonsuza dek yaşadığı mı anlatılmak istenmiştir?

58. Fal:

IrkB'de kadınlara atfen kullanılan yedi terimsel sözcük bulunmaktadır:

¹⁵³ IrkB'de geçen *kanıg* sözcüğü Orta Farsça “kız, bakire” anlamına gelen *kanīg* (Durkin-Meisterernst, 2004, 206b.) sözcüğü ile karşılaştırılabilir. Bu durumda Orta Farsça sözcüğün anlamının Eski Türkçede değişime uğradığını tasavvur etmemiz gerekmektedir. Diğer türlü yukarıda belirttiğimiz gibi IrkB'de *kanıg* bir beydir, yani bir erkektir.

avinçu “cariye” (fal 38), *katun* “hakanın eşi” (fal 38), *kurtga* “yaşlı kadın” (fal 13), *kisi* “eş, zevce” (fal 29, iki adet), *kunçuy* “prensese, bey karısı” (fal 5), *uzuntonlug* “kadın” (fal 22 ve 42) ve *yutuz* “eş, zevce” (fal 29).

İrkB’de “kız, kız evlat” anlamlarına gelen *kız* sözcüğüne hiç rastlanmazken *ogul* ve *oglan* sözcüklerine çokça rastlanmaktadır:

(è)ki : yılıg : kişi : oğlin “yumuşak mizaçlı iki insanoğluna” (fal 2)

kuş : oğlı “kuş yavrusu”, kèyik : oğlı “(dört ayaklı) yabanî hayvan yavrusu”, kişi : oğlı “insanoğlu” (fal 15)

oğlin : kisisin “çocuklarını ve karısını”, oğlı : yutuzı “çocukları ve karısı” (fal 29)

çıgañ : er : oğlı “yoksul bir adamın oğlu” (fal 30)

kèyik : oğlı : men “yabanî hayvan yavrusuyum” (fal 45)

alp : er : oğlı “yiğit bir adamın oğlu” (fal 55)

oğlı “oğlan, harfiyen oğlu (onların oğulları)” (fal 58).

oğlan “oğlan” (fal 23)

oğlanın : kisisin “çocuklarını ve karısını” (fal 29)

amrak : *oğlanım* “sevgili çocuklarım” (Sonuç)

Bize göre 2., 15., 29. ve 45. fallarda geçen *ogul* ve *oglan* sözcükleri herhangi bir cinsiyet belirtmeksizin “çocuk, evlat” anlamı ile kullanılmışlardır. Her ne kadar “sonuç” paragrafında *amrak* : *oğlanım* yapısını genel bir topluluğa sesleniş olarak düşünüp “sevgili çocuklarım” şeklinde çevirsek de Eski Türkçede özellikle *amrak*’ın sıfat olarak *kız* sözcüğünü nitelediği yapıların varlığı¹⁵⁴ “sevgili oğullarım” çevirisini de mümkün kılmaktadır. 23., 30., 55. ve ele aldığımız 58. falda geçen *ogul* ve *oglan* sözcüklerinin ise “erkek çocuk, oğul” anlamında kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

59. Fal:

İrkB’de fal içeriği kimi zaman konuşan kişinin karşısındakine ya da üçüncü bir kişiye seslenmesi ile oluşturulmaktadır.¹⁵⁵ Tüm İrkB boyunca yalnızca bu falda

¹⁵⁴ Bk. *amrak* maddesi, EDPT, 162b.-163a. ve *kız 1* maddesi, EDPT, 679a.-680b.

¹⁵⁵ Fallarda konuşan varlıklarla ilgili bilgi için bk. 3. fal açıklaması.

konuşan kişi kendisine seslenmektedir.¹⁵⁶ Konuşmacı kendisine seslenerek bir yıla ulaşmış kokutmaması, bir aya ulaşmış da bozmaması, çürütmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu deyimsel diyebileceğimiz yapının hangi şartlar altında söylendiğini ve “kokutulmaması” ya da “çürütülmemesi” gerekenlerin tam olarak ne olduğunu bilemiyoruz ama bunların yiyecek-içecek olması muhtemeldir.

60. Fal:

Bu fal dışında 54. falda da karşımıza bir deyiş çıkmaktadır:

üze : teşri : (e)şidti : aşra : kişi : bilti “Yukarıda tanrı işitti. Aşağıda insanoğlu anladı.”

54. falın bütününe bakıldığında ister istemez yukarıdaki ibarede geçen “tanrı” ile kuzgunun yalvardığı “tanrı”, “insanoğlu” ile kölenin “bey”i arasında bir paralellik olduğu düşüncesi oluşmaktadır.

Dolayısıyla 54. falda geçen *üze : teşri : (e)şidti : aşra : kişi : bilti* ibaresini şöyle çevirmek mümkündür:

“(Kuzgunun yalvarışını) yukarıda tanrı işitti. (Kölenin arzını) aşağıda insanoğlu anladı.”

Bununla beraber, yukarıda verdiğimiz ibareyi fal bütünlüğü açısından ele aldığımız 60. fala uyarlamamız mümkün görünmemektedir; çünkü bu falda söz konusu olan varlık ya da konuşan varlık bir tane olup, o da “erkek geyik”tir. Bu hayvanla yukarıda verdiğimiz ibaredeki “tanrı”nın ya da “insanoğlu”nun paralelligi yoktur. Bu nedenle “erkek geyik”in böğürtüsünü “tanrı”nın işidip, “insanoğlu”nun duyması da söz konusu değildir.

Bize göre *üze : teşri : (e)şidti : aşra : kişi : bilti* yapısı belirttiğimiz falların başında anlatılanlardan bağımsız olan şablon bir deyiştir. Bu ibare, bir çeşit ant içme, “tanrı” ile birlikte “insanoğlu”nu da anlatılan durum ya da olaylara şahit koşma niteliği taşımaktadır.

¹⁵⁶ Aslında 45. falda yabanî hayvan yavrusunun “Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım?” sorusu hayvanın kendisine yönelttiği retorik bir soru olarak algılanabilirse de ele aldığımız fal kadar açık bir durum söz konusu değildir.

Aslında bu deyiş bize Eski Türklerin evrene yaklaşımı ile ilgili ilginç bir bilgi sunmaktadır. Öncelikle “gökyüzü” ve “yeryüzü” ikilisinde ilkinde hâkim olanın “tanrı” ikinciye hâkim olanın ise “insan” olduğunu görmekteyiz. Daha da önemlisi Türklerin şahit koşma adına da olsa “tanrı” ve “insan”a eşit koşullarda yaklaşımlarıdır.

61. Fal:

Bu falda geçen $t^2\ddot{U}s^2n^2Ak^2InA$ sözcüğünün gövdesinin ne olabileceği ile ilgili Thomsen’den itibaren farklı görüşler ileri sürülmüştür. Thomsen (1912, 208), *tüşnek* olarak okuduğu sözcüğe “arkadaş, yoldaş” anlamını vermiştir. Clauson (1961, 225), *töşnek* olarak okuduğu sözcüğün kökenini *töşen-* “kendisine yatak hazırlamak” eylemine götürmektedir. Erdal (1978, 112-113) ilk önce Clauson’un *töşen-* eyleminden getirdiği *töşnek* okuyuşuna katılmış ve bu durumda *töşenek* okuyuşunun da mümkün olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra ise eski bir *-Ak* ekinin olmaması nedeniyle bu tasarlamanın doğru olamayacağını onun yerine *tüşn+e-k* çözümlemesinin doğru bir yorum olacağını belirtmiştir (Erdal, 1997, 94). Tekin (1993, 45) sözcüğü *tüşne-* “konaklama yerine yerleşmek” eyleminden getirmekte olup karşılaştırma amacıyla *tüş-* “attan inmek, geceyi geçirmek için kalmak” ve *tüşün* “konaklama yeri, han” sözcüklerini vermektedir.

$t^2\ddot{U}s^2n^2Ak^2$ sözcüğü ile ilgili olarak yukarıdaki açıklamalar arasında en kabul edilebilir olanı Tekin’inki görünse de bize göre bu sözcük *tüşün* “konaklama yeri, han” sözcüğüne getirilen {+Ak} küçültme eki ile oluşturulmuştur: *tüşnek* (ya da *tüşünek* ?) < **tüş-ün+ek*. “Kalınacak, konaklanacak yer” olarak “yuva”nın küçük olması göz önüne alınırsa bu çözümleme semantik açıdan da desteklenmektedir.

Bu arada Clauson (1961, 225), Thomsen için *tüşnekiñe* sözcüğünün anlamını “among his companions” olarak verdiğini belirtmektedir. Oysa Thomsen (1912, 208) bu sözcüğü “among its comrades” olarak çevirmektedir. Clauson’un bu yanlısını Tekin (1993, 45) de tekrarlamış, Thomsen’in *tüşnek* sözcüğünün anlamını “companion” olarak verdiğini belirtmiştir.¹⁵⁷ Elbette ki “comrade” ve “companion” sözcüklerinin

¹⁵⁷ Bu yanlışlık Tekin’in *Irk Bitig. Eski Uygurca...* (2004, 47) adlı eserinde de yinelenmiştir.

birbirlerinin yerlerine kullanımları söz konusu olabilir; fakat tırnak içindeki birebir aktarmanın yanlış verilmesi sonraki araştırmacıların da yanlışlığa düşmesine neden olabilmektedir.

Bu falda bir turnanın farkına varmadan tuzağa yakalandığından bahsedilmektedir. Tuzağa yakalanan ve asıl önemlisi *farkına varmadan yakalanan* bir hayvan olarak turnanın seçilmesi önemlidir; çünkü eski Türklere göre “turna”ya has bir özellik bulunmaktadır: turna uyanık, temkinli bir hayvandır. Bununla ilgili en önemli veriyi Roux (2002, 221), Brockelmann (1920, 50)’dan aktarma ile şu şekilde vermektedir: [Arap tarihçi el-Medaini] “Türkler der, becerikli bir ordu komutanından on hayvanın niteliklerine sahip olmasını isterlerdi: Horozun yürekliliği, tavuğun namusu, aslanın cesareti, yabandomuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin direşkenliği, turna kuşunun uyanıklığı, karganın ölçülü davranması, kurdun savaş arzusu, *yağru*’nun¹⁵⁸ (ineğin) sağlığı”.

Kutadgu Bilig’de ise “turna”nın yerini “saksağan”ın aldığı görülmektedir. Bu eserde düşmana karşı sefere çıkacak olan ve ordunun hareketini idare edecek olan kumandanın sahip olması gereken vasıflar on bir hayvan üzerinden şu şekilde sıralanmaktadır (Arat, 1959, 172-173, beyit 2310-2314): “Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi hilekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan¹⁵⁹ daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü, kaya kuzgunu gibi, uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmelidir.”

62. Fal:

yağrun için bk. 61. fal açıklaması, dipnot 158.

¹⁵⁸ 62. falda geçen $y^1r^1g^1Un^1$ *yağrun* sözcüğünün metatezli biçiminin olması muhtemeldir.

¹⁵⁹ Arat’ın “saksağan” olarak çevirisini verdiği sözcük metinde *sağızğan* olarak geçmektedir. Bk. Arat, 1947, 246, beyit 2313.

Bu fal ile birlikte 51., 56. ve 64. fallarda adı geçen hayvanların mevsimlere göre mekân değiştirmeleri anlatılmaktadır. Bu mekânlar kimi zaman bir kaya, kimi zaman bir ağaç ya da ağaç altı kimi zaman da bir dağ olmaktadır. IrkB'deki falların hiçbirinde insanların mevsimsel göçlerinden bahsedilmemesi şaşırtıcıdır. Yalnızca burada bahsedilen hayvanlar üzerinden eski Türk göçebe kültürünün terimlerine (*yaylag*, *kışlag*) tanık olmaktadır.

63. Fal:

Bir süre avında av hayvanının elle yakalanmasının önemli olduğuna 28. fal açıklamasında değinmiştik. Eski Türklerde av kültürü ile ilgili olarak hanın av hayvanını elle yakalama ritüeli Moğollarda da görülmektedir. Roux (2002, 228), süre avında bir kabile şefinin kontrolü altında olan olayları şu şekilde sıralamaktadır: “Kitalarda ve diğerlerinde görüldüğü gibi, şef en azından ilk hayvanı kendi elleri ile yakalar, ilk kanı akıtır, ilk balığı avlar. Dolayısıyla hiç kimse onun onayını almadan ve ondan avlanma yetkisini elde etmeden avlanamaz.”

64. Fal:

Tekin, bu fal dışında 18. falda da geçen $k^2\text{Ür}^2\text{Ük}^2\text{l}^2\text{Üg}^2$ sözcüğünü *körüklüg* olarak okumaktadır. Bize göre bu sözcüğü *körklüg* şeklinde okumak daha doğrudur. Öncelikle Tekin'i *körüglüg* olarak okumaya sevk eden şeyin Ük^2 harfi olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız IrkB'de Ük^2 harfi yalnızca /ük/ ses topluluğu için değil /k/ sesi için de kullanılmaktadır. IrkB'de bu duruma örnek olarak $k^2\text{Ür}^2\text{Ük}^2\text{l}^2\text{Üg}^2$ sözcüğü dışında üç sözcük bulunmaktadır:

$b^2\text{Ük}^2$ *bük* “köşe” (fal 9)

$t^2\text{Ük}^2\text{l}^2$ *tükel* (fal 27, 42)

ÜzÜk^2 *üzük* (fal 48)

Dahası, eğer sözcüğü Tekin'in tasarladığı gibi *körüklüg* okursak sözcükten atılacak ilk yapım ekinden sonra geriye *körük* diye bir sözcüğün kalması gerekmektedir. Böyle bir sözcük Eski Türkçede vardır; fakat anlamı “körük” demektir. Tekin (1993, 58)'in anlamını “geniş görüş alanına sahip, manzaralı olarak” verdiği *körüklüg*¹⁶⁰ sözcüğünün “körük” anlamındaki *körük*'ten gelmesi beklenemez. Tekin'in *körüklüg*

¹⁶⁰ Tekin'in *Irık Bitig. Eski Uygurca...*(2004, 55b) adlı eserinin sözlük bölümünde bu sözcüğün “manzaralı” anlamının yanına “güzel” anlamı da eklenmiştir.

okuduğu sözcüğün “görünen şey; şekil, biçim; görülmeye değer, güzel” anlamlarına gelen ve Uygur harfli metinlerde de *körk* (EDPT, 741a.) olarak geçen sözcükten geldiği açıktır.

b¹Uy¹mUl¹ sözcüğünü, ilk ünlüsü *o* ile *boymul* okuyan Erdal (1991b, 99) bu sözcüğü *boyun* “boyun” ile ilişkilendirmiştir. Tekin (1993, 45) ise buna ek olarak *boymul* sözcüğünün etimolojik gelişimini ortaya koymuştur. Tekin’e göre sözcük /n/ sesinin dudaksillaşması ile *boyun*’dan (*boymul* < **boynul*) türemiştir ve asıl anlamı ile yalnızca Yakutçada *moybor*¹⁶¹ biçimiyle bulunmaktadır.

boymul sözcüğü ele aldığımız falda olduğu gibi kendisinden önce bir renk adı gelmediği sürece farklı renkleri ifade edebilmektedir. *boymul* sözcüğünün anlamı her ne kadar Kâşgarî’de “Boynunda beyazlık olan at. Koyun ve koyundan başkasına da denir.” olarak verilse de sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında (DerS, II, 1965, 746b., *boymul* maddesi) “boynu siyah koyun” anlamı ile de geçtiği görülmektedir.

Dolayısıyla burada söz konusu olan şey *boymul* sözcüğünün işlevsel olarak doğrudan bir rengi ifade etmesinden çok hayvanın boyun renginin vücut renginden farklı olduğunu gösteren bir anlam taşımasıdır. Bu durum zaten *Tarama Sözlüğü* (1963, I, 649)’nde *boymul* sözcüğünün ilk anlamı verilirken belirtilmiştir: “1. Boynu halka gibi vücudunun renginden başka renkte olan hayvan veya kuş; 2. Doğan cinsinden yırtıcı bir kuş.”

Bu durumda IrkB’de *boymul* sözcüğünden hemen önce niteleyici renk adı olarak *kök* “mavi” sözcüğü kullanıldığına göre Kâşgarî’ye uyarak “beyaz, ak” anlamını kullanmamız yerinde olmaz. *kök* : *boymul* : *togañ* : *kuş* : *meñ* cümlesi “Mavi (ya da yeşil ?) boyunlu doğanım” şeklinde tercüme edilmelidir.

65. Fal:

Beslenme düzeylerine göre 16. ve 65. fallarda atlar sırasıyla *toruk* : *at* “zayıf at” ve *şemiz* : *at* “semiz at” olarak adlandırılmışlardır. IrkB’de gördüğümüz bu ayrım bize

¹⁶¹ Bk. *moybor* maddesi, Pekarskiy, 1959, II, 1581.

Tunyukuk yazıtında (Tekin, 2003b, 82-83) geçen aşağıdaki atasözünü hatırlatmaktadır. Bu atasözünde ise *toruk* ve *semiz* sözcükleri *buka* “boğa” sözcüğünü nitelemektedir:

Toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser, semiz buka, toruk buka teyin bilmez ermiş.
“(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş.”

16. falda verilen bilgilerden hareketle önceleri semiz olan bir atın sonradan zayıfladığı çıkarımını yapabilmekteyiz. Daha sonra ise bu zayıf atın tekrar “semirme” isteği ortaya çıkmakta ve bunun sonucunda at, bir hırsızın eziyetine maruz kalmaktadır. Ele aldığımız falda da semiz atın kötü bir durumda olduğunu görmekteyiz.

Bu arada her iki fal da kötü sonuçlanmaktadır. Esin (2004, 298) bu durumu çok besili atların isteksizleşmesi nedeniyle tercih edilmemesine ve uğursuz sayılmasına bir işaret olarak görse de bu görüş bize doğru gelmemektedir. Esin’in görüşünün tam tersine “semiz at”ın ya da semiz hayvanın tercih edildiğini söyleyebiliriz. Zaten kendisinin de hemen sonra belirttiği gibi Kâşgarî (MK, I, 285, *atlandı* maddesi)’de “beyler”in semiz atlara bindiği bilgisi verilmektedir:

Yılkı yazın atlanur

Otlap anın etlenür

Begler semüz atlanur

Sewnüp ögür ısırşur

Ayrıca Kâşgarî’de *semri-* “semirmek” eyleminin türevleri olarak verilen *semrişdi* ve *semritti* sözcüklerinin açıklamalarında verilen örneklerin de atın semirmesi ile ilgili olduğunu görmekteyiz:

atlar kamug semrişdi “Atlar bütün semizleşti.” (MK, II, 213)

ol atın semritti “O atını semirtti.” (MK, II, 333)

idisi : *umaz* cümlesinin çevirisi için “Sahibi (onu iyileştirmek için hiçbir şey) yapamıyor.” yorumu mümkünse de Orkun (1938, 90)’un “Sahibi idare edemez.” çevirisi daha doğru görünmektedir. Muhtemelen at üstünde, hayvanı gem ile

yönlendirmeye çalışan kişinin, atın ağzının sertleşip hissizleşmesi nedeniyle ona hâkim olamaması anlatılmak istenmiştir.

Sonuç:

Sonuç bölümü olarak nitelendirdiğimiz bu paragrafta geçen *ançıp*¹⁶² sözcüğü IrkB dışında yalnızca runik harfli yazıtlarda geçmektedir.¹⁶³ Bize göre bu sözcük IrkB'in bütününe etkileyecek önemli bir role sahiptir. Clauson'un verdiği bilgiye göre *ançıp/inçip*'in temelde iki anlamı bulunmaktadır: "1. öylece, böylelikle, bunun üzerine, bunun sonucu olarak; 2. fakat".¹⁶⁴ Aslında bu iki anlam ilginç bir biçimde birbirlerinin zıttı konumundadırlar. Birinci anlamın kullanımı anlatıda bir önceki cümleyi (ya da cümleleri) onaylayan ve devam ettiren bir durum ortaya koymaktayken ikinci anlamın kullanımı tam tersi bir durum sunmaktadır.

ançıp sözcüğünün sahip olduğu anlamlar arasındaki bu zıtlık, IrkB metninin bütününe bakışımızı da değiştirebilmektedir. Sözcüğü iki anlamı ile ayrı ayrı kullanarak sonuç paragrafının çevirisini şu şekilde verebiliriz:

1. Şimdi sevgili çocuklarım! Öylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Ancak, (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.
2. Şimdi sevgili çocuklarım! Öylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Böylelikle, herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.

¹⁶² Hamilton (1998, 95), Uygur harfli "Kalyanamkara ve Papamkara" hikâyesinde geçen *inçip* sözcüğünün açıklamasını verirken sözcüğün *inçe erip*'ten gelebileceğini belirtmiştir. Clauson (EDPT, 173b.) da Hamilton'un görüşüne benzer bir açıklama yapmıştır. Ona göre *ançıp(inçip)* sözcüğü sadece cümle başında görülmekte olup sözcük *ança erip*'ten gelmektedir. Erdal (2004, 201) ise sözcüğü *an+ça +(X)p* olarak tasarlamaktadır.

¹⁶³ Erdal (1997, 94), sözcüğün Şine Usu yazıtında üç kez geçtiğini belirtmektedir. *ançıp* sözcüğü Şine Usu yazıtı D 7, D 8 ve B 4'te birer kez geçmesinin yanı sıra Tes Yazıtı D 3 ve K 2'de de geçmektedir (bk. Ölmez, 2012, 245, 270, 273).

¹⁶⁴ *ançıp* sözcüğünün kullanımı ile ilgili olarak Clauson (EDPT, 173b.-174a.)'un tartışmaya açık üçüncü bir görüşü daha bulunmaktadır. Ona göre *ançıp* herhangi bir "içerik" taşımadan yalnızca yeni bir paragrafın başlangıcını işaret eden unsur olarak da kullanılabilir. Clauson, bu görüşünü desteklemek için "Kalyanamkara ve Papamkara" hikâyesinde geçen *inçip* (15, satır 1 ve 24, satır 4) sözcüğünün kullanımını örnek göstermektedir. Yalnız, bu hikâyeyi neşreden Pelliot (1914, 236, 241, 264) *inçip* okuduğu sözcüğe metin çevirisinde ve sözlük bölümünde "böylelikle" anlamını vermektedir. Aynı metin üzerine çalışan Hamilton (1998, 34, 38, 95, 187) ise *inçip* sözcüğüne metin çevirisinde "ancak, ne var ki" anlamlarını yüklerken açıklamalar (XV.1) bölümünde sözcüğün şu anlamlara gelebileceğini belirtmektedir: "ve/ama şu şekilde, ve/ama işte şöyle, ve/ama böylece, ve/ama aşağıdaki gibi...". Hamilton, eserinin sözlük bölümünde de sözcüğe benzer anlamları vermiştir.

Birinci çeviride, “İrk Bitig” her ne kadar bir fal kitabı olarak “iyi”¹⁶⁵ olsa da mevcut falların kişinin kaderini etkileyemeyeceği, eninde sonunda kişinin kendi kaderini tayin edeceği bilgisini edinmekteyiz. Aslında birinci çevirinin tercih edilmesi “İrk Bitig”in “çöpe gitmesi” anlamına gelir. Daha geniş çerçevede ise fal metinlerinin “önemsizleştirilmesi” demektir. İkinci çeviride ise, yine “İrk Bitig”in “iyi” bir fal kitabı olduğu ve bu kitaptaki fallardan elde edilecek öngörüler ile kişinin kendi kaderini tayin etmesinin mümkün olabileceği anlamını çıkartabiliriz.

Şimdilik *ançıp*’ın İrkB’de hangi anlamı ile kullanıldığını tam olarak bilemesek de falların yazılma amacına uygun olması bakımından sözcüğün “böylelikle” anlamını tercih etmekteyiz. Bu arada yukarıda değindiğimiz runik yazıtlarda beş kez geçen *ançıp* sözcüğünün hep “böylelikle, bunun üzerine” anlamları ile kullanıldığını da belirtelim.

Kolofon:

İrkB’in kolofonu üzerinde kısaca da olsa öncelikle Thomsen (1912, 214) durmuştur. Her ne kadar Thomsen’dan sonra J. Hamilton (1975, 7-19) kolofon üzerine ayrıntılı bir makale kaleme alarak değerli açıklamalarda bulunmuş olsa da biz Thomsen’in bazı öngörülerinin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Thomsen (1912, 209), *isig* : *saşun* : *itaçuk* yapısındaki *isig* sözcüğünü kişi adı olarak düşünmekte ve şu şekilde çeviri yapmaktadır: “İsig Saşun ve İte-çuk”. Hamilton (1975, 13, 18) ise asıl olarak “sıcak” anlamına gelen *isig* sözcüğünü mecazî anlamı ile ele almakta ve “müşfik General İt Açuk” olarak çeviri yapmaktadır. Bize göre Thomsen’in çevirisi - *It²AçUk¹* sözcüğünün yorumunu¹⁶⁶ bir kenara bırakırsak- daha doğru görünmektedir.

İrkB dışındaki Eski Türkçe kâğıda yazılı runik harfli metinlerde “general” anlamına gelen *saşun* sözcüğünün kişi adları ile kullanımı şu şekildedir:

Edçü Saşun Tire (Or. 8212/76: (A) A 13.)

Bars Kan Saşun (Or. 8212/76: (A) A 16.)

Uruşu Saşun (Or. 8212/76: (A) A 20.)

¹⁶⁵ “iyi” olarak çevirisini verdiğimiz *edgü* sözcüğünün bu bağlamda “faydalı, yararlı” anlamı taşıdığını söyleyebiliriz.

¹⁶⁶ Bu yapıyı Hamilton (1975, 18) iki ayrı sözcük olarak, “İt Açuk”, şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre *açuk* sözcüğü *aç-* “açmak”tan türeme olup mecazen “samimi, arkadaşça” anlamlarına gelmektedir. *it* ise “köpek” anlamına gelen sözcüktür. Erdal (1991a, 34) ise “köpek” anlamındaki *it* sözcüğüne gelmiş iki küçültme ekinin varlığından söz etmektedir: *itaçuk* < *it+aç+uk* < **it+aç+çuk*.

Külüg Saḡun (Or. 8212/76: (B) A 7-8.)

Kürebir Uruḡu Saḡun (Or. 8212/76: (B) A 9.)

Ot Saḡun (Or. 8212/76: (B) B 9.)

Bilig Köñül Saḡun (Or. 8212/77: A 2-3.)

Altun Tay Saḡun (Or. 8212/77: A 5-6.)

Inal Saḡun (Or. 8212/1692: (A) Saḡ 5.)

Yukarıdaki dokuz örnekten sekizinde *saḡun* hep kişi adından sonra görülmektedir. Yalnızca bir örnekte -IrkB’de olduğu gibi- kişi adından sonra *saḡun* sözcüğü ve hemen ardından tekrar kişi adı gelmektedir. Bu arada II. Doḡu Türk Kaḡanlığı ile Bozkır Uygur Kaḡanlığından kalan runik yazıtlarda da *saḡun* sözcüğünün hep kişi adlarından sonra geldiğini görmekteyiz.¹⁶⁷

O halde kişi adı, unvan ya da lakap ile birlikte kullanılan *saḡun* sözcüğünün kişi adı öbeği içerisinde bulunduğu konumu şu şekilde formüle edebiliriz:

a) *kişi adı (/unvan/lakap)* (bir ya da iki adet) + *saḡun*

b) *kişi adı (/unvan/lakap)* + *saḡun* + *kişi adı (/unvan/lakap)*

Sonuç olarak, tespit ettiğimiz örneklerde *saḡun* sözcüğünün bir kişi adı ile oluşturduğu tamlamada başta yer alması söz konusu değildir; yani *saḡun* sözcüğünden önce mutlaka kişi adının gelmesi beklenir. Dolayısıyla *isig : saḡun : itaḡuk* yapısındaki *isig* sözcüğünün “müşfik, aziz” anlamında bir “sıfat” olarak düşünülmesi yerinde değildir. Bu sözcük *saḡun* sözcüğünden önce gelmesi gereken “kişi adı”dır.

Thomsen ve Zieme $Is^2Ig^2 : s^1\eta Un^1 : It^2AçUk^1$ yapısının iki ayrı “kişi adı”na karşılık geldiğini düşünmektedirler: birincisi, her iki araştırmacının da aynı fikirde olduğu “İsig Saḡun” adıdır. İkinci kişi adı ise Thomsen (1912, 209)’a göre “İte-ḡuk”, Zieme (2001, 378)’ye göre¹⁶⁸ “İt Açuk”tur.

¹⁶⁷ Bk. *seḡün* maddesi, User, 2009, 266.

¹⁶⁸ Zieme, bu okuyuşta Hamilton (1975, 12)’u izler.

Araştırmacıların belirttiği böyle “iki adlı” bir okuma mümkünse de yukarıda verdiğimiz örneklerden ilkinde görüldüğü gibi *kişi adı + saşun + kişi adı* yapısının varlığı, IrkB’in kolofonunda geçen $Is^2İg^2 : s^1\eta Un^1 : It^2AçUk^1$ yapısının yalnızca bir kişinin adı olabileceğini göstermektedir.

Aslında *Edçü Saşun Tire*’yi *Edçü Saşun* ve *Tire* şeklinde iki ayrı ad olarak okumak da isteyebiliriz. Dolayısıyla da IrkB’in kolofonunda geçen $Is^2İg^2 : s^1\eta Un^1 : It^2AçUk^1$ yapısını da iki ayrı ad olarak yorumlama yolunu kendimize açabiliriz; fakat *Edçü Saşun Tire* yapısının geçtiği metnin bağlamı bize böyle bir çıkarımda bulunmamıza engel olmaktadır. *Edçü Saşun Tire* kişi adının geçtiği “Or. 8212/76” numaralı metinde askerlerin adları ve onlara tahsis edilen savaş aletleri sıralanmaktadır:

alanı : içreki : süd[e] kelürmiş : üç : yarık : da : ögeke : bir : yarlıg : boltı : kedim : uruñuka : ı : ed[ç]ü saşun : tireke : ı : (Or. 8212/76: (A) A 10-13.)

“Alanı İç(i)reki’nin ordudan getirmiş olduğu üç zırhtan Öge’ye bir (zırh) tahsis edildi. (Geriye kalanlar ise:) Kedim Uruñu’ya 1, Edçü Saşun Tire’ye 1.”

Yukarıdaki metinde görüldüğü gibi *Alanı İç(i)reki* adlı bir kişinin ordudan getirmiş olduğu üç zırhın taksimi tam üç kişiye yapılmıştır: *Öge*, *Kedim Uruñu* ve *Edçü Saşun Tire*. Eğer *Edçü Saşun Tire* kişi adını *Edçü Saşun* ve *Tire* şeklinde iki ayrı ad olarak yorumlarsak bir zırhın iki kişiye tahsis edilmesi gerekir ki bu da mümkün değildir. Dolayısıyla biz IrkB’in yazılmasına sebep olan ya da bu eserin atfedildiği kişinin yalnızca “İsig Saşun İtaçuk” olduğunu düşünmekteyiz.

Bizim “ $g^1Ur^1Us^2d^2 : İçmz$ ” biçiminde verdiğimiz yapıyı Thomsen, Clauson ve Hamilton “ $g^1Ur^1U : s^2d^2 : İçmz$ ” şeklinde tasarlamışlardır. “ g^1Ur^1U ”dan sonra gelen “ $s^2d^2 : İçmz$ ” yapısını da *eşid-* “iştir” eylemi ile bağlantılı olarak yorumlamışlardır. Thomsen (1912, 209)’ın *eşidşiçimiz* “dinleyiciler” olarak okuduğu bu yapıyı Hamilton (1975, 12-13) *(e)şidip : eçimiz* “iştir ağabeyimiz” şeklinde okumuştur. Clauson (EDPT, 258a.) ise Thomsen’in okuyuşunu *eşidteçimiz* “bizim dinleyicilerimiz” olarak düzeltmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Daha önce de bahsettiğimiz gibi IrkB’in Maniheizt bir çevrede yazılmış olma ihtimali yüksektir. Kolofonda seçkinler sınıfını karşılayan ve “rahip” anlamına gelen *dintar* sözcüğü ile birlikte belki de

Daha önceki araştırmacıların *êşid-* eylemi ile ilgili olduğunu düşündükleri “s²d²” yapısına en dikkat çekici yaklaşım Zieme’den gelmiştir. Zieme (2001, 378), bu yapıyı kendisinden önce gelen “g¹Ur¹U” nun bir parçası olarak yorumlamaktadır. Ona göre g¹Ur¹Us²d² yapısı “güneş” anlamına gelen [Orta Farsça] *hurş(ī)d* sözcüğünün Türkçe yazılışı olan *guruşd* sözcüğüdür.

Sonuç olarak, “g¹Ur¹Us²d² : İçmz” yapısının zorluğu nedeniyle bütün araştırmacılar ya bir düzeltmeye ihtiyaç duymuşlar ya da daha önce hiç karşılaşılmamış, yeni bir sözcük oluşturma yoluna başvurmuşlardır. Zieme’nin g¹Ur¹Us²d² yazımının *hurş(ī)d* sözcüğü olduğu yönündeki iddiası elbette ki doğruluğu kesin olmayan bir tasarımadır. Bununla beraber, onun g¹Ur¹Us²d² sözcüğünün kendisinden önce yer alan b¹Ur¹UA *burua* sözcüğü ile birlikte bir “kişi adı öbeği” oluşturduğu, yani g¹Ur¹Us²d² sözcüğünün “kişi adı parçası” olduğu görüşünü yerinde bulmaktayız.

Kimi fallarda gördüğümüz yazım yanlışları ya da düzeltmeler elimizdeki IrkB metninin bir müstensih tarafından çoğaltılmış olduğunu açıkça göstermektedir. Örneğin 49. falın ilk 3 satırına dikkatle bakıldığında asıl yazılanın altında silinmiş yazılar görülecektir. İşte bu yazılar 48. falın ilk üç satırına ait olup müstensih tarafından kopya edilirken yanlışlıkla tekrar yazılmıştır. Müstensih yanlışlıkla yazdığı yeri fark edince bu kısmı silmiş ve üstüne 49. falı yazmıştır.

Bunun dışında Clauson’un 60. falda geçen b²d²Iz sözcüğü ile ilgili tespiti de eserin istinsah edildiğini göstermektedir. Clauson’a göre b²d²Iz *bediz* olarak yazılan sözcük, aslında *bedük* “büyük” sözcüğü yerine yapılmış bir yazım yanlıştır. Clauson (EDPT, 310a., *bediz* maddesi), yazıcının böyle bir hata yapmasının nedenini yazıcının gözünün bir sonraki sözcük olan t²Iz *tiz*’e takılmasına bağlamaktadır.¹⁷⁰ Sonuç olarak Erdal (1978, 106; 1997, 89)’ın iddia ettiği gibi IrkB’in asıl metninin Uygur harfli

sıradan cemaat üyelerini karşılayan *nigoşak* “dinleyici” sözcüğünün Türkçesi olabilecek *êşidteçi* ? sözcüğü kullanılmıştır. Maniheizm’deki dini-sosyal hiyerarşik yapı için bk. Le Coq, 1911, 303, not 33.
¹⁷⁰ Müstensih hatasının belirgin olduğu durumlardan birisi de sözcüklerde görülen eksik yazımlardır. *yablak* sözcüğünün *l*¹ unutulması y¹b¹k¹ yazımı için bk. 46. fal açıklaması. Ayrıca IrkB’de tespit ettiğimiz tüm yazım yanlışları için bk. 23. fal açıklaması.

olup olmadığı bilinmez ama elimizdeki nüshanın bir runik harfli metinden çoğaltıldığı ortadadır.

IrkB'in bir müstensihinin elinden çıktığını tespit ettikten sonra şu soruya cevap aramamız gerekmektedir: IrkB'in kolofon bölümü IrkB'i ilk kaleme alan kişiye ait olup müstensih tarafından öylece mi verilmiştir, yoksa bu bölüm tamamen müstensihe mi aittir?

IrkB'in falları, sonuç kısmı da dâhil hep siyah mürekkeple yazılmıştır. Kolofon bölümü ise kırmızı mürekkeple ve metnin bütününe oranla daha küçük harflerle yazılmıştır. Ayrıca bu bölümde sözcükleri ayırmada kullanılan işaretler de farklıdır.¹⁷¹ Bu durum elbette ki IrkB'deki fal paragraflarını kolofondan izole etmek için yapılmış olabilir; fakat bize göre kolofon bölümünün özellikle bu şekilde metinden ayırt edilmesi kolofonun müstensihe ait olduğunu göstermektedir.

Bu arada fal bildirmeyen, “sonuç” bölümü olarak adlandırdığımız 66. paragrafın IrkB'deki falların yazımı ile aynı biçimde, aynı mürekkeple ve aynı noktalama işaretleri kullanılarak yazılması da “sonuç” bölümünün aslında fal metni ile birlikte bir bütün olduğunu göstermektedir. Belki de “sonuç” bölümü, başta yalnızca fal paragraflarının bulunduğu IrkB metnine, müellif ya da müstensih(lerden biri) tarafından sonradan eklendi. Böylece IrkB yeniden istinsah edilirken bu bölüm, fal metni olan IrkB'in bir parçası olarak algılandı ve aynen bırakıldı.

IrkB'in kolofonunda eserin yazılma amacı dışında yazıldığı yıl, kim tarafından, kime ve nerede yazıldığı bilgileri verilmiştir. IrkB, *Taygüntan*¹⁷² manastırında, *Burua*

¹⁷¹ Kolofonda gördüğümüz bu farklılığa rağmen kolofon dâhil IrkB'in bütününe tek elden çıktığını, bir yazıcı tarafından yazıldığını söyleyebiliriz.

¹⁷² Hamilton (1975, 14), *Taygüntan* manastırının Çince 大雲堂 *da-yun tang* “ulu bulut konağı [*ya da okulu*]” sözcük grubunun Türkçe transkripsiyonu olduğunu belirtmektedir. Bu terimi Budist manastır adı olan *da-yun sseu* 大雲寺 ile ilişkilendiren Hamilton, Şa-çou'dan elde edilen Çince yazmalardaki kolofonlarda (Hamilton, 694 tarihli *Stein 2577* katalog numaralı yazma ile 959 tarihli *Stein 7788* katalog numaralı yazmaya gönderme yapmaktadır) bu manastır adına rastlanıldığını belirtmektedir. Bununla beraber Hamilton'a göre bu dönemde *Da-yun*, aynı zamanda Maniheiztler tarafından Çin'de inşa edilen gözde tapınak ya da manastırların da adıdır. Hamilton bu durumu, Budizm ile Maniheizm arasında belirli bir kaynaşma durumunun ihtimal dâhilinde olması ile ya da en

Guruşd tarafından, *İsig Saşun İtaçuk* adlı bir kimseye yazılmıştır.¹⁷³ *Burua Guruşd*'un yukarıda adını verdiğimiz bir manastıra mensup din adamı -*dintar* "rahip"- olduğunu öğrenmekteyiz. *İsig Saşun İtaçuk* ise adında geçen *saşun* "general" ibaresinden de anlaşıldığı gibi yüksek rütbeli bir asker olmalıdır.

Eserin yazılış tarihi on iki hayvanlı sisteme göre verilmiştir: *Kaplan yılı, ikinci ayın on beşi*. Verilen bu tarihin miladî yıl karşılığı olarak çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Thomsen (1912, 195) ve Tekin (1993, 2) tahminen 9. yüzyılın başlarını işaret etmektedirler. Hamilton (1975, 13) ve Bazin (2011, 236)'in görüşü ise IrkB'in 10. yüzyılın başlarında yazılmış olduğu yönündedir. Onların hesaplamalarına göre kolofondaki tarih "17 Mart 930" yılına karşılık gelmektedir.

azından Budist ve Maniheizt dinî grupların bir arada yaşamış olabilmeleri ile açıklamaktadır. Dolayısıyla bize göre IrkB'in kaleme alındığı "manastırın adı"ndan hareketle IrkB'in hangi dinî çevrenin ürünü olduğu ile ilgili yorum yapmamız zor görünmektedir.

¹⁷³ Kolofonda geçen yabancı kökenli sözcükler için bk. 4. fal açıklaması.

3.3. Irk Bitig (Faksimile)

○ ○ ○ (4)
 =ΓΥΙ○+ΜΥΜ
 ςΖΗ○)ϺΖΩ
 Ω)ΓΑ○ΗΛ○
 ΓΚΜ○ΑϺΓ○
 ○)ΒΖΗ)Γ)Γ○
 =ϺΜϩΥΓ+Λ
 ΓΚ=ΓΖ=ΗΛ

ΚΙ○ΗΛ○ΗΜ
 Γϩ○ΗΓΛΒΧ
 ΘΗ○ΗΛ○ϺΜϩ
 ○ΕΜΥΑΜΥ)Ϻ
 ΓΚ○ΓΖ○ΗΛ
 ○ΥΓ=ϺΥ+ΓΥ
 ○)Γ)ΜΕΧ

+ΓΙ+ΚΗ○
 ○)ΓΛΗ)ϺΜϺ
 ΗΓ○+ΜϺΜ
 ΖΩΖ○ΓΗΕ
 ΖΩ)○)ΓΛΓ)
 ○Ϻ)Γ)ϺΖ)Ϻ)
 =Η)ΓΜϺΖ)Ϻ
 ΓΚ=ϺϺ+ΜϺ
 ΛΥ)Ϻ=ΜϺ+

○ ○ ϺΥ+ΓΥ
 ○○ ○○○○ ○○ (5)
 Ω)ΖϺ○Ϻ○ΕΚ
 ΓΛΗ)ϺΖ)Γ
 ○Γ)ΓΚ○ΗΓ○
 ΓΛΓ)Γ)Γ)Γ)
 ΖΩ○)ΖΩ)Γ)
 ϺϺ○Ϻ)Γ)ϺΖ)
 Ϻ)ΓΜϺ=Η)Γ

○ ○ ○ (6)
 176. 1. 2. 3.
 4. 5. 6. 7.
 8. 9. 10. 11.
 12. 13. 14. 15.
 16. 17. 18. 19.
 20. 21. 22. 23.
 24. 25. 26. 27.

28. 29. 30. 31.
 32. 33. 34. 35.
 36. 37. 38. 39.
 40. 41. 42. 43.
 44. 45. 46. 47.
 48. 49. 50. 51.
 52. 53. 54. 55.
 56. 57. 58. 59.

60. 61. 62. 63. (8)
 64. 65. 66. 67.
 68. 69. 70. 71.
 72. 73. 74. 75.
 76. 77. 78. 79.
 80. 81. 82. 83.

84. 85. 86. 87. (7)
 88. 89. 90. 91.
 92. 93. 94. 95.
 96. 97. 98. 99.
 100. 101. 102. 103.
 104. 105. 106. 107.

○○ ○○○○ ○○○ (13)

○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ

○○○ ○○○○ ○○○ (12)

ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ

○ ○○○○ ○ (15)

○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ

ㅈ ㅊ ㅋ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ

○○○○ ○○○ ○○ (14)

○ ㅈ ㅊ ㅋ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㅈ ㅊ ㅋ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㅈ ㅊ ㅋ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ○ ㅈ ㅊ ㅋ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ
 ㄴ ㄷ ㄹ ㅂ ㄱ ㅅ ㅈ ㅊ ㅋ

01 81 μϣμζ
 ϣΓεμ 12η
 ϣμϣΓδ 10ϣ
 0ϣζ 0ϣΓη0
 0ϣϣ ϣΓϣΓδ
 0170μεχ

0ϣϣ 0μϣ
 70Γ1Γζ=Γ
 Γ4λD Γ1ϣ
 0Γδϣϣ 0λD
 Γϣ1η 0ϣD
 ΓδD ΓδλD
 1ΓD 0εμμ
 1017η=ϣδ
 0ϣζμϣ=ϣ

ϣϣΓϣ 0>B7
 ϣ1ΓϣΓ9 01Γ
 ϣ7ϣ 4λ3λD
 2η 0ϣ1Γ>1Γ
 0>1Γ4ϣD 0Γ
 ϣ70λDϣϣη
 24λδ=2Γδ+
 δ 0ϣζ=ϣΓη=μ
 η1D 0=ϣΓϣΓ
 =17

0000 0 00 (16)
 10δ 0λ4λδ
 Γ90ΓηΓϣϣ
 0ϣ1μ 0ϣΓϣ
 20μϣμεμ9
 4δ7=1Γϣ4
 =ΓϣϣΓ97
 17ϣ=Γ4ϣ7
 δλδ=17ϣ7

ԽԿԽԶ Ծ Թ Ժ
 ՆՍԸԿ ՆՍ ԹԴ
 ՉՆԿ ԶԴԸԿ
 ԿԻՍ ԹԴԸԿ
 ԽԿԽ ԹԴԸԿ
 ԸԿԹԿ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ

Ծ Ծ Ծ Ծ Ծ (17)
 ԿԸԿԸ ԾԿԸԿ
 ԾԿԸԿ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԾԿԸԿ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ

ԸԿԸԿ ԾԿԸԿ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ

ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ (18)
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ
 ԿԸԿԸ ԿԸԿԸ

(19)

Ἡ ὁ μ α δ ἰ ρ ο τ η
Γ Υ Γ κ ε τ ζ ο φ τ
ο ἰ ζ ο μ ε χ ο ρ
ο ο ο ο ο ο (20)
ϋ ζ δ ο φ τ η ρ η
φ μ ε ρ ρ ε τ μ
ρ μ ρ μ ρ ρ = τ μ
ε μ ρ ρ = ρ τ ρ μ

δ ε ρ μ ε τ τ ρ
σ ο τ σ ρ ζ ἰ λ
ϋ ο τ ἰ τ ἰ λ ἰ
μ η μ ο τ η λ
Γ ρ ζ Γ ο τ ρ ε
μ λ η ο φ τ η ο ἰ
η μ ε χ ο τ η η
δ ο ρ μ η μ ο τ
μ ε χ ο τ η τ ο τ

ο μ λ ρ τ μ λ ρ
ρ ο ρ ο ρ η ρ
ρ ρ ε μ ρ ρ μ
ρ τ Γ ρ Γ κ ε τ ζ
ο ἰ ζ ο μ ε χ ο ρ
ο ο ο ο ο ο (21)
μ ε τ ρ ο τ η η
ε τ μ ρ ο ἰ ρ δ ο ρ
ε τ χ η ο τ η ρ η

ο τ ρ μ ο ρ ρ
ο τ ρ τ φ τ η
μ ρ ο φ τ ε η
ο τ ρ ρ τ ρ ο τ
η ο φ μ ρ τ ρ
ρ ρ τ ζ ζ ρ ο φ τ
ε μ λ ρ ρ ζ ζ ρ
ε ρ ο τ ἰ ρ ο δ
ε λ η ρ μ λ ρ ο

0 1 5 7 2 5 4 1
 0 1 4 1 0 2 4 0
 7 0 1 4 1 7 0 4 7
 1 0 4 5 4 1 4 1
 1 1 5 1 4 0 1 7 0 4
 5 7 1 1 7 7 0 4 5
 0 5 1 3 0 1 7 0
 0 1 7 0 1 1 2 0

4 5 7 0 1 7 4 5
 1 1 7 4 5 0 1 7
 4 0 1 7 0 4 1 0 1
 0 0 1 2 1

0 0 0 0 (22)
 7 1 2 6 2 4 7
 1 0 1 4 5 7 0 5
 0 1 7 1 5 7 0 4

0 0 0 0 0 (24)
 1 7 1 0 8 5 4 1
 0 7 7 4 1 0 2
 0 4 1 7 0 1 0 2 0
 0 4 5 4 1 2 1 1
 6 4 7 0 4 5 7
 8 4 7 0 4 5 1 0
 4 0 1 6 2 1 0 2
 1 7 2 0 1 4 5 4

0 0 0 0 0 0 0 0 (23)
 0 8 7 7 0 2 1 5 7
 2 0 0 4 1 7 4 1 1
 0 7 2 4 0 1 6 1
 6 7 1 0 0 1 1 1
 1 7 2 0 5 7 1
 0 4 1 1 0 2 7 4
 0 1 1 5 1 4 0 1 7
 0 1 7 0 4 5 4 0 4 5

𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌽
 𐌾 𐌿 𐍀 𐍁 𐍂 𐍃 𐍄
 𐍅 𐍆 𐍇 𐍈 𐍉 𐍊
 𐍋 𐍌 𐍍 𐍎 𐍏 𐍐
 𐍑 𐍒 𐍓 𐍔 𐍕 𐍖
 𐍗 𐍘 𐍙 𐍚 𐍛 𐍜
 𐍝 𐍞 𐍟 𐍠 𐍡 𐍢
 𐍣 𐍤 𐍥 𐍦 𐍧 𐍨 𐍩
 𐍪 𐍫 𐍬 𐍭 𐍮 𐍯 𐍰
 𐍱 𐍲 𐍳 𐍴 𐍵 𐍶 𐍷
 𐍸 𐍹 𐍺 𐍻 𐍼 𐍽 𐍾 𐍿

(26)

𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌽
 𐌾 𐌿 𐍀 𐍁 𐍂 𐍃 𐍄
 𐍅 𐍆 𐍇 𐍈 𐍉 𐍊
 𐍋 𐍌 𐍍 𐍎 𐍏 𐍐
 𐍑 𐍒 𐍓 𐍔 𐍕 𐍖
 𐍗 𐍘 𐍙 𐍚 𐍛 𐍜
 𐍝 𐍞 𐍟 𐍠 𐍡 𐍢
 𐍣 𐍤 𐍥 𐍦 𐍧 𐍨 𐍩
 𐍪 𐍫 𐍬 𐍭 𐍮 𐍯 𐍰
 𐍱 𐍲 𐍳 𐍴 𐍵 𐍶 𐍷
 𐍸 𐍹 𐍺 𐍻 𐍼 𐍽 𐍾 𐍿

(25)

𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌽
 𐌾 𐌿 𐍀 𐍁 𐍂 𐍃 𐍄
 𐍅 𐍆 𐍇 𐍈 𐍉 𐍊
 𐍋 𐍌 𐍍 𐍎 𐍏 𐍐
 𐍑 𐍒 𐍓 𐍔 𐍕 𐍖
 𐍗 𐍘 𐍙 𐍚 𐍛 𐍜
 𐍝 𐍞 𐍟 𐍠 𐍡 𐍢
 𐍣 𐍤 𐍥 𐍦 𐍧 𐍨 𐍩
 𐍪 𐍫 𐍬 𐍭 𐍮 𐍯 𐍰
 𐍱 𐍲 𐍳 𐍴 𐍵 𐍶 𐍷
 𐍸 𐍹 𐍺 𐍻 𐍼 𐍽 𐍾 𐍿

(27)

𐌸 𐌹 𐌺 𐌻 𐌼 𐌽
 𐌾 𐌿 𐍀 𐍁 𐍂 𐍃 𐍄
 𐍅 𐍆 𐍇 𐍈 𐍉 𐍊
 𐍋 𐍌 𐍍 𐍎 𐍏 𐍐
 𐍑 𐍒 𐍓 𐍔 𐍕 𐍖
 𐍗 𐍘 𐍙 𐍚 𐍛 𐍜
 𐍝 𐍞 𐍟 𐍠 𐍡 𐍢
 𐍣 𐍤 𐍥 𐍦 𐍧 𐍨 𐍩
 𐍪 𐍫 𐍬 𐍭 𐍮 𐍯 𐍰
 𐍱 𐍲 𐍳 𐍴 𐍵 𐍶 𐍷
 𐍸 𐍹 𐍺 𐍻 𐍼 𐍽 𐍾 𐍿

117 4 7 6 0 7
 7 0 11 4 11 11 0
 0 7 11 6 1 7 1
 11 7 0 7 11 11 4 11
 7 4 7 11 0 7 11 7
 1 11 0 11 7 1 7 11
 11 6 0 4 11 9 11 7
 0 4 11 9 11 11 7
 = 7 7 = 4 7 11

0 4 7 11 0 11 7 11
 1 7 11 7 11 0 7 7
 0 11 4 11 0 4 11
 0 7 11 0 0 0 (28)
 11 4 7 1 7 0 11 11
 0 7 11 4 7 0 11
 11 7 = 11 7 1 11

11 7 0 11 7 11 0
 11 7 11 7 0 11 11
 11 7 6 7 0 11 7
 0 7 11 0 11 11 11
 0 11 7 11 7 11 6
 0 11 7 11 0 11 7
 11 7 0 11 7 6 7
 11 7 6 7 11 0 11
 11 7 = 11 7 11 = 7

0 4 11 11 7 11 11
 0 11 7 0 11 4 11
 0 0 0 0 0 0 0 0 (29)
 0 4 0 11 7 11 7
 0 11 7 11 11 11 7
 0 11 7 11 11 11 7
 11 7 = 11 7 6 7 6
 11 7 11 7 = 11 7 7
 0 11 = 11 7 11

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 (31)

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 = 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 (30)

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰 (32)

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰
 𐌸𐌺𐌰𐌹𐌲𐌺𐌰

7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7

0000 0000 00 (34)

7 7 7 7 7

7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7

0000 00 0000 (33)

7 7 7 7 7

7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7

0000 000 0000 (35)

7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7

7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7
 7 7 7 7 7

○○○○○ ○○ ○○ (39)

ㅍㅍ ○ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ○ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ = ㅍㅍ = ㅍㅍ
 ○ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ

○○○○○ ○ ○○○○ (38)

ㅍㅍ ○ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ○ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ○ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ○ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ○ = ㅍㅍ ㅍㅍ

○ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ○ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ○○○○○ ○○ ○○○○ (41)

ㅍㅍ ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ = ㅍㅍ ㅍㅍ

○ ○○○○○ ○○○○ (40)

ㅍㅍ ㅍㅍ ○ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ
 ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ ㅍㅍ

YΓK. Tz. YΓH
JL. MEX. T

oooo (42)

LJLhJLk
M T X T
S L M = T H P
I T K M = J L
K M X = T M

EYU. I T K J L
K T H. M K. 9
I. T M Y M. I
T T Y T. T Y
Y T. L. K L J
S. T. I T K Y M
T M P = T L J
X E M Y M = P S
I T K J L. T

Y T E M. I T K
Y M K T K. I. Y
T z. Y T H.
Y Y J T Y Z K
J L. M E X

oooo (43)

E M = J S L h
T z L H = K M

I T K J L T H Y. T
T H K I T X T
T M. T h K H P
M = T z K H. T
T H. M K. M T
Y z = T M P. Y
I T X T = I T K
M = J L H P = M
J L. Y B M =

ᚢᚠ ᚢᚦ ᚳᚰ ᚦᚳ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ (49)
 ᚦᚳ ᚦᚳ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚠᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚠᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚦᚳ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚦᚳ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ

ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚦᚳ ᚠ ᚰ
 ᚰ ᚦᚳ ᚦᚳ ᚰ ᚦᚳ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚦᚳ ᚦᚳ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ

ᚳᚰ ᚠᚳ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚳᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ (50)
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ

ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚦᚳ ᚠ ᚰ
 ᚰ ᚠ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ
 ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ ᚰ

○○○○ ○○○○ ○○○○○ (51)
 ○ 54 11 ○ 71 6
 ○ 7 7 ○ 5 7 11
 ○ 5 0 11 ○ 1 5 0
 1 11 ○ 7 5 1 0 0
 ○ 5 0 11 ○ 1 1 1 1
 ○ 7 5 1 5 1 1
 ○ 5 3 3 5 6 ○ 1 7

1 3 3 0 ○ 1 3 3 7 11
 ○ 7 7 1 7 6 ○ 6
 1 5 4 1 1 1 ○ 6 11
 1 7 7 1 7 6 ○ 1
 11 1 4 11 ○ 5 3 5
 ○ 4 1 11 ○ 1 1 1 1
 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
 7 11 0 0 ○ 4
 ○ 7

4 5 ○ 1 6 1 7 0
 7 6 ○ 1 1 1 1 1 1
 5 7 0 ○ 1 1 7 5
 7 ○ 5 4 ○ 3 1 1
 ○ 1 1 7 1 1 1 ○ 1 1
 8 ○ 1 3 ○ 4 1 11
 ○ 4 1 1 1 1 1 1 1
 ○ 1 7 ○ 1 5 1 1 1 1

7 ○ 1 1 7 4 7 6
 7 ○ 4 1 9 1 1 1
 1 1 1 1 1 ○ 1 3 ○ 1 1
 ○ 4 1 1
 ○○○○ ○○○○ (52)
 1 5 7 5 7 0 ○ 4
 ○ 1 4 1 11 ○ 5 7
 ○ 5 1 6 1 1 7 0

x ʃ μ ◦ ʒ ◦ ʃ ρ
 ◦ ʒ ʃ ʒ ʒ ʒ ρ ◦ ʒ
 ʒ x ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʃ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ◦ μ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ
 ◦ μ ʒ x ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ

◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ (53)
 ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ μ ◦ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ
 ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ
 ◦ ʒ ʒ μ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ◦ ʒ x ʒ ʒ ʒ ʒ

ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ◦ ʒ
 ◦ ʒ ʒ μ ʒ x ◦
 ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ (55)
 ʒ ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ μ ʒ ʒ ʒ
 ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ

◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ ◦ (54)
 ʒ ◦ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ
 μ ʒ μ ◦ μ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ ʒ ◦ ʒ μ ʒ
 ʒ ◦ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ◦ μ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ ʒ μ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ʒ x ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ
 ◦ ʒ ʒ ◦ ʒ ʒ ʒ ʒ

○μεχ○πρτξ ○π

○ ○○○ ○○○ (56)

π○πττμ
πξ○πττ
πξπ○πξπ
πττπ○πξπ
πττπξπ○πξπ

πμπ○πππ

○πππ○πππ

πππ○πππ

πππ○πππ

πππ○πππ

πππ○πππ

πππ○πππ

πππ○πππ

πππ○πππ

π○πππττ

○πππ○πππ

π○πττπ

○πττπ

○πττπ

πττπ○πππ

ππππ○πττπ

ππππττπ

πππππ○πττπ

πττπττπ○πππ

○ππππππππ

○πππππππ

πππππππ○πππ

πππππππ○πππ

πππππππ○πππ

πππππππ○πππ

πππππππ○πππ

πππππππ○πππ

(57)

ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ (61)
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ

ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ

ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ

ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ (62)
 ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ ʔ

ΓΗ.ϣϣΓΞΜ

ΥΓΑ.ϣΞ.ϣ

○ ○ ϣΥΓ

○ ΓΖ.ΜΞΧ

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (64)

ϣΘΖΩ.ϣΜΥ

○ ϣϣΖΑ.ΓΖ

○ ϣϣϣ.ϣΖΗ

○ ○ ○ ○ (63)

○ ΓΙΜΙ.ΗΓΗ

ΓϣϣΜ.ΓΗΩ

ΑΓ.Η Γϣϣ.Ι

Γϣ.ϣΓΥ.Γϣ

Γϣϣ Γϣ.ϣΓϩ

○ ϣΓΞΥ.ΖΗ.Ι

ΗΗ.Ι ΓϣΑΖΑ

ΓΙΜΙ.ϣϣΗ.Γ

Γϣ.ϣΥΓΥ

○ ΓΖ.ΜΞΧ.ϣ

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (65)

ϣ.Α.ϣΓϣ

○ ϣ.Α.Η.Γϣ

ΓΧ.Γ.ΓΑ.Γ

ΓΗ.ϣϣΖ.ΓΙ

ΓΥΓΑ.ϣϣ.ϣ

○ ΞΜΥΒϣΜΥ

ΖΗ.ΓΗΓΘΗ

ϣΜΥ.ϣΒΖΖ

○ ϣϣ.ϣΜϩΥ

ΖΑ.ϣ.ΓΗ.ϣΘ

○ ϣϣΜ.Η.ϣ.ϣ

Θ.ϣ.Γ.Μ.Ι.Μ.Η

○ ϣϣ.ϣ.Ζ.Θ.Γ.Θ

ΓΑ.ΓΞ.ϣΓΗ

-102-
 若海无涯。彼岸遥。受河女。奴目其難。
 眾生動者。即被漂流。口為迷心。不聞。
 西素。輪迴。地獄。更悔。支人。无出路。
 入迷途。更鐵城。万劫。交中。長受苦。
 箇身。強健。勤修。道布。施持。戒。須。收。其。

-101-
 佛子船讚一本
 (66)
 〇 卍 〇 卍 卍
 〇 卍 〇 卍 卍
 〇 卍 卍 卍 卍
 〇 卍 〇 卍 卍
 〇 卍 〇 卍 卍
 〇 卍 〇 卍 卍

-104-
 墳河愛河并猛津。若人。世言。水東流。住。
 决陽。决陽。種。三。灾。見。即。令人。恐怖。
 河北。背。博。人。人。君。盆。河南。清。强。并。清。善。
 若。无。船。撥。大。橋。津。切。迷。人。難。可。度。遷。河。
 及。木。及。丁。鐵。絲。定。麻。倒。相。扶。樹。合。集。成。

-103-
 隨。浮。五。濁。不堪。居。其。汝。西。方。歸。淨。土。
 便。莫。癡。心。戀。火。定。生。老。病。无。難。居。住。
 以。急。終。未。造。法。船。且。向。世。間。為。際。言。喻。
 各。了。軋。成。三。寶。前。合。尚。幸。當。意。須。致。路。
 聽。說。无。為。般。着。船。莫。向。世。間。常。久。住。
 (67)

4. IRK BİTİĞ DIŞINDAKİ KÂĞIDA YAZILI RUNİK HARFLİ ESKİ TÜRKÇE METİNLER

4.1. Almanya’da Bulunan Runik Harfli Metinler

4.1.1. Mainz 388 no’lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 326; **Yeni Nr:** Mainz 388; **Satır Sayısı:** a.8 + 1 satır başlık-b.8 + 1 satır başlık; **Yay.:** von Le Coq (7), Radloff (2), Orkun (5)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 388 (TM 326) / VOHD 13,16 # 582, s. 464.

TML¹⁷⁴: Envanter No: 190; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı (Tüccar, köle ve astrolojiden bahsetmektedir.).

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık: n ¹ UmI : UI ¹ : <i>nomi : ol :</i>	Başlık: ❁ ...]I ¹⁷⁹ d ¹ η : k ¹¹⁸⁰ Ağ ¹ U... <i>w]idaη : kagu (?)</i>
1. ...]Ur ¹ : mn ² : t ² Id ² I : : <i>...şakın]ur : men: tedi : :</i>	1. b ¹ U : s ¹ Ab ¹ [...] : [...]ş ² I <i>bo : sav[lar]¹⁸¹ : [...] (é)şi-</i>
2. y ² mA : Ik ² In ² t ² I : k ¹ <i>yeme : ekinti : ka-</i>	2. d ² g ² ÜI ² ÜÜk ² : r ² mz : <i>dgülük : ermez :</i>
3. t ¹ A : s ¹ At ¹ g ¹ ç ¹⁷⁵ I : r ² : y ² <i>ta : satıgçı : er : y-</i>	3. mηA : y ¹ It ¹ maη : t ² <i>maηa : ayıtmaη : t-</i>
4. Üz : l ¹ t ¹ Un ¹ : y ¹ Ap : t ¹ <i>üz : altun : ayap : t-</i>	4. Id ² I : b ² g ² I : t ¹ g ¹ d ¹ I <i>edi : begi : tağdı</i>
5. (mg ¹ Al ¹ Ap) ¹⁷⁶ : k ¹ UI ¹ I : l ² <i>(amgala)p : kulı : el-</i>	5. t ¹ Ut ¹ UU ¹ p : y ¹ (It ¹ I : y ¹) ¹⁸² <i>tutup : ay(it<t>ı : y-)</i>
6. (g ² In ² t ²) ¹⁷⁷ A : UI ¹ : k ¹ IzI	6. UI ¹¹⁸³ t ¹ UzI : r ² (k ² s ² Iz :) ¹⁸⁴

¹⁷⁴ TML = Clark, 1997, 89-141.

<p>(gint)e : ol : kızı-</p> <p>7. ...] (: Id¹t¹I)¹⁷⁸ : s²Iz :</p> <p>g] (: ıdtı) : siz</p> <p>8. ...]l²[...</p> <p>...]l²[...</p>	<p>ultuzı : ır(ksiz :)</p> <p>7. b¹U¹Up (: Ay¹d¹)¹⁸⁵[...</p> <p>bolup (: ayd)l...</p> <p>8. ...</p>
---	--

Metnin Çevirisi:

<p>A Yüzü</p> <p>Başlık: Kanunu budur.</p> <p>1.-7. Düşünürüm dedi. Yine ikinci kez satıcı adam yüz altın takdim ederek, (belgeyi) damgalayıp kölesinin eliyle o kızı gönderdi. Siz (?)...</p> <p>8. ...</p>	<p>B Yüzü</p> <p>Başlık: Baskı (?)...</p> <p>1.-7. Bu sözler işitmek için değildir. Bana sormayın dedi. Beyi (tagdı “kızdı”?). Onu tutup sordu. Yıldızı güçsüz olduğundan söyledi.</p> <p>8. ...</p>
--	--

¹⁷⁵ Le Coq (1909, 1058) ve Radloff (1909, 1216) açıkça ç yazılan harfi l¹ okumuşlardır.

¹⁷⁶ Orkun (1938, 183)’un yayımladığı fragman resminden tamamlanmıştır.

¹⁷⁷ Orkun (1938, 183)’un yayımladığı fragman resminden tamamlanmıştır.

¹⁷⁸ Orkun (1938, 183)’un yayımladığı fragman resminden tamamlanmıştır.

¹⁷⁹ Wilkens (2000, 464)’in A olarak verdiği harf açıkça l¹ dir.

¹⁸⁰ Wilkens (2000, 464)’in t¹ olarak verdiği harf açıkça k¹’dir.

¹⁸¹ Tamamlama Radloff (1909, 1217)’a aittir.

¹⁸² Orkun (1938, 183)’un yayımladığı fragman resminden tamamlanmıştır.

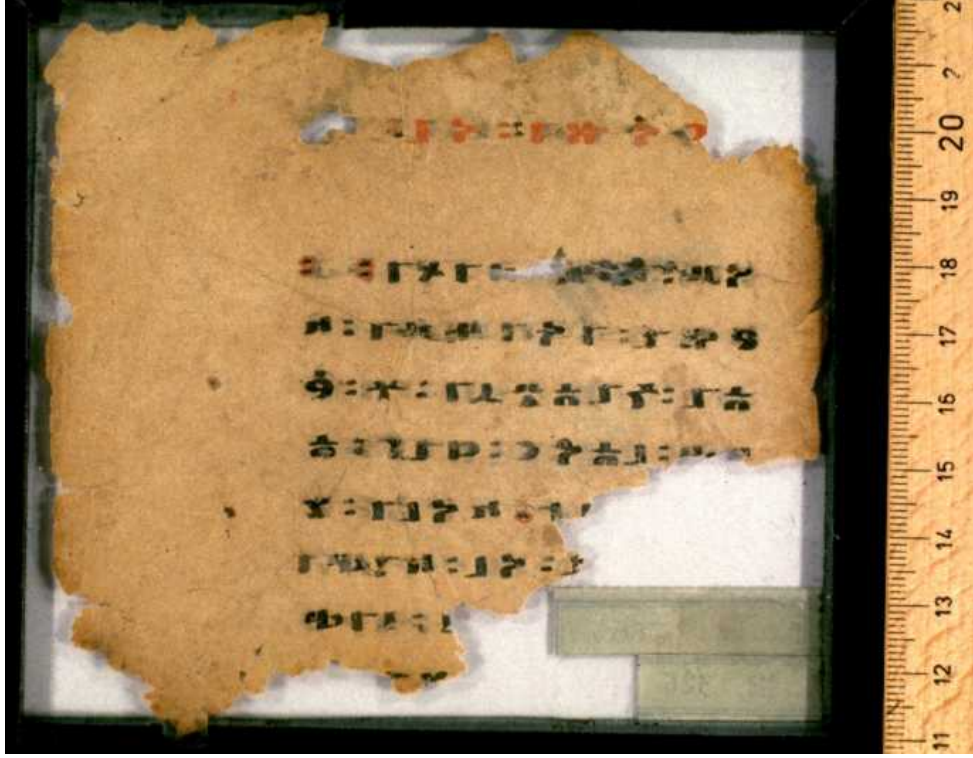
¹⁸³ Le Coq (1909, 1058) ve Radloff (1909, 1217) bu heceyi ul olarak okuyup sözcüğe “yıldızı” anlamını vermektedirler. Clauson (EDPT, 894b.) ise u okumakta ve sözcüğün yutuuzı “hanımı” olduğunu iddia etmektedir.

¹⁸⁴ Orkun (1938, 183)’un yayımladığı fragman resminden tamamlanmıştır.

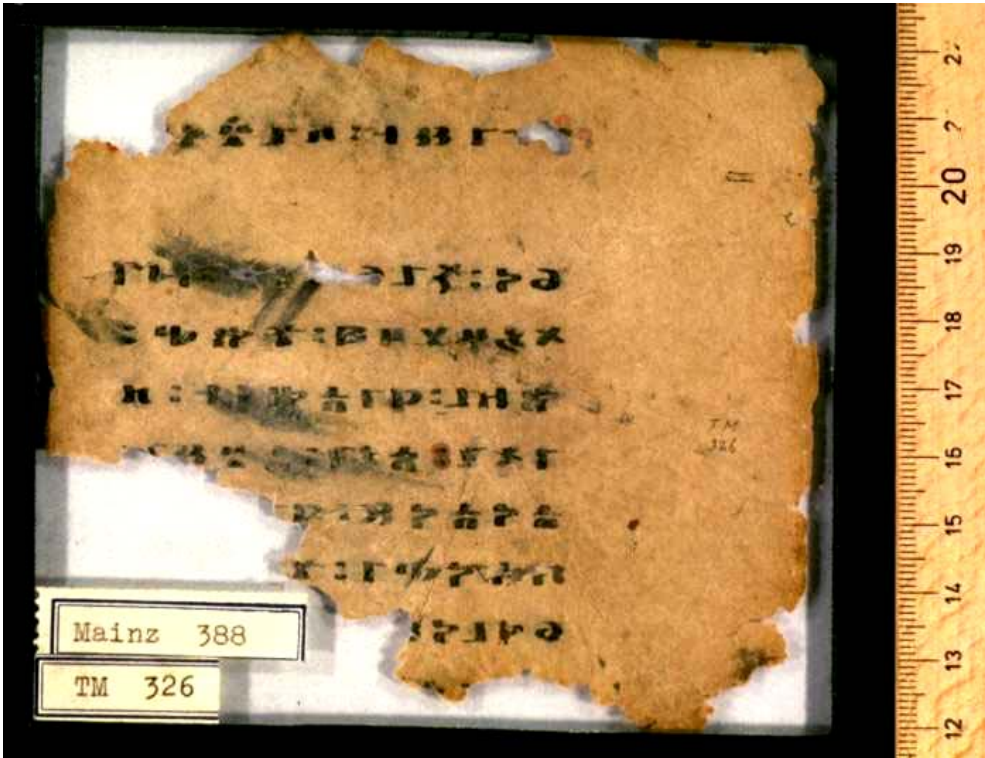
¹⁸⁵ Orkun (1938, 183)’un yayımladığı fragman resminden tamamlanmıştır.

Mainz 388 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.2. MIK III 35a+b no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 327; **Yeni Nr:** MIK III 35a+b; **Satır Sayısı:** a.12 + 1 satır başlık -b.9 + 1 satır başlık; **Yay.:** von Le Coq (3); Orkun (8)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Museum für Indische-Kunst (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: MIK III 35a+b (TM 327) / VOHD 13,16 # 275, s. 255-256.

TML: Envanter No: 74; Sınıflandırma: Ayinle İlgili Edebiyat → Dini Tören İlahileri; İçerik: İki dilli İlahi (Farsça-Türkçe).

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu¹⁸⁶:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık: ❁ Ab ¹ r ¹ Uş ¹ n ¹ I : ❁ <i>abruşani</i>	Başlık: ❁ b ¹ ş ¹ l ¹ ntI : k ² n ² I❁ <i>başlandı : kani</i>
1. mn ² g ¹ UmId ¹ <i>mangumid</i> ❁ ❁ ❁	1. Ak ² r ¹ : b ¹ mA : <i>e(a?)k²r¹ : bama :</i>
2. y ¹ r ¹ Uk ¹ : y ¹ : t ² nr ² Ik ² A <i>yaruk : ay : teñrike</i>	2. Ud ¹ : mn ² g ¹ U <i>ud : mangu-</i>
3. : l ¹ k ¹ Is ¹ t ¹ A : Ün ² r ² A <i>: alkışta : öñre-</i>	3. mId ¹ : : <i>mid : :</i>
4. k ² I : Ab ¹ r ¹ Uş ¹ n ¹ : <i>ki : abruşan</i>	4. t ² ük ² d ² I : Ab ¹ r ¹ Uş ¹ n ¹ l ¹ r ¹ <i>tük²edi : abruşanlar</i> (Yaklaşık 3 satır boş)
5. mn ¹ As ¹ t ¹ r ¹ : <i>manastar :</i>	5. ...]n ² I : r ¹ Uş ¹ n ¹ : pş ¹ Ik ² <i>[k]ani : roşan : paşik :</i>
6. gIr ¹ zA : y ² <i>girzA : y-</i>	6. ...]s ¹ t ¹ y ¹ Iş ¹ n ¹ : <i>[i]stayışn :</i>
7. Iş ² Ü : Ur ¹ mz <i>işo : ormaz-</i>	7. ...]d ¹ : Ab ¹ r ¹ In ¹ <i>[u]d : abrin</i>
8. t ¹ : b ¹ g ¹ : k ² n ² I <i>t : bağ : kani</i>	8. ...]zr ¹ : U <i>...]zr¹ : u(o?)</i>
9. r ¹ Uş ¹ n ¹ : pñç : r ¹ [...]	9. ...]ş ² n ² : U

¹⁸⁶ Orta Farsça sözcüklerin transkripsiyonlanmasında Durkin-Meisterernst (2004)'den yararlanılmıştır.

<p><i>roşan : pañç : r[a-]</i></p> <p>10. wAn¹çIn¹A[... <i>wañçina[n]</i></p> <p>11. b²r²Iş²[... <i>biriş[tga-</i></p> <p>12. n¹ : ğ¹[... <i>n : ğ¹[...</i></p>	<p><i>...]ş²n² : u(o?)</i></p>
---	--

Metnin Çevirisi:

<p>A Yüzü</p> <p>Başlık: Övgü (ilahisi)</p> <p>1.-11. Tefekkür parlak ay tanrıyadır. Her şeyden önce övülmeye layık olan (tanrı) günahlarımı(zı) affet. Mesih, Hormuzta tanrı, bakire ışık, beş ruh toplayan melek</p> <p>12. ...</p>	<p>B Yüzü</p> <p>Başlık: Başlandı. Bakire</p> <p>1. ...</p> <p>2.-7. tefekkür. Övgü (ilahileri), bakire ışık ilahisi tamamlandı. Övgü ve sena...</p> <p>8.-9. ...</p>
---	---

MIK III 35a+b no'lu Yazma Parçasının Resmi

A Yüzü

B Yüzü

4.1.3. U 178 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 328; **Yeni Nr:** U 178; **Satır Sayısı:** a.10-b.(boş); **Yay.:** Zieme (2)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 178 (TM 328) / VOHD 13,16 # 187, s. 192-193.

TML: Envanter No: 67; Sınıflandırma: Ayinle İlgili Edebiyat → Dini Tören İlahileri;

İçerik: Ezeli Tanrıların 22 Özelliği İçin Yemek İlahisi (“Ezelî Ses”).

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü

1. ...
2. ...]b¹[... : şⁿU[...
...]b[aş] : aşnu[k]
3. ...]I : b¹r¹I :
...]ı : fri :
4. r¹U[...n¹ : t²ηr²I : t²Ü[...
ro[şa]n : teηri : tü[z]
5. k²ÜηÜ¹l²[...
köñüll[üg]
6. şⁿUk¹I [...
aşnuka [: ba-]
7. m : t²ηr²[...
m : teηr[i : s-]
8. Uy¹ : s¹Uz
uy : suz
9. y¹[...]Uk¹s¹Uzd¹A
y[aş]uksuzda
10. ...

Metnin Çevirisi¹⁸⁷:

1. ...
- 2.-9. Ağır başlılık,¹⁸⁸ ezeli *Fri-roşan* tanrısıdır. Doğru düşünceli olma, ezeli *βam* (Tan) tanrısıdır. Günahsız olma...
10. ...

U 178 no'lu Yazma Parçasının Resmi

¹⁸⁷ *U 178* ile paralel olan ve J. Hamilton (1986, 56) tarafından yayımlanan Uygur harfli Maniheizt metnin (*Pelliot Chinois 340*) çevirisinden yararlanılmıştır.

¹⁸⁸ Uygurca metinde *amıl yabaş*.

4.1.4. Mainz 172 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 330; **Yeni Nr:** Mainz 172; **Satır Sayısı:** a.7-b.7; **Yay.:** von Le Coq (5);
Orkun (10)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

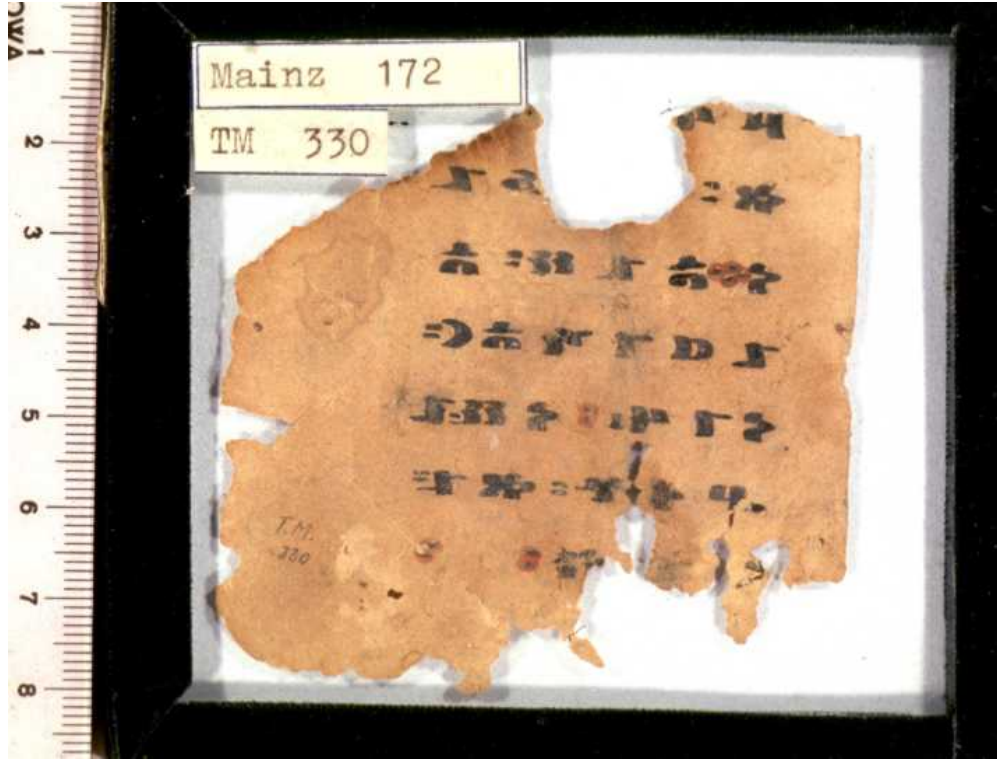
Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu¹⁸⁹:

A Yüzü	B Yüzü
1. $r^1n^2(?)$ [... $r^1n^2(?)$ [...]	1. [...] : [...]Ir ² ...] : [...]ir
2. m : [...]b ¹ A m : [...]q̣ba	2. : b ¹ [...]Ud ¹ : : b ¹ [...]Jud :
3. U ❀ t ¹ Ad ¹ : t ¹ w ❀ tad : t-	3. t ¹ An ¹ : k ² Ut ¹ : tan : kut
4. Ay ¹ Is ¹ t ¹ n ¹ : ayistaṅ	4. k ² I : t ¹ Uş ¹ m ki : tuşm-
5. UIn ² : Ud ¹ : A win : ud : a-	5. In ¹ : Ud ¹ : k ² I : in : ud : ki
6. zUr ² : mA : zur : ma :	6. t ¹ Us ¹ t ¹ : : g ¹ tust : :ag-
7. [...]A[...]g ¹ : : ...]a[...]g ¹ : :	7. r ¹ au : k ² I : raw : ki

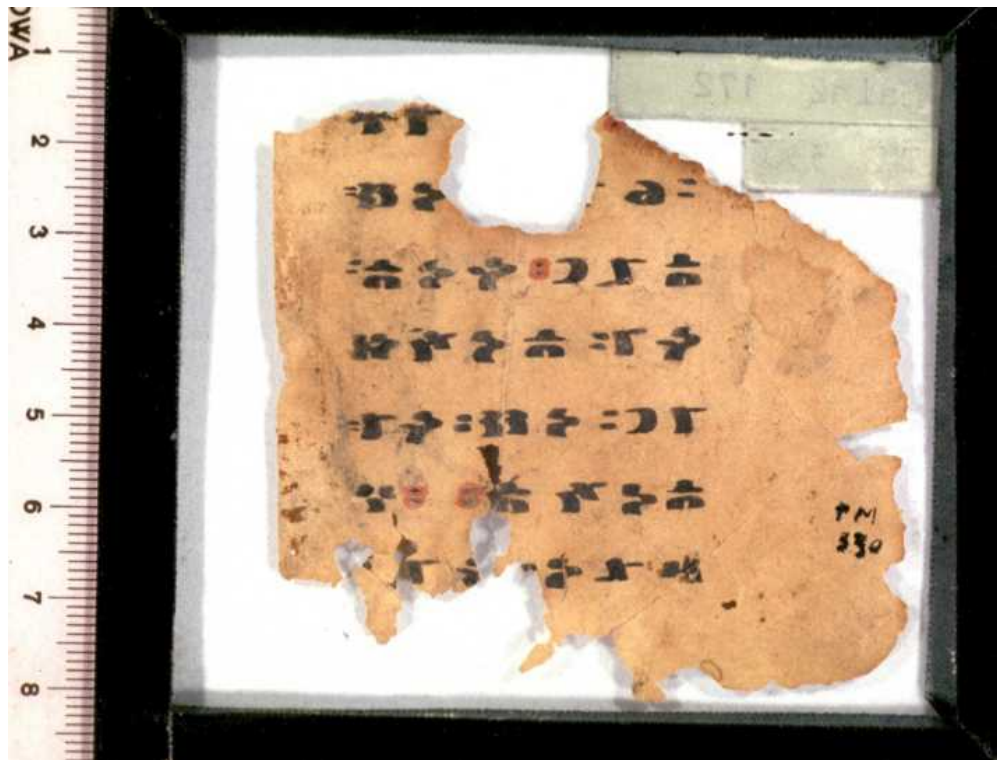
¹⁸⁹ Le Coq (1909, 1054) metnin dilini Orta Farsça olarak düşünmektedir. Metnin transkripsiyonlanmasında Durkin-Meisterernst (2004)'den yararlanılmıştır.

Mainz 172 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.5. U 180 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 331; **Yeni Nr:** U 180; **Satır Sayısı:** a.3-(b.3 Eski Uygurca); **Yay.:** Wilkens (1) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 180 (TM 331) / VOHD 13,16 # 591, s. 470-471.

TML: Envanter No: 229; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü

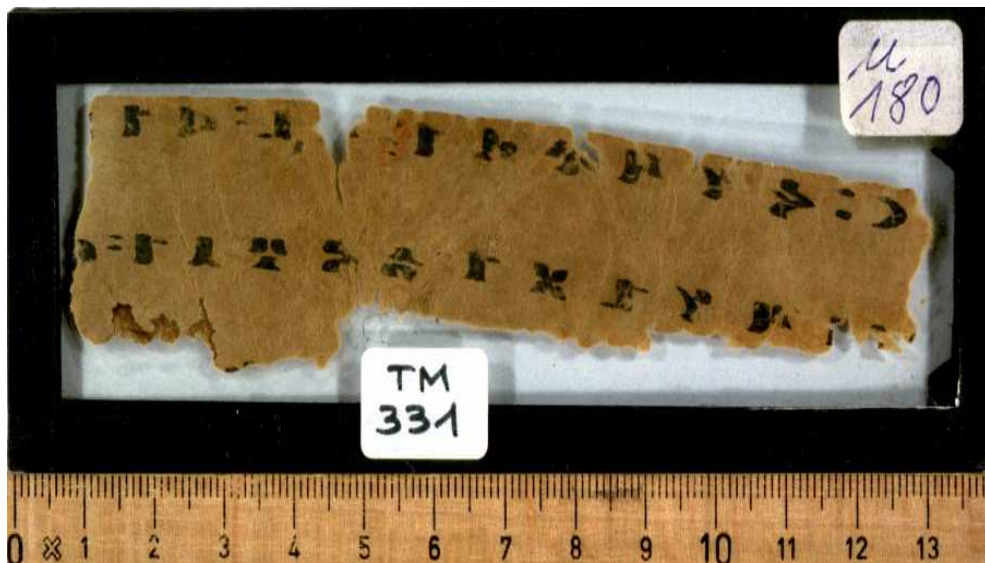
1. ...]n¹ : k²l²ür²t²I : [...]l¹ : y¹I[...
...]n¹ : k²l²ür²t²I : [...]l¹ : y¹I[...
2. ...] : s²ül²Ad²I t¹Ug¹çI : [...
...] : s²ül²Ad²I t¹Ug¹çI : [...
3. ...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü

1. ...getirdi...
2. ...orduyu sefere çıkardı. Bayraktar...
3. ...

U 180 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.6. TM 332 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 332; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** a.1 + 1 satır başlık-b.1 + 1 satır başlık;

Yay.: von Le Coq (1); Orkun (7)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Yazma kayıp.

VOHD Serisindeki Yeri: TM 332 / VOHD 13,16 # 594, s. 472.

TML: Envanter No: 211; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Kitap Başlığı.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık¹⁹⁰: ☸ <t ² : Üzd ² n ² (?)> <et : özden>	Başlık: ...]I : n ¹ g ¹ Uş ¹ k ² l ¹ r ¹ ☸ Ji(i?) : niğışaklar
1. ...	1. ...

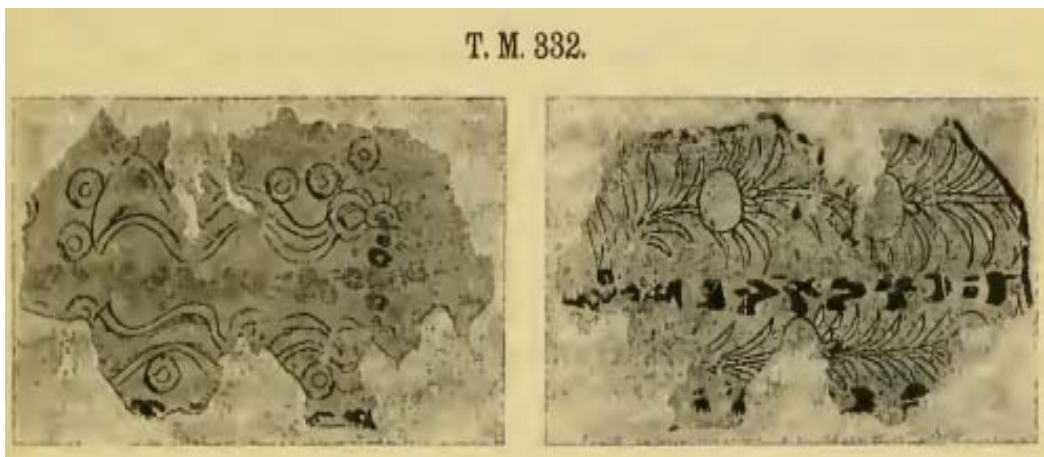
Metnin Çevirisi:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık: <bedenden>	Başlık: ... dinleyiciler
1. ...	1. ...

TM 332 no'lu Yazma Parçasının Resmi

A Yüzü

B Yüzü

¹⁹⁰ Yazı neredeyse tamamen silinmiştir. Le Coq (1909, 1047)'un okuması aynen verilmiştir.

4.1.7. U 179 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 334; **Yeni Nr:** U 179; **Satır Sayısı:** a.5 + 1 satır başlık-b.5 + 1 satır başlık; **Yay.:** Wilkens (2) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 179 (TM 334) / VOHD 13,16 # 590, s. 470.

TML: Envanter No: 228; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık: ❀ [... ¹⁹¹	Başlık: ❀ Üç[...]A : ❀
1. r ¹ mAzUn ¹ : Aş ¹ n ¹ U : s ¹ [... çarmazun : aşnu : s ¹ [...	üç[...]e (a?) :
2. g ¹ : b ¹ Iş ¹ : r ¹ zUn ¹ : t ² Ü g ¹ : bış : ırzun : tü[...	1. ...]d ² zUn ² : In ² t ² g ² Is ² I [ed]edzün : intgisi
3. ηAt ² g ² [...]t ² Up : t ² Im[... ηetég[i...]tüp : têm[iş...	2. ...]Ü : y ¹ U : b ² Ir ² zÜn ² : : ...]ü : ayu : bérzün : :
4. ...]n ¹ : s ² Üz ² [... ...]n ¹ : sözl[emiş...	3. ...]kI : y ² Ig ² Ir ² [...]Inç : A ...](è)ki : yègir[m]inç : a(e?)
5. ...]t ¹ In ¹ : [... ...]tun : [...	4. ...]z : k ¹ Iy ¹ [... ...]z : kıy[...
	5. ...]d ¹ A : Ü[... ...]da : ü(ö?)

Metnin Çevirisi:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık: ...	Başlık: ...
1. yorulmasın. Önce...	1. gelişsin...
2. ...bişirsin(?)...	2. ... söylesin
3. ...-a kadar...demiş...	3. on ikinci...
4. ...söylemiş...	4.-5. ...

¹⁹¹ “Turfanforschung”un web sayfasında verilen fragman resmindeki “başlık” kısmında bizim incelediğimiz kadarıyla yazı bulunmamaktadır. Wilkens (2000, 470) başlıkta *yən[e]* okuyuşunu vermektedir.

5. ...	
--------	--

U 179 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.8. U 171a,b no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM T 20; **Yeni Nr:** U 171a,b; **Satır Sayısı:** A: a.5-b.5; B: a.9-b.9; **Yay.:** Wilkens (3) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 171a,b (TM T 20) / VOHD 13,16 # 584, s. 465-466.

TML: Envanter No: 222; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Fragmanı	B Fragmanı
A Yüzü	A Yüzü
1. ...]Inç : t ¹ [... ...]i(i?)nç : t ¹ [...	1.
2. ...]k ² Is ² I : k ² ...]kişi : k ²	2. ...] : t ¹ [... ...] : t ¹ [...
3. ...]Ün ² in : s ² Ül ² η ...]ünün : sülēη	3.
4. ...]U : b ² : [... ...]u(ü?) : b ² : [...	4. ...]g ¹ Ur ² Ü[... ...]gurü[...
5. ...	5. ...]Ig ¹ [... ...]ıg[...
B Yüzü	6. ...]l ¹ : [...]m : [...]z : n ¹ [... ...]l ¹ : [...]m : [...]z : n ¹ [...
1. ...]Uç : b ¹ [... ...]ü(u?)ç : b ¹ [...	7. ...]k ² I[...]I[... ...]ki[...]i(i?)[...
2. ...]t ¹ I[... ...]tu[...	8. ...]b ² t ¹ s ² ...]b ² t ¹ s ²
3. ...]mIs ¹ g ² [...]r ² Ü[... ...]mişiğ[...]rü[...	9. ...]yIr ² [... ...]yir[...
4. ...]Il ² g ² : [... ...]ilīg : [...	
5. ...	B Yüzü
	1.

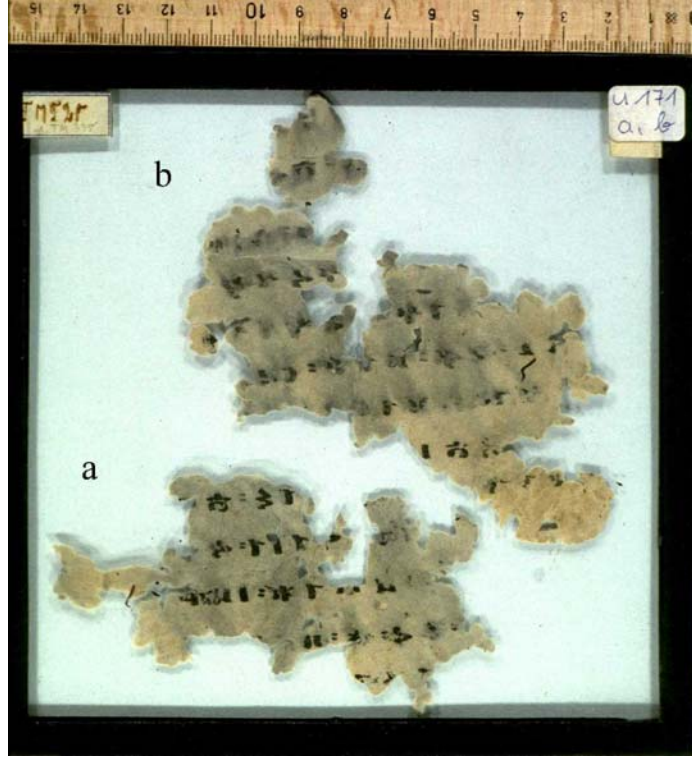
	<p>2. ...]d²I ...]di</p> <p>3. ...] : Ul^l : [... ...] : ol : [...</p> <p>4. ...]dÜn² : [... ...ö]dün : [...</p> <p>5. ...]y²I[...]r²s^l : [... ...]yi[...]r²s^l : [...</p> <p>6. ...]t²r²Ür²[...] : y²k²[... ...]trür[...] : y²k²[...]</p> <p>7. ...]k^lr^l[...] : t^lr^lg^l ...]k^lr^l[...] : t^lr^lg^l</p> <p>8. ...] : k²[... ...] : k²[...]</p> <p>9. ...] : t^lr^l[... ...] : t^lr^l[...</p>
--	--

Metnin Çevirisi:

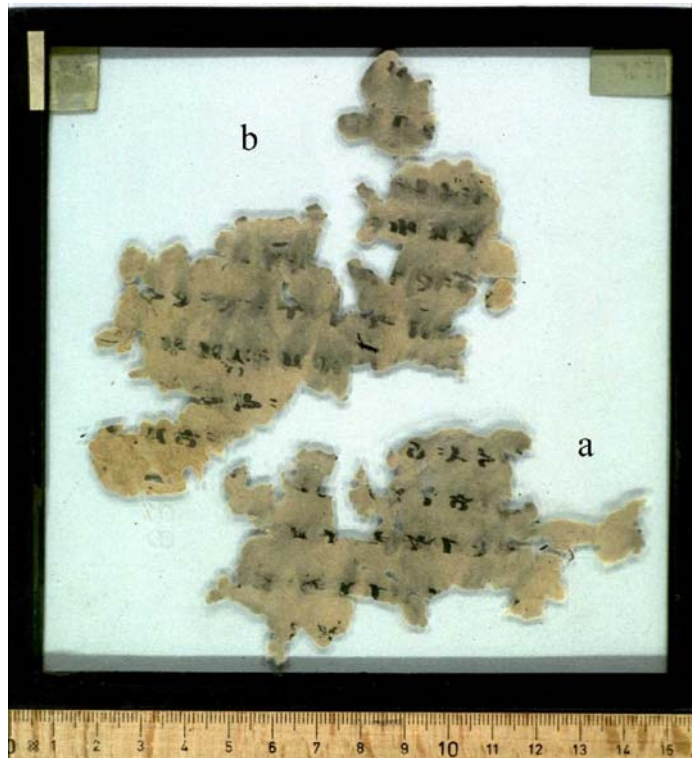
<p>A Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <p>1. ...</p> <p>2. ...insan...</p> <p>3. ...sesle(?), orduyu sefere çıkartın...</p> <p>4.-5. ...</p> <p>B Yüzü</p> <p>1.-5. ...</p>	<p>B Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <p>1.-9. ...</p> <p>B Yüzü</p> <p>1.-3. ...</p> <p>4. zaman (?)</p> <p>5.-9. ...</p>
---	---

U 171a,b no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.9. U 174a,b no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 336; **Yeni Nr:** U 174a,b; **Satır Sayısı:** A: a.3-b.3; B: a.2-b.2; **Yay.:** Wilkens (4) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 174a,b (TM 336) / VOHD 13,16 # 587, s. 467-468.

TML: Envanter No: 225; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Fragmanı	B Fragmanı
A Yüzü 1. ...]ηA[... ...]ηa(e?)[... 2. ...]Ar ¹ : [... ...]ar : [... 3. ...]n ² t ² Ü : [... ...ke]ntü : [... B Yüzü 1. ...]nçA[... ...]ança[... 2. ...]Ü : k ¹ : [... ...]ü(ö?) : k ¹ : [... 3. ...]l ¹ Ur ¹ [... ...]ur[...	A Yüzü 1. ...]r ² k ² In[... ...]erkin[... 2. ...]UA : t ² [... ...]ua (?) : t ² [... B Yüzü 1. ...] : t ² ηr ² [... ...] : t ² ηr ² [i... 2. ...] : ÜzÜ[... ...] : özü[t...

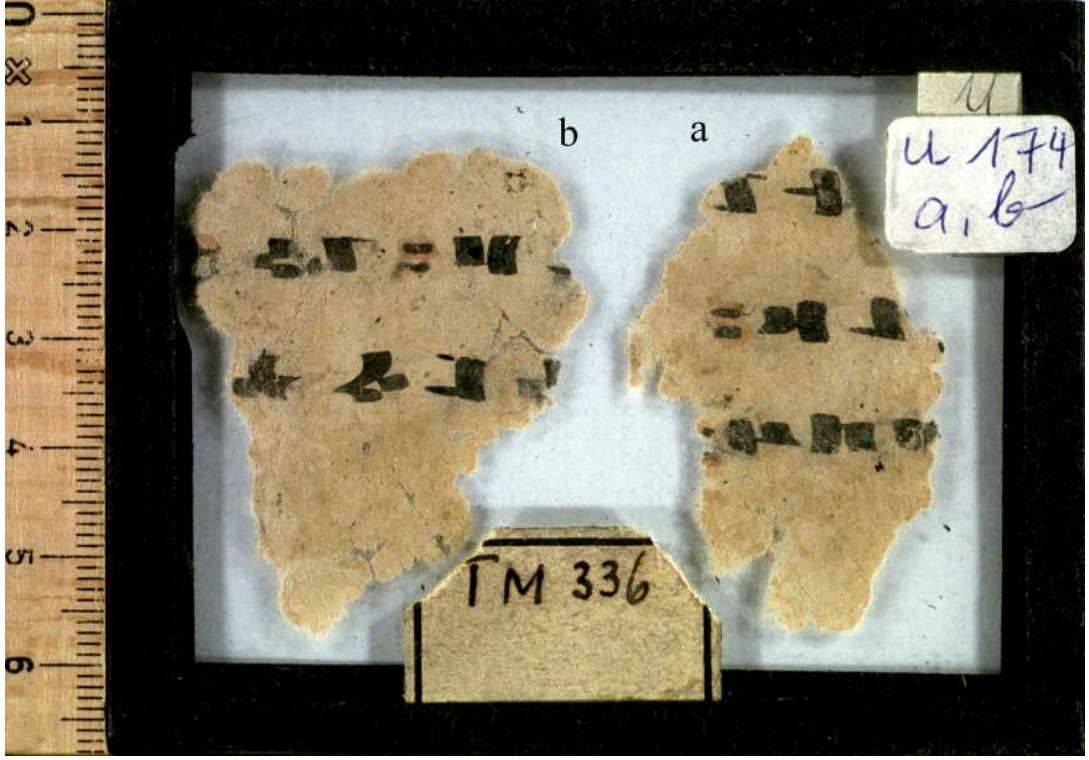
Metnin Çevirisi:

A Fragmanı	B Fragmanı
A Yüzü 1.-2. ... 3. ...kendi...	A Yüzü 1. ...güç ile... 2. ...

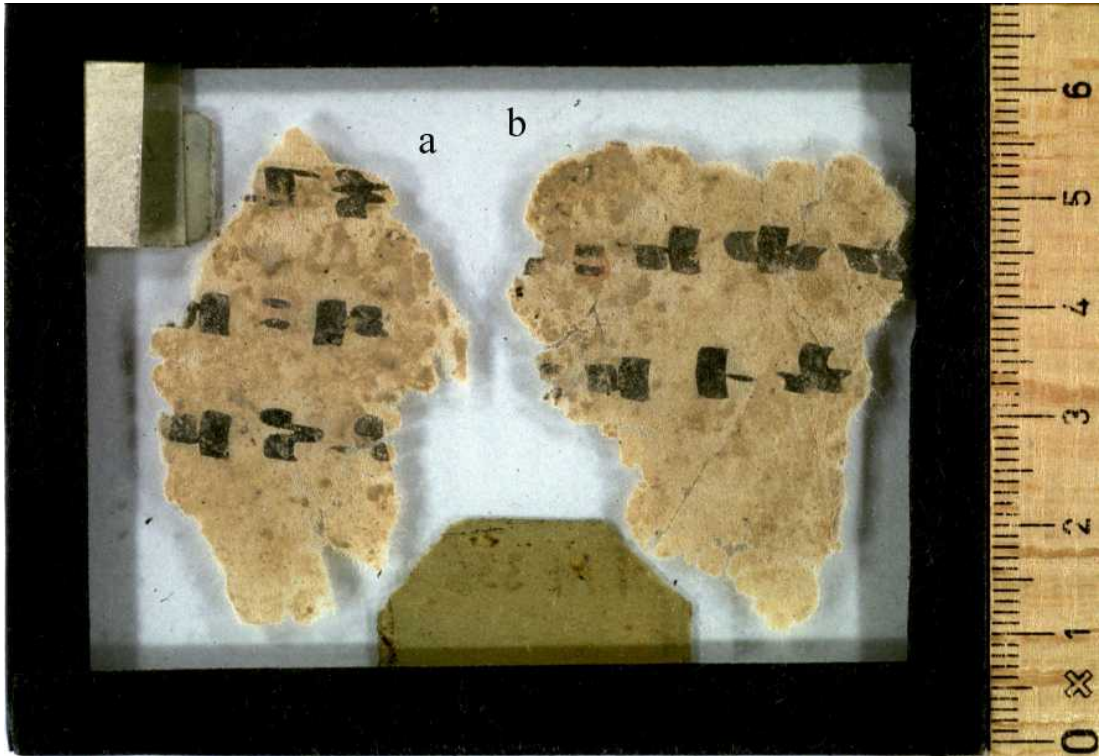
B Yüzü 1. ...öylece... 2.-3. ...	B Yüzü 1. ...tanrı... 2. ...ruh...
---	---

U 174a,b no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.10. Mainz 385a-d no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 337; **Yeni Nr:** Mainz 385a-d; **Satır Sayısı:** A: a.7-b.7; B: a.3-b.3; C: a.3-b.3; D: a.2-b.2; **Yay.:** Sertkaya (8)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 385a-d (TM 337) / VOHD 13,16 # 579, s. 462.

TML: Envanter No: 215; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Fragmanı	B Yüzü	B Fragmanı	B Yüzü
A Yüzü 1. ...]U ...]o(u?) 2. ...]g ² : k ¹ η ...]g ² : kaη 3. ...] : ...] : 4. ...]n ¹ ...]n ¹ 5. ... 6. ...]t ¹ Ur ¹ [... ...]tur[... 7. ...]Üg ² [... ...]üg[...	1. s ² [... s ² [... 2. ... 3. b ² Is ² [... bêş[... 4. n ² t ¹⁹² [... n ² t ¹ [... 5. ... 6. n ¹ g ¹ [... n ¹ g ¹ [... 7. ot ¹ [... ot[...	A Yüzü 1. Ik ² [... ik[... 2. k ² A : [... ke : [... 3. r ¹ [... r ¹ [...	1. ...]Ik ² ...]ik 2. ...]A : Ik ² ...]a(e?) : ik 3. ...]A ...]a(e?)
C Fragmanı A Yüzü 1. ... 2. ...]t ² [... ...]t ² [... 3. ...	B Yüzü 1. ...]U[... ...]u(o?)[... 2. ...] : [... ...] : [... 3. ...]U[...	D Fragmanı A Yüzü 1.-2. ...	B Yüzü 1.-2. ...

¹⁹² Sertkaya (1995, 270)'nın vermiş olduğu fragman resminde t¹ harfi daha belirgindir.

	...] <i>u(o?)</i> [...		
--	------------------------	--	--

Metnin Çevirisi:

A Fragmanı

A Yüzü

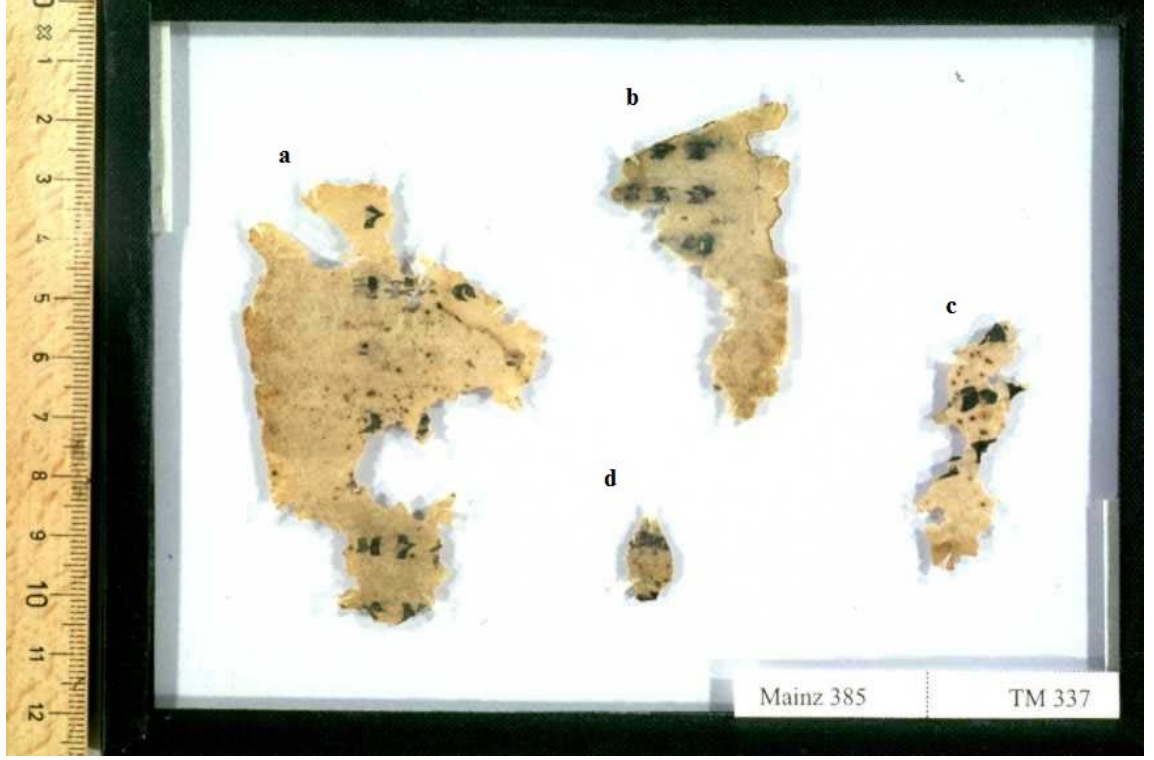
2. ...baba (?)...

B Yüzü

3. beş (?)...

Mainz 385a-d no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.11. Mainz 175a,b no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 337; **Yeni Nr:** Mainz 175a,b; **Satır Sayısı:** a.4-b.4; **Yay.:** Sertkaya (5)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 175a,b / VOHD 13,16 # 176, s. 182.

TML: Envanter No: 194; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı
(Şeytandan bahsetmektedir.)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...]mA : n[...] ^t I : Ü ...y]eme : aḥ[lg...]t ⁱ : ü(ö?)	1. g ¹ : y ² m[...] ^b r ² [... g ¹ : yem[e...]b ² r ² [...
2. s ¹ mn ¹ U : Ir ² [...]s ¹ l ¹ r ¹ [... şımnu : ir[...]s ¹ lar[...	2. ...] : η : I[...]b ² Ir ² : k ² In ² [... ...] : eη : i[lk(?)]bir : (é)kin[ti(?)...
3. ...]r ² I : y ² Ir ² [...]A : b ¹ [... ...teḥ]ri : yèr[k]e : b ¹ [...	3. ...]g ¹ d ¹¹⁹³ [...]r ² Is ² : b ² Ür ² [... ...]g ¹ d ¹ [...]riş : bür[...
4. ...	4. ...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...yine kötü...	1. ...yine...
2. şeytan...	2. ...ilk önce birbirine (?)
3. ...tanrı(lar) ülkesine...	3.-4. ...
4. ...	

¹⁹³ Sertkaya (1995, 268)'nin vermiş olduğu fragman resminde g¹d¹ harfleri daha belirgindir.

Mainz 175a,b no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.12. Mainz 403a,b no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 337, TM 335/TM 341; **Yeni Nr:** Mainz 403a,b; **Satır Sayısı:** A: a.3+1 satır başlık-b.3+1 satır başlık; B: a.12-b.12; **Yay.:** Sertkaya (11); Zieme (3)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 403a,b (TM 337, TM 335/TM 341) / VOHD 13,16 # 583, s. 465.

TML: Envanter No: 195; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı (?) (Kadınlardan bahsetmektedir.)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

<p>A Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <p>Başlık: ...]n¹Uml es</p> <p>...]nomı</p> <ol style="list-style-type: none">......]Uk¹U ...]uklu¹⁹⁴...	<p>B Yüzü</p> <p>Başlık: es : b²[... : b²[...</p> <ol style="list-style-type: none">...b²I[... bi[...b²[... b²[...
<p>B Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">...]Ür²[...]Üg² : [... ...t]ür[l]üg : [uzun :...]Un¹Ug¹d¹A : k² t]onlugda : k...] : t²r²k² : y¹l¹k¹r¹ : ...ên] : terk : yalkar :...]r² : t²Ür²Üs²Üz : bi]r : törösüz :...]g¹ : At¹g¹ : Uz anı]g : atlıg : uz[un :	<p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">k¹Ud¹Uz[... koduz[...tq-k¹I : y²mA : [... ka : yme : [...l²Ir²k²A : nçA : [... lirke : ança :s²In²I : b²Ir²l²A[... sini : birle :η : Uy¹n¹s¹k¹ : k²[... η : oynışık : k²[...k² : t²g²Ül² :

¹⁹⁴ *klu* şeklinde de transkripsiyonlanabilir.

6. ...]Un ¹ I ¹ Ug ¹ d ¹ A : k ² I t]onlugda : (è)ki-	k ² : tægül :
7. ...]I : y ¹ b ¹ I ¹ [...]t ¹ I ¹ nt]i : yavıak : til	7. y ² m : b ² I ² I ² [... yme: bilir[...
8. ...]y ¹ [...]b ¹ IçI : k ¹ ...]y[...]bıçı : k-	8. Üt ² I : t ² Ü[...] ² : t ² üti : tö[r]t : t[ürl-
9. ...]A : ÜçÜnç : oduzd]a : üçünç :	9. Üg ² : k ² Is ² [... üg : kiş[i...
10. ...]k ¹ Ud ¹ Uz ...]koduz-	10. Uy ¹ n ¹ Ag ¹ [... oynag[: kodu-
11. ...]t ² Ünç : Ul ¹ : da : tör]tünç : ol	11. z : b ² I ² [... z : bir]le...
12. ...]y ¹ I ¹ k ¹ ...]yalk	12. A : k ² In ² [... a(e?) : (è)kin[ti...

Metnin Çevirisi:

A Fragmanı A Yüzü Başlık: ...kanunu ¹⁹⁵
B Fragmanı A Yüzü 1.-12. ...çeşit kadınlardan sonra hemen (kendini) uzak tutar. Birincisi kanunsuz kötü denen kadınlardan. İkincisi kötü haberler...kadınlardandır. Üçüncüsü...kadınlardan. Dördüncüsü bu... kendisini uzak tutar...
B Yüzü 1.-12. kadın...ve ayrıca...böyle...seninle...oynaş...değildir. Yine bilenler...dört çeşit kadın, gönül eğleyici kadınlar ile...ikincisi...

¹⁹⁵ Zieme (2001, 380)'ye göre Mainz 403a fragmanından geriye kalanlarla başlığı bi[...] nomi "[...] kitabı" olarak yeniden kurabiliriz.

Mainz 403a,b no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.13. Mainz 402 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 337-339a-b; **Yeni Nr:** Mainz 402; **Satır Sayısı:** A: a.3 + 1 satır başlık-
b.3 + 1 satır başlık; B: a.3 + 1 satır başlık-b.3 + 1 satır başlık; **Yay.:** von Le Coq (4);
Orkun (9)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu¹⁹⁶:

<p>A Fragmanı</p> <p>A Yüzü (?)</p> <p>Başlık: ...]g^lI[...]U : t^l[...] ❀ ...]g^lI[...]U : t^l[...]</p> <ol style="list-style-type: none">1. Ab^lUr^lAm : mA- aburam : ma-2. n^lI : g^lUd^lAwn^l : ş^l ni : gudawān : şa-3. g^lr^ly^l[...]t^lI[...] gryā[r...]ti[...] <p>B Yüzü (?)</p> <p>Başlık: ❀ ...</p> <ol style="list-style-type: none">1. r^lUd^l : s^ln²A : y²m rud : şana : yama-2. k² : ž : AmA : AU : m k : aj : ama : aw : m3. ...]b^l[...] : zA ...]b^l[...] : za(e?)	<p>B Fragmanı</p> <p>A Yüzü (?)</p> <p>Başlık: ❀ t^lAn[...] tañ[...] z</p> <ol style="list-style-type: none">1. Ad^lI : ž : U[...] adı : aj : U[...]2. y^lUzt^lğ^l[...] yojtağ[r...]3. ...]d^l : pd^l : [...] ...]d^l : pađ : [...] <p>B Yüzü (?)</p> <p>Başlık: ...]k²[...]r²k²A ❀ ...]k²[...]r²k²A</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...]n^l : r^lAmIn^l ...]n^l : ramin2. ...]In^lA : I : k² ...]ina : i : k²3. ...]zInt^lk²[...] ...]zintik[r...]
--	--

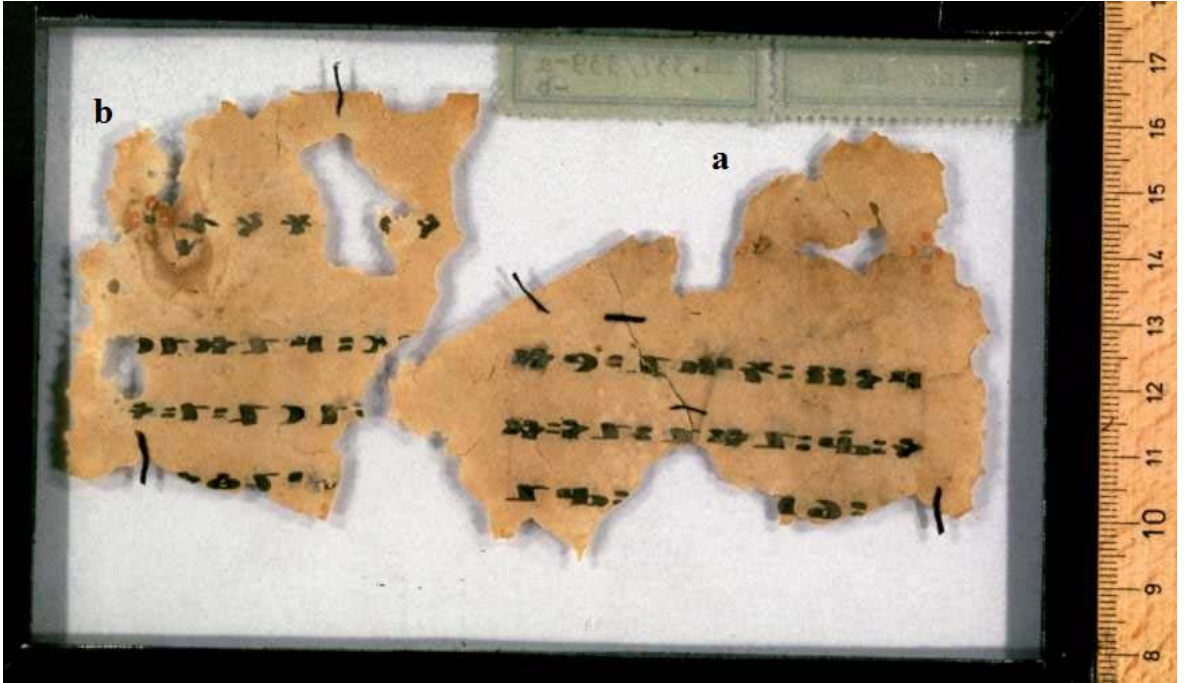
¹⁹⁶ Le Coq (1909, 1054)'a göre Orta Farsça bir metindir. Metnin transkripsiyonlanmasında Durkin-Meisterernst (2004)'den yararlanılmıştır.

Mainz 402 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.14. U 175 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 339; Yeni Nr: U 175; Satır Sayısı: a.4-b.4; Yay.: Wilkens (5)
(Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 175 (TM 339) / VOHD 13,16 # 588, s. 468-469.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...]mIs ² [... ...]miş(?)[...	1. b ¹ ş ¹ l ¹ AntI : ş ¹ Ad ¹ [... başlantı : şad [: o-]...
2. ...]n ¹ AzU : [... ...]n ¹ azu (?) : [...	2. r ¹ mzt ¹ : y ² Üm[... rmazt : yüm[...
3. ...]m : r ¹ A : I : t ¹ [... ...]m : ara : ı : t ¹ [ag...	3. ...] : ş ¹ Ad ¹ : U[r]- ...] : şad : o[rmazt]
4. ...]d ¹ I : A[... ...]dı : a(e?)[...	4. ...]k ² [... ...]k ² [...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...	1.-2. başladı Şad Ormazt ¹⁹⁸ ...
2. ...yahut (?)...	3. ...Şad Ormazt..
3. ...ara ¹⁹⁷ , dağ bayır (?)	4.
4. ...	

¹⁹⁷ “Yer” ya da “zaman” için.

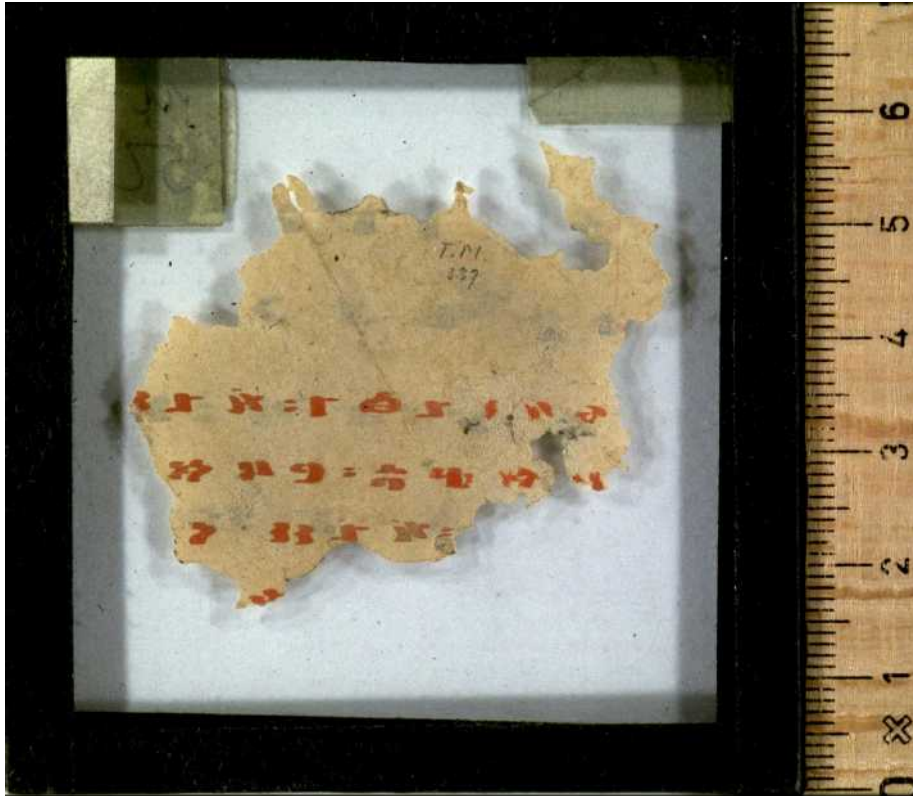
¹⁹⁸ Wilkens (2000, 469, dipnot 1404)’e göre “Denāwārīya” okulunun kurucusu olan “Şad Ohrmizd” olabilir. Dolayısıyla hem bu özel ad hem de fragmanın B yüzünde geçen *başlantı* sözcüğü bu fragmanın en azından B yüzünün “Şad Ohrmizd” ile ilgili bir ilahi metni olduğuna işaret eder.

U 175 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.15. Mainz 171 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 340; **Yeni Nr:** Mainz 171; **Satır Sayısı:** b.4 (+ 4 satır Eski Uygurca);

Yay.: von Le Coq (8); Sertkaya (13)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 171 (TM 340) / VOHD 13,16 # 574, s. 457-458.

TML: Envanter No: 163; Sınıflandırma: Kilise ile İlgili Edebiyat → Doğu
Kilisesinden Belgeler; İçerik: Alfabe¹⁹⁹.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

B Yüzü

1. ...]b²Ir²[...
...]bir[...
2. ...] | b¹U[...
...] | bu(o?)[...
3. ...]Ür²[...
...t]ör[tünç²⁰⁰ ...
4. ...]I | y²mA
...]i(t?) | yme

Metnin Çevirisi:

B Yüzü

1. ...bir...
2. ...
3. ...dördüncü...
4. ...yine...

¹⁹⁹ İki ayrı yazı (Eski Türk Runik alfabesi ve Eski Uygur alfabesi) ile yazılmış bir metin olup Clark'ın belirttiği gibi doğrudan Eski Türk runik alfabesini göstermez; yani içerik bilinmemektedir.

²⁰⁰ Sözcük tamamlaması Eski Türkçe runik harfli metinle paralel olan satır altı (ya da daha doğrusu satır yanı) Uygur harfli metinden hareketle yapılmıştır.

Mainz 171 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.16. U 177 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 341; **Yeni Nr:** U 177; **Satır Sayısı:** a.4-b.4; **Yay.:** Wilkens (6)
(Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 177 (TM 341) / VOHD 13,16 # 186, s. 192.

TML: Envanter No: 227; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik:
Bilinmiyor.²⁰¹

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...]mIs ²²⁰² ...]miş	1. : k ¹ U _p : t ¹ mU[... : kop : tamu[...
2. ...]d ² k ² A : t ² s ² k ² ...]dke : t ² s ² k[e... ²⁰³	2. t ¹ s ¹ g ¹ r ¹ t ¹ I[... taşgartı[...
3. ...]I : Üt ² t ² I ...]i(i?) : ötti	3. k ¹ t ¹ : k ² Ür ² [... kat : kö(ü?)r[...
4. ...]nr ² I : y ² s ² (?) ...te]nr ² i : y ² s ² (?)	4. r ² : y ² Ig ² [... r ² : yig[...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü	B Yüzü
1.-2. ...	1. hep cehennem...
3. ...geçti	2. dışarı gönderdi (?)...
4. ...tanrı...	3. kat...
	4. ...

²⁰¹ Wilkens (2000, 192)'e göre mitoloji ile ilgili kozmolojik bir metindir.

²⁰² Bu satırın sonunda üç noktalı sonlama işareti varmış gibi görünüyor:

²⁰³ Satırda bulunan her iki sözcüğün sonunun +kA yaklaşma-verme durumu eki ile bitme ihtimali yüksektir. Bu durumda ilk sözcüğün /d/ sesi ile biten yabancı kökenli bir sözcük olması (kend "şehir" ? vb.) gerekir. Tabii ki "bu zamanda, bu devirde" anlamlarına gelen ve yazıtlarda gördüğümüz *bödke* (< *bu ödke*) sözcüğünü de ilk sözcük için tasarlamamın mümkün olduğunu belirtmeliyiz.

U 177 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.17. U 5 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 342; **Yeni Nr:** U 5; **Satır Sayısı:** Bölüm I: a.11 + 1 satır başlık -b.11 + 1 satır başlık; Bölüm II: a.12 + 1 satır başlık -b.12 + 1 satır başlık; **Yay.:** von Le Coq (6); Orkun (11)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 5 (TM 342) / VOHD 13,16 # 22, s. 51-52.

TML: Envanter No: 191; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı (Astrolojiden bahsetmektedir.)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

Bölüm I	B Yüzü
A Yüzü	Başlık: ...]k ² I ❀
Başlık: ❀ ...]b ¹ r ¹ A[... ...i]bra[s...	.../ki
1. AzU : t ¹ Ur ¹ U azu : turu-	1. n ² : s ¹ Ak ¹ In ¹ t ¹ n ² : sakınt-
2. k ¹ : s ¹ Ub ¹ : r ² s ² k : suv : ers-	2. I : y ² mA : Añ ı : yme : añ-
3. r ² : UpAy ¹ in ¹ : er : opayın :	3. Ig ¹ : kll ¹ nçl ¹ ig : kılınçl-
4. AzU : It ² mI azu : étmi-	4. g ¹ : ş ¹ mn ¹ U : n ² A ig : şımnı : ne
5. ş ² : y ¹ r ¹ At ¹ mI ş : yaratmı-	5. : y ¹ b ¹ [...]k ¹ : çU ¹ : yav[la]k : çul-
6. ş ¹ : t ¹ At ¹ g ¹ l ¹ g ¹ ş : tatıglıg	6. b ¹ U : s ¹ Ak ¹ In ¹ t ¹ vu : sakınt-
7. : Aş ¹ : r ² s ² r ² [...]A : aş : erser[:]a-	7. I : b ¹ r ¹ çA : t ² g ² ı : barça : teg
8. ş ¹ Ay ¹ In ² : y ² [... şayın : y[m-	8. ...]In ² t ² I : k ² ...]inti : k ²
9. A : [...]I (A?)[... e : [...]ı (a?)[...	9. ...]Üñ : Ü ...]üñ : ü(ö?)
10. s ² r ² [...	10. ...]s ¹ I ...]sı

<p><i>şer[...]</i></p> <p>11. ...</p>	<p>11. ...] :</p> <p>...J :</p>
<p>Bölüm II</p> <p>A Yüzü</p> <p>Başlık: ...]r¹ ❀</p> <p>...]r¹</p> <p>1. s²Ik²A : s¹b¹I (bir ekinti)²⁰⁴ sike : şavı</p> <p>2. n¹ : Üçş²mIş² n : öçeşmiş</p> <p>3. l²r² : y²mA : b²I ler : yme : bi</p> <p>4. r²I : nçA : t²Im ri : ança : têm-</p> <p>5. Iş² : mn² : k¹Ul¹ iş : men : kol-</p> <p>6. Ul¹Ad¹Uk¹²⁰⁵Um : uladokum :</p> <p>7. k¹Amg¹d¹A : r² kamağda : er-</p> <p>8. k²l²Ig² : y¹Ul¹t¹ klig : yult-</p> <p>9. Uz : r²mIş² : y² uz : ermiş : y-</p> <p>10. mA : Ik²In²t² me : ekint-</p> <p>11. I : r² : nçA : t²Im i : er : ança : têm-</p> <p>12. Iş² : k¹Am[... iş : kam[ag...</p>	<p>B Yüzü</p> <p>Başlık: ❀ l¹[... l¹[...</p> <p>1. y²mA : b¹U : s¹[... yme : bo : s[av-</p> <p>2. g¹ : nçk² : Ün²- ıg : inçek : özne-</p> <p>3. mIş²l²r² : y²Ig² : mişler : yæg</p> <p>4. : Al¹g¹ : b¹Ul¹Uş¹ : alıg : buluş-</p> <p>5. g¹l¹I : Un¹AmA gahı : unama-</p> <p>6. d¹Uk¹l¹r¹ : duklar :</p> <p>7. y²mA : y¹Ul¹t¹Uz yme : yultuz-</p> <p>8. Ug¹ : Üg²Üg²l²I : ug : ögügli :</p> <p>9. r² : nçA : t²ImIş² er : ança : têmış</p> <p>10. : mn² : y¹Ul¹t¹Uz men : yultuz-</p> <p>11. Ug¹ : k¹l¹t¹I : r²k² ug : kalıtı : erk-</p> <p>12. l²[...] : t²ImI[... l[ig] : têmi[ş]</p>

Metnin Çevirisi:

²⁰⁴ Parantez içi Le Coq (1909, 1057)'a göre verilmiştir.

²⁰⁵ Le Coq (1909, 1057), açıkça k¹ yazan harfi l¹ okumuştur.

<p>Bölüm I</p> <p>A Yüzü</p> <p>Başlık: ...</p> <p>1.-9. Yahut duru su ise yudumlayayım yahut iyi hazırlanmış tatlı bir yiyecek ise yiyeyim. Yine...</p> <p>10.-11. ...</p>	<p>B Yüzü</p> <p>Başlık: ...</p> <p>1.-7. ...düşündü. Yine kötü huylu şeytan (tanrıya karşı) ne kadar kötü küfür düşündü (ise) bunların hepsi...²⁰⁶</p> <p>8.-11. ...</p>
<p>Bölüm II</p> <p>A Yüzü</p> <p>Başlık: ...</p> <p>1.-12. Birbirlerine laf ederek tartışmışlar. Yine biri şöyle demiş: “Ben, her şeyden daha güçlü olanın yıldız olduğunu düşünüyorum”. Yine ikinci adam şöyle demiş: “Bütün...</p>	<p>B Yüzü</p> <p>Başlık: ...</p> <p>1.-12. Yine bu sözü öylece tartışmışlar. İyiyi kötüyü bulmada anlaşılamamışlar. Yine yıldızı öven adam şöyle demiş: “Ben yıldızı böyle güçlü”²⁰⁷ demiş.</p>

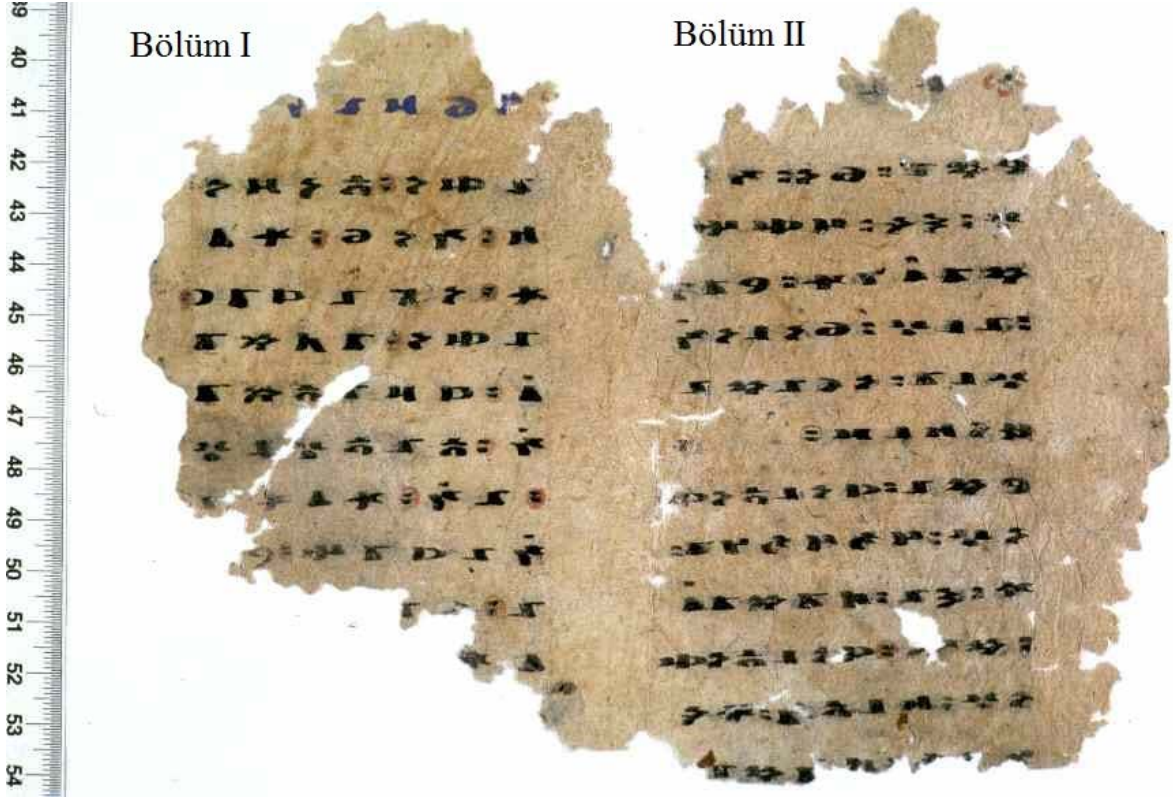
²⁰⁶ Bir önceki cümlemin eyleminin *sakin-* “düşünmek” olması nedeniyle paralellik açısından bu cümle de *sakin-* ile bitirilebilir. Bu durumda *barça* “hepsi” sözcüğünü “kötü küfür”leri karşılayan değil daha önce bahsi geçen eyleyiciyi karşılayan “özne” olarak algılamamız gerekir.

²⁰⁷ Eski Türkçe cümleden tam bir anlam çıkarmak mümkün görünmüyor.

U 5 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

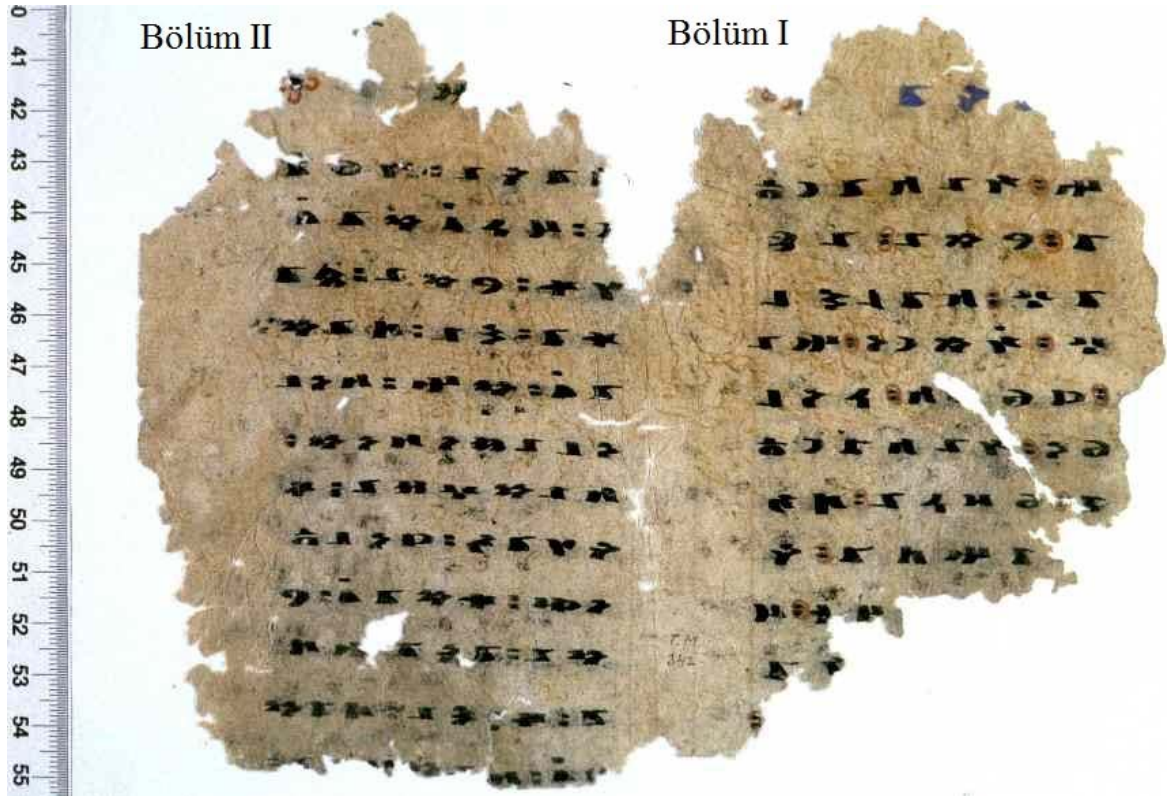
A Yüzü

B Yüzü

A Yüzü

B Yüzü

4.1.18. Mainz 386 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 333; **Yeni Nr:** Mainz 386; **Satır Sayısı:** a.6 + 1 satır başlık-b.6 + 1 satır başlık; **Yay.:** Sertkaya (9)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 386 (TM 333) / VOHD 13,16 # 580, s. 463.

TML²⁰⁸: Envanter No: 42; Sınıflandırma: Öğreti ile İlgili Edebiyat → Kutsal Kitaplar, Vaazlar; İçerik: Vaaz.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
Başlık: ☼ Ub ¹ r ¹ [...] ☼ Ub ¹ r ¹ [...]	Başlık: ☼ [...]r ² Iη ☼ [...] <i>riη</i>
1. k ² Ür ² ÜÜk ² s ² Üz : k ¹ <i>körüksüz : k-</i>	1. k ² Ak ² I ² r ² : t ¹ U[...] <i>kekler : to[k-</i>
2. Ur ¹ k ¹ InçIg ¹ : k ² Ü <i>orkınçig : kö-</i>	2. [...]z : r ² t ² I : b ¹ U : t ¹ [...] <i>u]z : erti : bo : t[ok-</i>
3. r ² Ük ² : Ün ² Ür ² : [...] <i>rk : ünür : [(è)rt-</i>	3. [...] : t ² Ür ² I ² Üg ² : Ü[...] <i>uz] : türlüg : ö[ç</i>
4. I : : ÜçÜnç[...] <i>i : : üçünç[: kün-</i>	4. [...]Ür ² Üg ² I ² I : r ² I ² [...] <i>s]ürügli : eryl[er</i>
5. In ² t ² A : <i>inte : [...</i>	5. [...]zÜt ² s ² Ü <i>: ü]zütsü[z(?)</i>
6. [...]U[...] <i>...]o(u?)[...</i>	6. [...]y ¹ [...]l ¹ <i>...]y¹[...]l¹</i>

Metnin Çevirisi:

A Yüzü

1.-5. Çirkin, korkunç görüntü ortaya çıkar idi. Üçüncü gününde...

²⁰⁸ Clark (1997, 123, 141), bu fragmanı envanterinde iki kez vermiştir. İlki yukarıda görüldüğü gibi “42” numara ile kaydedilmiştir. Clark’ın, ikinci kez “216” numarada verdiği bu fragman ile ilgili şu bilgileri edinmekteyiz: “Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok”.

B Yüzü

1.-5. Kötü niyetler, kinler, dokuz (çeşit) idi. Bu dokuz çeşit kin güden adamlar ruhsuz...

Mainz 386 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.19. Mainz 400 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T I-a²⁰⁹; **Yeni Nr:** Mainz 400; **Satır Sayısı:** a.6-(b. Çince); **Yay.:** Sertkaya (10)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 400 (T I a) / VOHD 13,16 # 177, s. 183.

TML: Envanter No: 196; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı (?).²¹⁰

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü

1. ...]g¹ : [...
...]g¹ : [...
2. ...]I²¹¹ : y²I^r²I[...
...]i(t?) : yèri[...]
3. ...]zn² : t¹mU : y²I[...
...]z(ü?)n² : t¹mu : yè[ri...
4. ...]r²I : y¹ : Uk¹ : r²k²n²[...
...]ri : ya : ok : ərkin[...]
5. ...] : t²Ipn² : b²Iη[...
...] : tēpen : evin[e?]...
6. ...]n²[...
...]n²[...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü

- 1.-2. ...yeri...
3. ...cehennem yeri...
4. ...yay, ok gücü ile...
5. ...deyip (onun?) evin[e?]...
6. ...

²⁰⁹ Wilkens (2000, 183), fragmanın eski katalog numarasını *T I a* olarak vermiştir.

²¹⁰ Wilkens (2000, 183)'e göre fragman mitoloji ile ilgili olabilir.

²¹¹ Sertkaya gibi bu harfi *I* okusak da dikey çizginin sol üst köşesinde de silik kısa bir çizgi görünmektedir. Bu haliyle harf ters Uk¹ işaretine benzemektedir.

Mainz 400 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.20. Mainz 167 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T I D x 20; **Yeni Nr:** Mainz 167; **Satır Sayısı:** a.4-b.4; **Yay.:** Sertkaya (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 167 (T I D x 20) / VOHD 13,16 # 572, s. 456.

TML: Envanter No: 193; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı
(Şeytandan bahsetmektedir.).

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...	1. ...
2. ...] : k ¹ n ¹ : k ¹ g ¹ [... ...] : <i>kan</i> : <i>kağ[an...</i>	2. ...]mn ² : s ¹ m[... ...]mēn : <i>şım[nu...</i>
3. ...]Ür ² d ² Ü[... ...]ördü[...	3. ...]b ¹ r ¹ d ¹ l[... ...]bardı[...
4. ...] : k ² [... ...] : k ² [...	4. ...]n ¹ [... ...]n ¹ [...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...	1. ...
2. ...kan kağan...	2. ...ben şeytan...
3.-4. ...	3. ...gitti...
	4. ...

Mainz 167 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.21. Mainz 169a,b+c,d no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T I; **Yeni Nr:** Mainz 169a,b+c,d; **Satır Sayısı:** A: a.3-b.3; B: a.3-b.3; C: a.2-b.2; D: a.4-b.4; **Yay.:** Sertkaya (2)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 169a,b+c,d (T I) / VOHD 13,16 # 573, s. 456-457.

TML: Envanter No: 212; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu²¹²:

<p>A Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. $y^2[...]A[...]$ $y[m]e$2. $: d^2g^2Ü[...]$ $: e dgü[...]$3. $k^2Ün^2I[...]$ $köni^{213}[...]$ <p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. $...]\eta[...]k^l$ $...]\eta[...]k^l$2. $...]l^2Ük^2 :$ $...]lük :$3. $...]l^1k^1Ams^2 :$ $...]yar]lıkamış :$	<p>B Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. $t^1k^1[...]k^l[...]$ $t^1k^l[...]k^l[...]$2. $s^2g^2In^2t^2A : nç[...]$ $sginte : anç[a...]$3. $...]y^1r^1l^1Ik^1[...]$ $...]yarlık[a...]$ <p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. $l^1U[...] : k^1U(?)$ $lu[...] : ko(u?)$2. $g^1 : Ul^1 : n^1Ug^1Us^1$ $g^1 : ol : nogoş[ak^{214}]$3. $k^2Im : [...]$ $kim : [...]$
<p>C Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...	<p>D Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...

²¹² A, B ve C fragmanlarının A yüzlerinin sol kenar boşluğunda Uygurca yazı bulunmaktadır. Wilkens (2000, 457), A fragmanındaki yazıyı *yükü/nç*, B-C fragmanındaki yazıyı ise *.../nom[...]* olarak okumaktadır.

²¹³ ya da *küni* (?).

²¹⁴ Tamamladığımız kısım bir alt satıra ait olmalıdır.

<p>2. $k^1l^1[...$ $k^1l^1[...$</p> <p>B Yüzü</p> <p>1. ...]Ür² ...]ü(ö?)r</p> <p>2. ...]m ...]m</p>	<p>2. ...]zn¹ : t¹[... ...]zn¹ : t¹[...</p> <p>3. ...]s¹(?) : [...]g¹ ...]s¹(?) : [...]g¹</p> <p>4. ...]y¹[... ...]y¹[...</p> <p>B Yüzü</p> <p>1. ...] : [... ...] : [...</p> <p>2. ...]r¹U An²I[... ...]ru eni[...²¹⁵</p> <p>3. ...]n¹ : b²r²I(?)[... ...]n¹ : b(è)ri[p...(?]</p> <p>4. ...]A : k²A[... ...]a(e?) : ke[...</p>
--	--

Metnin Çevirisi:

<p>A Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <p>1. yine...</p> <p>2. iyi...</p> <p>3. doğru (?)...</p> <p>B Yüzü</p> <p>1.-2. ...</p> <p>3. ...buyurmuş (lütfetmiş?)</p>	<p>B Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <p>1. ...</p> <p>2. ...öylece...</p> <p>3. buyur...</p> <p>B Yüzü</p> <p>1. ...</p> <p>2. o dinleyiciler</p> <p>3. kim (ki ?)...</p>
<p>D Fragmanı</p> <p>B Yüzü</p> <p>1.-2. ...</p> <p>3. ...verip (?)...</p>	

²¹⁵ Sertkaya (1985, 142), *Jru ini* biçiminde okumaktadır.

4. ...

Mainz 169a,b+c,d no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.22. Mainz 173a,b no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: [T II] D 19; **Yeni Nr:** Mainz 173a,b; **Satır Sayısı:** A: a.3-b.3; B: a.3-b.3;

Yay.: Sertkaya (3)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 173a,b ([T II] D 19) / VOHD 13,16 # 575, s. 458-459.

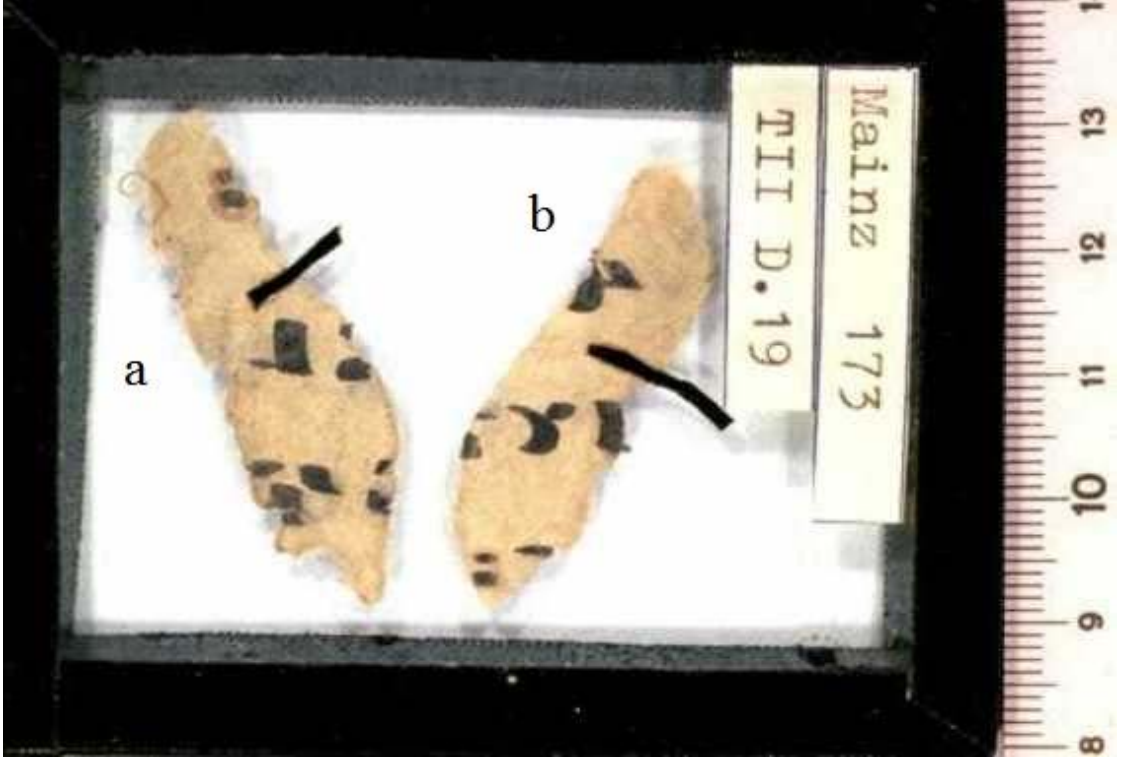
TML: Envanter No: 213; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

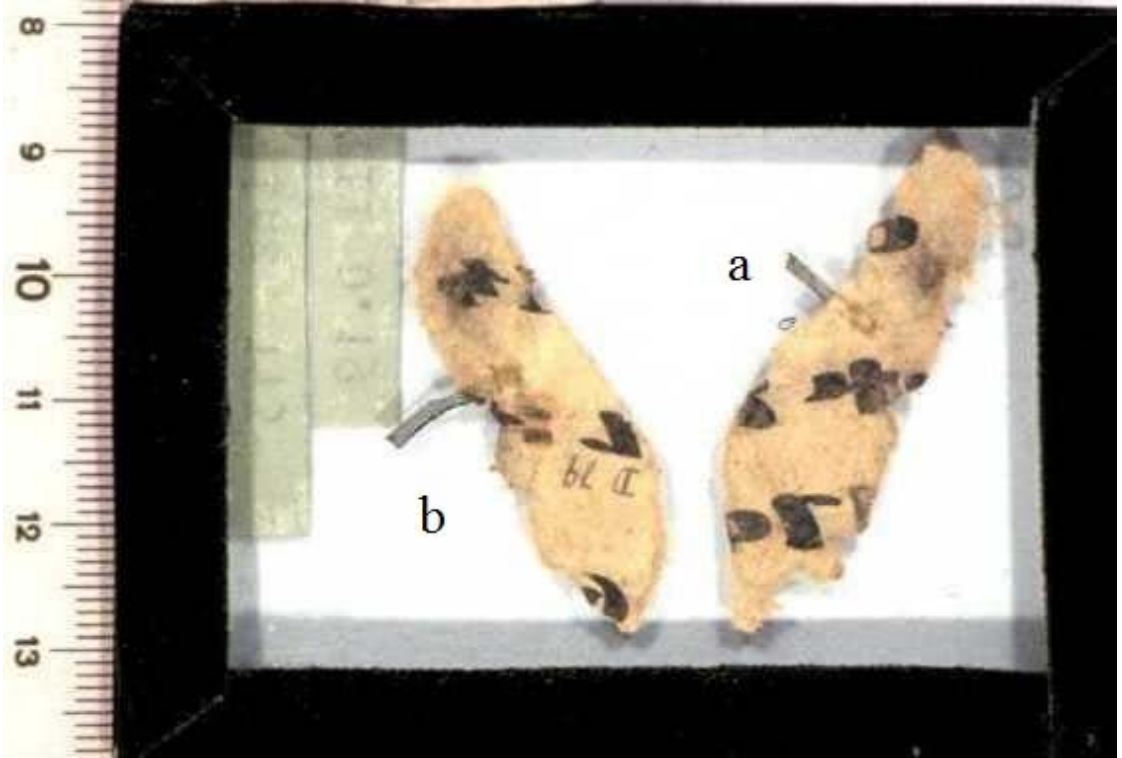
A Fragmanı	B Fragmanı
A Yüzü	A Yüzü
1. ...] : [... ...] : [...	1. ...]n ²²¹⁶ [... ...]n ² [...
2. ...]U ¹ [... ...]o(u?)l[...	2. ...]s ² l ² l[... ...]s ² li[...
3. ...]g ¹ [... ...]g ¹ [...	3. ...] : [... ...] : [...
B Yüzü	B Yüzü
1. ...]n ¹ [... ...]n ¹ [...	1. ...]l ² g ² [... ...]lig[...
2. ...]z[... ...]z[...	2. ...]l ¹ : m[... ...]l ¹ : m[...
3. ...]ln ¹ [... ...]ln[...	3. ...]b ¹ [... ...]b ¹ [...

²¹⁶ Harfin sağ kolu yukarı baktığına göre kayıp olan sol kolunun aşağıya bakması beklenir. Dolayısıyla bu harfi n^2 olarak verebiliriz. Harfin kayıp bir yanı yoksa harfi \ddot{U} olarak da okumak mümkündür. A fragmanın B yüzünde z harfinin yazımında sağ kol aşağıya baktığına göre dipnot düştüğümüz bu harfi Sertkaya (1985, 142)'nin z olarak göstermesi yerinde değildir.

Mainz 173a,b no'lu Yazma Parçasının Resimleri
Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.23. Mainz 174a-e no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II K, T II D 52; **Yeni Nr:** Mainz 174a-e; **Satır Sayısı:** A: a.2-b.2; B: a.7-b.5; C: a.2-b.2; D: a.4-b.4; E: a.3-b.3; **Yay.:** Sertkaya (4)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 174a-e (T II K, T II D 52) / VOHD 13,16 # 576, s. 459-460.

TML: Envanter No: 214; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok.

Metnin Transliterasyonu:

<p>A Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...] : t^2Ir^2[...2. ...]Ig¹[... <p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...]b¹r¹[...2. ...]g¹s¹I[...	<p>B Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...2. ...3. ...]I[...4. ...]s¹I[...5. ...]r¹ : [...6. ...]r²Ü[...7. ... <p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...]A[...2. ...]I[...3. ...]Ü[...4. ...]d¹ : [...5. ...]Ur¹[...
<p>C Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...] : [...2. ...]k²A(?)[... <p>B Yüzü</p>	<p>D Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none">1. ...2. ...]g¹[...3. ...]U[...4. ...

<ol style="list-style-type: none"> 1. ...] : s^2[... 2. ...] : $s^2(?)$[... 	<p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ...]I[... 2. ...] : d^2[... 3. ...]n²[... 4. ...] : [...
<p>E Fragmanı</p> <p>A Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ... 2. ...]I : k^1[...²¹⁷ 3. ... <p>B Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ...]t²(?)[... 2. ...] : d^2[...]s¹ 3. ... 	

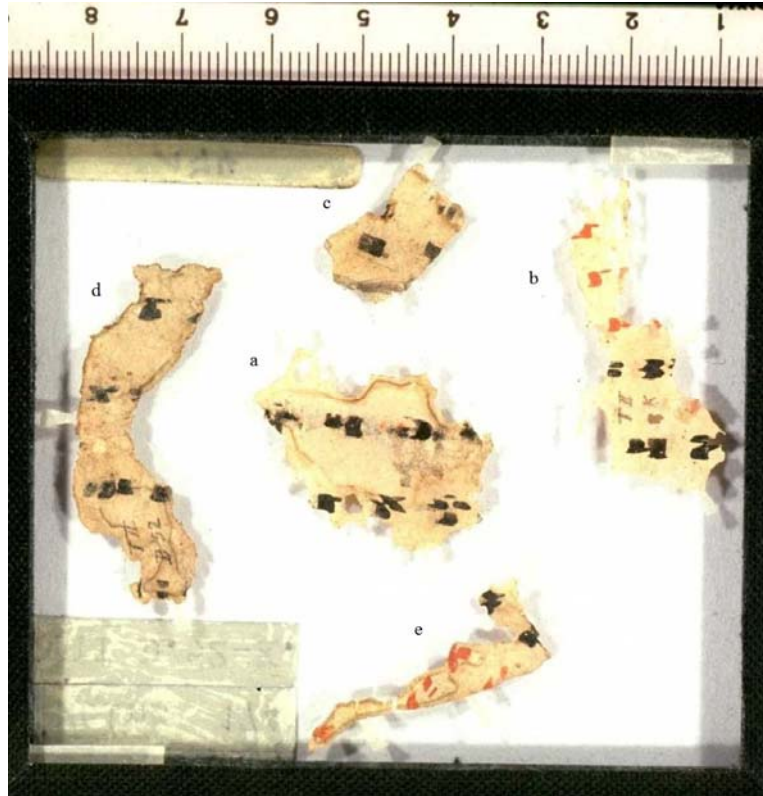
²¹⁷ Bu satırı Wilkens (2000, 460)'in yanlışlıkla soldan sağa doğru okuduğunu düşünmekteyiz.

Mainz 174a-e no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.24. U 172 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II D 67; **Yeni Nr:** U 172; **Satır Sayısı:** Bölüm I: a.1 + 1 satır başlık-b.1 + 1 satır başlık; Bölüm II: a.1 + 1 satır başlık-b.1 + 1 satır başlık; **Yay.:** Wilkens (7) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 172 (T II D 67) / VOHD 13,16 # 585, s. 466-467.

TML: Envanter No: 223; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

<p>Bölüm I</p> <p>A Yüzü</p> <p>Başlık: ...]ñ²¹⁸ ❀</p> <p>...]ñ</p> <p>1. ...]r²¹⁹t²Ür² :</p> <p>...]rtür :</p> <p>B Yüzü</p> <p>Başlık: ❀ y²I[...</p> <p>yi[...</p> <p>1. Ur¹Al¹[...</p> <p>ural[...</p>	<p>Bölüm II</p> <p>A Yüzü</p> <p>Başlık: ❀ k²n²(?)[...</p> <p>k²n²(?)[...</p> <p>1. l¹I : r²[...</p> <p>l : r²[...</p> <p>B Yüzü</p> <p>Başlık: ...] ❀</p> <p>1. ...]y²²⁰</p> <p>...]y²</p>
---	---

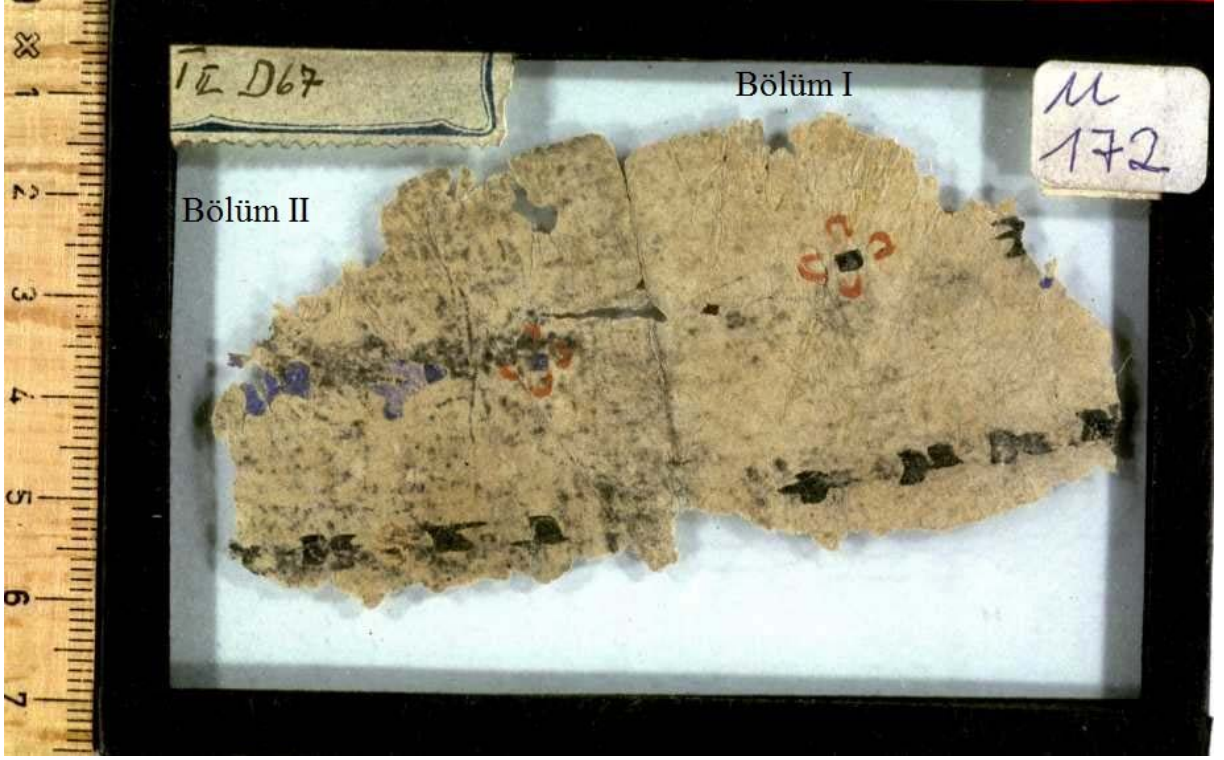
²¹⁸ Wilkens (2000, 467)'in d^l okuyup dipnotta g^l ya da nc olarak da okunabilir dediği harf açıkça n harfidir.

²¹⁹ r^2 olarak okuduğumuz harfi Wilkens (2000, 467) $Ü$ olarak okumaktadır. Yalnız, harfin sol dikey çizgisinin olmaması nedeniyle bu harfin $Ü$ okunması zordur. Bu satırda açıkça yazılan bir $Ü$ harfi de bu durumu tanımlamaktadır.

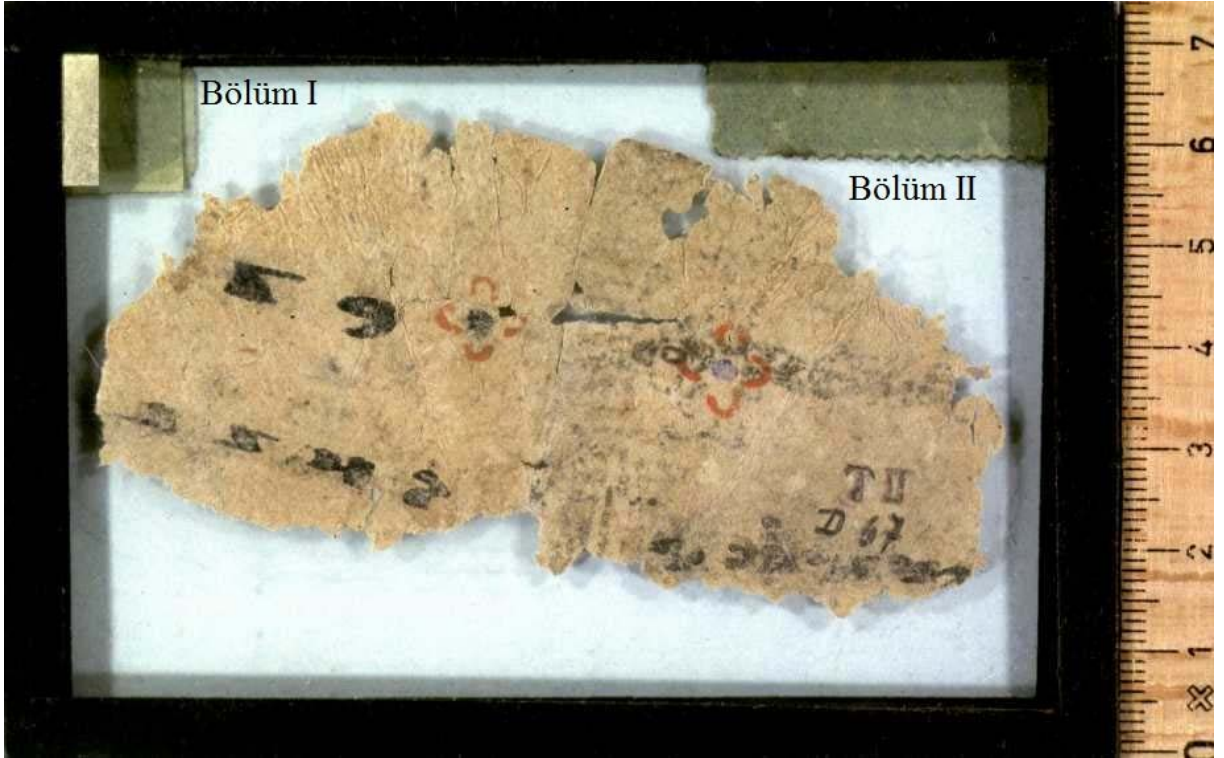
²²⁰ Wilkens (2000, 467), y^2 harfinden önceki kısmı $mIş^2$: şeklinde okumaktadır.

U 172 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Fragmanların A Yüzü

Fragmanların B Yüzü

4.1.25. Mainz 387 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II B 227 D; **Yeni Nr:** Mainz 387; **Satır Sayısı:** a.10-b.10; **Yay.:** Wilkens (8) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

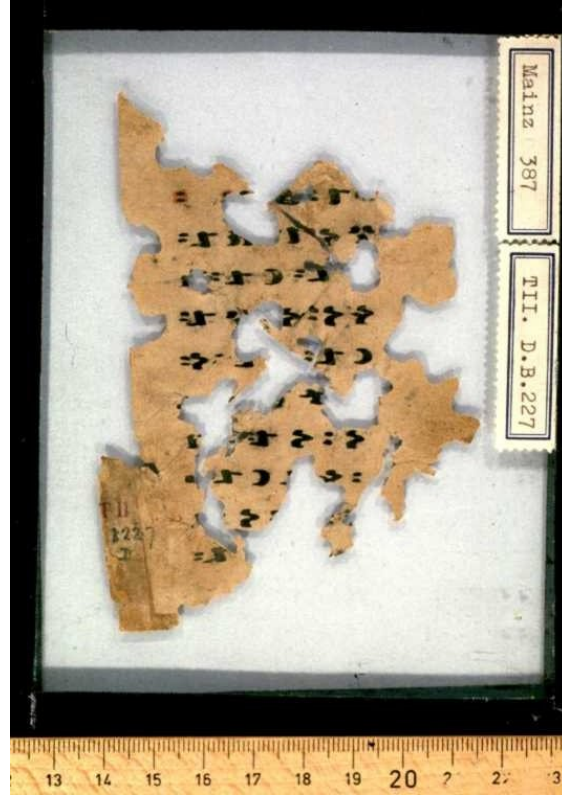
VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 387 (T II B 227 D) / VOHD 13,16 # 581, 463-464.

Metnin Transliterasyonu:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...]I : <u>nt</u> [...] :	1. Ur ¹ [...]I(?)p[...
2. g ¹ UI[...]d ¹ A :	2. : U : [...]p b ² t ²
3. ...]I ¹ : n ¹ A : [...	3. ...] : [...
4. k ² U : U[...]g ¹ A :	4. : U[...]b ¹ U : y ¹
5. n ¹ A : [...]U :	5. A : [...] : k ² A
6. ...]r ² [...	6. ...] : b ² [...
7. U : UA : [...	7. ...]I : y ² : p
8. : k ² [...]n ¹ A[...	8. ...]r ¹ A : [...]In ¹ :
9. ...]U[...	9. ...]g ¹ [...
10. ...]A :	10. t ² [...

Mainz 387 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.26. Mainz 383 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II K; **Yeni Nr:** Mainz 383; **Satır Sayısı:** a.8-b.8; **Yay.:** Sertkaya (7)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz
Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 383 (T II K) / VOHD 13,16 # 578, s. 461.

TML: Envanter No: 32; Sınıflandırma: Öğreti ile İlgili Edebiyat → Kutsal Kitaplar,
Vaazlar; İçerik: Vaaz.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	B Yüzü
1. ...] : n ² A : ÜçÜ ...] : ne : üçü	1. r ² k ² l ² Ig ² : [... erklig : [...
2. ...]Is ² r ² : y ² m n...t]êser : ym-	2. y ² mA : Üd ² [... yme : öd[...
3. ...]s ² r ² : Ul ¹ Ug ¹ e...]şer : ulug	3. A : Ay ¹ s ¹ [... e(a?) : aysa[r...
4. ...]l ² Ig ² : b ¹ r ¹ : [... ...]lig : b̄ar : [...	4. b ¹ Ul ¹ Ur ¹ : y ² m[... bolur : ym[e...
5. ...]I : y ² mA : [... ...]i(i?) : yme : [...	5. ...]Üñç : r ² : ñçA[... üç]ünç : er : ança[...
6. ...]l ² Ig ² I[... ...]ligi[...	6. ...]mIş ² : t ² I[... ...]miş : ti[...
7. ...] : t ² Ig ² I[... ...] : t̄egi[n : ...	7. ...]mA : n ² k ² [... ...y]me : n ² k ² [...
8. ...	8. ...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü
1.-5. ...ne için...dese, yine...büyük...var...yine...
6. ...
7. ...prens...
8. ...

B Yüzü

1.-5. güçlü...yine...söylese...olur...yine...üçüncü adam öylece...

6. ...

7. ...yine...

8. ...

Mainz 383 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

A Yüzü

B Yüzü

4.1.27. T II T 14 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II T 14; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** a.31-(b. Çince); **Yay.:** Thomsen (1); Orkun (6)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Yazma Kayıp.

VOHD Serisindeki Yeri: T II T 14 / VOHD 13,16 # 435, s. 377-378.

TML: Envanter No: 197; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Beş Değerli Taşın Nitelikleri.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	
1. $b^1s^1l^1n^1d^1I : y^2It^2I : pg^1r^1l^1n^1I$ <i>başlandı : yėti : pağarla²²¹nı-</i>	16. $l^2 : s^1Ig^1 : s^1Ub^1 : y^2Ün^2s^2r^2 : Ul^1$ $t^1Aş^1$ <i>l- : -sıg : suv : yünser : ol taş-</i>
2. $\eta : y^2mA : \blacktriangleleft^{222} : t^2Ür^2l^2Üg^2 : mUn^1$ <i>\eta : yme : 5 : türlüğ : mon-</i>	17. $Ig^1 : ÜzI : ÜzA : t^1Ut^1s^1Ar^1 : k^1$ <i>ıg : özi : üze : tutsar : k-</i>
3. $\çUUk^1U\eta : t^1Aş^{1223}l^1r^1I\eta : r^2d^2AmI$ <i>çukun\eta : taşları\eta : erdemi</i>	18. $Upk^1A : Ut^1g^1y^1 : y^2mA : n^2A : Iş^2 : y^1$ <i>opka : utgay : yme : ne : iş : y-</i>
4. $b^2l^2g^2Ül^2Üg^2 : s^1b^1l^1r^1 : :$ <i>bēlgülüg : savlar : :</i>	19. $r^1l^1Ig^1 : y^1r^1l^1Iık^1As^1r^1 : k^1Up[...$ <i>arlıg : yarlıkasar : kop[da]²²⁵</i>
5. $y^2mA : k^2Ük^2 : y^2Ür^2Ü\eta : t^1Aş^2 : t^2$ <i>yme : kök : yürün\eta : taş : t-</i>	20. $: Iş^2I : y^1Ur^1Iık^1 : b^1Ul^1g^1y^1 : : [...$ <i>: işi : yorık : bolgay : : [yür-]</i>
6. $Ir^2 : t^2Üzl^2Üg^2 : Ul^1 : : In^2t^2Iz$ <i>ir : tözlüg : ol : : intiz(?)</i>	21. $Ü\eta : t^1Aş^1A^{226}g^1 : l^1Ip : k^2Ük^2 : y^2[...$ <i>ün\eta : taşag : alıp : kök : y[ürü-]</i>
7. $y^2Ür^2Ü\eta : t^1As^1 : Ur^1mIzt^1 : t^2Ü$ <i>yürün\eta : taş : ormızt: tö-</i>	22. $\eta : s^1Ub^1 : y^1Ün^2s^2r^2 : : Ul^1 : t^1Aş^2Ig^1$ <i>\eta : suv : yünser : : ol : taşıg</i>
8. $zl^2Üg^2 : Ul^1 : : s^1r^1Ig^1 : t^1Aş^1 : n^1A$	

²²¹ Bazin (2011, 249), Thomsen (1910, 302)'in "gezegen" ya da daha geniş anlamıyla "gök cismi" anlamına gelen sözcüğü *pağarlı* olarak okumasını eleştirmektedir. Eski Türkçede sadece ikili ya da sıralı bir deyimde kullanılabilen *-li* ekinin burada bir işlevinin olmadığını düşünen Bazin, Soğdca "gezegen" anlamındaki *paxar*'a getirilmiş olan Eski Türkçe isimden sıfat yapma eki *-la/-le* ile sözcüğü *pağarla* biçiminde okumaktadır.

²²² Thomsen (1910, 303)'in da tespit ettiği gibi bu harf bir runik işaret değil Sami dil ailesindeki dillerin alfabelerinde beşinci sırada yer alan ve ebced hesabına göre "beş" değerine sahip olan *he* harfidir. Zaten mevcut cümlenin devamında beş çeşit renge sahip olan taşların ilintili oldukları gezegenlerle ilgili bilgi verilmiştir. Bazin (2011, 250) bu işaretin ("5" rakamına karşılık gelen) bir Soğd sayısı olduğunu belirtmektedir.

²²³ Tüm metin boyunca *taş* "taş" sözcüğünün son harfinin yazımında tutarsızlık görülmektedir. Bu sözcüğün son harfi üç farklı karakter ile yazılmıştır: s^1 , s^2 ve s^1 .

<p><i>zlüg : ol : : sarıg : taş : na-</i></p> <p>9. $g^1Id^1 : t^2ÜzI^2Üg^2 : Ul^1 : : k^1r^1A$ <i>gid : tözlüg : ol : : kara</i></p> <p>10. $t^1Aş^1 : k^2IUn^1 : t^2ÜzI^2Üg^2 : Ul^1 : :$ <i>taş : kiwan : tözlüg : ol : :</i></p> <p>11. $t^2Ig^{1224} : t^1Aş^1 : mg^1 : t^2ÜzI^2Üg^2 : Ul^1$ <i>tig : taş : mağ : tözlüg : ol :</i></p> <p>12. $: : y^2mA : k^1AmUg^1 : t^1Aş^1$ $: : yme : kamug : taş-$</p> <p>13. $l^1r^1Iñ : k^2An^2t^2Ü : k^2An^2t^2Ü : r^2d^2A$ <i>larıñ : kentü : kentü : erde-</i></p> <p>14. $mI : b^2I^2g^2ÜsI : b^1r^1 : : y^2mA : k^1I^1t^1$ <i>mi : beğüsü : bar : : yme : kalt-</i></p> <p>15. $I : y^2Ür^2Üñ : t^1Aş^1g^1 : l^1s^1r^1 : k^1IzI$ <i>i : yürün : taşıg : alsar : kızt-</i></p>	<p>23. $ÜzIn^2t^2A : t^1Ut^1s^1r^1 : : y^1t^1 : k^2I$ <i>özinte : tutsar : : yat : ki-</i></p> <p>24. $ş^2I : Ad^1Ar^1t^1U : UmAz : UçIñ$ <i>şi : adartu : umaz : uçıñ-</i></p> <p>25. $A : b^2g^2d^2mAk^2A : t^2Ag^2Ir^2 : y^2m$ <i>a : beğedmeke : tegir : ym-</i></p> <p>26. $A : Ul^1-UUk^1 : t^1Aş^1Iñ : s^1Ub^1I : y^1$ <i>e : ol-ok : taşıñ : suvi : y-</i></p> <p>27. $Aş^2Il^1 : b^1Ul^1s^1r^1 : k^2m : ÜzIn^2$ <i>aşıl : bolsar : kem : özin-</i></p> <p>28. $t^2A : t^1Ut^1s^1r^1 : Ag^1Ul^1Ug^1 : k^1U$ <i>te : tutsar : agulug : ku-</i></p> <p>29. $r^1t^1 : k^1UñUz : Ad^1r^1t^1U : UmA$ <i>rt : koñuz : adartu : uma-</i></p> <p>30. $z : k^1r^1A : t^1Aş^1Iñ : t^1Aş^1$ <i>z : kara : taşıñ : taş</i></p> <p>31. $ş^1ñ$ $ş^1ñ$</p>
--	---

Metnin Çevirisi:

1.-30. Yedi gezegenin, yine beş türlü mücevherin, (değerli) taşların faziletini bildiren sözler ile başlandı. Yine mavi-beyaz taş, Merkür asıllıdır. *intiz* (?) -beyaz taş, Jüpiter asıllıdır. Sarı taş, Venüs asıllıdır. Siyah taş, Satürn asıllıdır. Kırmızı-gri²²⁷ taş, Ay asıllıdır. Yine bütün taşların kendi faziletleri ve kendilerine has özellikleri vardır. Yine eğer (bir kişi) beyaz taşı alıp (bundan) kızılımsı su açığa çıksa ve o taşı kendi üzerinde bulundursa her şeyde üstün gelecektir. Yine yerine getirilmesini istediği ne iş olursa olsun bütün işleri

²²⁴ Sözcüğün yazımı IrkB'de t^1Ig^1 biçimindedir. MK'de de [تینگ] olarak yazılan sözcüğün son harfinin *ğayn* ile bittiği görülmektedir. Bu da sözcüğün *tig* olarak okunacağına işarettir.

²²⁵ Tamamlama Thomsen (1909, 302)'a göredir.

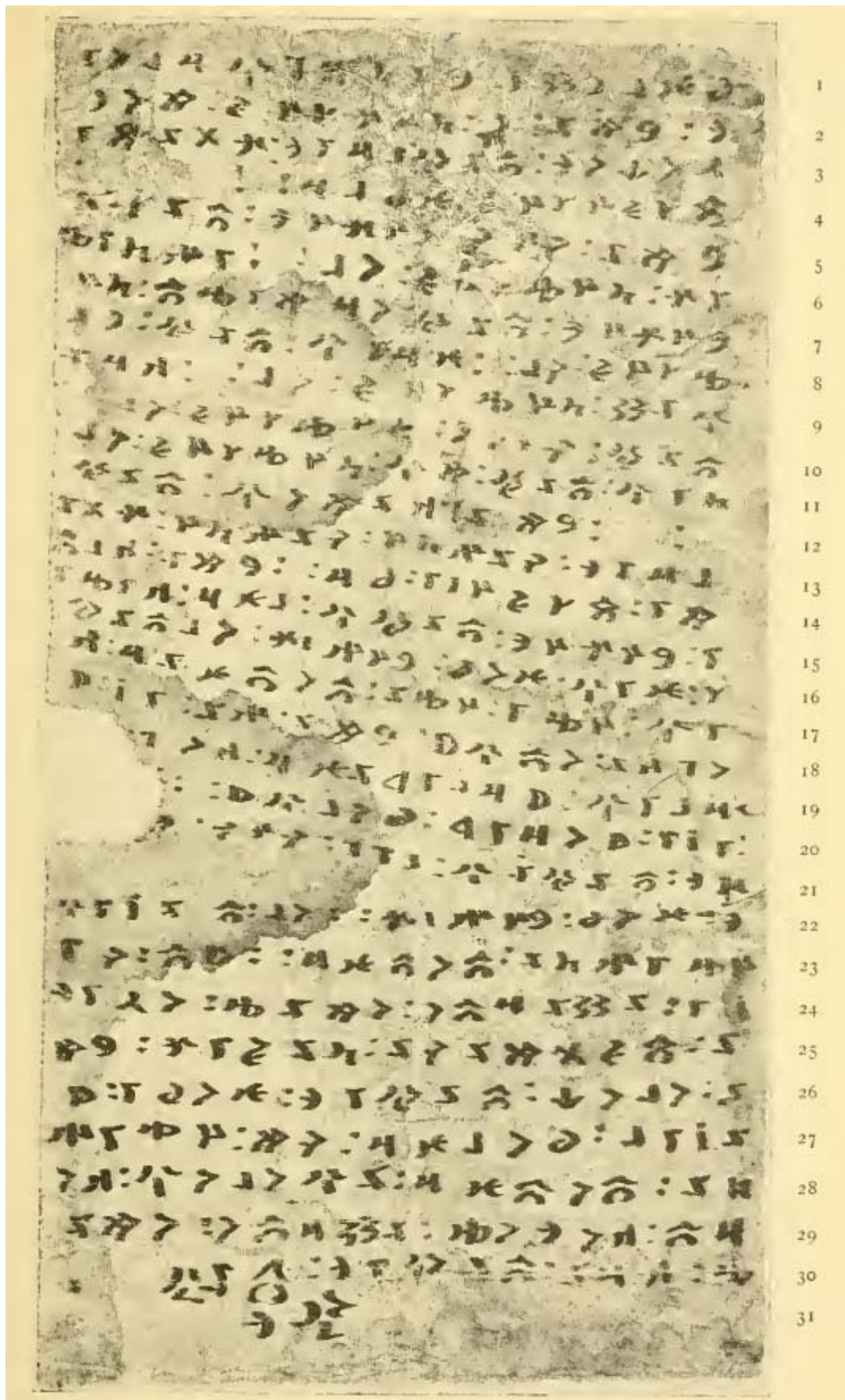
²²⁶ Metinde belirtme durumu ekinin bağlama ünlüsü iki yerde *I* ile yazılmıştır (16.-17. ve 22. satırlar → $t^1Aş^2Ig^1$). Bir yerde ise bağlama ünlüsü yazılmamıştır (15. satır → $t^1Aş^1g^1$). Bu durumda *taşag* olarak transkripsiyonunu verdiğimiz sözcüğün *taşig* yerine yazım hatası olduğunu söyleyebiliriz.

²²⁷ IrkB'de *tig* sözcüğünün çevirisi için bir at rengi olarak "demir kırmızı"yı kullandık. Burada ise esas olarak at donu için kullanılan bu renk adı yerine "kırmızı-gri" renk adını tercih ettik. *tig* için bk. 39. fal açıklaması.

başarıyla tamamlanacaktır. Beyaz taşı alıp (bundan) mavi-beyaz su açığa çıksa ve o taşı üzerinde bulundursa, yabancı kişi (ona) zarar veremez ve hedefine, bey olmaya kâdir olur. Yine aynı taşın suyu yeşil olsa ve (bu taşı) kim üzerinde bulundursa (o kişiye) zehirli börtü böcek zarar veremez. Siyah taşın...

31. ...

T II T 14 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.28. *MIK III 34b* no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II T 20; **Yeni Nr:** MIK III 34b; **Satır Sayısı:** a.3 (+ 3 satır Mani harfli yazı) - (b. Çince); **Yay.:** von Le Coq (2); Orkun (13); Sertkaya (14)²²⁸

Yazmanın Bulunduğu Yer: Museum für Indische-Kunst (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: MIK III 34b (T II T 20) / VOHD 13,16 # 433, s. 376-377.

TML: Envanter No: 162; Sınıflandırma: Kilise ile İlgili Edebiyat → Doğu Kilisesinden Belgeler; İçerik: Alfabe.

Eski Türkçe Runik Harfli Yazının Transliterasyonu	Eski Türkçe Runik Harfli Yazının Mani Harfli Transkripsiyonu
1. ...]Up n ¹ : iç p : k ² t ² : I[...	1. ...]up an : iç ip : ag it : iy[...
2. ...]d ² η : n z : g ² nt : lt s ¹ [...	2. ...]ad eng : iy az : eng end : elt as[...
3. ...]n ² : l ² ik ¹ : y ¹ ☩	3. ...]an : al ık : ay ☩

²²⁸ Sertkaya (1994, 174), fragman numarasını *TM 327 (MIK III 35a-b)* olarak vermektedir.

MIK III 34b no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.29. Mainz 377 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II T 20; **Yeni Nr:** Mainz 377; **Satır Sayısı:** a.6-(b. Çince); **Yay.:** Sertkaya (6)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: Mainz 377 (T II T 20) / VOHD 13,16 # 577, s. 460-461.

TML: Envanter No: 192; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Hikâye Fragmanı (Vaiz Narzan'dan bahsetmektedir.)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü

1. $b^2Ir^2 : b^2[...$
bir : b²[...a-
2. $t^1l^1g^1 : b^1Uy^1r^1Uk^1 : n^2[...$
tlig : buyruk : n²[...
3. $t^2I : n^2r^2zn^2 : b^1Uy^1r^1Uk^1A[...$
ti : narzan(?)²²⁹ : buyruk<k>a[...te-
4. $\eta r^2I : n^1UmIn^2 : n^1Uml^1[...$
\eta ri : nomın : noml[azun...
5. $k^2A : k^1n^1 : s^1b^1In^1 : k^1Up$
ke : kan : savın : kop[...na-
6. $r^2zn^2 : b^1Uy^1r^1Uk^1A : n\check{c}A[...$
rzan(?) : buyruk<k>a : a\check{c}a[...

Metnin Çevirisi:

1.-6. bir...adlı bakan. Narzan (?) bakana...tanrının dinini öğretsin...hakan sözünü hep...Narzan (?) bakana öylece...

²²⁹ Sözcüğün “kişi adı” olma ihtimali yüksek olduğu için Clark (1997, 139)’a uyarak sözcüğü *Narzan* olarak verdik.

Mainz 377 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.30. U 181 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: T II T; **Yeni Nr:** U 181; **Satır Sayısı:** (a.6 Eski Uygurca)-b.8; **Yay.:** Tezcan-Zieme (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 181 (T II T) / VOHD 13,16 # 592, s. 471.

TML: Envanter No: 118; Sınıflandırma: Kilise ile İlgili Edebiyat → Doğu Kilisesinden Belgeler; İçerik: Kime Yazıldığı Bilinmeyen Mektup.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

B Yüzü (?)

1. ...] : t²ηr²I²³⁰
...] : *teηri*
2. ...]p[...]n¹mIs²I
...]p[...]*nmıŝı*
3. m : s¹b¹I/ç²³¹(?) : y¹r¹l¹Ig¹I : b¹r¹ : r²d²I
m : sāvı/ç(?) : yarlıgı : bār : erdi
4. b¹U¹y¹In¹ : t²ηr²Im : k²Üs²I : k²Üç
bolayın : teηrim : küsi : küç-
5. I : U¹Ug¹ : k¹Ut¹²³² : b²Ir²zÜn² : t²Ü
i : ulug : kut : bērzün : tü-
6. ...]I²A : k²Ün²t²z : y¹Ur¹Is¹r¹ : t¹
[n]le : küntüz : yorisar : t¹
7. ...]In²s²r² : s²I/ç(?)s¹r¹ : t²
...]inŝer : s²I/ç(?)sar : t²

²³⁰ *teηri* sözcüğünün son harfi olan *I*, kağıttaki yer sıkıntısı nedeniyle *r²* harfinin hemen üzerine yazılmıştır. Tezcan-Zieme (1971, 456), bu *I* harfini birinci satırda yer alan tek harf olarak göstermektedirler.

²³¹ Bu *ç* harfi, *Mainz 383* no'lu fragmanın A Yüzü 1. satırında yer alan ve bizim *üçü[n]* olarak okuduğumuz sözcükteki *ç* harfine benzemektedir.

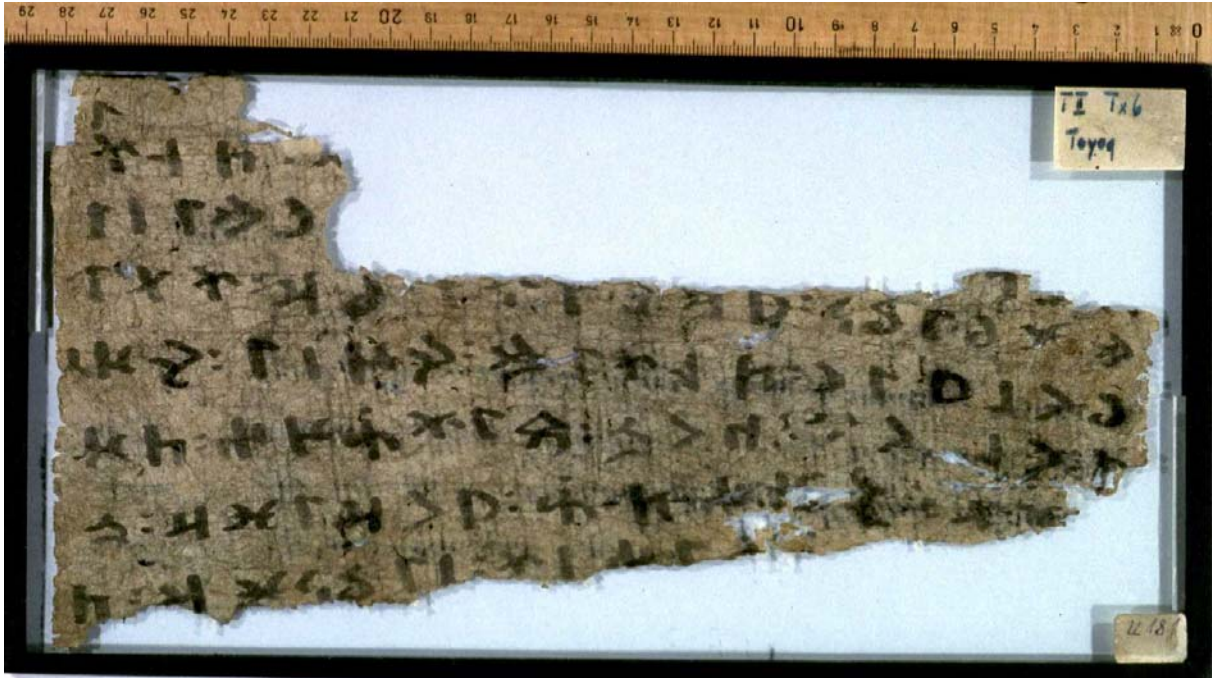
²³² Bizim *t¹* okuduğumuz harfi Tezcan-Zieme (1971, 456) *þ* okusalar da sözcüğe anlam vermede sorun yaşamışlardır. Beşinci satırda *þ* olarak yazılan *t¹* harfi altıncı satırda daha belirgin olarak kendini göstermektedir: *þ*.

Metnin Çevirisi:

B Yüzü (?)

1. ...tanrı
2. ...
3. sözü...emri var idi.
- 4.-6. Muvaffak olayım. Tanrım, güç kuvvet, büyük bir talih versin. Gece gündüz yürüse...
7. ...

U 181 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.31. U 173 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: U 173; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** a.3-(b.2 Brahmi harfli); **Yay.:** Wilkens (9) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 173 / VOHD 13,16 # 586, s. 467.

TML: Envanter No: 224; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu²³³:

A Yüzü

1. ...] : d²s²²³⁴[...
2. ...]r²(?)d² ❀²³⁵[...
3. ...]l²³⁶[...

U 173 no'lu Yazma Parçasının Resmi

²³³ Çok yıpranmış, okunması zor bir fragmandır.

²³⁴ s² olarak okuduğumuz harf p de olabilir.

²³⁵ Wilkens (2000, 467), bu satırı soru işaretli olarak ...]/ (e)rd(e)m [... şeklinde okumaktadır. Bu satırda (e)rd(e)m okuyuşu her ne kadar anlamlı bir sözcük elde edilmesi açısından doğru görünse de Wilkens'in m harfi ile karşıladığı karakter çiçek resmine daha çok benzemektedir.

²³⁶ l¹ olarak okuduğumuz harf k¹(?) de olabilir.

4.1.32. U 176 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: U 176; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** Bölüm I: a.8-b.9; Bölüm II: a.9-b.8; **Yay.:** Wilkens (10) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: U 176 / VOHD 13,16 # 589, s. 469-470.

TML: Envanter No: 226; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu:

Bölüm I	Bölüm II
A Yüzü	A Yüzü
1. ...	1. $s^2(?)$ [...]
2. g^2 [...]	2. t^2 [...]
3. ...	3. ...
4. g^1 [...]	4. ...
5. ...	5. A[...]
6. : [...]	6. z[...]
7. ...	7. ...
8. t^2 [...]	8. : A[...]
	9. ...
B Yüzü	B Yüzü
1. ...] r^2	1. ...] $s^2(?)$
2. ...] I	2. ...] :
3. ...	3. ...] $s^2(?)$
4. ...] $Ü$:	4. ...
5. ...	5. ...] :
6. ...	6. ...] r^2 :
7. ...] t^1	7. ...
8. ...] I	8. ...] Is^2
9. ...	

U 176 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

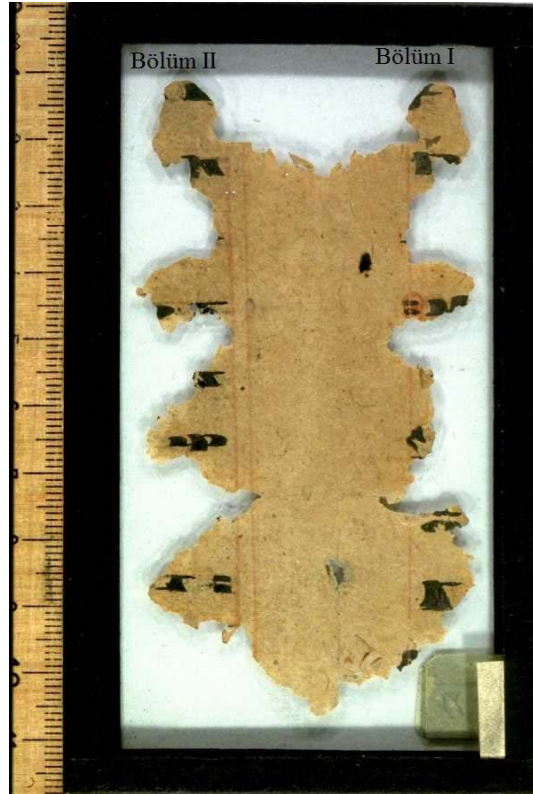
A Yüzü

B Yüzü

A Yüzü

B Yüzü

4.1.33. M ... no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: TM 407; **Yeni Nr:** M ...; **Satır Sayısı**²³⁷: b.1; **Yay.:** Zieme (6)

Yazmanın Bulunduğu Yer: BBAW (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: M ... (TM 407) / VOHD 13,16 # 593, s. 472.

TML: Envanter No: 230; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.²³⁸

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

B Yüzü

1. ...]n² : b²It²Id²m : r² t¹d¹(?)y²Ik²
...me]n : bitidim : er tadyik²³⁹ (?)

Metnin Çevirisi:

B Yüzü

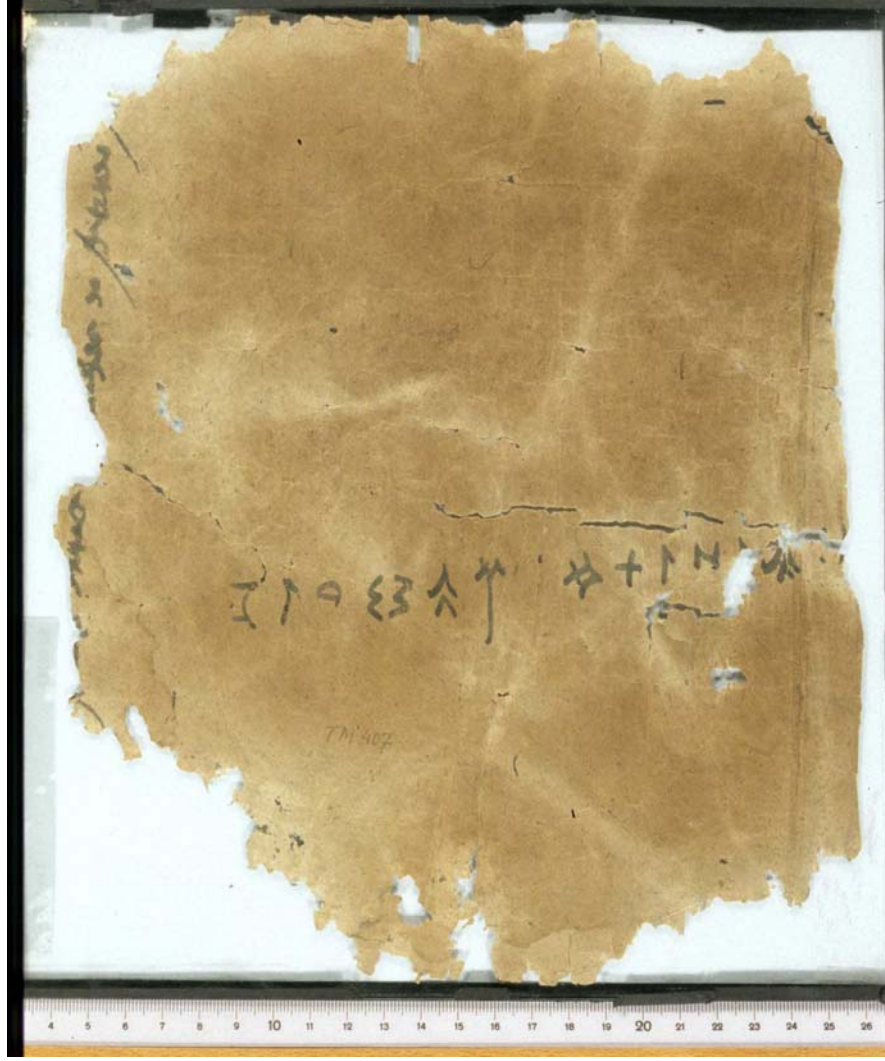
1. ...Ben yazdım. Er Tadyik(?).

²³⁷ Wilkens (2000, 472)'e göre satır bilgisi "a.1."dir.

²³⁸ Bize göre metin bir kolofona aittir.

²³⁹ Bu sözcüğü Zieme (2001, 380) *togrul* olarak okuma önerisinde bulunmaktadır. Öncelikle, bu sözcüğün son harfi *l'* değil *k²*'dir. Dolayısıyla *togrul* okunması zor görünmektedir. Bizim *d'* olarak okuduğumuz harfin Zieme'nin okuyuşuna göre *g^l* olarak da okunması mümkündür; fakat bu, Zieme'nin belirttiği "harflerin yarısının alt kısımlarının kavuşmadığı" varsayımından kaynaklanmamaktadır. İki nokta işareti ile ayrılmış olan her iki sözcük grubunda da eksik yazılmaya işaret eden bir durum söz konusu değildir.

M... no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.1.34. *MIK III 200 I* no'lu Yazma Parçası²⁴⁰

Eski Nr: T II D II 169; Yeni Nr: MIK III 200 I; Satır Sayısı: a(b?).1; Yay.: Zieme (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Museum für Indische-Kunst (Almanya)

VOHD Serisindeki Yeri: MIK III 200 I (T II D II 169) / VOHD 13,16 # 311, s. 283.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu²⁴¹:

A(B?) Yüzü

1. t²Ük²d²I : n²mç : Ag¹U : l¹k¹Is¹(?) :
tüke²di : n²amaç : agu²⁴² : alkış :

Metnin Çevirisi:

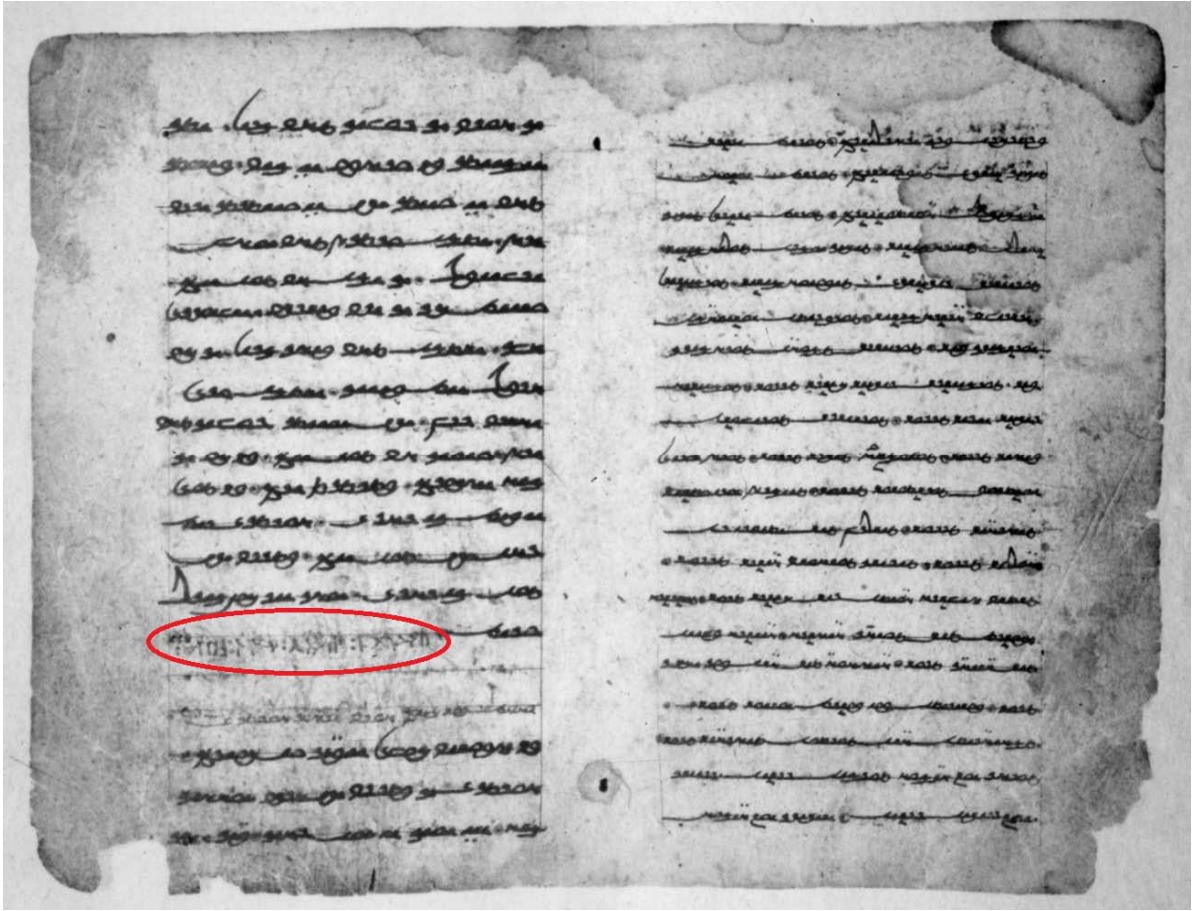
1. Saygı, yani övgü tamamlandı.

²⁴⁰ Zieme (2001, 378), *So 14411 I (MIK III 200)* katalog numarası başlığı altında metin incelemesi yapmıştır. Sertkaya, fragmanın eski katalog numarasını 1985'teki makalesinde *T II D 169* olarak verirken yeni katalog numarasını *MIK III 200b* olarak vermektedir. 1994'teki makalesinde ise eski katalog numarası kısmını boş bırakırken yeni katalog numarasını *MIK 200b* olarak vermektedir. Biz, yazma parçasının eski ve yeni katalog numaralarını Wilkens (2000, 283)'e göre verdik.

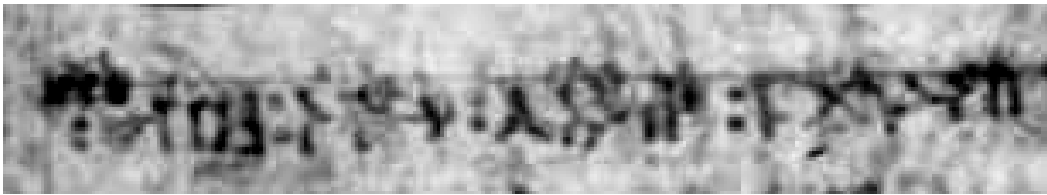
²⁴¹ Metin, Maniheist bir ilahinin sonlamasıdır.

²⁴² Zieme (2001, 379)'ye uyarak *agu* olarak okuduğumuz sözcüğün ilk harfi *A'*dan daha çok *z'*ye benzemektedir; fakat başta *z* harfi ile de bir anlam çıkartmak mümkün değildir. Zieme *agu* sözcüğünü yabancı kökenli bir yardımcı eylem olarak tasarlamaktadır. Bu fragman, Zieme'nin de belirttiği gibi Eski Türkçe metinlerde ilk defa olarak *namaç* "(günümüzde) namaz" sözcüğünün geçmesi bakımından önemlidir.

MIK III 200 I no'lu Yazma Parçasının Resimleri

Üstteki Yaprığın Sol Alt Kısmında Yer Alan Runik Harfli
Eski Türkçe Satır

4.2. İngiltere’de Bulunan Runik Harfli Metinler

4.2.1. Or. 8212/76 no’lu Yazma Parçası

Eski Nr: M.I. xxxii, 006²⁴³; **Yeni Nr:** Or. 8212/76; **Satır Sayısı:** A: a.22; B: a.12-
b.10; C: a(b?).9; **Yay.:** Thomsen (2); Orkun (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Fragmanı

A Yüzü

1. $t^1\ddot{U}r^2t^1\text{In}\underline{\text{c}}$: y^1 : $t^1\text{UU}\underline{\text{K}}^1\text{Uz}$: Ut^1Uz : k^1A
törtinç : ay : tokuz : otuz : ka
2. $\text{Un}^1g^1n^1\text{çUr}^1$: $y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1\text{I}$: $\text{Ur}^1\eta\text{U}$: $t^1\text{Ud}^1\text{U}$
unagan çor : yarıka : uruğu : tod-
3. n^1 : $\text{çI}g^2s^2\text{I}$: k^2A : $y^1r^1l^1g^1$: $b^1\text{Ul}^1t^1\text{I}$:
n : çigşi : ke : yarlıg : boltı :
4. $l^1n^1\text{I}$: $\text{IçIr}^1\text{Ak}^2\text{I}$: $y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1\text{I}$: çIk^2 :
alanı : içireki : yarıka : çik :
5. $b^2\text{Il}^2g^2A$: $\text{çI}g^2s^2\text{Ik}^2A$: $y^1r^1l^1g^1$: $b^1\text{Ul}^1t^1\text{I}$:
bilge : çigşike : yarlıg : boltı :
6. Ut^1k^1A : $k^2\ddot{U}n^2m\text{Is}^2$: $k^1\text{Il}^1[\dots]\text{ç}$: $\ddot{U}z\text{Ik}^2A$:
otka : könmüş : kıl[ı]ç : özike :
7. $y^1r^1l^1g^1$: $b^1\text{Ul}^1t^1\text{I}$: $k^2\ddot{U}l^2\ddot{U}g^2$: $\text{Ur}^1\eta\text{U}$
yarlıg : boltı : külüg : uruğu
8. k^1A : $b^2\text{Ir}^2$: $(y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1)^{244}$ $y^1r^1l^1g^1$: $b^1\text{Ul}^1t^1\text{I}$: $k^2\ddot{U}pA$:
ka : bir : (yarık :) yarlıg : boltı : küpe :
9. $y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1$: $\ddot{U}\text{ç}\ddot{U}n^2$: $b^2\text{Ir}^2$: $y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1$: y^1r^1
yarık : üçün : bir : yarık : yar-
10. l^1g^1 : $b^1\text{Ul}^1t^1\text{I}$: $l^1n^1\text{I}$: $\text{Içr}^2\text{Ak}^2\text{I}$: $s^2\ddot{U}d^2[\dots$
lıg : boltı : alanı : içreki : süd[e
11. $k^2l^2\ddot{U}r^2m\text{Is}^2$: $\ddot{U}\text{ç}$: $y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1$: d^1A : $\ddot{U}g^2\text{Ak}^2A$

²⁴³ Katalog numarası Thomsen (1912, 182)’a göre.

²⁴⁴ $y^1r^1\text{I}\underline{\text{K}}^1$ sözcüğü 8. satırda yer alan *bir* sözcüğünden sonra gelmesi gerekirken yazıcı tarafından unutulup yazılmadığından telafisi için 8. satır ile 9. satır arasına sıkıştırılıp yazılmıştır.

kəlürmiş : üç : yarık : da : ögeke

12. : b²Ir² : y¹r¹l¹g¹ : b¹Ul¹t¹I : k²d²Im : Ur¹ηU
: *bir : yarılg : boltı : kədim : uruğu-*

13. k¹A : l : d²[...]Ü s¹ηUn¹ : t²Ir²Ak²A : l :
ka : l : *əd[ç]ü saşun : tireke : l :*

14. s¹Ug¹çU : b¹l¹Ik¹ : d¹A : k²Ir²mls² : y¹r¹I
sugçu : *balık : da : kirmiş : yarı-*

15. ik¹ : d¹A : b¹y¹Ir²k¹Ul¹r¹ : k¹A : l¹t¹I : y¹r¹Ik¹ :
k : da : *bayırkular : ka : altı : yarık :*

16. t²Ig²In²k²A : l : b¹r¹s¹ k¹n¹ s¹ηUn¹k¹A : l :
təginke : l : *bars kan saşunka : l :*

17. k¹Ut¹Uz : Ur¹ηU : k¹A : l : k²Ül² : çIg²s²I : I
kotuz : *uruğu : ka : l : kül : çigşi : i-*

18. n²Is²IηA : l : s¹r¹g¹ çIr¹k¹A : l : k²n²s²Ig² : k¹
nisişe : l : *sarıg çırka : l : kənsig : k-*

19. A : l : t²ηl²Ig² pA : k¹A : l : k¹Ut¹l¹Ug¹ : k¹A : l :
e : l : *təhlig apa : ka : l : kutlug : ka : l :*

20. s²ÜçÜr²k²A : l : Ur¹ηU : s¹ηUn¹ : k¹A : l :
süçürke : l : *uruğu : saşun : ka : l :*

21. b²çA pA : Içr²Ak² : Ik²A : b²Ir² : y¹r¹Ik¹ : y¹U
beçe apa : *içrek : ike : bir : yarık : yo-*

22. s¹UUk¹ : b²Ir²l²A :
şuk : *birle :*

B Fragmanı

A Yüzü

[.....]

1. In²A[...]Ur¹ηU : y¹[...]ik¹[...]

ina[l :]uruğu : y[arı]ık(t : [·]mas : k¹[a :]) ²⁴⁵

2. y¹r¹l¹g¹ : b¹Ul¹t¹I : y¹[...]t¹A : t¹ : Üçm[...] ²⁴⁶

²⁴⁵ Tamamlama Thomsen (1912, 186)'a göredir.

²⁴⁶ Thomsen (1912, 186) ve Orkun (1938, 65) son kelimeyi *üçon* şeklinde okumaktadırlar. Halbuki *üçon* okudukları sözcükteki *Ü* ve *ç* karakterlerinden sonra *U* ve *n¹* harfleri değil tam seçilemeyen bir *m* harfi yer almaktadır. Ayrıca bu *m* harfinden sonra da tam okunamayan bir harf bulunmasına rağmen bu harf her iki araştırmacının gözünden kaçmıştır.

- yarlıg : boltı : y[or]ta(?) : at : ü(ö?)çm[...]*
3. $k^2l^2mIs^2 : \mathbb{1} (?) : [...]r^1\underline{ik}^1 : y^1[...]mIs^2 : t^1Ut^1U\underline{Uk}^1$
kəlmiş : \mathbb{1} (?) : [ya]rık : y[ag]miş : totok-
4. $k^1A : y^1r^1l^1[...]t^1I : b^2In^2d^2Ir^2 :$
ka : yarlıg : bol]tı : bindir :
5. $k^2A : y^1[...]r^1l^1g^1 : b^1Ul^1t^1I :$
ke : y[arık : ya]rlıg : boltı :
6. $y^1Ul^1t^1A : t^1 : k^2Üg^2Ür^2ms^2 : r^2k^2A : \mathbb{1} : y^1$
yolta : at : kögürmiş : erke : \mathbb{1} : ya-
7. $r^1[...] : y^1r^1l^1g^1 : b^1Ul^1(?)t^1I : k^2Ül^2Üg^2 : s^1\eta$
r[ık] : yarlıg : boltı : külüg : sañ-
8. $Un^1 : k^1A : \mathbb{1} : y^1Us^2U[...] : y^1r^1l^1g^1 : b^1Ul^1t^1I$
un : ka : \mathbb{1} : yoşu[k] : yarlıg : boltı
9. $k^2Ür^2Ab^2Ir^2 : Ur^1\eta U : s^1\eta Un^1k^1A : \mathbb{1} :$
kürebir : uruñu : sañunka : \mathbb{1} :
10. $k^1Il^1Iç : \mathbb{1} : b^1r^1d^1U\underline{Uk}^1 : y^1r^1l^1g^1 : b^1Ul^1t^1$
kılıç : \mathbb{1} : barduk : yarlıg : bolt-
11. $I : k^1[...]U : b^1l^1I\underline{Ik}^1 : d^1A : k^2l^2mIs^2 : k^1Il^1$
ı : k[oç]u : balık : da : kəlmiş : kıl-
12. $Iç : k^2Üç : k^1[...]A : k^1A : y^1r^1l^1g^1 : b^1Ul^1t^1I :$
iç : küç : k[ar]a : ka : yarlıg : boltı :

B Yüzü²⁴⁷

1. [.....] : \mathbb{1} : ki [...]
 [.....] : \mathbb{1} : ki [...]
2. $k^1(?)d^1y^2ul[U\underline{k}^1$ ya da a] : uruñu : yar[...]
k^1(?)d^1yol[uk] : uruñu : yar[ı]k...
3. [·](?) $y^1r^2u[.....]ke$ ur(?)uñ(?)u : k^1a : yar[lıg

²⁴⁷ Elimizde B fragmanın B yüzüne ait iyi bir fotoğraf bulunmadığı için bu kısım Thomsen (1912, 187) yayını esasında oluşturulmuştur. Düz yazılan satırlar Thomsen'a ait olup kimi sözcüklerin daha açık gösterilmesi adına Thomsen'a ait olan satırı bir alt satırda italik olarak yeniden düzenleyerek verdik. Bu arada üzerinde çalışılması pek mümkün olmasa da B fragmanın B yüzüne ait "II" numaralı resmi araştırmacıların bilgisine sunduk.

²⁴⁸ Tamamlama Clauson (EDPT, 763b.)'a aittir.

²⁴⁹ Tamamlama Clauson (EDPT, 763b.)'a aittir.

[·](?) y¹ir²u[...]*Jke ur(?)uñ(?)u : ka : yar[lig*

4. boltı : laç[in]²⁴⁸ : bayl(?)uUk¹ : ç(?)k¹(?)(ya da a)s² [yar-
boltı : laç[in]²⁴⁹ : bayl(?)uk : ç(?)k¹(?)(ya da a)s² [yar-
5. ıık¹ : bars : uruñu : k¹a : yarlıg : bo-
ıki : bars : uruñu : ka : yarlıg : bo-
6. lti : [·]r²kin² [:] sañun : t²ir²[...
lti : [·]r²kin² [:] sañun : tir [...
7. yarık¹in² : in²al¹ : u[r]uñuk¹a : y[ar-
yarıkın : inal : u[r]uñuka : y[ar-
8. lig : boltı :
lig : boltı :
9. ot sañun : yarık¹ın : k¹ıyağan : ur-
ot sañun : yarıkın : kıyağan : ur-
10. uñu : k¹a : b(è)rdi
uñu : ka : b(è)rdi

C Fragmanı

A (B?) Yüzü

1. b¹UçUr¹k¹A : t²⁵⁰ : y¹r¹Iık¹ :
buçurka : t : yarık :
2. b²Ir² : Üg²Ak²A : b²Ir² : y¹r¹Iık¹ : b¹r¹d¹I :
bir : ögeke : bir : yarık : bardı :
3. t²ÜzmIs² : k²A : t : y¹r¹Iık¹ : k¹Iy¹g¹n¹ : k¹A : b²I[...
tüzmiş : ke : t : yarık : kıyağan : ka : bi[r]
4. y¹r¹Iık¹ : k¹Ul¹ ApA : Ur¹ñUk¹A : t : y¹r¹I[...
yarık : kul apa : uruñuka : t : yarık...
5. k¹UnçI : İ²r²k²A : t t : y¹r¹Iık¹ : t¹y¹Ü[...
koñçı : lërke : t t : yarık : tay ö[geke (?)
6. b²Ir² : k²Ük²ÜzmAk² : y¹r¹I[...
bir : köküzmek : yarık : yarlıg
7. b¹Ul¹t¹I : İ²Ak²Üİ²[...

²⁵⁰ Thomsen (1912, 184, 187), “1” rakamını temsil ettiğini düşündüğü dik çizgi işaretini [t] burada atlamıştır.

bolıtı : elekül[...yarı-]

8. $ık^1$: $In^2AnçU$ [...]

k : inançu[...]

9. $Ür^2$ [...]

ü(ö?)r[...]

Metnin Çevirisi:

A Fragmanı

A Yüzü

1.-22. Dördüncü ayın yirmi dokuzunda *Unagan Çor*'un zırhı *Uruņu Todun Çigşi*'ye tahsis edildi. *Alanı İçireki*'nin zırhı *Çik Bilge Çigşi*'ye tahsis edildi. Ateşte düzeltilmiş kılıç *Özi*'ye tahsis edildi. *Külüg Uruņu*'ya bir zırh tahsis edildi. Küpe zırh (yapımı) için bir zırh tahsis edildi. *Alanı İç(i)reki*'nin ordudan getirmiş olduğu üç zırhtan *Öge*'ye bir (zırh) tahsis edildi. (Geriye kalanlar ise:) *Kedim Uruņu*'ya 1, *Edçü Saņun Tire*'ye 1. Sugçu şehrinden gelmiş olan zırhlardan Bayırkular'a altı zırh, *Tegin*'e 1, *Bars Kan Saņun*'a 1, *Kotuz Uruņu*'ya 1, *Kül Çigşi*'nin küçük erkek kardeşine 1, *Sarıg Çır*'a 1, *Kensig*'e 1, *Tenlig Apa*'ya 1, *Kutlug*'a 1, *Süçür*'e 1, *Uruņu Saņun*'a 1, *Beçe Apa İçreki*'ye bir zırh, miğfer ile birlikte...

B Fragmanı

A Yüzü

1.-12. *Inal Uruņu*'nun zırhı...*mas*'a²⁵¹ tahsis edildi. Tırıs giden at...gelmiş olan zırh *Yagmış Totok*'a tahsis edildi. *Bindir*'e (bir) zırh tahsis edildi. Yolda at edinmiş olan (?) askere (bir) zırh tahsis edildi. *Külüg Saņun*'a 1 miğfer tahsis edildi. *Kürebir Uruņu Saņun*'a 1 kılıç, 1 *barduk*²⁵² tahsis edildi. Koçu şehrinden gelmiş olan kılıç *Küç Kara*'ya tahsis edildi.

B Yüzü

1. ...1...

2.-8. ...*Yoluk Uruņu*'nun zırhı...*Uruņu*'ya tahsis edildi. *Laçın Bayluk*...zırhı *Bars*

²⁵¹ *mas* hecesi muhtemelen bir kişi adının sonunu teşkil etmektedir.

²⁵² Bir savaş aleti adı olmalıdır. *Divanu Lugati't-Turk*'te geçen *batrak* "Ucuna bir ipek parçası takılan mızraktır. Savaş günü yiğit kendini bununla tanıtır." (MK, I, 465) sözcüğü ile karşılaştırılabilir.

Uruņu'ya tahsis edildi. ...*Saņun*...zırhla birlikte *Inal Uruņu*'ya tahsis edildi.

9.-10. *Ot Saņun* zırhını *Kiyagan Uruņu*'ya verdi.

C Fragmanı

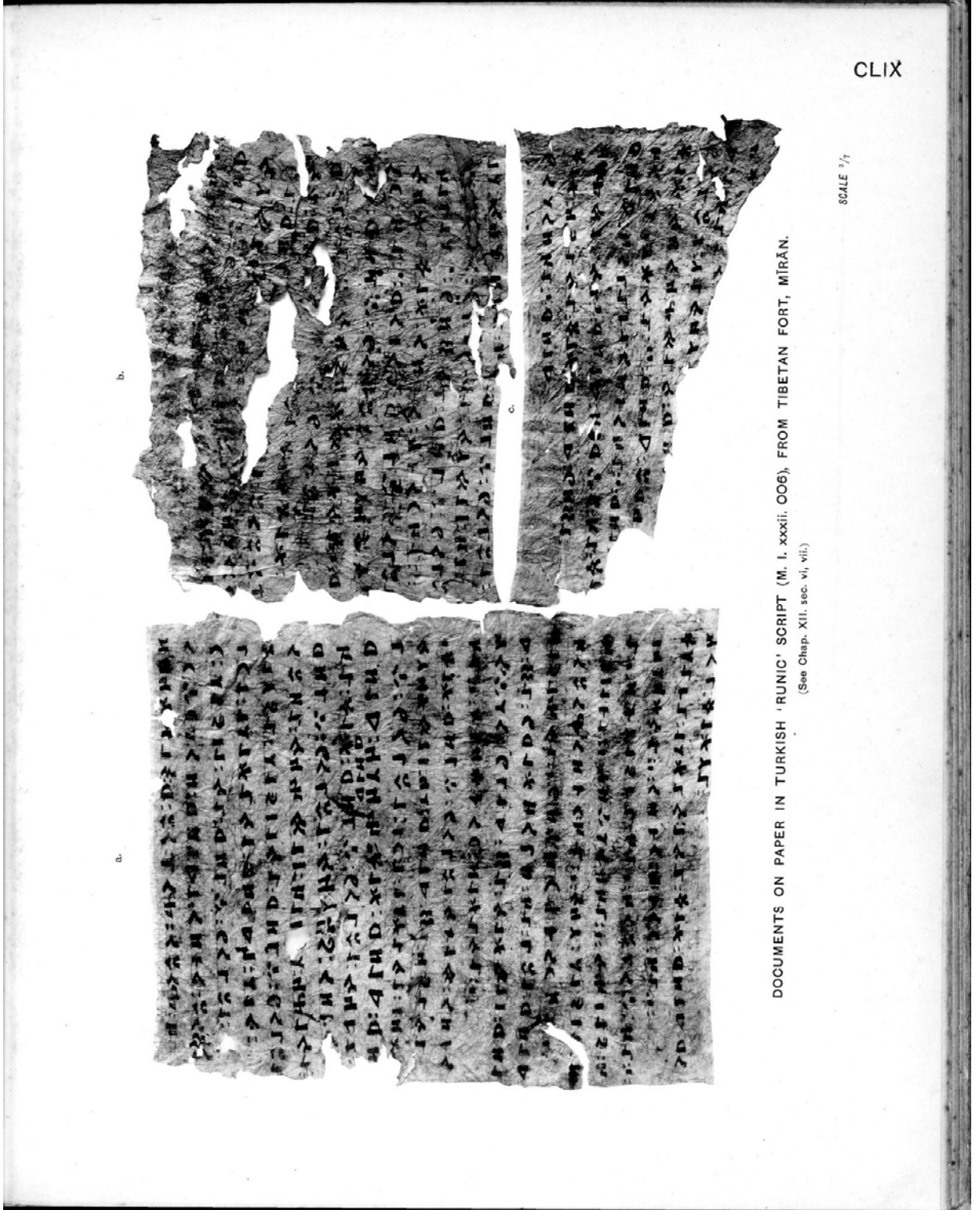
A (B?) Yüzü

1.-8. *Buçur*'a bir zırh. *Bir Öge*'ye bir zırh gitti (gönderildi). *Tüzmiş*'e bir zırh, *Kiyagan*'a bir zırh, *Kul Apa Uruņu*'ya bir zırh, çobanlara 2 zırh,...*Tay Öge*'ye bir göğüs zırhı tahsis edildi. *Elekül*...(zırh) *Inançu*...

9. ...

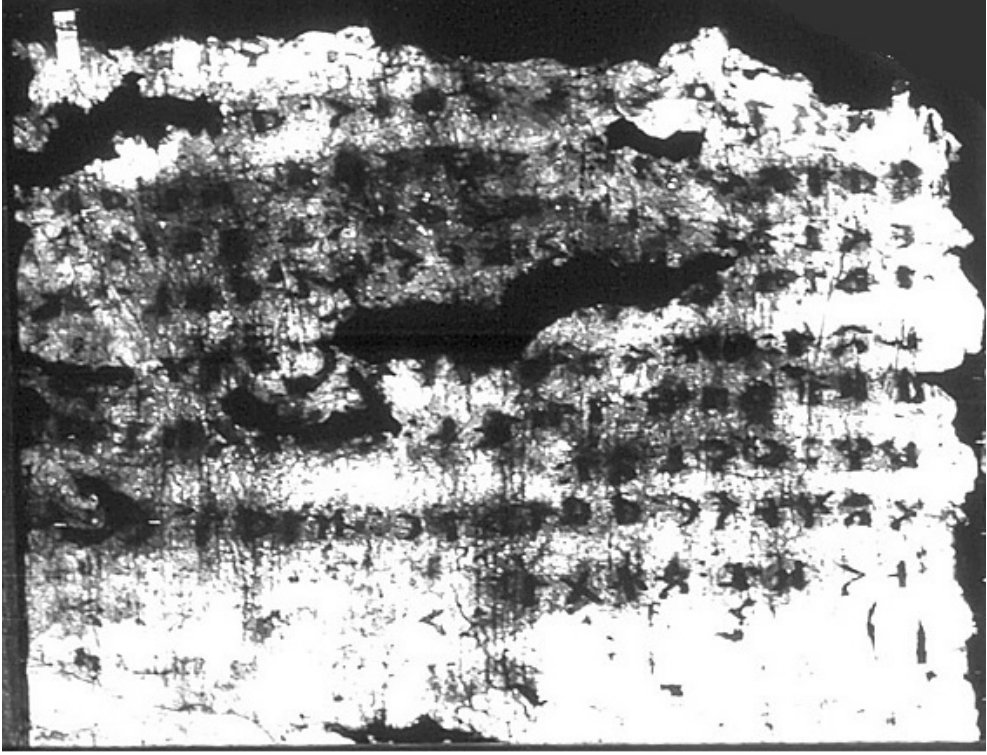
Or. 8212/76 no'lu Yazma Parçasının Resmi (I)

A, B ve C Fragmanlarının A Yüzü

Or. 8212/76 no'lu Yazma Parçasının Resmi (II)

B Fragmanının B Yüzü²⁵³

²⁵³ http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=pictures/1863.jpg

4.2.2. Or. 8212/77 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ch. 00183²⁵⁴; **Yeni Nr:** Or. 8212/77; **Satır Sayısı:** a(?).12-(b. Tibetçe);

Yay.: Thomsen (3); Orkun (2)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu²⁵⁵:

A (B?) Yüzü

1. $y^2mA : b^2Is^2Inç : y^1 s^2k^2Iz y^2Ig^2$
yme : beşinç : ay sekiz yeg-
2. $r^2mIg^2A b^2Il^2Ig^2 k^2ÜñÜI^2$
irmige bilig köñül
3. $s^1ñUn^1 : b^1s^1l^1Ap : k^2I^2t^2I : y^1b^1As^1$
şañun : başlap : kelti : yavaş
4. $t^1Ut^1UUK^1 b^1UzAç t^1Ut^1UUK^1 Ür^2$
totok buzaç totok ör-
5. $A b^2Ür^2t^2 : t^1Ut^1UUK^1 : A : l^1t^1Un^1 t$
e bört : totok : altun t-
6. $y^1 s^1ñUn^1 : y^1r^1t^1ml^1Iık^1 r^2Ür^2 : At^1I :$
ay şañun : yarımlık erür : atı
7. $Üz ApA t^1Ut^1UUK^1 : Ul^1At^1I k^1Am$
öz apa totok : ulatı kam-
8. $g^1 At^1l^1Ig^1 y^2Üzl^2Üg^2 Ut^1Uz r^2$
ağ atlıg yüzlüg otuz er
9. $k^2I^2t^2mIz b^2Ir^2 : k^2Ün^2 b^2Ir^2 k^1Un$
keltimiz bir : kün bir koñ
10. $Ik^2I k^2Üp : b^2g^2n^2I : b^2It^2g^2AçI :$
eki küp : begni : betgeçi :
11. $Is^2Iz y^1b^1Iz k^1Ul^1 b^2t^2Id^2Im$
isiz yavız kul bitidim
12. $At^1Im b^1g^1At^1Ur^1 çIğ^2s^2I :$

²⁵⁴ Katalog numarası Thomsen (1912, 218)'a göre verilmiştir.

²⁵⁵ “Bagatur Çiğşi” adlı bir yazıcı tarafından yazılmış olan askerî personel ile ilgili bir kayıt. Askerî personelin bir tür yiyecek içecek cetveli denebilir.

atım bağatur çigşi :

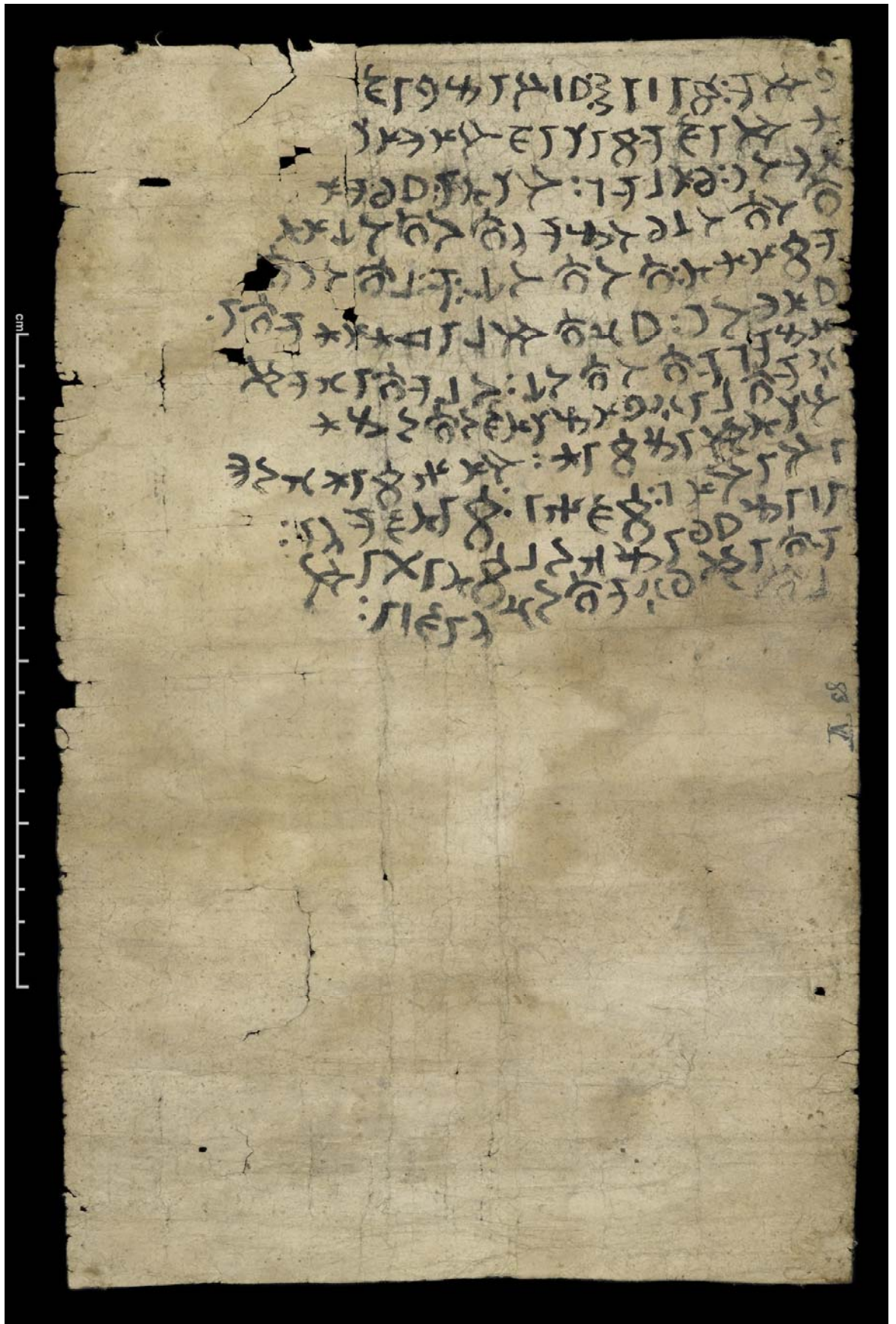
Metnin Çevirisi:

A (B?) Yüzü

1.-12. Yine beşinci ayın on sekizinde *Bilig Köñül Sağun* önderliğinde geldi. *Yavaş Totok, Buzaç Totok, Öre Bört Totok, Altun Tay Sağun* (ise) ayrı bir bölüktürler. Birisinin adı *Öz Apa Totok* (idi) ve geri kalanlar, hepimiz rütbeli 30 asker geldik. Bir gün bir koyun, iki küp bira.²⁵⁶ Yazıcı, hakir kulunuz (ben) yazdım. *Adım Bagatur Çigşi.*

²⁵⁶ Bu cümle bir günde tüketilmiş olan yiyecek ve içeceği ya da her bir gün için ayrılan yiyecek ve içeceği belirtiyor olabilir.

Or. 8212/77 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.2.3. Or. 8212/78 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ch. 0014²⁵⁷; **Yeni Nr:** Or. 8212/78; **Satır Sayısı:** A: a(?).14-(b. Çince); B: a(?).5-(b. Çince); C-D: a(?).6-(b. Çince); E: a(?).5-(b. Çince); F: a(?).5-(b. Çince); G: a(?).3; H: a(?).2-(b. Çince); **Yay.:** Thomsen (4); Hommel (1); Orkun (3); Hamilton-Bazin (1); Tryjarski (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

TML: Envanter No: 162; Sınıflandırma: Kilise ile İlgili Edebiyat → Doğu Kilisesinden Belgeler; İçerik: Atasözleri.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu²⁵⁸:

A Fragmanı	B Fragmanı
A (B?) Yüzüö-] 1. zIn ² I ¹ η : Ül ² mAz[...]r ² : z iniη : ölmez [: özgesi : ölü]r : 2. : : t ¹ An ¹ Uuk ¹ Ug ¹ : s ¹ b ¹ : t ¹ Amg ¹ Al ¹ Ig ¹ : : : tanuklug : şav : tamgalıg : 3. b ² It ² Ig ² : : Is ² Id ² mIs ² t ² A : k ² Ür ² Ü : bitig : eşidmişte : körü : 4. k ² Ür ² mIs ² : y ² Ig ² : : mIη : k ² Is ² I : y ² Ü kormiş : yæg : : miη : kişi : yü- 5. zIn ² : b ² Il ² g ² InçA : b ² Ir ² : k ² Is ² I : At ¹ zin : bilgiñçe : bir : kişi : at- 6. In ² : : b ² I : l ² g ² U : : AzmAzUn ¹ : t ² Ip : in : : bi : lgü : : azmazun : tēp :	A (B?) Yüzüyē-] 1. r ² çI : b ¹ Ul ¹ mAz[... rçi : bolmaz [: yañılmaz : b- 2. It ² k ² AçI : y ¹ Uuk ¹ : A[... étkeçi : yok : a[zmaz : yērçi : 3. y ¹ Uuk ¹ : : t ² Üt ² Üñçs ² [... yok : : tütünçs[üz : ot : yok : tü- 4. n ² I : k ² Ün ² I : Ük ² [... ni : küni : ökfünç : yok 5. n ² Uk ² : r ¹ t ¹ I : y ¹ U[... köz]nük : artı : yo[k] ²⁶¹ C-D Fragmanı A (B?) Yüzü 1. ...]s ¹ l ¹ n ¹ : t ¹ Ut ¹ ... : : alın ar]slan : tut-

²⁵⁷ Katalog numarası Thomsen (1912, 215)'a göre verilmiştir.

²⁵⁸ B ve C-D fragman adları Thomsen (1912, 216)'a göre verilmiştir. Stein, *Serindia* (vol. IV, CLXI) adlı kitabında B fragman adları Thomsen (1912, 216)'a göre verilmiştir. Aynı şekilde yine Thomsen'a uyararak C-D olarak verdiğimiz fragmanı Stein B-C olarak göstermektedir. Hamilton-Bazin (1972, 33) bu fragman adlarında Stein'i izlemişlerdir. Onlara göre fragmanlar, arkalarında yazılı olan Çince metin esasında bütünlendiğinde şu şekilde sıralanmalıdır: (Bizim kullandığımız fragman adlarına göre) 1. C-D; 2. Boşluktan sonra Or. 8212/78 (Hamilton-Bazin'de g); 3. Kısa bir boşluktan sonra A + B; 4. Boşluktan sonra E ve F. Fragmanlardaki eksik kısımlar Hamilton-Bazin (1972) esas alınarak tamamlanmıştır.

7. $y^2Ir^2\çI : y^1r^1At^1I : y^1\eta Il^2mAzUn^1 : t^2$ <i>yêrçi : yarat<t>ı : yañılmazun : t-</i>	2. $...]g^2Ü : t^1Ut^1mz : :$ <i>ar : küçin : küs]gü : tutmaz : :</i>
8. $Ip : b^2Il^2g^2g^{2259} : Ur^1t^1I : : AzmAz : y^2$ <i>êp : bilgeğ : urtı : : azmaz : y-</i>	3. $...]Ir^1 : s^1Ub^1\eta Ir^1I : b^1$ <i>...]ır : suv añırı : b- (ya da ab-)</i>
9. $I[...]\çI : y^1\eta Il^2mz : b^2Il^2g^2A : Un^1It^2m$ <i>ê[r]\çi : yañılmaz : bilge : unutm-</i>	4. $...]g^2I^2r^2 : r^1g^1A : b^1Ul^1U$ <i>...]glêr : arğa : bulu-</i>
10. $mAz : Üt^2Üg^2çI : y^2\eta Il^2mz : b^2It^2k^2A$ <i>{m}az : ötüğçi : yañılmaz : bêtke-</i>	5. $...]l^1Ig^1U : r^2s^2r^2 : l^1d^1A$ <i>...]lıgu : êrsêr : alda-</i>
11. $\çI : : b^2Il^2g^2Al^2Ig^2 : y^1\eta Il^2mAz : y^2I$ <i>çi : : bilgelig : yañılmaz : yê-</i>	6. $...]k^2I(ya da A)[...]$ <i>...]ki(ya da e)[...]</i>
12. $r^2çIl^2Ig^2 : AzmAz : : y^1\eta Il^2mAs^2r^2 :$ <i>rçilig : azmaz : : yañılmasar :</i>	
13. $b^2Il^2g^2A : b^1Ul^1[...]AzmAs^2r^2 : y^2I$ <i>bilge : bol[maz :]azmasar : yê-</i>	
14. $...]l^2mA[...^{260}$ <i>rçi : bolmaz : : yañı]lma[z : b-</i>	

²⁵⁹ Bu g^2 harfi bu haliyle belirtme durumu eki gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra, bir önceki harfle aynı olması bakımından yazıcının yanlışlıkla fazladan yazmış olduğu bir harf de olabilir; çünkü paralel iki cümleden oluşan bu atasözünde cümledeki görevi ve yeri bakımından *bilge* sözcüğü ile eş tutabileceğimiz *yêrçi* sözcüğünde herhangi bir çekim eki bulunmamaktadır.

²⁶⁰ Hamilton (Hamilton, Bazin, 1972, 29), B fragmanın 1. satırını, A fragmanın 14. satırının eksik olan baş kısmı olarak tasarlamaktadır.

²⁶¹ Bazin (Hamilton, Bazin, 1972, 41), bu atasözünü şu şekilde tasarlamaktadır: *közniük* (Bazin *közünük*) *artı yok, közñü* (Bazin *közünğü*) *artı bar*.

<p>E Fragmanı²⁶²</p> <p>A (B?) Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ...]s²(ya da ş²)[... 2. g¹ : b¹U¹[... g¹ : b¹U[... 3. n¹nçr¹(?)[... n¹nçr¹(?)[... 4. Ay¹Ür²[... Ay¹Ür²[... 5. Ag²U[... Ag²U[... <p>F Fragmanı</p> <p>A (B?) Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ...] : r¹t¹y¹[... ...J : r¹t¹y¹[... 2. ...]l²r¹ : b²A(I?)[... ...Jl²r¹ : be(i?)[... 3. ...]g²A : k²[... ...Jge : k²[... 4. ...]y¹Ag¹[... ...Jyag[... 	<p>G Fragmanı²⁶³</p> <p>A (B?) Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. t¹[... 2. : [... 3. t²[... 4. y²[... <p>H Fragmanı</p> <p>A (B?) Yüzü</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ...]l²mAs²r²[... ...Jlmşer[... 2. ...
--	--

²⁶² Thomsen yalnızca E fragmanına kadarki fragmanları ele almıştır. Bazin (Hamilton, Bazin, 1972, 41)'e göre E ve F fragmanları yatay olarak birbirlerinin devamıdır. Her iki fragman arasında boşluk olduğunu düşünen araştırmacı E fragmanın ikinci satırı ile F fragmanının ilk satırı denk gelecek şekilde 4 satırı bütünlemektedir.

²⁶³ G ve H fragmanı olarak adlandırdığımız fragmanların resimleri daha önce Tryjarski (1968, 324) tarafından "Plate II. British Museum. Or. 8212(78) (Ch. 0014) and Or. 8212(79)" başlığı ile gösterilen toplu fragman resimleri içerisinde yayımlanmıştır. Tryjarski'nin yayımladığı bu fragmanlara ait resmin daha iyi versiyonuna şu web adresinden ulaşılabilir:

http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=pictures/1466.jpg

Yalnız G ve H fragman resimlerinin mevcut halinin asıl fragmanların ayna görüntüsü olma ihtimali bulunmaktadır. Bunun birinci nedeni H fragmanının birinci satırında geçen *m* harfinin yönünün ters olmasıdır. Bu harf kağıda yazılı runik harfli metinlerde hep Orhon yazıtlarındaki biçimiyle ->- geçmektedir. Zira *y*² harfinin de ters biçimi diğer kağıda yazılı runik harfli metinlerde görülmemektedir. Ayrıca, H fragmanın birinci satırını ...Jl²mAs²r²[... olarak okumamız Türkçe'nin yapısına da uygundur. Mevcut satır, kök ya da gövde sonu *l* olan ve üzerine olumsuzluk eki *-mA* ile şart eki *-sAr* getirilmiş bir sözcüğün parçası olmalıdır.

Metnin Çevirisi:

A Fragmanı

A (B?) Yüzü

1.-14. Kendi²⁶⁴ kardeşin ölmez başkası ölür. Tanıklı söz damgalı yazı (gibidir). Duyandan, gören daha iyidir. Bin kişinin yüzünü bileceğine bir kişinin adını bil. Yolunu kaybetmesin diye kılavuz yarattı, yanılmasın diye bilge meydana çıkardı. Yoldan çıkmayan kılavuz(dur), yanılmayan bilge(dir), unutmayan ricacı(dır), yanılmayan yazıcı(dır). Bilgesi (danışmanı) olan yanılmaz, kılavuzu olan yolunu kaybetmez. Yanılan olmasa bilge olmaz, yolunu kaybeden olmasa kılavuz olmaz. Yanılmaz...

B Fragmanı

A (B?) Yüzü

1.-5. ...kılavuz olmaz. Yanılmayan yazıcı yok, yolunu kaybetmeyen kılavuz yok. Dumansız ateş yok, gece gündüz pişmanlık yok. Pencerenin arkası yok, (aynanın arkası var).

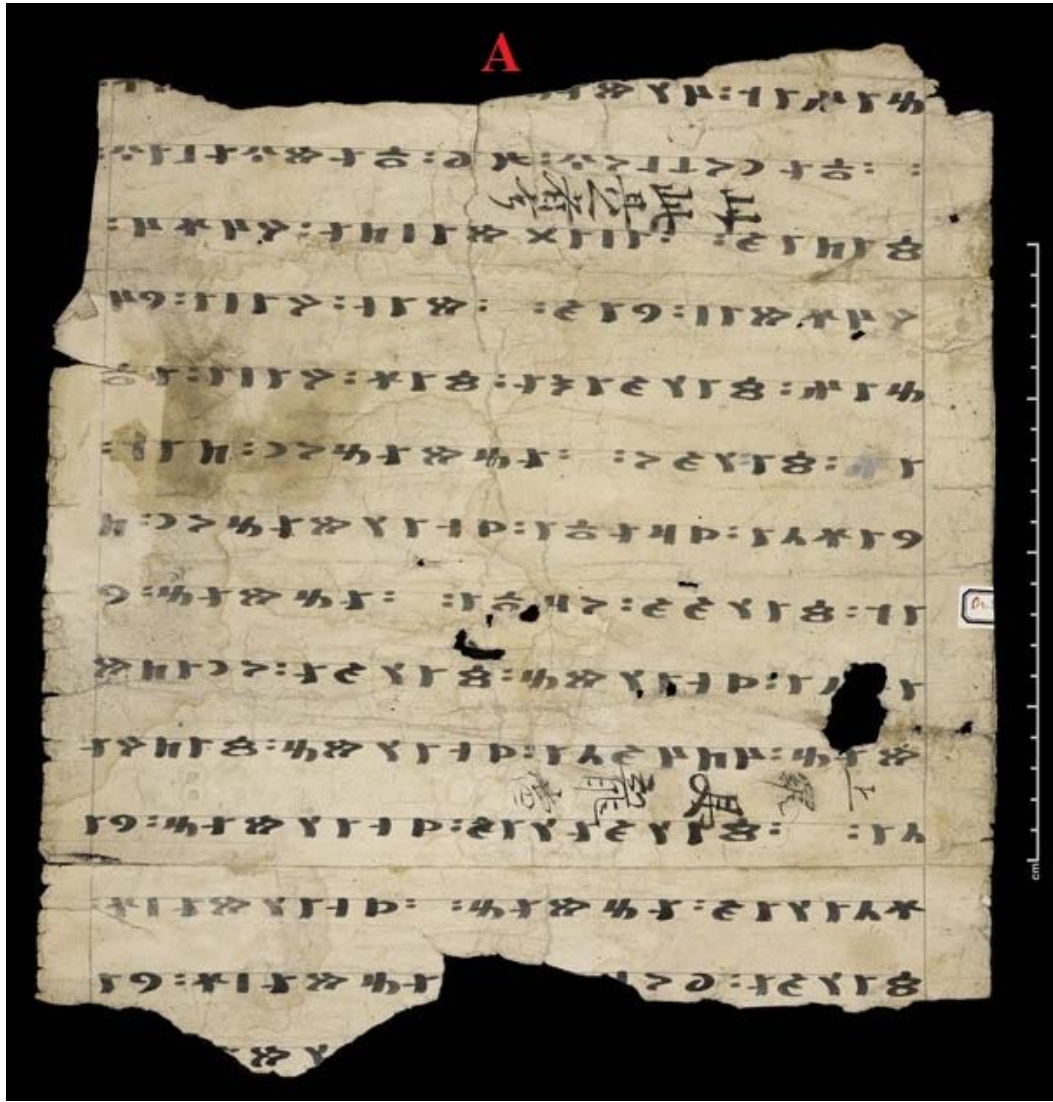
C-D Fragmanı

A (B?) Yüzü

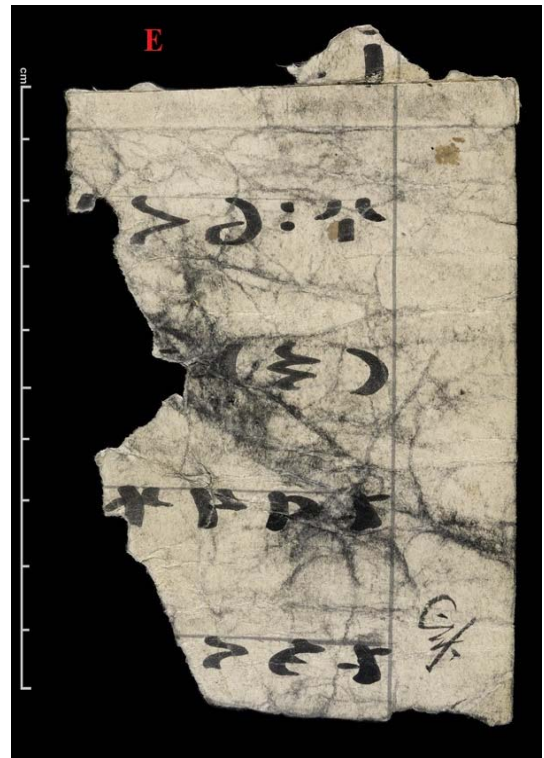
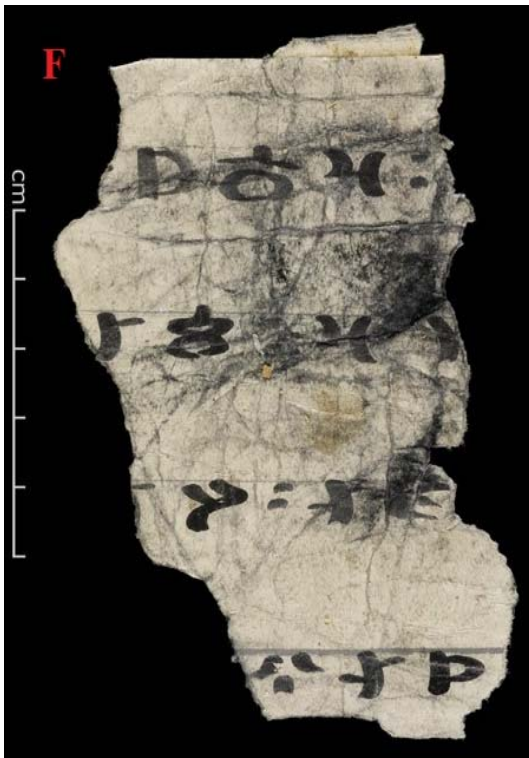
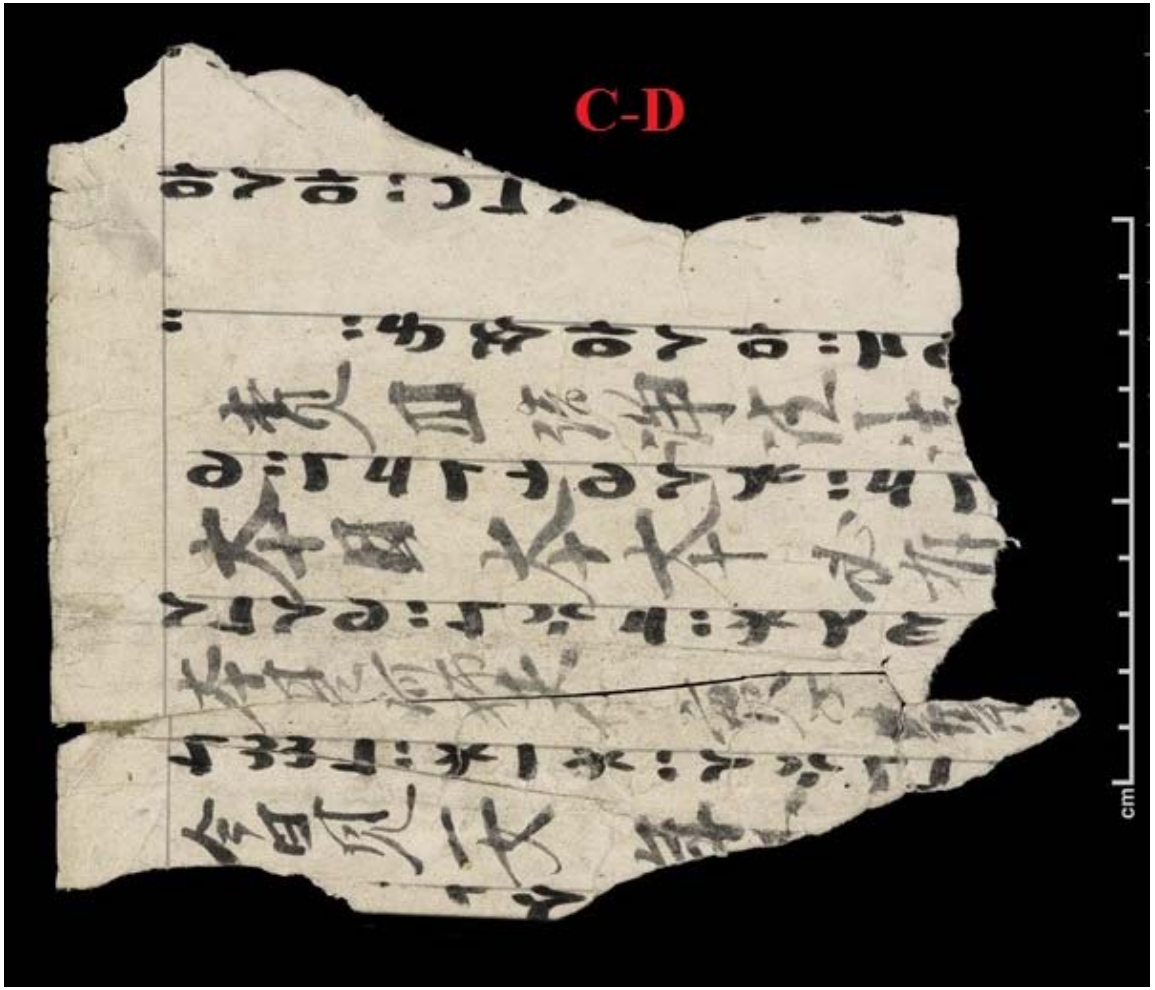
1.-2. Hile ile arslan tutulur, güçle fare tutulmaz.
3. ...kızıl su ördeği...
4. ...çare bulur...
5. ...ise aldat...
6. ...

²⁶⁴ “kendi” sözcüğü ile karşıladığımız Eski Türkçe *öz* sözcüğünün ilk harfi olan *ö* bir üst satırda yer almaktadır.

Or. 8212/78 no'lu Yazma Parçasının Resimleri (I)

Or. 8212/78 no'lu Yazma Parçasının Resimleri (II)

Or. 8212/78 no'lu Yazma Parçasının Resimleri (III)

H

G

4.2.4. Or. 8212/79 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ch. 0053; **Yeni Nr:** Or. 8212/79; **Satır Sayısı:** a(b?).2; **Yay.:** Hamilton-Bazin (2)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

TML: Envanter No: 158; Sınıflandırma: Kilise ile İlgili Edebiyat → Doğu Kilisesinden Belgeler; İçerik: Atasözleri.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A (B?) Yüzü

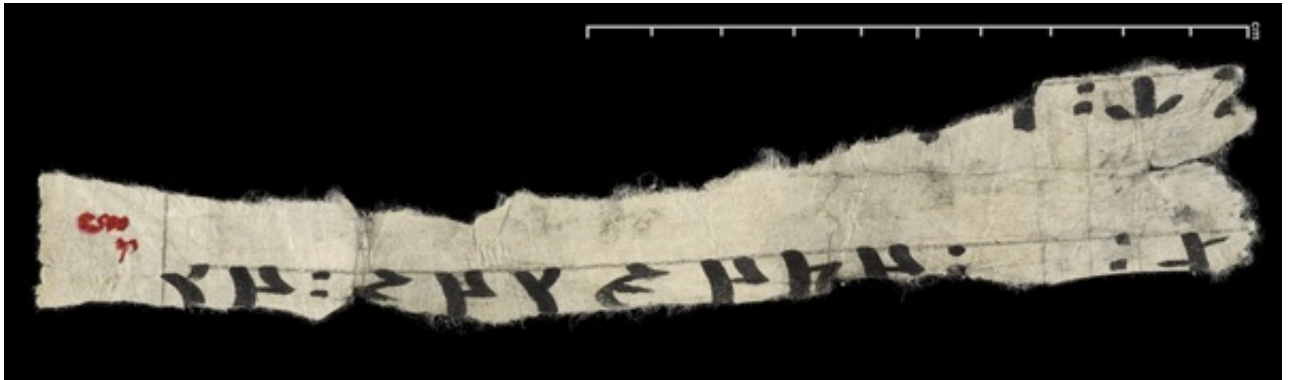
1. ...]UUK¹ : s² (I?)
...Ju(o?)k : s² (I?)
2. ...]A : : Üt²Üg²I²Üg² : ÜI²
...Ja(e?) : : ötüglüg : öl²⁶⁵

Metnin Çevirisi:

A (B?) Yüzü

1. ...
2. ...ricası olan (kimse) öl(ür...

Or. 8212/79 no'lu Yazma Parçasının Resmi

²⁶⁵ Hamilton ve Bazin (1972, 36)'e göre ele aldığımız bu fragman Or. 8212/78 no'lu yazmanın A fragmanına aittir. Bu araştırmacılar ikinci satırı şöyle okumaktadırlar: ötüglüg öl(ür, ötügi ölmez) “ricası olan ölür, ricası ölmez”.

4.2.5. Or. 8212/104 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ch. 0013; Yeni Nr: Or. 8212/104; Satır Sayısı: b.1; Yay.: Bang-Gabain-Rachmati (1); Räsänen (1); Bernştam (1); Orkun (12)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu²⁶⁶:

B Yüzü

1. k²Ür²(?)g²(?) : b²İt²İd²m :

körüg : *bitidim* .²⁶⁷

Metnin Çevirisi:

B Yüzü

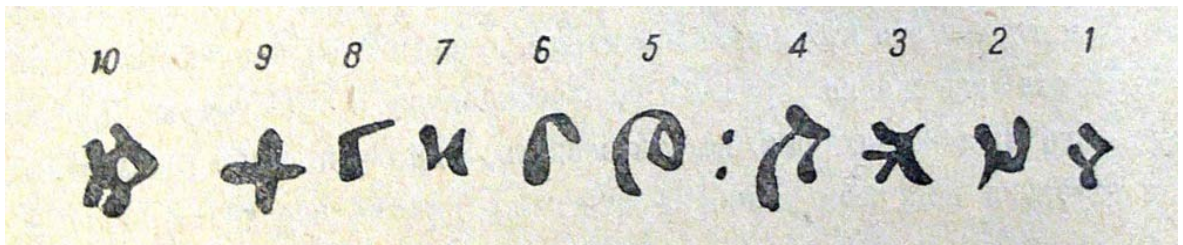
1. (Ben) *Körüg* yazdım.

Or. 8212/104 no'lu Yazma Parçasının Resimleri

I

II

²⁶⁶ *Säkiz Yükmäk Sūtra*'nın müstensihinin adı olmalıdır.

²⁶⁷ İlk sözcüğün üçüncü ve dördüncü harflerinin Eski Türk runik alfabesi içinde tespiti kolay görünmemektedir. Biz Räsänen'e uyarak ilk sözcüğü *körüg* olarak okuduk. İkinci sözcüğün ilk harfi yine bize yabancı olsa da sözcüğün geri kalanına bakarak *bitidim* şeklinde okumak en doğru olanıdır. Bu fragmanı Bang-Gabain-Rachmati (1934, 97) *körüg iridim*, Bernştam (1939, 305) ise *kügür bitidim* biçiminde okumaktadırlar. Orkun (1938, 184), Räsänen'in okuyuşuna uymuştur.

4.2.6. Or. 8212/161 no'lu Yazma²⁶⁸

Eski Nr: Ch. 0033; **Yeni Nr:** Or. 8212/161; **Satır Sayısı:** 809; **Yay.:** Thomsen (5); Orkun (4); Malov (1); İkeda (1); Tekin, T. (1); Tekin, T. (2); Yakovlev (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

TML: Envanter No: 198; Sınıflandırma: Edebiyat; İçerik: Irk Bitig “Kehanetler Kitabı”.

²⁶⁸ Hazırlamış olduğum *Irk Bitig* metninin transliterasyonu, transkripsiyonu, çevirisi ve resimleri yukarıda verilmiştir.

4.2.7. Or. 8212/1692 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Kao. 0107; **Yeni Nr:** Or. 8212/1692; **Satır Sayısı:** a.sağ. 15 + 1 satır başlık (?); sol. 15 + 1 satır başlık (?); **Yay.:** Thomsen (6); Moriyasu (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: British Library, Sir Aurel Stein Koleksiyonu (İngiltere)

TML: Envanter No: 217; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü	Sol Sütun
Sağ Sütun	Başlık (?): ...]d²k¹
Başlık (?):]d ² k ¹
1. ...	1. ...]z (ya da r ¹ ?)
2.]z (ya da r ¹ ?)
3. ...	2. ...]g ¹ Uş ² k ² : l ¹ p : s ¹ Iη
4. ...]t ² ms ²	...ni]goşak : alp : sıη-
...]t(è)mış	3. ...]r ¹ : t ² Ig ² In ² : t ² ηr ²
5. ...]l ¹ : s ¹ ηUn ¹ : A	ku]r : tegin : tenri-
...ınq]l : saηun a-	4. m : b ¹ t ¹ Ad ¹ n ¹ : k ¹ Ut ¹ Iη
6. ...] : k ² It ² mA	m : avtadan : kutıη-
...] : kètme-	5. A : Üt ² Ün ² t ² I : y ¹ l ¹ b ¹ r ¹
7. ...]r ¹ k ¹ n ¹ : Iç	a : ötünti : yalvar-
...ta]rkān : iç	6. t ¹ I : mn ² η : At ¹ ImA :
8. ...]ηUn ¹ : In ¹	tı : menıη : atıma :
...sa]ηun : in-	7. b ² Ir ² : n ¹ Um : [...]Ül ² [...]: b ² I
9. ...]In ¹ l ¹ : t ¹ r ¹	bir : nom : [t]öl[ek] : bi-
al...]ınqal tar-	8. t ² IzÜn ² : t ² p : mn ² [...]
10. ...]g ¹ : [...]r ¹ g ¹ n ¹ :	tizün : t(è)p men[: b-
kān...]g ¹ : [...]r ¹ g ¹ n ¹ :	9. It ² Ig ² : y ¹ b ¹ Uz ÜzÜm
11. ...] : pA :	itig<i> ²⁶⁹ : yāvuz özüm

²⁶⁹ En azından anlamsal bütünlük sağlayabilmek için Moriyasu (1997, 47)'ya uyarak *bitig* şeklinde okuduğumuz sözcük sorunludur. Sözcükte *t*² olarak verdiğimiz harf tam seçilememekte olup bu harf sağ üst küçük çizgisi silinmiş *g*¹ de olabilir. Ayrıca, bu sözcükten önce yer alan *mēn* sözcüğünden sonra iki harflik yer bulunmaktadır; yani yalnızca *bitig* sözcüğünün eksik ilk harfi olan *b*²'nin bu boşluğu doldurmaya yeterli olmadığı kanısındayız.

<p>...]: <i>apa</i> :</p> <p>12. ...]s¹Il¹g¹ ...]sılıg</p> <p>13. ...]Üg²[...]Ur² ...]ö(ü?)g[...]u(o?)r</p> <p>14. ...]pk² : In¹l¹ ...]pk² : <i>ınal</i></p> <p>15. ...]b¹[...]A[...]s² ...]b¹[...]a(e?)[...]s²</p>	<p>10. : Uzr²k² : pUg¹Ur² : l¹p <i>wuzurk</i> : <i>pugur</i> : <i>alp</i></p> <p>11. s²Iᅇk¹Ur¹ : t²Ig²In² : ÜçÜ <i>sıᅇkur</i> : <i>tėgin</i> : <i>üçü-</i></p> <p>12. n² : b²It²Id²m : k¹mg¹ : b¹g¹ <i>n</i> : <i>bitidim</i> : <i>kamaᅇ</i> : <i>baᅇ-</i></p> <p>13. r¹In¹ : b²Ir²l²A : Üg²r²ᅇç <i>rın</i> : <i>birle</i> : <i>ögrünç-</i></p> <p>14. Ün² : r²Ip : n¹g¹Uş²k² : [... <i>ün</i> : <i>erip</i> : <i>niᅇoşak</i> : [...</p> <p>15. IᅇA : t²[... <i>iᅇ</i> (ya da <i>ıᅇa?</i>) : t²[...</p>
--	---

Metnin Çevirisi:

A Yüzü

Sağ Sütun

Başlık: ...

- 1.-3. ...
4. ...demiş
5. ...Inal Saᅇun...
6. ...gitme...
7. ...Tarkan...
- 8.-10. Saᅇun, Inal...Inal Tarkan
11. ...Apa
12. ...Sılıg
13. ...
14. ...Inal
15. ...

A Yüzü

Sol Sütun

Başlık: ...

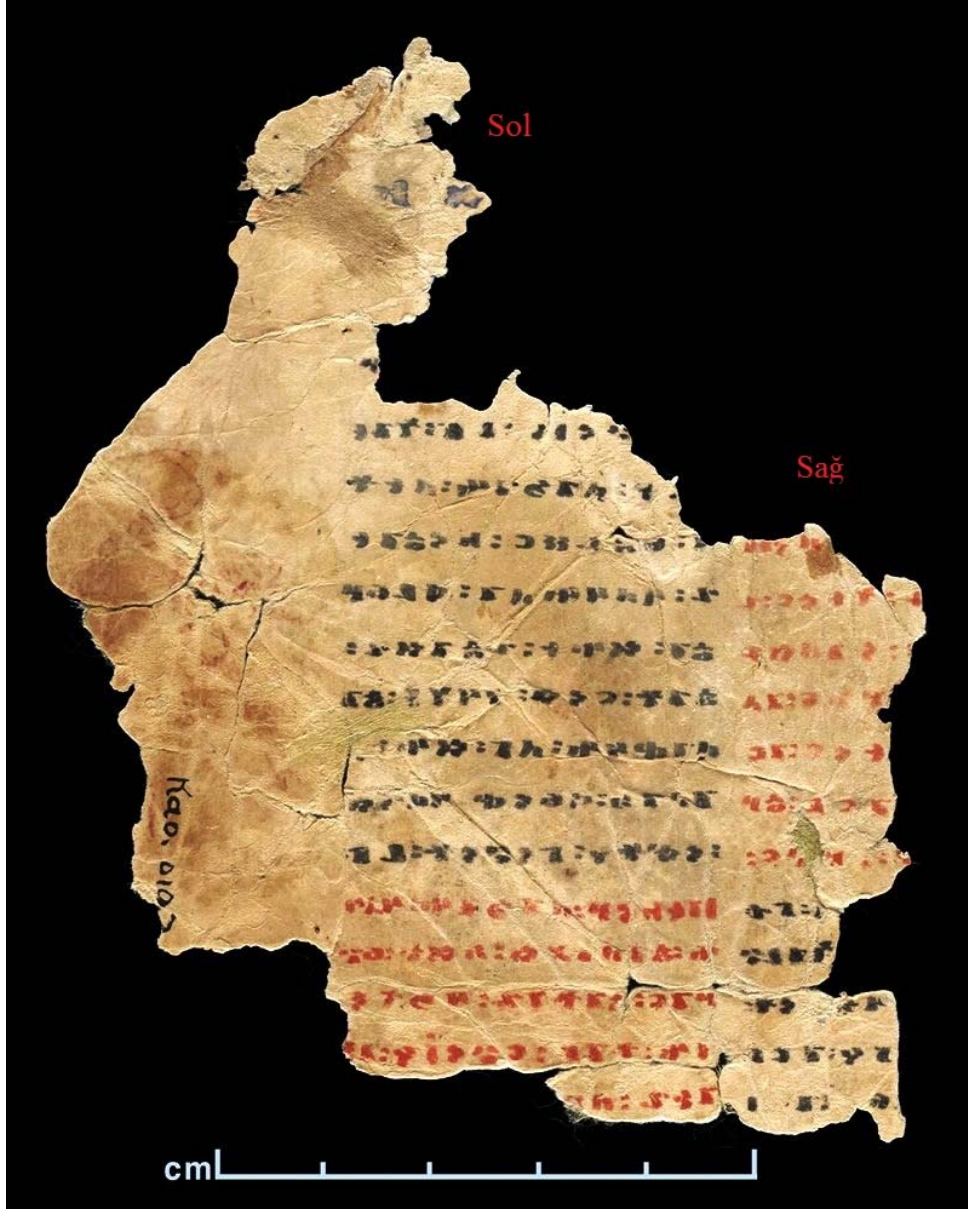
1. ...
- 2.-14. Dinleyici *Alp Sıᅇkur Tėgin*, efendim piskopos hazretlerine ‘‘Nezaket göstererek

(?) benim adıma bir kitap yazsın” diye arz etti, yalvardı...Ben yazısı kötü olan (?)²⁷⁰ [*ya da* kendisi hakir olan] kendim *Wuzurg Pugur* [*ya da* Wuzurg’un oğlu], *Alp Sıñkur Tegin* için (bu kitabı) yazdım. Bütün akrabaları ile birlikte neşe ve mutluluğa erişip dinleyici...

15. ...

²⁷⁰ Eğer 8.-9. satırlarda yer alan *bitig*<*i*> okuyuşumuz doğru ise “yazısı kötü olan” yapısını okumayazma bilen, eğitimli bir kişinin tevazu gösterip kendisini aşağılamak için kullandığı bir deyim olarak görebiliriz.

Or. 8212/1692 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.3. Japonya'da Bulunan Runik Harfli Metinler

4.3.1. Ot. Ry. 6432 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ot. Ry. 6432; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** (a yüzü Çince)-b.3; **Yay.:** Zieme (5)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Ryukoku Üniversitesi, Kont Ôtani Kozui Koleksiyonu (Japonya)

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

B Yüzü

1. ...
2. ...]Ik¹Is¹[...
...]ıkış[...
3. ...]t¹[...
...]t¹[...

Ot. Ry. 6432 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.3.2. Ot. Ry. 8129 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ot. Ry. 8129; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** (a yüzü Çince)-b.5; **Yay.:** Haneda-Yamada (1); Sertkaya (12); Moriyasu (2)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Ryukoku Üniversitesi, Kont Ôtani Kozui Koleksiyonu (Japonya)

TML: Envanter No: 164; Sınıflandırma: Kilise ile İlgili Edebiyat → Doğu Kilisesinden Belgeler; İçerik: Alfabe.

Metnin Transliterasyonu:

B Yüzü

1. ...] I A y² Ük² r¹ s²²⁷¹
2. ...] t² I A y² Ük² r¹ r¹²⁷² (?) l¹ Uk¹ nç nç²⁷³ (?)
3. ...
4. ...] k² t² : I A : y² Ük² : r¹ baş²⁷⁴ (?) : l¹ Uk¹ : nç s¹²⁷⁵ (?) : U s² : d² η :
5. ...

²⁷¹ Yarım kalmış *baş* ya da *l*¹ olmalı.

²⁷² *r*¹ harfini yeniden yazma denemesi (?).

²⁷³ nç harfini yeniden yazma denemesi (?).

²⁷⁴ Sertkaya (1994, 177) harfi R¹T¹ (*rt*) olarak vermektedir.

²⁷⁵ Yenisey yazıtlarında (Vasil'yev, 1983, 7) görülen *s*¹ ¹ harfine benzemektedir.

Ot. Ry. 8129 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.3.3. Ot. Ry. 8130 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Ot. Ry. 8130; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** a.3-(b. boş); **Yay.:** Zieme (4)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Ryukoku Üniversitesi, Kont Ôtani Kozui Koleksiyonu (Japonya)

TML: Envanter No: 220; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü

1. ...]l¹ : [...] : y¹[...]U[...
...]l¹ : [...] : y¹[...]u(o?)[...]
2. ...]Ug¹Ur¹U k¹n¹ : k¹A : I[...
...t]uguru k¹n : ka : i(i?)
3. ...]Iñ[...]Aη :
...]i(i?)ñ[...]a(e?)η :

Metnin Çevirisi:

A Yüzü

1. ...
2. (gün) doğarken Hakan'a (?)...
3. ...

Ot. Ry. 8130 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.4. Rusya’da Bulunan Runik Harfli Metin

4.4.1. O. 1 no’lu Yazma Parçası

Eski Nr: O. 1; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** a(b?).6; **Yay.:** Radloff (1)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Institut Vostokovedeniya, Moskova (Rusya).²⁷⁶

TML: Envanter No: 219; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: İçerik Yok.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A (B?) Yüzü

1. ...]d¹Un¹I : b¹U k¹Un¹I : t²Ir²[...
bo]dunı : bokunı : tir[...
2. ...]n¹l¹Ik¹ : r²Ig² : l²²⁷⁷It²I : Ud¹U : y²t²p : k¹An¹ : At¹A
ka]nlık : erig : (è)liti : udu : yetip : kan : ata-
3. ...]U : k¹U¹U : Üt²Ün²mIs² : : Üt²r²Ü : t¹Uk¹UzU
y]u : kolu : ötünmiş : : ötrü : tokuzu-
4. nç[...]y¹ : b²Is² : Ut¹Uzk¹[...]At¹Ap : Id¹mIs² : [...]s¹[...
nç/ :]ay : bês : otuzk[a :]atap : idmiş : [çak]ş[a-
5. b¹Ut¹ : y¹ : s²k²I[...] : [...]mIk²A[...
but : ay : seki[z] : [yègir]mike[(olurmuş)]²⁷⁸
6. y²mA : [...]l¹n¹ : y¹I[...
yme : [y]ılın : yı[l...

Metnin Çevirisi:

1. ...halkı...
- 2.-6. ...hakanın askerlerini taşıyıp takiben ulaştırmış. Hakan tayin edip, (bu durumu ona) arz etmiş. Sonra dokuzuncu ayın yirmi beşinde (hakan) tayin edip göndermiş. Çakşabat ayın²⁷⁹ on sekizinde tahta oturmuş. Yine yılan yılı...

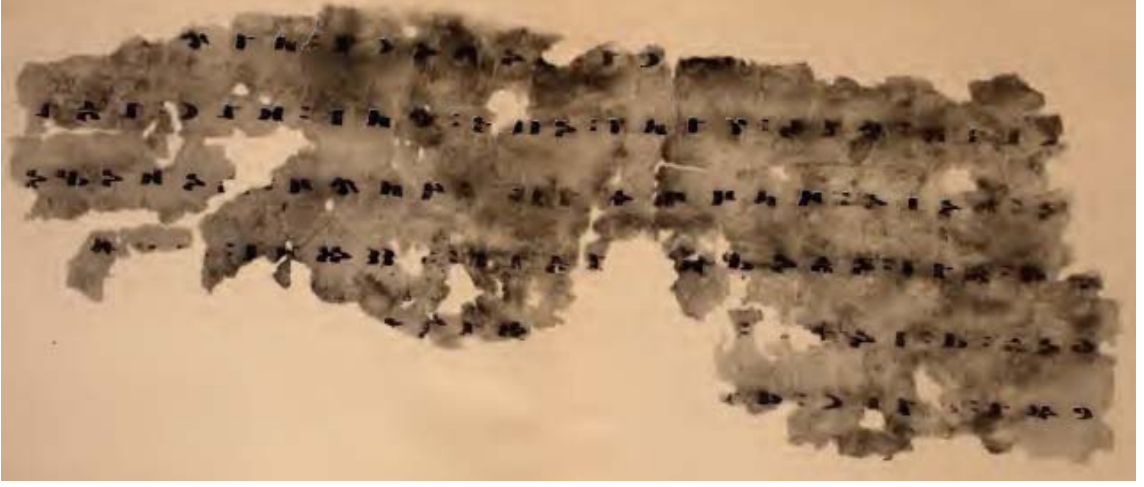
²⁷⁶ Clark (1997, 141) yazmanın “Institut Vostokovedeniya”da olduğunu belirtirken, Sertkaya (1985, 134)’ya göre yazma muhtemelen Leningrad (St. Petersburg)’dadır.

²⁷⁷ Radloff (1910, 1027), açıkça l² yazılan harfi r² okumuştur.

²⁷⁸ Tamamlama Radloff (1910, 1028)’a aittir.

²⁷⁹ On ikinci ay. Bk. *çaxşapat* maddesi, EDPT, 412b.

O. 1 no'lu Yazma Parçasının Resmi

4.5. Fransa'da Bulunan Runik Harfli Metin

4.5.1. Pelliot tibétain Touen-houang 2132 no'lu Yazma Parçası

Eski Nr: Pelliot tibétain Touen-houang 2132; **Yeni Nr:** -; **Satır Sayısı:** a.4; **Yay.:**

Lalou (1) (Katalog)

Yazmanın Bulunduğu Yer: Bibliothèque Nationale, Pelliot, Tibetçe Bölümü (Fransa)

TML: Envanter No: 221; Sınıflandırma: Sınıflandırılmamış Fragmanlar; İçerik: Bilinmiyor.

Metnin Transliterasyonu ve Transkripsiyonu:

A Yüzü

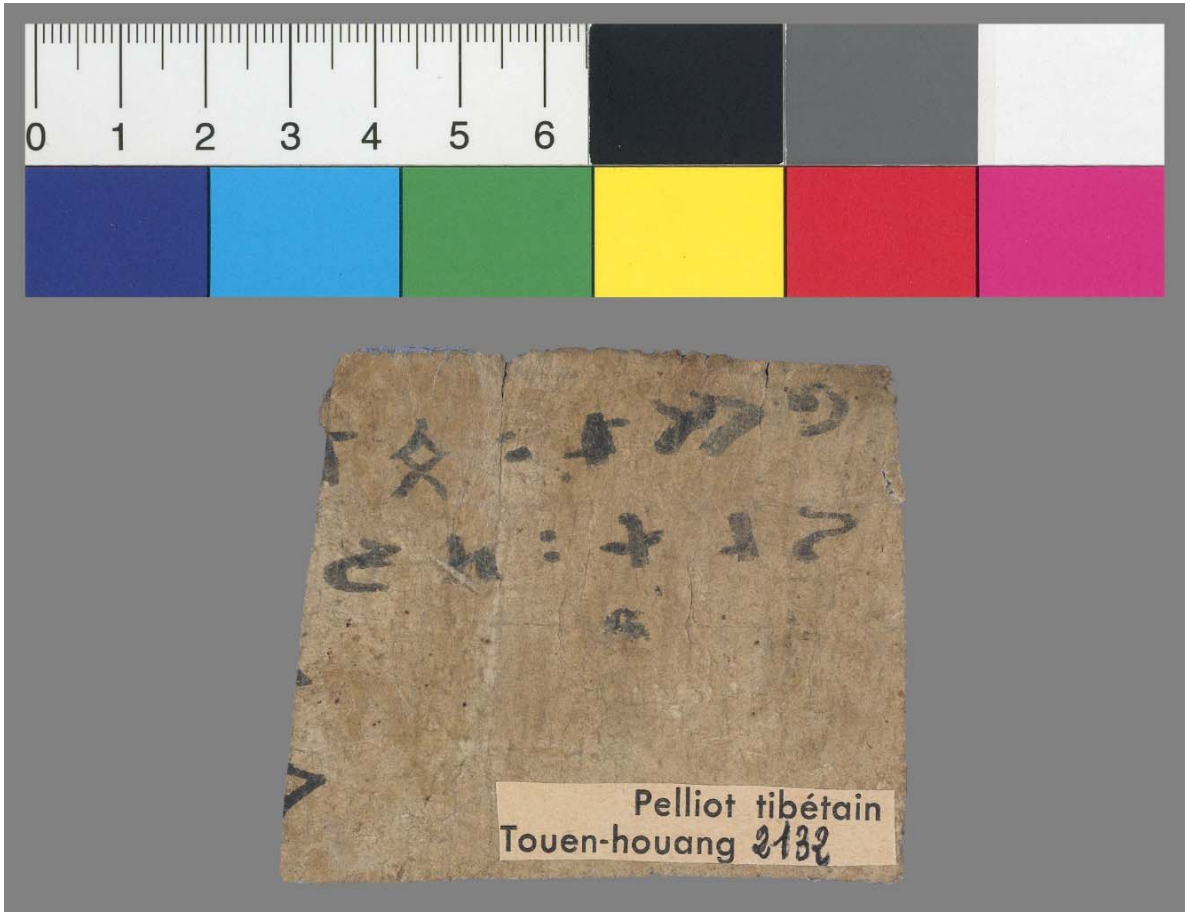
1. ymA : bI[...
yeme : bi...
2. Uŋ : tg[...
[b]olun : teg...
3. b(?) [...
b (?) [...
4. U[...
u[...

Metnin Çevirisi:

A Yüzü

1. Yine ...
2. Olun ...
- 3.-4. ...

Pelliot tibétain Touen-houang 2132 no'lu Yazma Parçasının Resmi

5. KÂĞIDA YAZILI RUNİK HARFLİ ESKİ TÜRKÇE METİNLERİN SÖZLÜĞÜ

- abaw** < ? Partça *abāw* “sonra” Durkin-Meisterernst, 2004, 8b. || Mainz 172: A 2-3.
- abrin** övgü, medh (< Orta Farsça *āfrīn* “dua, takdis, övgü; yaratma” Durkin-Meisterernst, 2004, 26b.) || MIK III 35a+b: B 7.
- abruşan** övgü, övgü ilahisi (krş. *abruşani*) (< Orta Farsça *āfurišn* “övgü, övgü ilahisi” Durkin-Meisterernst, 2004, 28b.) || MIK III 35a+b: A 4, B 4.
- abruşani** krş. *abruşan* || MIK III 35a+b: A bş.
- aburam** < Orta Farsça *āfur-* “yakarmak, kutsamak, dua etmek; yaratmak” eyleminin 1. çoğul şahıs dilek kipi, Durkin-Meisterernst, 2004, 28a. || Mainz 402: (A) A 1.
- adart-** zarar vermek, tehlikeli olmak || T II T 14: A 24, 29.
- adgır** aygır || IrkB 56.
- adgırlık** aygırlık, aygır olmaklık || IrkB 5.
- adıg** ayı || IrkB 6⁽²⁾.
- ag-** yükselmek, yukarı çıkmak || IrkB 62.
- agıl** ağıl || IrkB 47.
- agın** dilsiz || IrkB 19.
- agız** ağız || IrkB 27, 65.
- agraw** < Orta Farsça *agrāw* “soylu, mükemmel, muhteşem” Durkin-Meisterernst, 2004, 30a. || Mainz 172: B 6-7.
- agu** yabancı kökenli bir yardımcı eylem (?) || MIK III 200 I: A 1.
- agulug** zehirli || T II T 14: A 28.
- aj** < Orta Farsça *az* “-den, -nin (biri), -de, -den dolayı, üzerine” (*ön takı*), Durkin-Meisterernst, 2004, 21b. || Mainz 402: (A) B 2, (B) A 1.
- ak** ak, beyaz, kır || IrkB 5, 19.
- al** hile, tuzak || Or. 8212/78: (C-D) A 1.
- al-** almak || IrkB 58. || T II T 14: A 15, 21.
- ala** ala, karışık renkli || IrkB 2.
- alanı** kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 4, 10.
- a. içireki** kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 4.

a. içreki bk. *alanı içireki* || Or. 8212/76: (A) A 10.

alda- aldatmak, hile yapmak || Or. 8212/78: (C-D) A 5.

alıg kötü || U 5: (Bl. II) B 4.

alkış övgü, sena || MIK III 35a+b: A 3; MIK III 200 I: A 1.

alku hepsi, herkes || IrkB 66.

alp yiğit, cesur, kahraman, güçlü || IrkB 10, 40, 55. || Or. 8212/1692: (A) Sol 2, 10.

a. sıjkur tegin kişi adı || Or. 8212/1692: (A) Sol 2-3, 10-11.

altı altı || Or. 8212/76: (A) A 15.

altun altın; kişi adı parçası || IrkB 1, 3, 5⁽²⁾, 8⁽²⁾. || Mainz 388: A 4; Or. 8212/77: A 5.

a. tay sajun kişi adı || Or. 8212/77: A 5-6.

ama < Partça, Orta Farsça *amāh*, *ammāh* “biz, bize, bizim” (1. *çoğul şahıs adılı*), Durkin-Meisterernst, 2004, 37a. || Mainz 402: (A) B 2.

amga yaban keçisi || IrkB 49⁽²⁾.

amrak sevgili || IrkB 66.

amtı şimdi || IrkB 66.

ança öyle, öylece || IrkB 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66. || U 174a,b: (A) B 1; Mainz 403a,b: (B) B 3; U 5: (Bl. II) A 4; U 5: (Bl. II) A 11; Mainz 169a,b+c,d: (B) A 2; Mainz 383: B 5; Mainz 377: A 6.

ançıp böylelikle, bunun üzerine; fakat, ancak || IrkB 66.

ańıg kötü, fena; çok || IrkB 5, 11, 18, 22, 36, 55, 64. || Mainz 175a,b: A 1; Mainz 403a,b: (B) A 5; U 5: (Bl. I) B 2-3.

anın bu nedenle, böylece || IrkB 35.

anta orada || IrkB 56.

antag öyle, o kadar, onca || IrkB 3, 10, 20, 40, 44, 60.

ańır bir tür ördek; hayvan adı parçası || Or. 8212/78: (C-D) A 3 (bk. *suv ańırı*)

apa ata, ced; bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 19 (bk. *teńlig*), 21 (bk. *beçe*); Or. 8212/77: A 7 (bk. *öz*); Or. 8212/1692: (A) Sağ 11.

ar- yorulmak, bitkin düşmek || IrkB 17, 35. || U 179: A 1.

ara ara, arasında || IrkB 10, 38, 52⁽²⁾. || U 175: A 3.

aralı çatalı || IrkB 60.

arga çare (< Moğolca *arga* “yöntem; çıkış yolu, imkan...” Lessing 51a.) || Or. 8212/78: (C-D) A 4.

arslan arslan || Or. 8212/78: (C-D) A 1.

art art, arka; dağ geçidi || IrkB 6. || Or. 8212/78: (B) A 5.

artat- bozmak || IrkB 59.

asıg yarar, fayda || IrkB 32.

asra aşağıda, aşağıya || IrkB 15, 20, 54, 60.

aş aş, yemek, yiyecek || U 5: (Bl. I) A 7.

aşa- yemek yemek || U 5: (Bl. I) A 7-8.

aşnu önce || U 179: A 1.

aşnukı önceki, evvelki || U 178: A 2-3, 6.

at ad, isim, unvan || Or. 8212/77: A 6, 12; Or. 8212/78: (A) A 5-6; Or. 8212/1692: (A) Sol 6.

at at || IrkB 16, 17, 19, 35, 50, 55, 65. || Or. 8212/76: (B) A 2, 6.

ata- adlandırmak, çağırarak; atamak, tayin etmek || O. 1: A 2-3, 4.

atan- atanmak, mevki atlamak || IrkB 55.

atlıg I atlı, süvari; atı olan || IrkB 2, 11⁽²⁾, 36⁽²⁾.

atlıg II adlı, tanınmış, unvanlı, rütbeli || Mainz 403a,b: (B) A 5; Mainz 377: A 1-2; Or. 8212/77: A 8.

av av || IrkB 12, 63.

avınçu cariyeye || IrkB 38.

avtadan piskopos, Maniheist rahip (< Soğdca *aftadan* Gharib, 2004, 26b., madde 679) || Or. 8212/1692: (A) Sol 4.

aw < Partça, Orta Farsça *ō* “-e, -de” (*ön ek*), Durkin-Meisterernst, 2004, 58a. || Mainz 402: (A) B 2.

ay ay || IrkB 59, 67. || MIK III 35a+b: A 2; Or. 8212/76: (A) A 1; Or. 8212/77: A 1; O. 1: A 4, 5.

ay- demek, söylemek || Mainz 388: B 6; U 179: B 2; Mainz 383: B 3.

aya- saygı göstermek, takdim etmek, sunmak || Mainz 388: A 4.

ayak kap kacak || IrkB 42⁽³⁾.

ayın- korkmak || IrkB 19.

ayıt- sormak || Mainz 388: B 3, 5.

az az || IrkB 57.

az- yolunu kaybetmek, yoldan çıkmak, sapmak || IrkB 15⁽³⁾. || Or. 8212/78: (A) A 6, 8, 12, 13, (B) A 2.

azığ azı, azı dişi || IrkB 6.

azu yahut, veya, acaba || U 175: A 2; U 5: (Bl. I) A 1; U 5: (Bl. I) A 4.

azur < ? Partça, Orta Farsça *zur* “aldatma, hile, yalan; hilekâr, haksız; faydasız” Durkin-Meisterernst, 2004, 381a. || Mainz 172: A 5-6.

ba- bağlamak || IrkB 14⁽³⁾, 18, 33.

bag tanrı (krş. *ormazt*) || MIK III 35a+b: A 8.

bagatur bahadır, yiğit; kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 12.

b. çigşi kişi adı || Or. 8212/77: A 12.

bagır karaciğer; akraba || Or. 8212/1692: (A) Sol 12-13.

bağış bağ, ip || IrkB 18.

balık şehir || Or. 8212/76: (A) A 14, (B) A 11.

bam şafak, aydınlık, sabah (< Partça, Orta Farsça *bām* “aydınlık, parlaklık; *aynu zamanda* tanrı” Durkin-Meisterernst, 2004, 103b.) || MIK III 35a+b: B 1; U 178: A 6-7.

bama krş. *bam* || MIK III 35a+b: B 1.

bar var || IrkB 32, 57. || Mainz 383: A 4; T II T 14: A 14; U 181: B 3.

bar- gitmek || IrkB 5⁽²⁾, 12, 16, 17, 27, 29, 30, 31, 34, 35⁽²⁾, 42⁽²⁾, 43⁽²⁾, 44⁽²⁾, 47, 49⁽²⁾, 55, 58. || Mainz 167: B 3; Or. 8212/76: (C) A 2.

barça bütün, hepsi || U 5: (Bl. I) B 7.

barduk bir savaş aleti, (?) mızrak || Or. 8212/76: (B) A 10.

bars kaplan; kişi adı parçası || IrkB 10, 31, 49, 67. || Or. 8212/76: (A) A 16, (B) B 5.

b. kan sağun kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 16.

b. uruğu kişi adı || Or. 8212/76: (B) B 5.

basın- batmak, aşağıya doğru gitmek || IrkB 46.

baş baş; başlangıç || IrkB 8⁽²⁾, 10, 57. || U 178: A 2.

başla- önder olmak, liderlik yapmak || Or. 8212/77: A 3.

başlan- başlanmak || MIK III 35a+b: B bş; U 175: B 1; T II T 14: A 1.

bay zengin || IrkB 27.

bayırku bir kavim adı || Or. 8212/76: (A) A 15.

bayluk kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) B 4 (bk. *laçın*)

bê kısrak || IrkB 5.

beçe kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 21.

b. apa içreki kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 21.

bedizle- süslemek || IrkB 28.

bedük büyük || IrkB 60.

beg bey || IrkB 5⁽²⁾, 54. || Mainz 388: B 4.

beğed- bey olmak || T II T 14: A 25.

beglig bk. *beglik* || IrkB 57.

beglik beylik, bey olma durumu || IrkB 5.

begni bira || Or. 8212/77: A 10.

bél bel || IrkB 37.

belgü işaret, iz || T II T 14: A 14.

belgülig açık, belirli; önemli || T II T 14: A 4.

bêr- vermek; yardımcı eylem görevinde || IrkB 2, 47. || U 179: B 2; Mainz 169a,b+c,d: (D) B 3 (?); U 181: B 5; Or. 8212/76: (B) B 10.

bêş beş || IrkB 67. || Mainz 385a-d: (A) B 3 (?); O. 1: A 4.

bêşinç beşinci || Or. 8212/77: A 1.

bêtgeçi yazıcı (krş. *bêtkeçi*) || Or. 8212/77: A 10.

bêtkeçi krş. *bêtgeçi* || Or. 8212/78: (A) A 10-11, (B) A 1-2.

bişur- bişirmek || U 179: A 2 (?)

biç- biçmek, kesmek || IrkB 37.

bil- bilmek, anlamak || IrkB 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54⁽²⁾, 55, 56, 57, 58, 59, 60⁽²⁾, 61, 62, 63, 64, 65, 66. || Mainz 403a,b: (B) B 7; Or. 8212/78: (A) A 5, 6.

bilge akıllı, bilge; danışman; bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 5 (bk. *çik*); Or. 8212/78: (A) A 8, 9, 13.

bilgelig bilge danışmanı olan kimse || Or. 8212/78: (A) A 11.

bilig bilgi, düşünce; kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 2.

b. köjül sajun kişi adı || Or. 8212/77: A 2-3.

bindir kişi adı || Or. 8212/76: (B) A 4-5.

bir bir; kişi adı parçası (?) || IrkB 25, 32, 37. || Mainz 403a,b: (B) A 4; Mainz 171: B 1; Mainz 377: A 1; Or. 8212/76: (A) A 8, 9, 12, 21, (C) A 2⁽²⁾, 3, 6; Or. 8212/77: A 9⁽²⁾; Or. 8212/78: (A) A 5; Or. 8212/1692: (A) Sol 7.

b. êkinti birbirine || Mainz 175a,b: B 2; U 5: (Bl. II) A 1.(?)

- b. öge** kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 2.
- biri** biri, bir kimse || U 5: (Bl. II) A 3-4.
- biriştgan** < Partça *frēstag* “elçi; havari; melek” sözcüğünün çoğulu, Durkin-Meisterernst, 2004, 160b. || MIK III 35a+b: A 11-12.
- birle** ile, birlikte || Mainz 403a,b: (B) B 4, 11; Or. 8212/76: (A) A 22; Or. 8212/1692: (A) Sol 13.
- biş-** pişmek, olgunlaşmak || IrkB 53.
- biti-** yazmak || IrkB 67. || M ...: B 1; Or. 8212/77: A 11; Or. 8212/104: B 1; Or. 8212/1692: (A) Sol 7-8, 12.
- bitig** kitap, yazı || IrkB 66. || Or. 8212/78: (A) A 3; Or. 8212/1692: (A) Sol 8-9.
- bo bu** || IrkB 57, 66. || Mainz 388: B 1; U 5: (Bl. II) B 1; Mainz 386: B 2.
- bodun** halk || IrkB 53. || O. 1: A 1.
- b. bokun** halk || O. 1: A 1.
- bokun** bk. *bodun b.* || O. 1: A 1.
- bokursı** saban || IrkB 25.
- bol-** olmak || IrkB 23, 26, 27, 32⁽³⁾, 38, 41, 47⁽²⁾, 48, 52, 53, 57, 59, 65. || Mainz 388: B 7; Mainz 383: B 4; T II T 14: A 20, 26-27; U 181: B 4; Or. 8212/76: (A) A 3, 5, 7, 8, 10, 12, (B) A 2, 4, 5, 7, 8, 10-11, 12, (B) B 4, 5-6, 8, (C) A 7; Or. 8212/78: (A) A 13, 14, (B) A 1; Pelliot tibétain Touen-houang 2132: A 2.
- boş** boş, serbest, gerekenin dışında, fazla || IrkB 29.
- botola-** (deve) doğurmak || IrkB 5.
- boymul** boyunlu; boynu vücudunun renginden başka renkte olan hayvan || IrkB 64.
- boz** boz, gri || IrkB 53.
- böri** kurt || IrkB 27⁽²⁾.
- bört** kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 5 (bk. *öre*)
- buçur** kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 1.
- budla** (deveye takılan) burunsalık || IrkB 5.
- bugra** erkek deve || IrkB 20.
- bugralık** erkek deve olmaklık || IrkB 5.
- bul-** bulmak || IrkB 13, 23, 24, 31⁽²⁾, 42. || Or. 8212/78: (C-D) A 4.
- bulit** bulut || IrkB 52⁽²⁾, 53⁽²⁾.
- bulug** buluş, arayış || IrkB 19.
- buluḡ** kenar, bucak, yan, taraf || IrkB 28.
- buluş-** bir şeyi birlikte bulmak, birbirini bulmak || U 5: (Bl. II) B 4-5.

burua fal, kehanet; (?) kişi adı parçası (< Orta Farsça *murwāg* [mwlw'k' | Maniheist Orta Farsça *mwrw'*, Yeni Farsça *murwā*] “kehanet” MacKenzie, 1986, 57.) || IrkB 67.

b. guruşd kişi adı || IrkB 67.

busanç keder, üzüntü || IrkB 52.

busuşlug kederli || IrkB 52.

buyruk kumandan, bakan || Mainz 377: A 2, 3, 6.

buzaç kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 4.

b. totok kişi adı || Or. 8212/77: A 4.

buzagu buzağı || IrkB 41.

buzagula- buzağlamak || IrkB 41.

bük köşe || IrkB 9.

çakşabut 12 hayvanlı takvimde 12. ay (< Partça *çaḥşābed* “kural, emir” Durkin-Meisterernst, 2004, 128a.) || O. 1: A 4-5.

çekik tarla kuşu || IrkB 23.

çıgañ yoksul || IrkB 30.

çıntan sandal ağacı (< Sanskrit *चन्दन* *kand-ana* (*caṇḍana*) “sandal ağacı, ağaç, toz, pudra ya da merhem” MacDonell, 1893, 91c. Ayrıca bk. EDPT, 425a., *çıntan* maddesi) || IrkB 4.

çır kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 18.

çigşi bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 3 (bk. *uruşu*), 5 (bk. *çik*), 17 (bk. *kül*); Or. 8212/77: A 12 (bk. *bagatur*)

çik kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 4.

ç. bilge çigşi kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 4-5.

çor bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 2 (bk. *unagan*)

çulvu tanrıya ve kutsal şeylere sövme, küfür || U 5: (Bl. I) B 5-6.

dintar rahip (< Soğdca *δynd'r* “dindar, rahip, keşiş, seçkin” Gharib, 2004, 149b., madde 3772.) || IrkB 67.

êçi ağabey || IrkB 67.

edçü kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 13.

e. saşun tire kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 13.

eded- gelişmek || U 179: B 1 (?)

edgü iyi, hayırlı || IrkB 1, 2, 3, 5, 7⁽²⁾, 11⁽²⁾, 15, 17, 18⁽²⁾, 19, 20, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 38, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 52, 53⁽²⁾, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66. || Mainz 169a,b+c,d: (A) A 2.

edgüti iyi, iyice || IrkB 14, 19⁽²⁾, 42.

egin sırt, çatı || IrkB 18.

ëki iki || IrkB 2, 25. || U 179: B 3; Or. 8212/77: A 10.

ëkinti ikinci, ikincisi || IrkB 67. || Mainz 388: A 2; Mainz 403a,b: (B) A 5-6, B 12; U 5: (Bl. II) A 1 (bk. *bir*), 10-11.

ël ülke, devlet || IrkB 28, 48.

elekül kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 7.

elig el || IrkB 63. || Mainz 388: A 5-6.

elik erkek karaca || IrkB 63.

ëlit- krş. *ëlt-* || O. 1: A 2.

ëlt- iletmek, taşımak (krş. *ëlit-*) || IrkB 7, 11.

emgek sıkıntı, keder || IrkB 57.

emig meme || IrkB 24.

emsi- zehirlenmek, ağzı zehir gibi acılaşmak || IrkB 27.

eñ I av || IrkB 31⁽²⁾.

eñ II en, ilk || Mainz 175a,b: B 2.

eñle- (vahşi hayvan) avlanmaya çıkmak || IrkB 49.

er erkek, adam; asker; kişi adı parçası || IrkB 5⁽²⁾, 7, 12, 27, 29, 30, 35⁽²⁾, 47, 52, 55. || Mainz 388: A 3; U 5: (Bl. II) A 11; Mainz 386: B 4; Mainz 383: B 5; M ...: B 1; Or. 8212/76: (B) A 6; Or. 8212/77: A 8; O. 1: A 2.

e. tadyik kişi adı || M ...: B 1.

er- I olmak || IrkB 5, 6, 40. || Mainz 388: B 2; U 5: (Bl. I) A 2-3; U 5: (Bl. I) A 7; U 5: (Bl. II) A 9; Mainz 386: A 3-4; Mainz 386: B 2; U 181: B 3; Or. 8212/77: A 6; Or. 8212/78: (C-D) A 5.

er- II sıkılmak, bıkmak, usanmak || Or. 8212/1692: (A) Sol 14.

erdem erdem, fazilet || T II T 14: A 3, 13-14.

erdemlig erdemli, faziletli || IrkB 10.

erk güç, kudret, erk || U 174a,b: (B) A 1; Mainz 400: A 4.

ërkek erkek || IrkB 24, 41.

erklig güçlü, kudretli, güç sahibi || IrkB 12, 55, 66. || U 5: (Bl. II) A 7-8; U 5: (Bl. II) B 11-12; Mainz 383: B 1.

erksiz güçsüz, zayıf, kudretsiz || Mainz 388: B 6.
esen esen, sağ salim, sağlam || IrkB 15, 27, 42.
esne- esnemek || IrkB 10.
esri benekli || IrkB 4, 41⁽²⁾, 49.
eş- atı rahvan sürmek || IrkB 2.
êşid- işitmek, duymak || IrkB 54, 60. || Mainz 388: B 1-2; Or. 8212/78: (A) A 3.
et et || IrkB 23.
et- ötmek || IrkB 21.
êt- düzene sokmak || IrkB 48. || U 5: (Bl. I) A 4-5.
etöz beden, vücut || TM 332: A bş.
ev ev || IrkB 5, 8, 9, 55. || Mainz 400: A 5.
friroşan (< Partça *frihrōšn* “Işıkların Sevgilisi”, Maniheist tanrı” Durkin-Meisterernst, 2004, 159b.) || U 178: A 3-4.
girza bk. *manastar* g. || MIK III 35a+b: A 6.
gudawan < Partça, Orta Farsça *hwadāwan* “efendi” Durkin-Meisterernst, 2004, 366b. || Mainz 402: (A) A 2.
guruşd kişi adı parçası (bk. *burua*) (< ? Orta Farsça *hurhşyd*, *hwrhşyd* “güneş” Durkin-Meisterernst, 2004, 369b.) || IrkB 67.
ıçgın- kaybetmek || IrkB 22.
ıd- göndermek || IrkB 19. || Mainz 388: A 7; O. 1: A 2.
ıdokluk kutluluk, kutsallık || IrkB 41.
ıgaç ağaç || IrkB 4, 14, 56⁽²⁾.
ımal bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) A 1; Or. 8212/1692: (A) Sağ 5, 8-9, 9, 14;
ı. sajun kişi adı || Or. 8212/1692: (A) Sağ 5.
ı. tarkan kişi adı || Or. 8212/1692: (A) Sağ 9-10.
ı. uruğu kişi adı || Or. 8212/76: (B) A 1, B 7.
ımançu kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 8.
ırk fal || IrkB 57, 66.
i < Orta Farsça *ī* “sözcükleri (ad + sıfat vb.) bağlamada kullanılan bağlama takısı; aynı zamanda ilgi adılı” Durkin-Meisterernst, 2004, 94b. || Mainz 402: (B) B 2.
ıbras < Partça *wifrās* “eğitim, öğretim, vaaz” Durkin-Meisterernst, 2004, 352a. || U 5: (Bl. I) A bş.
iç iç (bk. *oş iç*) || IrkB 18, 29.

iç- içmek || IrkB 17.
içreki içerisindeki; hükümdarlık sarayına ait olan, saray görevlisi; kişi adı parçası ||
Or. 8212/76: (A) A 4 (bk. *alanı*)
içre iç, içeri || IrkB 63.
içreki bk. *içireki* || Or. 8212/76: (A) A 10, 21 (bk. *beçe*)
idi sahip || IrkB 65.
idiş kap kaçak || IrkB 42⁽³⁾.
ilin- takılmak, yakalanmak || IrkB 61.
ilk ilk, önce || Mainz 175a,b: B 2 (?)
in in, yabancı hayvan yuvası || IrkB 8.
inçek öylece || U 5: (Bl. II) B 2.
ingek inek || IrkB 41.
ingen dişi deve || IrkB 5.
ini küçük erkek kardeş || Or. 8212/76: (A) A 17-18; Or. 8212/78: (A) A 1.
intiz bir renk adı (?) || T II T 14: A 6.
isig sıcak; aziz, sevgili; kişi adı parçası || IrkB 67.
i. sajun itaçuk kişi adı || IrkB 67.
isiz şeytanî, kötü || Or. 8212/77: A 11.
istayışn övgü, sena (< Orta Farsça *istāyišn* “övgü, övme” Durkin-Meisterernst, 2004, 90a.) || MIK III 35a+b: B 6.
iş iş, çalışma, hizmet || T II T 14: A 18, 20.
itaçuk kişi adı || IrkB 67. (bk. *isig*)
kagan kağan, hakan || Mainz 167: A 2.
kal- kalmak || IrkB 9, 13, 17, 38.
kalı- yükselmek, havalanmak || IrkB 35, 44.
kaltı nasıl || IrkB 45. || U 5: (Bl. II) B 11; T II T 14: A 14-15.
kamag bütün, her şey, hepsi (krş. *kamuğ*) || IrkB 26, 53, 63. || U 5: (Bl. II) A 7; U 5: (Bl. II) A 12; Or. 8212/77: A 7-8; Or. 8212/1692: (A) Sol 12.
kamiç kepçe || IrkB 13.
kamil- yere yıkılmak, düşmek || IrkB 12.
kamiş kemiş, saz (krş. *kamuş*) || IrkB 38.
kamşa- hareket etmek, kımıldamak || IrkB 16, 25, 37, 39.
kamuğ krş. *kamag* || T II T 14: A 12.
kamuş krş. *kamiş* || IrkB 10.

kan hakan, han, hükümdar || IrkB 28, 34, 63. || Mainz 167: A 2; Mainz 377: A 5;
Or. 8212/76: (A) A 16; Ot. Ry. 8130: A 2; O. 1: A 2.

kanat kanat || IrkB 3, 35.

kañça nereye || IrkB 42.

kanıg sevgili, gözde || IrkB 57⁽²⁾.

kani bakire (< Partça, Orta Farsça *kanīg* “kız, bakire” Durkin-Meisterernst, 2004, 206b.) || MIK III 35a+b: B bş. || MIK III 35a+b: A 8, B bş, 5.
k. roşan Bakire Işık (< Partça, Orta Farsça *kanīg rōšn* “Bakire Işık” Durkin-Meisterernst, 2004, 206b.) || MIK III 35a+b: A 8, B 5.

kanlık hanlık, hakana ait || IrkB 63. || O. 1: A 2.

kanta nerede || IrkB 24.

kañ baba || IrkB 35⁽²⁾, 58⁽²⁾. || Mainz 385a-d: (A) A 2 (?)

kap- kapmak || IrkB 44.

kara kara, siyah; avam, alt tabaka, sıradan; kişi adı parçası || IrkB 3, 43, 51, 53, 63.
|| T II T 14: A 9, 30; Or. 8212/76: (B) A 12 (bk. *küç*)
k. kuş kartal; garuða || IrkB 3, 43, 51.

karı yaşlı, koca || IrkB 21, 37, 48.

karın karın || IrkB 6.

karşı karşı, rakip || IrkB 19.

kat kat, tabaka || IrkB 9, 50. || U 177: B 3.

kata kez, defa || Mainz 388: A 2-3.

katıg katı, sert || IrkB 65.

katıgdı sıkı, sıkıca (krş. *katıgtı*) || IrkB 33.

katıgtı krş. *katıgdı* || IrkB 14.

katun hakanın eşi || IrkB 38.

kaya kaya || IrkB 40, 49, 51⁽²⁾, 64.

kazganç kazanç || IrkB 30.

kêçe akşam || IrkB 1, 2, 22.

kedim giysi; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 12.
k. uruñu kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 12-13.

kek kötü niyet, kin, öç || Mainz 386: B 1.

kekük bir tür kartal || IrkB 23.

kel- gelmek || IrkB 5, 7⁽²⁾, 11, 30, 31, 34⁽²⁾, 42, 52, 55⁽²⁾, 58⁽²⁾. || Or. 8212/76: (B) A 3, 11; Or. 8212/77: A 3, 9.

kelür- (dünyaya) getirmek, doğum yapmak || IrkB 41. || U 180: A 1; Or. 8212/76: (A) A 11.

kem krş. *kim* || T II T 14: A 27.

kên sonra || IrkB 57.

kensig kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 18-19.

kentü kendi || IrkB 66. || U 174a,b: (A) A 3; T II T 14: A 13⁽²⁾.

keñren- sızlanmak || IrkB 22.

kerekü çadır || IrkB 18.

kes- kesmek || IrkB 8.

kêt- gitmek || Or. 8212/1692: (A) Sağ 6.

kéyik (dört ayaklı) yabanî hayvan || IrkB 15, 31, 45, 49, 60, 62, 63.

kılıç kılıç || IrkB 8. || Or. 8212/76: (A) A 6, (B) A 10, 11-12.

kılınçlıg davranışlı, davranışa sahip || U 5: (Bl. I) B 3-4.

kışlag kışlak || IrkB 51, 56.

kıyagan kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) B 9, (C) A 3.

k. uruñu kişi adı || Or. 8212/76: (B) B 9-10.

kız kız || Mainz 388: A 6-7.

kızıl kızıl || IrkB 51.

kızılıg kızıl, kızılımsı || T II T 14: A 15-16.

ki < Partça, Orta Farsça *kē* “ki; kim?, hangisi?” (*ilgi adlı, soru adlı*), Durkin-Meisterernst, 2004, 215b. || Mainz 172: B 4, 5, 7.

kiçig küçük, hakir || IrkB 67.

kidiz keçe || IrkB 33.

kim kim, ki, öyle ki (krş. *kim*) || Mainz 169a,b+c,d: (B) B 3.

kir- girmek || IrkB 20, 63. || Or. 8212/76: (A) A 14.

kisi eş, zevce || IrkB 29⁽²⁾.

kişe- kösteklemek || IrkB 39.

kişi kişi, insanoğlu, adam || IrkB 2⁽²⁾, 15, 53, 54, 60. || U 171a,b: (A) A 2; Mainz 403a,b: (B) B 9; T II T 14: A 23-24; Or. 8212/78: (A) A 4, 5.

kiwan Satürn (< Soğdca *kēwān* “Satürn, Cumartesi” Gharib, 2004, 204b., madde 5134.) || T II T 14: A 10.

koçu bir şehir adı (Hoço < Çin. *Huo-chou*) || Or. 8212/76: (B) A 11.

kod- koymak, bırakmak || IrkB 9, 42.

koduz kadın || Mainz 403a,b: (B) A 8-9, 10, B 1.

kol- istemek, dilemek || IrkB 47. || O. 1: A 3.

kolula- düşünmek, derinlemesine düşünmek, yemin etmek (?) || U 5: (Bl. II) A 5-6.

koń koyun || IrkB 27, 29. || Or. 8212/77: A 9.

kon- konmak || IrkB 61, 64.

końçı çoban || Or. 8212/76: (C) A 5.

kontur- kondurmak, konaklatmak || IrkB 34.

koñuz böcek || T II T 14: A 29.

kop hep, hepsi || IrkB 15⁽²⁾, 29. || U 177: B 1; T II T 14: A 17-18, 19; Mainz 377: A 5.

kop- kalkmak, havalanmak, uçmak || IrkB 43.

kork- korkmak || IrkB 2⁽²⁾, 19.

korkınçig korkunç || Mainz 386: A 1-2.

korkunç korku || IrkB 36.

kotu halk, bir grup insan || IrkB 36.

kotuz yak, Tibet sığırı; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 17.

k. uruñu kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 17.

kovı kof, boş, zayıf, az || IrkB 36.

köçür- göçürtmek, göç ettirmek || IrkB 34.

kögür- içeri girdirmek (?), ele geçirmek (?), sahip olmak (?) || Or. 8212/76: (B) A 6.

kök mavi, mavi-boz karışımı renk || IrkB 64. || T II T 14: A 5, 21-22.

köküzmek göğüs || Or. 8212/76: (C) A 6.

k. yarık göğüs zırhı || Or. 8212/76: (C) A 6.

köl göl || IrkB 22.

köl- (öküzü) koşmak || IrkB 25.

kön- (fiziksel olarak) düz olmak ya da düz hale gelmek || Or. 8212/76: (A) A 6.

könek kova || IrkB 57⁽²⁾.

köni doğru, gerçek || Mainz 169a,b+c,d: (A) A 3 (?)

köñül gönül, düşünce; kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 2 (bk. *bilig*)

köñüllüg düşünceli, düşünceye sahip || U 178: A 5 (bk. *tüz*)

köpük köpük || IrkB 20.

kör- görmek || IrkB 17⁽²⁾, 21. || Or. 8212/78: (A) A 3, 4.

körk biçim, güzellik, ihtişam || Mainz 386: A 2-3.

körklüg güzel, manzaralı, geniş görüş alanına sahip || IrkB 18, 64.

- körüg** kişi adı || Or. 8212/104: B 1.
- körüksüz** güzel olmayan, çirkin || Mainz 386: A 1.
- körüş-** görüşmek || IrkB 15.
- közle-** gözlemek, gözetlemek || IrkB 64.
- köznük** pencere || IrkB 18. || Or. 8212/78: (B) A 5.
- közñü** ayna || IrkB 22.
- kudı** aşağı, aşağıya || IrkB 44, 50.
- kudruk** kuyruk || IrkB 50.
- kudursugin** kuyruk bölgesi, kuyruk sokumu || IrkB 16.
- kugu** kuğu || IrkB 35⁽²⁾.
- kul** kul, köle; kişi adı parçası || IrkB 54. || Mainz 388: A 5; Or. 8212/76: (C) A 4; Or. 8212/77: A 11.
- k. apa uruñu** kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 4.
- kulun** tay || IrkB 24.
- kulunla-** (at) yavrulamak || IrkB 5.
- kumursga** karınca || IrkB 37.
- kunçuy** prenses, bey karısı (< Çince 公主 *gong zhu* “imparatorun kızı” Giles 6568. ve 2526. maddeler. Ayrıca bk. Hucker, 1985, 291b. madde 3408; EDPT, 635a., *kunçuy* maddesi; Ölmez, 1999, 59.) || IrkB 5.
- kurt** kurt, solucan || T II T 14: A 28-29.
- kurtga** yaşlı kadın || IrkB 13.
- kurugsak** kursak, mide || IrkB 8.
- kuş** kuş || IrkB 3, 4, 15, 35⁽²⁾, 43⁽²⁾, 44⁽³⁾, 51, 56, 61, 64.
- kuşla-** kuş avına çıkmak, kuş avlamak || IrkB 43.
- kut I** < Partça, Orta Farsça *kū* 2 “yani” (*alıntılanan doğrudan anlatımı tanıtır; düşünme vb. eyleminden sonra amaçlanan cümleyi tanıtır; aynı zamanda açıklayıcı*), Durkin-Meisterernst, 2004, 210b. || Mainz 172: B 3.
- kut II** kut, iyi talih || IrkB 2, 15, 47⁽²⁾. || U 181: B 5; Or. 8212/1692: (A) Sol 4-5.
- kutlug** kutlu, iyi talihe sahip, mutlu; kişi adı || IrkB 23, 56. || Or. 8212/76: (A) A 19.
- kuzgun** kuzgun || IrkB 14, 54.
- küç** güç, kudret; kişi adı parçası || IrkB 17. || U 181: B 4-5 (bk. *küs k.*); Or. 8212/78: (C-D) A 2.
- k. kara** kişi adı || Or. 8212/76: (B) A 12.

- küçlüğ** güçlü, kudretli || IrkB 3, 20, 60.
- kül** kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 17.
k. çigşi kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 17.
- külüg** ünlü; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 7.
k. saşun kişi adı || Or. 8212/76: (B) A 7-8.
k. uruşu kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 7-8.
- kün** gün; güneş || IrkB 24, 26, 52. || Mainz 386: A 4-5; Or. 8212/77: A 9; Or. 8212/78: (B) A 4.
- küneş** güneş || IrkB 57.
- küntüz** gündüz || U 181: B 6.
- küp** küp || Or. 8212/77: A 10.
- küpe** küçük metal halka, zırhı oluşturan yuvarlak metal halkalardan her biri || Or. 8212/76: (A) A 8.
k. yarık bir tür zırh || Or. 8212/76: (A) A 8-9.
- kürebir** kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) A 9.
k. uruşu saşun kişi adı || Or. 8212/76: (B) A 9.
- küs küç** güç kuvvet || U 181: B 4-5.
- küsgü** fare, sıçan || Or. 8212/78: (C-D) A 2.
- laçın** laçin; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) B 4.
l. bayluk kişi adı || Or. 8212/76: (B) B 4.
- ma** < Partça, Orta Farsça *mā*, *ma* “değil (yasaklayıcı)” (*olumsuz yasaklayıcı*), Durkin-Meisterernst, 2004, 223a. || Mainz 172: A 6.
- mag** Ay, dünyanın uydusu (< Partça, Orta Farsça *māh I* “ay; aynı zamanda tanrı” Durkin-Meisterernst, 2004, 224a.) || T II T 14: A 11.
- manastar girza** Günahlarımı(zı) affet! (*manastar* < Partça, Orta Farsça *āstār* “günah, suç” Durkin-Meisterernst, 2004, 55b.; *girza* < Partça *hirz-* “bırakmak, terk etmek; (günahları) affetmek; kurmak, saptamak” (*tekil emir kipi*), Durkin-Meisterernst, 2004, 197a.) || MIK III 35a+b: A 5-6.
- mangumid** tefekkür (< Partça, Orta Farsça *manohmed*, *manōhmēd* “akıl, zeka; görüş, inanç” Durkin-Meisterernst, 2004, 229a.) || MIK III 35a+b: A 1, B 2-3.
- mani** Mani < Partça, Orta Farsça *Mānī* “Mani (Maniheizm’in kurucusunun (Semitik) adı)” Durkin-Meisterernst, 2004, 226a. || Mainz 402: (A) A 1-2.
- manistan** manastır, Mani manastırı (< Maniheizm Partça *m ’nyst ’n* “konut, manastır” (*mān* “ev, saray” maddesi altında) Nyberg, 1974, 124b. Ayrıca bk. MacKenzie,

1986, 54, *mānistan* “= *māndan*” ve *māništ* “ikametgah, konut” maddeleri || IrkB 67.

maṇa bana || Mainz 388: B 3.

men ben ({- (I)m } ek-eylem eki olarak) || IrkB 1⁽²⁾, 2⁽³⁾, 3⁽⁴⁾, 4⁽²⁾, 8, 10⁽³⁾, 20⁽⁴⁾, 41, 42, 45, 48⁽⁴⁾, 51⁽²⁾, 56⁽²⁾, 60⁽³⁾, 62⁽³⁾, 64⁽³⁾. || Mainz 388: A 1; U 5: (Bl. II) A 5; Mainz 167: B 2; M ...: B 1; Or. 8212/1692: (A) Sol 6, 8.

meṇ av, yiyecek || IrkB 31⁽²⁾.

meṇi sevinç || IrkB 52.

meṇile- sevinmek, mutlu olmak || IrkB 1, 4, 28, 51, 56.

meṇilig sevinçli, mutlu || IrkB 5, 62.

meṇle- (vahşi hayvan) avlanmaya çıkmak, yiyecek aramak || IrkB 49.

min- binmek || IrkB 16.

miṇ bin || IrkB 32⁽²⁾. || Or. 8212/78: (A) A 4.

monçuk mücevher, kıymetli taş || T II T 14: A 2-3.

muṇlug sıkıntılı, kederli, sıkıntı verici || IrkB 22.

müṇre- böğürmek || IrkB 60.

naḡıd Venüs || T II T 14: A 8-9.

namaç saygı || MIK III 200 I: A 1.

narzan kişi adı || Mainz 377: A 3, 5-6.

ne ne (bk. *neteg*) || IrkB 18⁽⁵⁾. || U 5: (Bl. I) B 4; Mainz 383: A 1; T II T 14: A 18.

neçük nasıl || IrkB 45.

negüde nerede || IrkB 24.

nelük niçin || IrkB 57⁽²⁾.

neteg nasıl (bk. *ne*) || IrkB 18⁽⁵⁾. || U 179: A 3.

nigoşak “dinleyiciler”, Maniheizm’de “seçkinler” zümresinden ayrı, inanan sıradan halk (krş. *nogoşak*) (< Partça *nigōšāk* “Dinleyici” Durkin-Meisterernst, 2004, 241b.) || TM 332: B bş; Or. 8212/1692: (A) Sol 2, 14.

nogoşak krş. *nigoşak* || Mainz 169a,b+c,d: (B) B 2.

nom öğreti, kanun, kitap (< Soğdca *num*, *nom* “kanun, ilke” Gharib, 2004, 246a., madde 6138.) || Mainz 388: A bş; Mainz 403a,b: (A) A bş; Mainz 377: A 4; Or. 8212/1692: (A) Sol 7.

nomla- öğretmek, anlatmak || Mainz 377: A 4.

odgur- uyandırmak || IrkB 20.

oḡlan oḡlan, erkek çocuk; çocuklar || IrkB 23, 29, 66.

ogrı hırsız || IrkB 16.

ogul oğul, erkek evlat; çocuk, yavru || IrkB 2, 15⁽³⁾, 29⁽²⁾, 30, 45, 55, 58.

ok ok || Mainz 400: A 4.

ol o ({-dİr} ek-eylem eki olarak) || IrkB 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18⁽⁶⁾, 19, 20, 22⁽²⁾, 23, 24⁽²⁾, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57⁽⁴⁾, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66⁽²⁾. || Mainz 388: A bş, 6; Mainz 169a,b+c,d: (B) B 2; T II T 14: A 6, 8, 9, 10, 11, 16, 22.

ol-ok o, tam o, aynı || T II T 14: A 26.

olur- oturmak; tahta oturmak, tahta çıkmak; durmak, kalmak || IrkB 1, 4, 28, 57, 61. || O. 1: A 5.

on on (bk. *tokuz*) || IrkB 29.

oñ- (beniz) solmak || IrkB 17.

op- yutmak, yudumlamak || U 5: (Bl. I) A 3.

ordo saray, hakanın karargahı || IrkB 28, 34.

orı kuzukapan || IrkB 40.

ormazt kişi adı parçası (< Partça, Orta Farsça *ohrmezd*, *ohrmazd*, *ormezd* “Ohrmezd, ‘İlk İnsan’ın adı” Durkin-Meisterernst, 2004, 67b.) || U 175: B 1-2, 3.

o. bag Hormuzta (< Partça *ohrmezd bag* “Tanrı Ohrmezd, ‘İlk İnsan’ın adı” Durkin-Meisterernst, 2004, 67b.) || MIK III 35a+b: A 7-8.

ormızt Jüpiter (krş. *ormazt*) || T II T 14: A 7.

orto orta, ortasında || IrkB 24⁽²⁾, 49.

oş iç karın, bağırsaklar || IrkB 29.

ot I ateş; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 6, (B) B 9; Or. 8212/78: (B) A 3.

ot II ot, çayır çimen || IrkB 17, 45, 53.

o. sajun kişi adı || Or. 8212/76: (B) B 9.

otuz otuz || Or. 8212/76: (A) A 1; Or. 8212/77: A 8; O. 1: A 4.

oy- oymak || IrkB 29.

oyma oyucu, sakatat çıkarıcı || IrkB 29.

oynag gönül eğleyici || Mainz 403a,b: (B) B 10.

oynaşık oynaş || Mainz 403a,b: (B) B 5.

oz- kurtulmak || IrkB 13, 17, 41, 49⁽²⁾.

ö- düşünmek || IrkB 16.

öç sür- kin gütmek || Mainz 386: B 3-4.

öçeş- kavga etmek, çekişmek || U 5: (Bl. II) A 2-3.
öd- düşünmek, heyecanlanmak || IrkB 21.
ödün zaman || U 171a,b: (B) B 4.(?)
ög anne || IrkB 35⁽²⁾, 58⁽²⁾.
ög- övmek || U 5: (Bl. II) B 8.
öge kişi adı; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 11, (C) A 2 (bk. *bir*), 5 (bk. *tay*).
ögir- sevinmek || IrkB 15, 29, 30, 31, 34, 35, 42, 49, 63.
ögrünç krş. *ögrünçü* || Or. 8212/1692: (A) Sol 13-14.
ögrünçü sevinç, neşe (krş. *ögrünç*) || IrkB 36.
ögrünçülüg sevinçli, neşeli || IrkB 55.
ögür sürü || IrkB 56.
ögüz ırmak || IrkB 43.
ökünç pişmanlık || Or. 8212/78: (B) A 4.
öküz öküz || IrkB 25, 37.
öl- ölmek || IrkB 41, 57⁽²⁾. || Or. 8212/78: (A) A 1⁽²⁾; Or. 8212/79: A 2.
ölüm ölüm || IrkB 13, 17, 49⁽²⁾.
öñ kurak, çorak || IrkB 17.
öñi ayrı || IrkB 42.
öñre ön tarafta, önde || MIK III 35a+b: A 3-4.
öre kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 4-5.
ö. bört totok kişi adı || Or. 8212/77: A 4-5.
örgin taht || IrkB 1.
örten- yanmak || IrkB 9.
öt- geçmek || U 177: A 3.
öt öğüt, nasihat || IrkB 58.
ötrü sonra || O. 1: A 3.
ötüg rica || IrkB 19.
ötügçi arabulucu, ricacı || Or. 8212/78: (A) A 10.
ötüglüg ricası olan (kimse), ricacı || Or. 8212/79: A 2.
ötün- arz etmek, rica etmek || IrkB 19, 54. || Or. 8212/1692: (A) Sol 5; O. 1: A 3.
övkele- öfkelenmek, kızmak || IrkB 58.
öz kendi, öz; kişi adı parçası || IrkB 8, 34, 46, 47, 55. || T II T 14: A 17, 23, 27-28;
Or. 8212/77: A 7; Or. 8212/78: (A) A -1; Or. 8212/1692: (A) Sol 9.
ö. apa totok kişi adı || Or. 8212/77: A 7.

özge başka, diğer || Or. 8212/78: (A) A 1.

özi kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 6.

özlük özel, hususi || IrkB 17.

özne- isyan etmek || U 5: (Bl. II) B 2-3.

özüt ruh || U 174a,b: (B) B 2.

pad < Partça, Orta Farsça *pad* “-de; ile” (*ön ek*), Durkin-Meisterernst, 2004, 260b. || Mainz 402: (B) A 3.

pagarla gezegen, gök cismi || T II T 14: A 1-2.

panç beş (< Partça *panc* “beş” Durkin-Meisterernst, 2004, 276a.) || MIK III 35a+b: A 9.

paşık ilahi (< Soğdca *pāšīk* “ilahi” Gharib, 2004, 261a., madde 6515.) || MIK III 35a+b: B 5.

pugur oğul; kişi adı parçası (< Partça *puhr* “oğul” Durkin-Meisterernst, 2004, 286a.) || Or. 8212/1692: (A) Sol 10 (bk. *wuzurk*)

ramin < ? Orta Farsça *rāmēn-* “huzur vermek, keyif vermek” Durkin-Meisterernst, 2004, 292b. || Mainz 402: (B) B 1.

rawançina[n] ruh toplayan (< Orta Farsça *ruwānçīn* “ruh toplayan; hayırsever, yardımsever” sözcüğünün çoğulu, Durkin-Meisterernst, 2004, 297a.) || MIK III 35a+b: A 9-10.

roşan ışık (< Partça, Orta Farsça *rōšn, rōšan* “ışık; aydınlık, parlaklık; temiz” Durkin-Meisterernst, 2004, 300a.) || MIK III 35a+b: A 9, B 5; U 178: A 4.

saç- saçmak, dağıtmak || IrkB 20.

sagır av alanı, avlak || IrkB 63.

sakın- düşünmek || IrkB 42, 58. || Mainz 388: A 1 (?); U 5: (Bl. I) B 1-2; U 5: (Bl. I) B 6-7.

sana < Partça *san-* “çıkmaq, yükselmek” eyleminin tekil emir kipi, Durkin-Meisterernst, 2004, 307b. || Mainz 402: (A) B 1.

sañç- mızraklamak, bozguna uğratmak || IrkB 34.

sañun yüksek askerî ünvan, general; kişi adı parçası (< Çince 將軍 *jiang jun* “ordu kumandanı, general” Giles, 1912, madde 1212. ve 3276. Ayrıca bk. Hucker, 140a., madde 694 ve EDPT, 840a., *sañun/señün* maddesi) || IrkB 67. (bk. *isig*) || Or. 8212/76: (A) A 13 (bk. *edçü*), 16 (bk. *bars*), 20 (bk. *uruñu*), (B) A 7-8 (bk. *külüg*), 9 (bk. *kürebir*), B 6, 9 (bk. *ot*); Or. 8212/77: A 2-3 (bk. *bilig*), 6 (bk. *altun*); Or. 8212/1692: (A) Sağ 5 (bk. *ınal*), 8.

sap- eklemek, bağlamak; onarmak || IrkB 48.

sarıg sarı; kişi adı parçası || IrkB 11. || T II T 14: A 8; Or. 8212/76: (A) A 18.

s. çır kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 18.

satıgçı satıcı || Mainz 388: A 3.

sav söz || IrkB 7, 11, 54⁽²⁾, 58. || Mainz 388: B 1; U 5: (Bl. II) A 1-2; U 5: (Bl. II) B 1-2; T II T 14: A 4; Mainz 377: A 5; U 181: B 3; Or. 8212/78: (A) A 2.

savcı sözcü, haberci || IrkB 11, 55.

sekiz sekiz || Or. 8212/77: A 1; O. 1: A 5.

semiz semiz || IrkB 65.

semrit- semirtmek || IrkB 16.

sev- sevmek || IrkB 3.

sevin- sevinmek || IrkB 15, 30, 31, 34, 35, 42, 49.

sıgun erkek geyik || IrkB 60.

sılıg temiz, saf; kişi adı || Or. 8212/1692: (A) Sağ 12.

sın- kırılmak || IrkB 6.

sınuk kırık || IrkB 48.

sıņkur bir tür yırtıcı kuş; doğan; kişi adı parçası || Or. 8212/1692: (A) Sol 2-3 (bk. *alp*), 11 (bk. *alp*)

sini seni (2. tekil kişi zamiri belirtme durumu çekimi) || Mainz 403a,b: (B) B 4.

siz siz (2. çoğul kişi zamiri) || Mainz 388: A 7 (?)

sokuş- rastlamak, karşılaşmak; çarpışmak || IrkB 2, 6, 16, 27, 35, 47, 49.

söz söz || IrkB 7, 11.

sözle- söylemek, demek || U 179: A 4.

suçulun- yüzülmek, soyulmak, kopmak || IrkB 44.

sugçu şehir adı, Çin'in Kan-su eyaletinde bir şehir (*Su-chou*) || Or. 8212/76: (A) A 14.

suk- sokmak || IrkB 33.

suv su || IrkB 17⁽²⁾, 33. || U 5: (Bl. I) A 2; T II T 14: A 16, 22, 26.

s. aņırı kızıl su ördeği || Or. 8212/78: (C-D) A 3.

suvsz susuz || IrkB 45.

suysuz günahsız, suçsuz || U 178: A 7-8.

sü ordu; savaş || IrkB 34⁽²⁾, 35, 55⁽²⁾, 63⁽²⁾. || Or. 8212/76: (A) A 10.

süçür kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 20.

süle- ordu sevketmek, orduyu sefere çıkarmak || U 180: A 2; U 171a,b: (A) A 3.

- şad** bir unvan; kişi adı parçası || U 175: B 1, 3.
- ş. ormazt** M.S. 600 yılında vefat etmiş olan Denāwārīya mezhebinin kurucusu (< Orta Farsça *şādohrmezd* Durkin-Meisterernst, 2004, 313a.) || U 175: B 1-2, 3.
- şagryar** < Orta Farsça *şahryār* “hükümdar, kral; toprak sahibi” Durkin-Meisterernst, 2004, 318a. || Mainz 402: (A) A 2-3.
- şimnu** şeytan || Mainz 175a,b: A 2; U 5: (Bl. I) B 4; Mainz 167: B 2.
- tad** < Orta Farsça *day-* “vermek” eylemine getirilmiş olan geçmiş zaman partisipi (I), Durkin-Meisterernst, 2004, 148a. || Mainz 172: A 3.
- tadyik** kişi adı parçası || M ...: B 1 (bk. *er*)
- tag** dağ || IrkB 12, 17, 51, 62. || U 175: A 3 (?)
- tag-** kızmak, öfkelenmek (?) || Mainz 388: B 4.
- takı** daha, henüz, bile || IrkB 3, 33.
- talım** yırtıcı || IrkB 3, 40, 43, 51.
- taloy** deniz, okyanus (< ? Çince 大纛 *da lei* Giles, 1912, madde 10470. ve 6843. Ayrıca bk. EDPT, 502a., *taluy* maddesi) || IrkB 3.
- talula-** seçmek || IrkB 19.
- tamgala-** damgalamak, mühürlemek || Mainz 388: A 4-5.
- tamgalıg** damgalı, mühürlü || Or. 8212/78: (A) A 2.
- tamu** cehennem || U 177: B 1; Mainz 400: A 3.
- tan I** bil!, fark et!, anla! (< Orta Farsça *dān-* “bilmek, fark etmek, anlamak” Durkin-Meisterernst, 2004, 134b.) || Mainz 172: B 3.
- tan II** ten, vücut (< Orta Farsça *tan* [tn' | Maniheist Orta Farsça ve Yeni Farsçada aynı telaffuz ile] “vücut, kimse” MacKenzie, 1986, 81. Ayrıca bk. EDPT, 510a., *tan* (2) maddesi) || IrkB 3.
- tanuklug** tanıklı, şahitli || Or. 8212/78: (A) A 2.
- tañ** tan, şafak || IrkB 26.
- tañlar-** tan atmak, şafak sökmek || IrkB 26.
- tapla-** sevmek, memnun olmak || IrkB 3.
- tarıg** ekin || IrkB 53.
- tarkan** yüksek bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/1692: (A) Sağ 7, 9-10 (bk. *inal*)
- taş** (değerli) taş || T II T 14: A 3, 5, 7, 8, 10, 11, 12-13, 15, 16-17, 20-21, 22, 26, 30⁽²⁾.
- taşgar-** çıkarmak, dışarı göndermek || U 177: B 2.

- tatıgh** tatlı, lezzetli || U 5: (Bl. I) A 6.
- tavılku** keçisakalı otu || IrkB 32⁽³⁾.
- tavişgan** tavşan || IrkB 44⁽²⁾.
- tay** tay; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (C) A 5; Or. 8212/77: A 5-6 (bk. *altun*)
- t. öge** kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 5.
- tayistan** < Orta Farsça *dāyestān* (yeni biçim), Durkin-Meisterernst, 2004, 136a. → Partça, Orta Farsça *dādestān* “yargılama; mahkeme davası, çekişme” Durkin-Meisterernst, 2004, 133b. || Mainz 172: A 3-4.
- taygüntan** manastır adı (< Çince 大雲堂 *da-yun tang* “ulu bulut konağı [*ya da* okulu]” Hamilton, 1975, 14. bk. Giles, 1912, madde 10470., 13812. ve 10760.) || IrkB 67.
- tê-** demek, söylemek || IrkB 2⁽²⁾, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19⁽²⁾, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41⁽²⁾, 42⁽²⁾, 43, 44⁽²⁾, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55⁽²⁾, 56, 58⁽²⁾, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65. || Mainz 388: A 1, B 3-4; U 179: A 3; U 5: (Bl. II) A 4-5; U 5: (Bl. II) A 11-12; U 5: (Bl. II) B 12; Mainz 400: A 5; Mainz 383: A 2; Or. 8212/78: (A) A 6, 7-8; Or. 8212/1692: (A) Sağ 4, Sol 8.
- teg** gibi (bk. *neteg*) || IrkB 18⁽⁵⁾.
- teg-** değmek, erişmek, ulaşmak || IrkB 20. || T II T 14: A 25.
- tegi** -e kadar || IrkB 9⁽²⁾, 16.
- têgin** prens; kişi adı parçası || Mainz 383: A 7; Or. 8212/76: (A) A 16; Or. 8212/1692: (A) Sol 3 (bk. *alp*), 11 (bk. *alp*)
- teglük** kör || IrkB 24.
- tegmış** değmiş, erişmiş, ulaşmış || IrkB 59⁽²⁾.
- tegül** değil || Mainz 403a,b: (B) B 6.
- tegür-** eriştirmek, ulaştırmak || IrkB 35.
- tensi** ‘Göğün Oğlu’ yani Çin imparatoru (< Çince 天子 *tian-zi* (*t’iēn-tzū*) “Göğün oğlu: Zhou döneminden; Çin’in en yüksek yöneticisi için kullanılan standart gönderme” Hucker, 1985, 510a., madde 6719. Bk. Giles 1912, madde 11208. ve 12317.) || IrkB 1.
- teñlig** denli, kadar; ağırbaşlı, sakin; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 19.
- t. apa** kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 19.

teḡri gök, gökyüzü; tanrı; efendi (< ? Çince 天理 *tian-li* (Klaproth, 1820, 9). Bk. Giles 1912, madde 11208. ve 6879.) || IrkB 2, 12, 15, 17, 20, 38, 44, 47, 48, 52, 54⁽²⁾, 60. || MIK III 35a+b: A 2; U 178: A 4, 7; U 174a,b: (B) B 1; Mainz 175a,b: A 3; U 177: A 4; Mainz 377: A 3-4; U 181: B 1, 4; Or. 8212/1692: (A) Sol 3-4.

teḡrilig dindar || IrkB 13.

teri deri || IrkB 44.

têril- derilmek, toplanmak || IrkB 28.

terit- terletmek || IrkB 50.

terk hemen || Mainz 403a,b: (B) A 3.

terkleyü acele ile, hızlı hızlı || IrkB 7.

têrtrü ters, çapraz || IrkB 39.

teve deve || IrkB 5, 46.

tez- kaçmak || IrkB 58.

tezek tezek, kuş pisliği || IrkB 23.

tıg demir kırır, kırmızı ile kahverengi arası renk; demir kırır at || IrkB 39, 50. || T II T 14: A 11.

tıl dil; haber || Mainz 403a,b: (B) A 7.

tıḡla- dinlemek || IrkB 58.

tırḡak tırnak || IrkB 44⁽²⁾.

tıtın- parçalanmak, yolunmak || IrkB 44.

tıḡret- (atı) toynaklarından ses gelecek şekilde yürütmek ya da koşturmak || IrkB 50.

tile- aramak; dilemek, arzu etmek || IrkB 24.

tilkü tilki || IrkB 46.

tir Merkür (Soğdca *tīr* “Merkür” Gharib, 2004, 394b., madde 9753.) || T II T 14: A 5-6.

tire kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 13 (bk. *edçü*)

tiril- dirilmek, canlanmak; hayatta kalmak || IrkB 13.

titig bataklık, çamur || IrkB 46.

titir dişi deve || IrkB 20.

tiz diz || IrkB 60.

todun bir unvan; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 2-3 (bk. *uruḡu*)

togan doğan || IrkB 4, 43, 44⁽³⁾, 64.

tograk bir tür kavak ağacı || IrkB 64.

tokuz dokuz || IrkB 29, 50, 60. || Mainz 386: B 1-2, 2-3; Or. 8212/76: (A) A 1.

t. on doksan || IrkB 29.

tokuzunç dokuzuncu || O. 1: A 3-4.

toñ- donmak || IrkB 57⁽²⁾.

toñuz domuz || IrkB 6⁽²⁾.

topul- delmek, delinmek || IrkB 50.

toruk zayıf || IrkB 16.

totok askerî vali; kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 4⁽²⁾ (bk. *yavaş ve buzaç*), 5 (bk. *öre bört*), 7 (bk. *öz*)

toz toz || IrkB 15.

tölek sakin, sessiz, kibarca (?) || Or. 8212/1692: (A) Sol 7.

törösüz kanunsuz || Mainz 403a,b: (B) A 4.

tört dört || IrkB 28. || Mainz 403a,b: (B) B 8.

törtinç krş. *törtünç* || Or. 8212/76: (A) A 1.

törtünç dördüncü (krş. *törtinç*) || Mainz 403a,b: (B) A 11; Mainz 171: B 3.

törüt- yaratmak, meydana getirmek, ortaya çıkarmak || IrkB 55.

tözlüg asıllı, esaslı, köklü, unsurlu || T II T 14: A 6, 7-8, 9, 10, 11.

tug- doğmak || IrkB 26, 52.

tugçı tuğ taşıyan kimse, bayraktar || U 180: A 2.

tugur- (gün) doğmak || Ot. Ry. 8130: A 2.

tuman duman, sis || IrkB 15.

tur- kalkmak, yükselmek; durmak, kalmak || IrkB 15⁽²⁾, 16, 17, 25, 28, 37, 39, 51, 56, 62.

turgur- kaldırmak || IrkB 20.

turña turna || IrkB 61.

turuk duru, saf || U 5: (Bl. I) A 1-2.

tust < Orta Farsça *dōst* “seven; arkadaş, dost” Durkin-Meisterernst, 2004, 145b. || Mainz 172: B 6.

tuşmin < Partça, Orta Farsça *duşmen* “düşman” Durkin-Meisterernst, 2004, 146b. || Mainz 172: B 4-5.

tut- tutmak || IrkB 3, 16, 63. || Mainz 388: B 5; T II T 14: A 17, 23, 28; Or. 8212/78: (C-D) A 1-2, 2.

tutug rehin || IrkB 29.

tuy- duymak, sezmek, farkına varmak || IrkB 61.
tuyug toynak || IrkB 5.
tuzak tuzak || IrkB 61.
tü t y || IrkB 3.
t g- d g mlmek || IrkB 50.
t g n k  adının tepesindeki duman deliği,  adının bacası || IrkB 18.
t ke- bitmek, çıkmak; tamamlanmak || IrkB 3. || MIK III 35a+b: B 4; MIK III 200 I: A 1.
t kel sağ, sağ salim; sağlam, eksiksiz || IrkB 15, 27, 42.
t men on bin || IrkB 32.
t n gece || IrkB 24. || U 181: B 5-6; Or. 8212/78: (B) A 3-4.
t rl g çeşitli, t rl  || Mainz 403a,b: (B) A 1, B 8-9; Mainz 386: B 3; T II T 14: A 2.
t ş- d şmek; inmek, konmak || IrkB 46, 64.
t şnek t nek || IrkB 61.
t t n şs z t t ns z, dumansız || Or. 8212/78: (B) A 3.
t z d z, doğru || U 178: A 4.
t. k j ll g doğru d ş nceli || U 178: A 4-5.
t zmiş kişi adı || Or. 8212/76: (C) A 3.
u- muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek || IrkB 16, 25, 37, 39, 45, 61, 65. || T II T 14: A 24, 29-30.
u  u , son, hedef || T II T 14: A 24-25.
u - uçmak || IrkB 15, 61.
u rug bayrak || IrkB 36.
ud < Partça, Orta Farsça *ud* “ve” (*bağlaç*), Durkin-Meisterernst, 2004, 65b. || MIK III 35a+b: B 2, 7; Mainz 172: A 5, B 2, 5.
ud- takip etmek, izlemek, uymak || O. 1: A 2.
udıgma uyuyan || IrkB 20.
udu sonra || IrkB 26⁽²⁾.
ula- eklemek, bitirtmek, kaynaştırmak || IrkB 48.
ulatu ve, ardından, başkaları, ve benzeri || Or. 8212/77: A 7.
ulug büyük, ulu, yüce || IrkB 9. || Mainz 383: A 3; U 181: B 5.
una- onamak, doğru bulmak, uygun bulmak || IrkB 38. || U 5: (Bl. II) B 5-6.
unagan kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 2.
u.  or kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 2.

unut- unutmak || Or. 8212/78: (A) A 9-10.

ur- vurmak || IrkB 29, 33, 35, 40. || Or. 8212/78: (A) A 8.

urılan- erkek çocuk doğurmak || IrkB 5.

uruğu bayrak; kişi adı parçası || Or. 8212/76: (A) A 2, 7-8 (bk. *küüg*), 12-13 (bk. *kedim*), 17 (bk. *kotuz*), (B) A 1 (bk. *inal*), 9 (bk. *kürebir*), (B) B 2 (bk. *yoluk*), 3, 5 (bk. *bars*), 7 (bk. *inal*)

u. sağun kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 20.

u. todun çigşi kişi adı || Or. 8212/76: (A) A 2-3.

ut- (oyunda) kazanmak, başarmak || IrkB 29. || T II T 14: A 18.

utru karşı || IrkB 2, 16, 43.

utuz- (oyunda) kaybetmek || IrkB 29.

uya yuva || IrkB 31.

uyur muktedir, yetenekli || IrkB 28.

uzun uzun || IrkB 47.

uzuntonlug kadın || IrkB 22, 42. || Mainz 403a,b: (B) A 1-2, 5-6.

üç üç || IrkB 19. || Or. 8212/76: (A) A 11.

üçün için || IrkB 67. || Mainz 383: A 1-2; Or. 8212/76: (A) A 9; Or. 8212/1692: (A) Sol 11-12.

üçünç üçüncü || IrkB 5, 15. || Mainz 403a,b: (B) A 9; Mainz 386: A 4; Mainz 383: B 5.

üçürgü eyer keçesi, teğelti || IrkB 50.

ügüş- aşınmak, ufalanmak, yolunmak || IrkB 44.

üküş çok || IrkB 36.

ülüg talih, kader, kısmet || IrkB 41, 66.

ümele- misafir olmak, misafirlige gitmek || IrkB 47.

ün ses || U 171a,b: (A) A 3 (?)

ün- (bitki) bitmek, çıkmak; yükselmek, doğrulmak; gitmek, çıkmak || IrkB 49, 53, 60, 63. || Mainz 386: A 3.

ünüş- parçalanmak, yırtılmak, delinmek || IrkB 44.

üpgük hüthüt kuşu || IrkB 21.

ürk- ürkmek || IrkB 27.

ürküt- ürkütmek || IrkB 21.

ürün ak, beyaz || IrkB 4, 5, 20, 41⁽²⁾.

üze yukarıda, üzerinde, üzerine || IrkB 1, 4, 6, 15, 17⁽²⁾, 20, 26, 53⁽²⁾, 54, 60⁽²⁾, 64, 66. || T II T 14: A 17.

üzük kesik, yırtık || IrkB 48.

üzütsüz ruhsuz || Mainz 386: B 5.

widañ < Partça, Orta Farsça *widang* “sıkıntı, sorun” Durkin-Meisterernst, 2004, 339b. || Mainz 388: B bş.

win onlar < Orta Farsça *ōy I* “bu, şu; (belirlilik takısı); o” (*işaret sıfatı, zamir*), Durkin-Meisterernst, 2004, 71b. || Mainz 172: A 5.

wuzurk büyük; aristokratik rütbe; kişi adı parçası || Or. 8212/1692: (A) Sol 10.

w. pugur kişi adı || Or. 8212/1692: (A) Sol 10.

ya yay || Mainz 400: A 4.

yadrat- yere yaymak, yere yatırmak, sermek || IrkB 50.

yag- yağmak || IrkB 53⁽²⁾.

yagak ceviz || IrkB 56, 64.

yagı düşman || IrkB 34.

yaglıg yağlı || IrkB 13.

yagmış kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) A 3.

y. totok kişi adı || Or. 8212/76: (B) A 3-4.

yagrı- (atın sırtı) yara olmak || IrkB 16.

yalavaç elçi (< İrani dilden (?) bk. EDPT, 921a.-b., *yala:vaç/ yala:waç/yala:var* maddesi) || IrkB 11.

yalga- yalamak || IrkB 13.

yalım yalçın || IrkB 40, 49.

yalk- tiksilmek, (kendisini) uzak tutmak || Mainz 403a,b: (B) A 3, 12.

yalğus yalnız || IrkB 40.

yalvar- yalvarmak || IrkB 19, 54. || Or. 8212/1692: (A) Sol 5-6.

yamak < Partça *yamag 2* “Mani ve Maniheist şehitler adına yapılan iki günlük anma töreni” Durkin-Meisterernst, 2004, 374a. || Mainz 402: (A) B 1-2.

yana yine, tekrar, sonra || IrkB 15, 29, 42⁽²⁾, 44, 57, 58.

yañıl- yanılmak || Or. 8212/78: (A) A 7, 9, 10, 11, 12, 14, (B) A 1.

yañra- söylenmek, homurdanmak || IrkB 22.

yap- yapmak, inşa etmek || IrkB 28.

yar- yarmak, ikiye bölmek || IrkB 40.

yara- yaramak, iyi olmak, yerinde olmak || IrkB 5⁽³⁾, 30, 41.

yarat- yaratmak, yapmak, hazırlamak || U 5: (Bl. I) A 5-6; Or. 8212/78: (A) A 7.

yargun dört ayaklı yabanî bir hayvan || IrkB 62.

yarık vücuda giyilen zırh || Or. 8212/76: (A) A 2, 4, 8, 9⁽²⁾ (bk. *küpe*), 11, 14-15, 15, 21, (B) A 1, 3, 5, 6-7, (B) B 2, 4-5, 7, 9, (C) A 1, 2, 3, 4⁽²⁾, 5, 6 (bk. *köküzmek*), 7-8.

yarıl- yarılmak || IrkB 6.

yarın I sabah || IrkB 1, 2, 22.

yarın II kürekkemiği || IrkB 40.

yarlıg emir, ferman; dağıtma, paylaşırma, tahsis || T II T 14: A 18-19; U 181: B 3; Or. 8212/76: (A) A 3, 5, 7, 8, 9-10, 12, (B) A 2, 4, 5, 7, 8, 10, 12, (B) B 3, 5, 7-8, (C) A 6.

yarlıka- buyurmak, emretmek; lütfetmek || Mainz 169a,b+c,d: (A) B 3, (B) A 3; T II T 14: A 19.

yartımlık ayrı, ayrılmış || Or. 8212/77: A 6.

yarı- aydınlanmak || IrkB 21, 26.

yaruk ışık, aydınlık, parlak || IrkB 26. || MIK III 35a+b: A 2.

yasıç ok temreni || IrkB 40.

yaş yaş, taze; ot, çayır çimen || IrkB 17⁽²⁾, 53.

yaşıl yeşil || IrkB 51. || T II T 14: A 26-27.

yat yabancı (kimse) || T II T 14: A 23.

yat- yatmak || IrkB 3.

yatıgı yatan || IrkB 20.

yavaş nazik, ılımlı, barışçıl; kişi adı parçası || Or. 8212/77: A 3.

y. totok kişi adı || Or. 8212/77: A 3-4.

yavız kötü, fena (krş. *yavuz*) || IrkB 12, 24, 44, 45. || Or. 8212/77: A 11.

yavlak kötü, fena || IrkB 6, 8, 9, 16, 22, 25, 33, 36, 37, 39, 43, 46, 50, 61, 65. || Mainz 403a,b: (B) A 7; U 5: (Bl. I) B 5.

yavuz krş. *yavuz* || Or. 8212/1692: (A) Sol 9.

yayla- yaylamak, yazı geçirmek || IrkB 62, 64.

yaylag yayla, yazlık || IrkB 51, 56, 62.

yazıg (~ **yagız**) yağız, esmer || IrkB 11, 50.

yazuksuz günahsız, suçsuz || U 178: A 9.

yè- yemek || IrkB 3, 17, 37, 46⁽²⁾.

yég daha iyi || U 5: (Bl. II) B 3; Or. 8212/78: (A) A 4.

yègirmi yirmi || IrkB 67. || Or. 8212/77: A 1-2; O. 1: A 5.

yègirminç yirminci || U 179: B 3.

yèl yele || IrkB 16.

yeme (~ **yme**) dahi, ve, yine || Mainz 388: A 2; Mainz 175a,b: A 1, B 1; Mainz 403a,b: (B) B 2, 7; Mainz 171: B 4; U 5: (Bl. I) A 8-9; U 5: (Bl. I) B 2; U 5: (Bl. II) A 4; U 5: (Bl. II) A 9-10; U 5: (Bl. II) B 1; U 5: (Bl. II) B 7; Mainz 169a,b+c,d: (A) A 1; Mainz 383: A 2-3, 5, B 2, 4; Mainz 383: B 7; T II T 14: A 2, 5, 12, 14, 18, 25-26; Or. 8212/77: A 1; O. 1: A 6; Pelliot tibétain Touenhouang 2132: A 1.

yèr yer, yeryüzü || IrkB 16⁽²⁾, 17, 20, 26, 49, 55. || Mainz 175a,b: A 3; Mainz 400: A 2; Mainz 400: A 4.

yèrçi kılavuz, rehber || Or. 8212/78: (A) A 7, 8-9, 13-14, (B) A -1, 2.

yèrçilig kılavuzu, rehberi olan kimse || Or. 8212/78: (A) A 11-12.

yet- yetmek, yetişmek, ulaşmak, erişmek || O. 1: A 2.

yèti yedi || T II T 14: A 1.

yètiglig yedekte, yedekte olarak || IrkB 55.

yıdıt- kokutmak || IrkB 59.

yıl yıl || IrkB 15, 21, 59, 67. || O. 1: A 6.

yılan yılan || IrkB 8. || O. 1: A 6.

yılığ yumuşak mizaçlı || IrkB 2.

yılkı hayvan (sığır, at vb.) || IrkB 47, 53.

yiş ormanlık dağ || IrkB 17.

yişo Mesih (< Partça, Orta Farsça *yişō* ‘‘İsa’’ Durkin-Meisterernst, 2004, 65b.) || MIK III 35a+b: A 6-7.

yok yok || IrkB 36⁽³⁾. || Or. 8212/78: (B) A 2, 3⁽²⁾, 4, 5.

yol yol; yolculuk || IrkB 2, 30, 35, 48. || Or. 8212/76: (B) A 6.

yoluk kişi adı parçası || Or. 8212/76: (B) B 2.

y. uruğu kişi adı || Or. 8212/76: (B) B 2.

yorı- yürümek, hareket etmek; yaşamak || IrkB 15, 17, 20, 40, 45, 49, 53⁽²⁾. || U 181: B 6.

yorık başarılı, iyi || T II T 14: A 20.

yorta tırıs giden (at), hızlı giden (at) || Or. 8212/76: (B) A 2.

yojtagr < Orta Farsça *yōjdahr* ‘‘kutsal, saygıdeğer’’ Durkin-Meisterernst, 2004, 375a. || Mainz 402: (B) A 2.

yoşuk miğfer || Or. 8212/76: (A) A 21-22, (B) A 8.
yul su kaynağı || IrkB 17.
yul- yolmak, koparmak, kesmek || IrkB 8⁽²⁾.
yultuz yıldız || Mainz 388: B 5-6; U 5: (Bl. II) A 8-9; U 5: (Bl. II) B 7-8.
yunt at || IrkB 5, 24.
yurt (terk edilmiş) konaklama yeri || IrkB 13.
yutuz eş, zevce || IrkB 29.
yügür- koşmak || IrkB 15, 16, 44.
yün- ortaya çıkmak || T II T 14: A 16, 22.
yürüñ beyaz || T II T 14: A 5, 7, 15, 20-21.
yütür- yitirmek, kaybetmek || IrkB 24.
yüz I yüz (sayı) || IrkB 32⁽²⁾. || Mainz 388: A 3-4.
yüz II yüz, surat, çehre || Or. 8212/78: (A) A 4-5.
yüzlüg ünlü, tanınmış, rütbeli || Or. 8212/77: A 8.
zintikr < Orta Farsça *zīndakkar* “hayat verici, kurtarıcı” Durkin-Meisterernst, 2004, 387b. || Mainz 402: (B) B 3.

6. SONUÇ

Çalışmamızda kâğıda yazılı runik harfli Eski Türkçe metinlerin envanterini çıkartarak hem bu metinlerin toplu kaydını oluşturduk hem de bu alanda çalışacak olan başka araştırmacıların kolaylıkla yararlanabilecekleri bir veri ortaya koyduk. Ayrıca Eski Türkçe bir fal kitabı olan Irk Bitig'in anlaşılamayan kimi yerlerine de açıklık getirmeye çalıştık. Her ne kadar Irk Bitig bir fal metni olsa da bu metnin bir hayal ürünü olduğunu düşünmemiz yersiz olur. Çalışmamız sonucunda Irk Bitig'in eski Türk toplumunun inanç sistemini, yönetim biçimini, günlük yaşam tarzını yansıtan, daha doğrusu Türk insanın bilinçaltını gösteren bir eser olduğunu gördük.

Astrolojiden, askerî kayıtlara kadar çok çeşitli konularda kaleme alınmış olan diğer kâğıda yazılı runik harfli metinler de çalışmamız sonucunda transliterasyon, transkripsiyon ve çevirileri ile ortaya konmuştur. Son olarak çalışmamızda ilk kez tarafımızca hazırlanan kâğıda yazılı runik harfli metinlerin bir sözlüğü bilim dünyasına sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Andreas, Friedrich Carl. 1910. Zwei Sogdische Exkurse zu Vilhelm Thomsens. Ein Blatt in türkischer Runenschrift. **Sitzungsberichte Der Königlich Preussischen Akademie Der Wissenschaften**. Berlin: 307-314.
- Arat, Reşit Rahmeti. 1947. **Kutadgu Bilig**. I. **Metin**. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- _____. 1959. **Kutadgu Bilig**. II. **Çeviri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____. 1965. **Eski Türk Şiiri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, Erhan. 2006. Tonyukuk Yazıtında Geçen Ek Tag Üzerine. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. Nisan. s. 257: 83-94.
- _____. 2011. Eski Türk Yazıtlarındaki *Çıntan Igaç* ‘Sandal Ağacı’ Üzerine. **Bilig**. Kış. s. 56: 25-32.
- _____, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım. 2013. **Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig**. Yayına Hazırlayan Mehmet Ölmez. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Banarlı, Nihad Sâmî. 1971. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**. c. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bang Kaup, Willy. 1980. **Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)**. çev. Şinasi Tekin. Erzurum.
- _____, Annemarie von Gabain, Gabdul Raşid Rachmati. 1934. **Türkische Turfan-Texte**. VI. **Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk**. Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin: 93-192.
- _____, Annemarie von Gabain. 1929. **Türkische Turfan-Texte**. I. **Bruchstücke eines Wahrsagebuches**. Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin: 241-268.
- Baskakov, N. A., B. A. Garriyev, M. Ya. Hamzayev. 1968. **Turkmensko-Russkiy Slovar’ / Türkmençe-Rusça Sözlük**. Moskva.
- Baur, Ferdinand Christian. 1831. **Das manichäische Religionssystem**. Tübingen.
- Bazin, Louis. 2011. **Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri**. çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bernştam, Aleksandr Natanoviç. 1939. Runičeskaya nadpis’ v uygurskoy rukopisi. **Zapiski Instituta Vostokovedeniya**. Akademii Nauk SSSR, 7: 303-305.
- Brockelmann, Carl. 1920. Alttürkische Volksweisheit. **Festschrift für F. Hirth**. Berlin: 50-75. (Aktaran: Roux, Jean-Paul. 2002. **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.)
- Caferoğlu, Ahmet. 1993. **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**. 3. bs. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Chen, Sanping. 2002. Son of Heaven and Son of God: Interactions among Ancient Asiatic Cultures regarding Sacral Kingship and Theophoric Names. **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland**. (Third Series), 12: 289-325.
- Chodzidlo, Theophil. 1948. **Die Familie bei den Jakuten**. (Aktaran: Roux, Jean-Paul. 2002. **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.)
- Civelek, Özlem. 2008. Karakuş. **Av ve Avcılık Kitabı**. ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi: 89-101.

- Clark, Larry. 1997. The Turkic Manichaeic Literature. **Emerging From Darkness. Studies in the Recovery of Manichaeic Sources.** Nag Hammadi and Manichaeic Studies. Leiden, New York, Köln: 89-141.
- Clauson, Gerard. 1961. Notes on the 'Irk Bitig'. **Ural-Altäische Jahrbücher.** XXXIII: 218-225.
- _____. 1962. **Turkish and Mongolian Studies.** London.
- _____. 1970. The Origin of the Turkish Runic Alphabet. **Acta Orientalia. Havniae.** XXXII: 51-76.
- _____. 1972. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish.** London: Oxford University Press.
- Devellioğlu, Ferit. 1993. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle).** Genişletilmiş ve düzeltilmiş 11. bs. Ankara: Aydın Kitabevi. [1. baskı Ankara, 1962.]
- Doerfer, Gerhard. 1963, 1965, 1967, 1975. **Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit.** I-IV. Wiesbaden: Steiner.
- _____. 1977. Zu Türkisch *bana* "mir" *sana* "dir". **Central Asiatic Journal.** 21: 208-214. (Aktaran: Erdal, Marcel. 2004. **A Grammar of Old Turkic.** Leiden, Boston: Brill.)
- _____. 1995. Review of: Tekin, T. 1993, Irk Bitig. The Book of Omens. **Central Asiatic Journal.** 39: 327-328.
- Donuk, Abdülkadir. 1988. **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler.** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Dowson, John. 1888. **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature.** 2. bs. London.
- Durkin-Meisterernst, Desmond. 2004. **Corpus Fontium Manichaeorum. Dictionary of Manichaeic Texts. Volume III. Texts From Central Asia and China. Part I. Dicitonary of Manichaeic Middle Persian and Parthian.** Turnhout: Brepols.
- Eberhard, Wolfram. 1942. Lokalkulturen in alt-China. **Suppl. T'oung-Pao.** XXXVII. Londra. (Aktaran: Esin, Emel. 1971. Türk Kubbesi (Gök-Türklerden Selçuklulara Kadar). **Selçuklu Araştırmaları Dergisi.** III. Malazgirt Zaferi Özel Sayısı, 900. Yıl. Ankara: Güven Matbaası: 159-182.)
- Eckmann, János. 1988. **Çağatayca El Kitabı.** çev. Günay Karaağaç. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Encyclopædia Britannica. Ultimate Reference Suite.** Chicago: Encyclopædia Britannica, 2012. [Dijital versiyon]
- Eraslan, Kemal. 2012. **Uygur Türkçesi Grameri.** Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, Ahmet Bican. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap).** I. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.
- Erdal, Marcel. 1978. Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.** 1977. Ankara: 87-119.
- _____. 1991a. Ein unbemerkter chasarischer Eigenname. **Türk Dilleri Araştırmaları.** c. 1: 31-36.
- _____. 1991b. **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon.** I-II. Wiesbaden; Otto Harrassowitz.
- _____. 1997. Further Notes on the *Irk Bitig*. **Turkic Languages.** 1: 63-100.
- _____. 2004. **A Grammar of Old Turkic.** Leiden, Boston: Brill.

- Esin, Emel. 1971. Türk Kubbesi (Gök-Türklerden Selçuklulara Kadar). **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**. III. Malazgirt Zaferi Özel Sayısı, 900. Yıl. Ankara: Güven Matbaası: 159-182.
- _____. 1979. Gök ve Yer. **Türk Kosmolojisi, İlk Devir Üzerine Araştırmalar (Early Turkish Cosmology, Essays in Turkish with English Abstracts)**. Türk Kültürü El Kitabı seri II'ye ek. (Supplement to the Handbook of Turkish Culture, series II.). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası: 1-122.
- _____. 2004. **Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eskigün, Kübra. 2006. Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fasmer, Maks. 1987. **Etimologičeskiy slovar' russkogo yazıka**. Tom III. Moskva: Progress.
- von Gabain, Annemarie. 1964. Die Alttürkische Literatur. **Philologiae Turcicae Fundamenta**. II. Wiesbaden: F. Steiner: 211-243.
- _____. 2003. **Eski Türkçenin Grameri**. 4. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu. [A. von Gabain'in ilk baskısı 1941'de yapılan *Alttürkische Grammatik* adlı eserinin 1974'te yayımlanan 3. baskısından yapılan Türkçe çevirinin ilk baskısı 1988 yılında yapılmıştır.]
- Gharib, Badri. 2004. **Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)**. Tehran: Farhang Publications.
- Giles, Herbert A. 1912. **A Chinese-English Dictionary**. Second Edition, Revised and Enlarged. Published in Shanghai, China and London.
- Gulcalı, Zemire. 2013. **Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi**. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hamilton, James Russel. 1986. **Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang**. Paris.
- _____. 1998. **Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası. Kalyanamkara ve Papamkara**. çev. Ece Korkut, İsmet Birkan. Ankara: Simurg.
- _____. 1975. Le Colophon De L'Iraq Bitig. **Turcica, Revue d'Etudes Turques**. VII: 7-19.
- _____. 1978. Sur deux presages de l'Iraq Bitig. **Quand le Crible était dans la Paille ... Hommage à Pertev Naili Boratav**. présenté par R. Dor et M. Nicolas. Paris: Maisonneuve et Larose: 247-254.
- _____, Louis Bazin. 1972. Un Manuscrit Chinois Et Turc Runiforme De Touen-Houang. BM. Or. 8212 (78), (79). **Turcica, Revue d'Etudes Turques**. IV: 25-42.
- Haneda, Akira, Nobuo Yamada. 1961. Ōtani tanken-tai shōrai, Uiguru ji shiryō mokuroku [大谷探検隊将来ウイグル字資料目録] (A Preliminary list of the manuscript remains in Uighur script brought by Otani expeditions and preserved in Ryukoku University Library). *Buddhist Manuscripts and secular documents of the ancient languages in Central Asia*. **Monumenta Serindica**. IV. Kyoto: 171-207.
- Hauenschild, Ingeborg. 2003. **Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari. Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht**. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Hommel, Fritz. 1922. Zu den alttürkischen Sprichwörtern. **Asia Major**. Introductory Volume (Hirt-Festschrift): 182-193. (Aktaran: Sertkaya, Osman Fikri. 1994.

- “Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri Ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1990. Ankara: 167-181.)
- Houtsma, Martijn Theodoor. 1894. **Ein türkisch-arabisches Glossar**, nach der Leidener Handschrift. Leiden: Brill.
- http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=pictures/1466.jpg [06.03.2013]
- http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=pictures/1863.jpg [06.01.2013]
- <http://www.boneid.net/Scapula.html> [15.04.2013]
- <http://www.hasanseyh.com/tarih-1/hasanseyh-1/hasanseyh-1.htm> [04.04.2012]
- Hucker, Charles O. 1985. **A Dictionary of Official Titles in Imperial China**. Reprinted by Southern Materials Center, Inc., Taipei.
- IDP:** <http://idp.bl.uk/> [22.07.2012]
- İbn Fazlân. 1995. **Seyahatname**. Önsöz ve Tercüme: Ramazan Şeşen. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İkeda, Tetsurô. 1984. The Irk Bitig, An Ancient Turkic Book of Divination. **The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences**. Kyoto Sangyo University. c. VI, No. 1. October: 81-125.
- İnan, Abdülkadir. 2006. **Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar**. Ankara: Türk Tarih Kurum.
- Jackson, A. V. Williams. 1925. The Doctrine of Metempsychosis in Manichaeism. **Journal of the American Oriental Society**. Vol. 45: 246-268.
- Johanson, Lars. 1979. **Alttürkisch als “dissimilierende Sprache”**. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Wiesbaden: Steiner. (Aktaran: Erdal, Marcel. 1997. Further Notes on the *Irk Bitig*. **Turkic Languages**. 1: 63-100.)
- Kaşgarlı Mahmud. 2006. **Divanü Lûgat-it-Türk**. çev. Besim Atalay. 5. bs. c. I-IV. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaya, Ceval. 2008. Irk Bitig’de Falcılık. **Kültür Tarihinde Gizli Diller ve Şifreler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali-Erdal Şahin. İstanbul: 359-368.
- Khan, Dominique-Sila. 1997. The Coming of Nikalank Avatar : A Messianic Theme in Some Sectarian Traditions of North Western India. **Journal of Indian Philosophy**. 25: 401-426.
- Klaproth, Heinrich Julius. 1820. **Abhandlungen über die Sprache und Schrift der Uiguren**. Paris.
- Klyaçtornıy, Sergey Grigoriyeviç. 1981. Mifolojiçeskiye syujeti v drevnetyurkskih pamyatnikah. **Tyurkolojiçeskiy sbornik**. 1977. Moskva: 117-138.
- _____. 2004. The Manichaean Text T II D and *İrk Bitig* XIX. **Turfan Revisited - The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road**. ed. Desmond Durkin-Meisterernst, Simone-Christianne Raschmann, Jens Wilkens, Marianne Yaldız, Peter Zieme. Berlin: Dietrich Reimer: 147.
- Koç, Kenan ve diğ. 2003. **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Akçağ.
- Kunstmann, John Gotthold. 1938. **The Hoopoe. A Study In European Folklore**. Private Edition. Distributed by The University of Chicago Libraries. Chicago, Illinois.
- Lalou, Marchelle. 1961. **Inventaire des Manuscrits tibétains de Touen-houang, conservés à la Bibliothèque Nationale**. (Fonds Pelliot tibétain), Nos: 1283-2216, III. Bibliothèque Nationale.
- von Le Coq, Albert August. 1909. Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen ‘Runen’ aus Toyoq und Idiqut-Schähri [Oase von Turfan]).

- Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften.** Berlin: 1047-1061.
- _____. 1911. Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-Huang, Being a Confession-Prayer of the Manichæan Auditores. **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.** (Apr.): 277-314.
- Lessing, Ferdinand D. 1960. **Mongolian-English Dictionary.** Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Levchine, Alexis de. 1840. **Description des hordes et des steppes des Kirghiz-Kazaks.** Paris. (Aktaran: Roux, Jean-Paul. 2005. **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.** İstanbul: Kabalcı Yayınevi.)
- Ligeti, Louis. 1998. **Bilinmeyen İç Asya.** çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Luo Xin. Jimusaer er gong he gu tujuewen ke ming de diaocha yu sikao. Yuan kan "xiyu wenshi" di 3 ji: 1-7. [罗新. 吉木萨尔二工河古突厥文刻铭的调查与思考. 原刊《西域文史》第3辑: 1-7.]
- MacDonell, Arthur Anthony. 1893. **A Sanskrit-English Dictionary.** London.
- MacKenzie, David Neil. 1986. **A Concise Pahlavi Dictionary.** London: Oxford University Press.
- Malov, Sergey Yefimoviç. 1951. **Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti.** Moskva.
- _____. 1959. **Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti mongolii i kirgizii.** Moskva, Leningrad.
- Merriam-Webster's Encyclopedia of World Religions.** 1999. Merriam-Webster, Inc.
- Mirecki, Paul. 2001. Manichæan Allusions to Ritual and Magic: Spells for Invisibility in the Coptic Kephalaia. **The Light and the Darkness: Studies in Manichæism and its World.** Leiden, Boston, Köln: 173-180.
- Molnár, Ádám. 1996. Traces of Shamanism in the *Irk Bitig* 'Book of Divination'. **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992).** Ankara: 367-371.
- Moriyasu, Takao. 1997. A Manichæan Runic Manuscript with Miniature (Kao.0107) Housed in the British Library. **Studies On The Inner Asian Languages.** XII. The Society of Central Eurasian Studies: 41-71.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl. 1911. **Uigurica.** II. Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, 1910/3. Berlin.
- Nadelyayev, V. M. ve diğ. **Drevnetyurkskiy slovar'.** Leningrad: Nauka.
- Natsagdorj, S. 1996. Mongolia (Socio-Economic Development: Food and Clothing in Eastern Iran and Central Asia). **History of Civilizations of Cenrtal Asia.** Volume IV. Part I. Unesco Publishing: 390-394.
- Nevskaya, Irina. [13.03.2013]. *Irk Bitig.* Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus. Goethe University Frankfurt am Main: http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/Irk_Bitig.htm
- Nyberg, Henrik Samuel. 1974. **A Manual of Pahlavi.** II. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Oda, Juten. 2010. **A study of the Buddhist Sūtra Called Säkiz yükmäk yaruq or Säkiz törlügin yarumış yaltrimış in Old Turkic.** Facsimile Volume. Bayangjing Series 1. Kyoto.
- Orkun, Hüseyin Namık. 1936, 1938, 1940, 1941. **Eski Türk Yazıtları.** I-IV. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

- Ögel, Bahaeddin. 2003. **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**. c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ölmez, Mehmet. 1991. **Altun Yaruk. III. Kitap (= 5. Bölüm)**. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi. 1. Ankara.
- _____. 1995a. Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1). **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 5: 227-229.
- _____. 1995b. Uygurca Xuanzang Biyografisindeki Çince Alıntılar (Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie). **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 4: 109-143.
- _____. 1997. Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2). **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 7: 175-186.
- _____. 1999. Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (3). **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 9: 59-65.
- _____. 2007. **Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen**. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- _____. 2010. Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır? **I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri**. Afyonkarahisar: 211-219.
- _____. 2012. **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük**. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özbay, Betül. 2008. *Huastuanıft* Metin, Dizin, İndeks. Lisans Bitirme Ödevi. Anadolu Üniversitesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Öztopçu, Kurtuluş ve diğ. 1996. **Dictionary of the Turkic Languages, English: Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek**. London and New York: Routledge.
- Öztürk, Rıdvan. 1994. **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pekarskiy, E. K. 1959. **Slovar' yakutskogo yazıka**. T. I.-III. St. Petersburg.
- Pelliot, Paul. 1914. Le Version ouïgoure de l'histoire des Princes Kalyāṇamkara et Pāpaṃkara. **T'oung Pao**. XV: 225-272.
- Rachmati, Gabdul Raşid. 1936. **Türkische Turfan-Texte VII**. Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin.
- Radloff, Wilhelm. 1893, 1899, 1905, 1911. **Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte**. I-IV. Sanktpeterburg'.
- _____. 1907. *Chuastuanit, das bussgebet der manichäer*. (Aktaran: Thomsen, Vilhelm. 1912. Dr. M. A. Stein's Manuscripts In Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-Huang. **Journal of the Royal Asiatic Society**: 181-227.)
- _____. 1909. Alttürkische Studien. I. **İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk**. (Bulletin de l'Académie Imperiale des Sciences de St.-Pétersbourg): 1213-1220.
- _____. 1910. Alttürkische Studien. III. 1. Ein Fragment in Türkischer Runenschrift. **İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk**. (Bulletin de l'Académie Imperiale des Sciences de St.-Pétersbourg): 1025-1036.
- Räsänen, Martii. 1936. Zu dem türkischen Runenschrifteintrag in der uigurischen Übersetzung des buddhistischen Sūtra Säkiz Jükmäk. **Studia Orientalia**. 6/1. Helsinki: 1-2.
- _____. 1969. **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen**. Helsinki.
- Redhouse, J. W. 1974. **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**. ed. Robert Avery ve diğ. İstanbul: Redhouse Yayınevi. [J. Redhouse'un *A Lexicon, English and Turkish* (ilk baskı 1861, son baskı 1922) adlı eseri ile *Redhouse Sözlüğü*,

- İngilizce-Türkçe* (ilk baskı 1950, son baskı 1972) adlı eser esas alınarak hazırlanmıştır.]
- Roux, Jean-Paul. 2002. **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- _____. 2005. **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. [Eserin asıl adı: Roux, Jean-Paul. 1966. *Faune et flore sacrées dans les sociétés altaïques*. Paris: Adrien-Maisonneuve.]
- Röhrborn, Klaus. 1977. **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien**. I (a - agrig). Wiesbaden: Steiner.
- _____. 2004. Eski Türkçede Diyalektleri Belirleyen Bir Ses Değişimi Üzerine. çev. Serap Gürcün. **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 14: 133-139.
- Rybatzki, Volker. 2010. The Old Turkic *irk bitig* and Divination in Central Asia. *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*. **Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi**. 49. İstanbul: 77-100.
- Sertkaya, Osman Fikri. 1980. Turfan Metinleri ve Yapılan Yayınları. **Türkiyat Mecmuası**. XIX, İstanbul: 309-334.
- _____. 1983. Tun-Huang (Dun-Huang) Metinleri ve Yapılan Yayınları. **Türk Kültürü**. s. 239 (Mart 1983), Ankara: 139-144.
- _____. 1985. Fragmente in Alttürkischer Runenschrift aus den Turfan-Funden. **Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa**. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 19. Wiesbaden: 133-164.
- _____. 1986. Maitrisimit Nom Bitig I (Tanıtma). **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1982-1983. Ankara: 253-271.
- _____. 1994. "Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri Ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri". **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1990. Ankara: 167-181.
- _____. 1995. **Göktürk Tarihinin Meseleleri**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- _____. 2001. Eski Türkler Okur Yazar Mıydı?. **Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü-Sempozyum Bildirileri**. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları: 23-37.
- Shaw, Robert Barkley. 1878. **A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kâshghar and Yarkand)**. In Two Parts. With Lists of Names of Birds and Plants by J. Scully. Part I. - Grammar. Reprinted from the Journal of the Asiatic Society of Bengal, For 1877 and 1878. Calcutta: Printed at the Baptist Mission Press.
- Steblava, İya Vasil'yevna. 2001. Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig'de Sembollerin Kavramsal Temeli. çev. Halil İbrahim Usta. **Türkoloji Dergisi**. c. XIV. s. I. Ankara: 195-212.
- Stein, Sir Aurel. 1921. **Serindia. Detailed Report of Archaeological Explorations in Chinese Turkestan**. 5 Volumes. Oxford.
- Steingass, Francis Joseph. [1892]. **A Comprehensive Persian-English Dictionary. Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian literature**. London: Crosby Lockwood and Son, Printed by W. H. Allen and Co., LTD.
- Şeşen, Ramazan. 2010. **İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taşgıl, Ahmet. 2004. **Göktürkler III**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tekin, Şinasi. 1960. **Uygurca metinler. I : Kuansı im Pusar (Ses İştin İlâh) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapuñdarika-sutra)**. Erzurum.

- _____. 1965. Uygur Edebiyatının Meseleleri (Şekiller-Vezinler). **Türk Kültürü Araştırmaları**. 2/1-2: 26-67.
- _____. 1980. **Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule**. I-II. Berliner Turfantexte. IX. Berlin: Akademie Verlag.
- _____. 1988. Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı İle Birkaç Not (762-1962). **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1962. Ankara.
- Tekin, Talat. 1983. Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. **Türk Tarih Kurumu Belleten**. XLVI. (184): 795-838.
- _____. 1993. **Irk Bitig: The Book of Omens**. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- _____. 1994. **Tunyukuk Yazıtı**. Ankara: Simurg.
- _____. 2003a. **Orhon Türkçesi Grameri**. İstanbul: Kitap Matbaası.
- _____. 2003b. **Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**. İstanbul.
- _____. 2004. **Irk Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı**. Ankara.
- _____. vd. 1995. **Türkmençe-Türkçe Sözlük**. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Tezcan, Semih. 1974. **Das uigurische Insadi-Sūtra**. Berliner Turfantexte. III. Berlin: Akademia Verlag.
- _____. 1978a. En Eski Türk Dili ve Yazını. **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**. Türk Tarih Kurumu. XXIII. Ankara: 271-323.
- _____. 1978b. Eski Türkçe *buyla* ve *bağa* Sanları Üzerine. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1977. Ankara: 53-69.
- _____. 1981. Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. **Türk Tarih Kurumu-Belleten**. XLV, 2. Nisan. s. 178: 23-78.
- _____. 1984. Uygurca. **Türk Ansiklopedisi**. Ankara: Millî Eğitim Basımevi. c. XXXIII: 141-148.
- _____, Peter Zieme. 1971. Uigurische Brieffragmente. **Studia Turcica**. Budapest: 451-460.
- Thomsen, Vilhelm. 1910. Ein Blatt in Türkischer 'Runen'schrift aus Turfan. **Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften**. Berlin: 296-306.
- _____. 1912. Dr. M. A. Stein's Manuscripts In Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-Huang. **Journal of the Royal Asiatic Society**: 181-227.
- _____. 1922. **Samlede Afhandlinger**. III. Kopenhagen: 217-267. (Aktaran: Erdal, Marcel. 1978. Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 1977. Ankara: 87-119.)
- _____. 1926. Şarki Türkistanın Mazisine Dair. **Türkiyat Mecmuası**. [baskı yılı: 1928]. c. 2: 33-59.
- _____. 1928. Fragment of a Runic Turkish Manuscript, Kao.0107, from Kara-Khōja. **Innermost Asia**. vol. II. Oxford: 1082-1083, Appendix Q (Pl. CXXIV, vol. III).
- Tietze, Andreas. 2002. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**. c. 1. A-E. İstanbul, Wien.
- Tryjarski, Edward. 1969. Notes On The *Turcica* In Sir M. Aurel Stein's Collection. **Central Asiatic Journal**. XII: 322-328.
- Turfan Studies**. Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities. 2007. http://www.bbaw.de/bbaw/Forschung/Forschungsprojekte/turfanforschung/bilder/Turfan_engl_07.pdf [16.02.2012]
- Turfanforschung**: <http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung> [05.05.2012]
- Türk Ansiklopedisi**. 1963. c. XI. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.** 1965. c. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- User, Hatice Şirin. 2006. **Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri.** Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. 2009. **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi.** Konya: Kömen Yayınları.
- Uygur Tilinin İzahlık Luğiti.** 1999. Ürümçi: Şıncañ Helk Neşriyatı.
- Ünal, Orçun. 2010. Irk Bitig’in 40. Irkı Üzerine Düşünceler. **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi.** Güz (13): 233-242.
- Vasil’jev, D. D. **Korpus Tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna yeniseya.** Leningrad. 1983.
- VATEC:** <http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/> [17.01.2012]
- Wilkins, Jens. 2000. **Alttürkische Handschriften. Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung.** Stuttgart. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 16.
- Woese, Carl R. vd. 1990. Towards a natural system of organisms: Proposal for the domains Archaea, Bacteria, and Eucarya. **Proceedings of the National Academy of Sciences USA.** 87: 4576-4579.
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklariyle Tarama Sözlüğü.** 1963. c. 1. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyle Tarama Sözlüğü.** 1969. c. 4. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yakovlev, V. M. 2004. **Irk Bitig. Drevnetyurkskaya gadatel’naya kniga.** Byulleten’ Obşçestvo Vostokovedov, Prilojeniy 4. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.
- Yakup, Abdurishid. 2006. **Dişastvustik. Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catusparişat-sūtra.** Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Yıldırım, Fikret. 2012. Eski Türk Kültüründe Canlı Sınıflandırması. **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları.** Volume 38. Edited by Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin. Guest Editors: Cemal Güzel, Mehmet Ölmez. Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University. (December): 179-188.
- Yudahin, K. K. 1985. **Kirgizsko-russkiy slovar’.** **Kırızça-Orusça Sözdük.** I-II. Frunze. [“Sovetskaya Entsiklopediya” Yayınevi, 1965 baskısından. İlk baskı Moskva, 1940]
- Yücel, Ünsal. 1999. **Türk Okçuluğu.** ed. Dursun Ayan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Zelenin, D. 1952. **Le culte des idoles en Sibérie.** Paris. (Aktaran: Roux, Jean-Paul. 2005. **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.** İstanbul: Kabalcı Yayınevi; Roux, Jean-Paul. 2002. **Türklerin ve Moğolların Eski Dini.** İstanbul: Kabalcı Yayınevi)
- Zieme, Peter. 1969. **Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte.** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Berlin. (Aktaran: Erdal, Marcel. 2004. **A Grammar of Old Turkic.** Leiden, Boston: Brill.)
- _____. 1975. **Manichäisch-türkische Texte. Texte, Übersetzung, Anmerkungen.** Berliner Turfantexte. V. Berlin: Akademie Verlag.
- _____. 1979. [Review of *Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata*, 1976]. **Orientalistische Literaturzeitung.** 74: 479-481.

- _____. 2001. Runik Harfli Birkaç Pasaj Üzerine Kimi Yorum Önerileri. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**. 2000. Ankara: 377-382.
- _____. 2010. The Manichaeian Turkish Texts of the Stein Collection at the British Library. **Journal of the Royal Asiatic Society**. Series 3, 20, 3: 255-266.

EKLER

Ek 1. Fragman Resimleri Kaynakçası

ALMANYA

1. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
2. von Le Coq (1909)
3. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
4. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
5. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
6. von Le Coq (1909)
7. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
8. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
9. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
10. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
11. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
12. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
13. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
14. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
15. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
16. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
17. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
18. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
19. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
20. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>

21. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
22. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
23. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
24. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
25. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
26. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
27. Thomsen (1910)
28. von Le Coq (1909)
29. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
30. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
31. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
32. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
33. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>
34. Turfanforschung →
<http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>

İNGİLTERE

1. I- Stein (*Serindia*, vol. IV, 1921)
II- Türik Bitig → http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=pictures/1863.jpg
2. IDP → <http://idp.bl.uk/>
3. I ve II- IDP → <http://idp.bl.uk/>
III- Türik Bitig → http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=pictures/1466.jpg
4. IDP → <http://idp.bl.uk/>
5. I- Bang Kaup, Willy - Annemarie von Gabain - G. R. Rachmati (1934)
II- Bernştam (1939)
6. IDP → <http://idp.bl.uk/>
7. IDP → <http://idp.bl.uk/>

JAPONYA

1. IDP → <http://idp.bl.uk/>
2. IDP → <http://idp.bl.uk/>
3. IDP → <http://idp.bl.uk/>

RUSYA

1. Radloff (1910)

FRANSA

1. IDP → <http://idp.bl.uk/>

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Fikret Yıldırım

Doğum Tarihi ve Yeri: 15.06.1981 / Çorum

EĞİTİM

- Yüksek Lisans : Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Eski Türk Dili (2004-2007)
Lisans : Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (1999-
2004)
Lise : Çorum Atatürk Lisesi (1996-1999)

TEZLER

Yüksek Lisans : *Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü* (2007)

YAYINLAR

Kitaplar:

- Aydın, Erhan, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım. 2013. **Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig**. Yayına Hazırlayan Mehmet Ölmez. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Yıldırım, Fikret. **Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü**. Türk Dil Kurumu. (Baskıda)

Editörlük:

- **Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler, 29-30 Mayıs 2007, Eskişehir Bildiriler**. 2011. Yayımlayanlar: Mehmet Ölmez, Fikret Yıldırım. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 62, İstanbul: Eren Yayınevi.

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler:

- Yıldırım, Fikret. 2013. "On the Titles *Ten-si* and *Kan* in the Irk Bitig". **Dil Araştırmaları**. s. 13. (Güz): 141-150.
- Yıldırım, Fikret. 2012. Eski Türk Kültüründe Canlı Sınıflandırması. **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları**. Volume 38. Edited by Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin. Guest Editors: Cemal Güzel, Mehmet

Ölmez. Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, (December): 179-188.

Yayımlanmış Uluslararası Bildiriler:

- Yıldırım, Fikret. 2011. 19. ve 20. Yüzyıllarda Yeni Uygurcanın Yazımında Kullanılan İmla. **Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler, 29-30 Mayıs 2007, Eskişehir Bildiriler**. Yayımlayanlar: Mehmet Ölmez, Fikret Yıldırım. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 62, İstanbul: Eren Yayıncılık: 153-174.

Yayımlanmamış Uluslararası Bildiriler:

- Yıldırım, Fikret. 2009. Some Mythical Words In A 19th Century Uyghur Dictionary. Myth and Mystery in the Altaic World. 52nd Annual Meeting of the PIAC. 26-31 July, 2009. Inner Mongolia University, Huhhot, P.R. China.

Tanıtmalar:

- Yıldırım, Fikret. 2007. A Grammar of Modern Uyghur, Frederick De Jong, Utrecht 2007, XI + 278 s. **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 17: 413-418.
- Yıldırım, Fikret. 2007. A Descriptive Grammar of Ket (Yenisei-Ostyak). Part 1: Introduction, Phonology, Morphology, Stefan Georg, Global Oriental, Folkestone/Kent 2007, 328 s. **Sibirische Studien**. Band 2, Nummer 1 (Summer). Göttingen-İstanbul: 111-117.
- Yıldırım, Fikret. 2006. Грамматика и прагматика сложный предложений в языках Европы и Северной и Центральной Азии. Международный лингвистический симпозиум. Сборник тезисов. Томск (Россия), 27-30 июня, 2006. Издательство “ветер”, 2006, 167 с. / The grammar and pragmatics of complex sentences in languages spoken in Europe and North and Central Asia. International Linguistic Symposium. Book of Abstracts. Tomsk (Russia), 27-30 June, 2006. Publisher “Veter”, 2006, 167 p. **Sibirische Studien**. Band 1, Nummer 2 (Winter). Göttingen-İstanbul: 239-255.
- Yıldırım, Fikret. 2005. “Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts”. *Studia Turcologica Cracoviensia*, 10. / Jagiellonian Üniversitesi, Doğu Filolojisi Enstitüsü, Filoloji Fakültesi. Editörler: Ewa Siemienieć-Golaś ve Marzanna Pomorska. Basım: Doğu Filoloji Enstitüsü, Jagiellonian Üniversitesi, Krakov 2005, 545 s. **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 15: 237-239.

Projeler:

- Çin'deki Türk Dilleri. TÜBİTAK Destekli Proje. Proje No: 108K413. Dönemi: Mart 2009-Aralık 2010. Projedeki Görevi: Burslu Öğrenci (Özbekçe ve Yeni Uygurca Üzerine Çalışma). Proje Sorumlusu: Prof. Dr. Zühal Ölmez.

İŞ DENEYİMİ

- o Araştırma Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2005-Devam Ediyor)